ლამარა ნებიერიძე

მღვიმე საგვარჯილეს ენეოლითური ხანის ნამოსახლარი

თბილისი 2003

ლამარა ნებიერიძე

მღვიმე საგვარჯილეს ენეოლითშრი ხანის ნამოსახლარი

(გამოკვლევა და კატალოგი)

თბილისი 2003

ნაშრომი ეძღვნება დასავლეთ საქართველოში 1951 წელს აღმოჩენილი, დღემდე გამოუქვეყნებელი მრავალფენიანი მღვიმე საგვარჯილის ენეოლითური ნამოსახლარის შესწავლას და მისი მასალის პუბლიკაციას. ნაშრომში მოცემულია ძეგლის დახასიათება და მისი მასალის მეცნიერული ანალიზი, ახლებურადაა გაშუქებული ქრონოლოგიისა და პერიოდიზაციის საკითხები. ნაშრომს ერთვის ილუსტრირებული კატალოგი.

ძეგლს დიდი მნიშვნელობა ენიჭება არა მარტო საქართველოს ენეოლითის, არამედ საერთოდ კავკასიის უძველესი ისტორიის შესწავლაში.

წიგნი გათვალისწინებულია არქეოლოგების, ისტორიკოსებისა და უძველესი კულტურით დაინტერესებულ პირთათვის.

რეცენზენტი: ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი გურანდა ფხაკაძე

კომპიუტერული უზრუნველყოფა: ზურაბ ცქვიტინიძე

© ლამარა ნებიერიძე. 2003

შესავალი

მღვიმე საგვარჯილე კავკასიის პირველი მრავალფენიანი ძეგლი, გაითხარა 1951-1952 წლებში ნინო კილაძის (ბერძენიშვილი) ხელმძღვანელობით, მასში გამოვლინდა სხვადასხვა დროის კულტურული ფენები: ხუთი ფენა პალეოლითის, მეზოლითის, ნეოლითის, ენეოლითის და ჰუმუსის ფენა სხვადასხვა დროის მრავალრიცხოვანი სამარხებით (გვიანბრინჯაო, წინაქრისტიანული, ადრე და გვიანფეოდალური ხანის). კავკასიის დღემდე ცნობილი არც ერთი ძეგლიდან ფენების ასეთი სიმრავლე ცნობილი არ არის.

საგვარჯილეს თავისი უნიკალური მონაცემებით შეეძლო ეტალონური ძეგლის როლი შეესრულებინა პლეისტოცენური და ჰოლოცენური ფენების პერიოდიზაციაში. მაგრამ ამას სამწუხაროდ ხელი შეუშალა ძეგლთან დაკავშირებულმა ობიექტურმა პირობებმა: იგი უჩვეულოდ სწრაფად გაითხარა, რადგან წინააღმდეგ შემთხვევაში მას დანგრევა ემუქრებოდა. აგრეთვე მის ნაჩქარევ გათხრაში არ მონაწილეობდა სათანადო კადრი ქვის ხანის ძეგლების გამთხრელ-შემსწავლელი სპეციალისტებისა, რომლებიც შესძლებდნენ ამ რთული სამუშაოს მაღალ დონეზე წარმართვას. ძეგლზე ფაქტობრივად მუშაობდა ერთადერთი ქვის ხანის სპეციალისტი – ექსპედიციის ხელმძღვანელი, რომელიც საექსპედიციო საქმეების გამო ხშირად ვერ ესწრებოდა გათხრებს. ერთდროულად კი რამდენიმე უბანი ითხრებოდა, რის გამოც ძეგლი ხშირად ითხრებოდა არასპეციალისტების – მხატვრების, რესტავრატორების, ფოტოგრაფის და საველე გამოცდილების ჯერ არ მქონე ახალგაზრდა თანამშრომლების (ისიც არა სისტემატური) მეთვალყურეობის ქვეშ. რომლებმაც მიუხედავად კეთილსინდისიერი დამოკიდებულებისა საქმისადმი და დიდი ძალისხმევისა მაინც ვერ უზრუნველყვეს მისი კვალიფიციური გათხრა და მასალის ზუსტი ფიქსირება. ამ ვითარებამ გამოუსწორებელი დაღი დაასვა ჰოლოცენური (ნეოლით-ენეოლითური) ფენების გათხრასა და მასალის აღრიცხვის ხარისხს. რა თქმა უნდა ამას ზედ ერთვოდა ძეგლის სირთულეც.

ზემოაღნიშნულის მიუხედავად საგანგებოდ გვინდა აღვნიშნოთ, რომ ძეგლის გათხრისას არსებული ხარვეზების მიუხედავად საგვარჯილის ენეოლითური ფენის კომპლექსი მრავალფეროვნებისა და მრავალრიცხოვნების გამო დღემდე რჩება დასავლეთ ამიერკავკასიის ერთ-ერთ წამყვან ენეოლითურ ძეგლად.

ოთხ ათეულ წელზე მეტმა დრომ განვლო საგვარჯილის გათხრიდან, მაგრამ მისი მნიშვნელობა დღესაც განუზომლად დიდია ამ რეგიონის ენეოლითური კულტურის შესწავლის საქმეში. არ გადავაჭარბებთ თუ ვიტყვით, რომ ეს კომპლექსი კარგად გათხრილ ძეგლებზე უფრო მკაფიო და მეტყველია.

ძეგლი დღემდე გამოუქვეყნებელია. მის შესახებ არსებობს მხოლოდ ნ. კილაძის (ბერძენიშვილი) [4, გვ. 563-566] და ი. გძელიშვილის [2, გვ. 569-575] მცირე ინფორმაციული ხასიათის სტატიები, რომლებიც გათხრების შემდეგ წელს დაიბეჭდა. როდესაც მასალა ჯერ არ იყო კამერალურად დამუშავებული. მასში ნ. კილაძემ (ბერძენიშვილი) მოგვცა საგვარჯილეს კულტურული ფენების სავარაუდო თარი-

ღები. ზემოდან მეორე ფენა (ენეოლითური) მიკუთვნებული იყო ნეოლითისადმი. თარიღი თუმცა წინასწარული იყო და ძირითადად პირველ საველე შთაბეჭდილებას ეყრდნობოდა, იგი მაშინვე დამკვიდრდა არქეოლოგიურ ლიტერატურაში და შევიდა საქართველოს არქეოლოგიის სახელმძღვანელოში [7, § 3 (ტაბ VI)].

სადღეისოდ უკვე საგვარჯილის ნეოლითით დათარიღებული კომპლექსი სტრატიგრაფიულ-ტიპოლოგიური ანალიზისა და შედარებითი მეთოდის მონაცემების საფუძველზე გადათარიღებულია და გვიანენეოლითის ხანით თარიღდება [3; გვ. 76-84; 5, გვ. 84-87, 108; 6, 121-126; 10-14].

წინამდებარე ნაშრომი მიზნად ისახავს საგვარჯილის ენეოლითური ფენის კომპლექსის მონოგრაფიულ შესწავლას და პუბლიკაციას. მასალა მთლიანად შეჯერებულია საველე დოკუმენტაციასთან (საველე დღიურები, საინვენტარო დავთრები, კულტურულ ფენათა ჭრილები) კლასიფიცირებულია, აღწერილია და შედგენილია ძირითადი მასალის კატალოგი, აღდგენილია ჰოლოცენური ფენების გათხრების მიმდინარეობის სურათი. სტრატიგრაფიის აღდგენისას გამოვიყენეთ მეორე თხრილში (მეორე ფენის მე-9-16 ნიშნულების მონაკვეთი) მიკვლეული უძრავი კულტურული ფენის მონაცემები.

შედარებით-ტიპოლოგიური ანალიზის საფუძველზე კომპლექსი დათარიღებულია. აღნიშნული ანალიზის მონაცემებმა საშუალება მოგვცა გამოგვეყო საგვარჯილის ენეოლითური ნამოსახლარის ქვედა ჰორიზონტში წინარე ფენებიდან შერეული ზედაპალეოლითურ-მეზოლით-ნეოლითური მასალა (ტაბულებზე ცალკეა გამოყოფილი), რომელმაც შესაძლოა გარკვეულწილად თავის დროზე კიდეც იქონია გავლენა საგვარჯილის მეორე ფენის ნეოლითურად დათარიღებაში.

მღვიმე საგვარჯილის ყველა ფენის მასალა ინახებოდა არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის არმაზის არქეოლოგიურ ბაზაზე. მხოლოდ მეორე ფენის მთელი კოლექცია, კერამიკის გარდა, ნ. კილაძის (ბერძენიშვილი) მიერ გადაბარებული იყო ს. ჯანაშიას სახ. სახელმწიფო მუზეუმის ქვის ხანის ფონდში (კოლ. № 14-54; №1-55;). 1990 წელს არმაზის ბაზიდან საგვარჯილის მთელი დანარჩენი კოლექციების არქეოლოგიური კვლევის ცენტრში გადმოტანის დროს ვერ მივაკვლიეთ კერამიკულ კომპლექსს.

წინამდებარე ნაშრომი ემყარება საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ქვის ხანის განყოფილების ფონდში დაცული მასალის შესწავლას, საველე დღიურების, გათხრის ანგარიშების, თხრილების ჭრილებისა და საინვენტარო დავთრების მონაცემებს.

იმის გამო, რომ მღვიმის დიდ ნაწილში კულტურული ფენები დარღვეული აღმოჩნდა, ხოლო მასალა არაზუსტად ფიქსირებული[1] საგვარჯილის ენეოლითური ფენის (II ფენა) მასალის კატალოგის შედგენისას მაქსიმალურად გამოვიყენეთ საველე დოკუმენტაციაში არსებული სტრატიგრაფიული და ფაქტობრივი მონაცე-

[1] მასალა აღრიცხული იყო ნიშნულების ფართო დიაპაზონით. მაგ. ცალკეული ნივთის აღმოჩენის კოორდინატებად მითითებულია მე-17-35 ან მე-18-33 ნიშნულები და ამგვარად. თხრილში მასალის აღრიცხვა სიღრმეების მიხედვით საერთოდ არ მომხდარა. მეორე თხრილის ფერდობის თითოეული მასალის სიღრმე კი ზოგჯერ 1,5-3,5 მ-თაა ნაჩვენები.

მები, ხოლო მასალა იძულებული გავხდით ტიპოლოგიური პრინციპით დაგველაგებინა, სადაც ნივთის მახასიათებლებს დავურთეთ მისი საველე კოორდინატები.

მღვიმის ოსტეოლოგიური ნაშთები შეისწავლა და გამოაქვეყნა ბიოლოგიურ მეცნიერებათა დოქტორმა, პალეონტოლოგმა ნ. ბურჩაკ-აბრამოვიჩმა [1; 8; 9;]. მასალა ჩახატულია არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის ქვის ხანის განყოფილების მხატვრის დ. კრაწაშვილის მიერ, რისთვისაც მათ უღრმეს მადლობას მოვახსენებ.

ლიტერატურა

1. ბურჩაკ-აბრამოვიჩი ნ. საგვარჯილეს გამოქვაბულის (იმერეთი) ხერხემლიანთა შესწავლისათვის. სპელეოლოგთა X სამეცნიერო სესია. მოხსენებათა მოკლე შინაარსები, თბ., 1972, გვ, 9-12.
2. გძელიშვილი ი. ,,საგვარჯილეს'' სტრატიგრაფიისათვის. საქ. მეცნ. აკადემიის მოამბე ტ. X, 9, თბ., 1953. გვ. 569-575.
3. თუშაბრამიშვილი დ, ნებიერიძე ლ. საქართველოს ზოგიერთი ,,ნეოლითური'' ძეგლის დათარიღებისათვის. მაცნე, 4, (ისტორიის სერია), თბ., 1971. გვ. 76-84.
4. კილაძე (ბერძენიშვილი) ნ. მრავალფენიანი არქეოლოგიური ძეგლი ,,საგვარჯილე''. საქ. მეცნ. აკადემიის მოამბე, ტ. X, 9, თბ., 1953, გვ. 563-566.
5. ნებიერიძე ლ. დასავლეთ ამიერკავკასიის ნეოლითი. თბ., 1972.
6. ნებიერიძე ლ. დასავლეთ ამიერკავკასიის ადრესამიწათმოქმედო კულტურის განვითარების ადრეული საფეხურები (გვიანი მეზოლითი-ენეოლითი), თბ., 1986.
7. საქართველოს არქეოლოგია (სახელმძღვანელო), თბ., 1959.
8. Бурчак-Абрамович Н. И. Фауна пещеры Сагварджиле в Западной Грузии (дикие животные), Тб., 1972.
9. Бурчак-Абрамович Н. И. Фауна пещеры Сагварджиле в Западной Грузии (домашние животные), Тб., 1980.
10. Формозов А. А. Неолит и энеолит Северо-Западного Кавказа в свете последних исследований, СА, №3, М., 1964.
11. Небиеридзе Л. Д. Неолитические памятники черноморского побережья Кавказа, в сб.. Материалы к всесоюзной сессии посвященной итогам полевых археологических исследований в 1965 г. в СССР (краткое содержание докладов), М., 1966.
12. Небиеридзе Л. Д. Неолит Западного Закавказья. Автореферат кандидатской диссертации. Тб., 1967.
13. Небиеридзе Л. Д. О датировке некоторых неолитических памятников Грузии, в сб.: Материалы к всес. сессии посв. итогам полевых арх. исследований в 1966 г. в СССР (тезисы докладов), Кишинев, 1967.
14. Тушабрамишвили Д.М. Итоги работ палеолитической экспедиции квирильского ущелья (Чиатурский р-он) за 1963-1964 гг. Материалы к всесоюзной сессии посвященной арх. исследованиям в 1964 г в СССР (тезисы докладов), Баку, 1965.

თავი I

ჰოლოცენური ფენების გათხრების მიმდინარეობისა და სტრატიგრაფიის რეკონსტრუქცია

მღვიმე საგვარჯილე მდებარეობს ს. ძევრის (თერჯოლის რ-ნი) ჩრდილო ბოლოზე, მდ. ძევრულას ხეობის მარცხენა მხარეს, კვახნურის მთის ქვედა ფერდზე. მდ. ძევრულა მოედინება ნაქერალას მთის სამხრეთი კალთებიდან. ტყიბულისა და ახალსოფლის ტაფობის გამოვლის შემდეგ (იქ მას ტყიბულა ეწოდება) იგი სამხრეთით, წყალდასავალის (წინწკილა) უღელტეხილთან ებჯინება ზედაცარცის კირქვების წყებას სადაც იკარგება მის ნაპრალებსა და კარსტულ სიცარიელეებში [9, გვ. 178-180]. დაახლოებით 2 კმ გავლის შემდეგ იგი ძევრულას სახელწოდებით გამოდის სეფარეთის მთის ძირში მდებარე მღვიმე ,,ბნელი კარიდან", რომელიც საგვარჯილის პირდაპირ, ხეობის მარჯვენა მხარეს მდებარეობს (სურ. 2).

მღვიმე საგვარჯილის მახლობლად, მდ. ძევრულას ჩრდილო-აღმოსავლეთის მხრიდან ერთვის კვახნურის მთის ერთ-ერთი მღვიმედან გამომდინარე შავი წყალი, რომელიც შაორის მთიდან მოედინება. მისგან მარჯვნივ, ხეობის ბოლოს მდებარე მეორე მღვიმედან გამოდის პატარა მდინარე ე.წ. ძევრულას თქაში (დამპალი წყალი), რომელიც შავ წყალთან ერთად საგვარჯილეს მახლობლად ერთვის მდ.ძევრულას. უკანასკნელს იქვე სამხრეთ-აღმოსავლეთის მხრიდან, უერთდება ხევის წყალი ქვერონა. წყლებით გამდიდრებული ძევრულა სამიოდე კმ-ის შემდეგ უერთდება ჯერ მდ. ჩოლაბურს, შემდეგ კი მდ. ყვირილას.

სამი მხრიდან მთებით (სეფარეთი, კვახნური, აფიცხებული) შემოსაზღვრული და ჩაკეტილი წყალუხვი ძევრულას ხეობა დაფარული ყოფილა მუხის, წიფლის და ურთხმელის ტყეებით, ამასთანავე იარუსებად განლაგებული მრავალრიცხოვანი კარსტული მღვიმეებისა და ეხების წყალობით, იგი საიმედო ბუნებრივ თავშესაფარს და საცხოვრებლად მეტად ხელსაყრელ ადგილს წარმოადგენდა, როგორც ქვის ხანაში, ისე მის მომდევნო ეპოქებშიც. რისი უტყუარი ნაშთებიც აქ დღემდე ჭარბად შემოინახა. უკვე დაბეჯითებით შეიძლება ითქვას, რომ ძევრულას ხეობა ქვედა პალეოლითიდან დაწყებული დღემდე გამოყენებულია საცხოვრებლად.[1]

სახელი საგვარჯილე მღვიმემ მიიღო გვარჯილადან, რომელსაც შეიცავდა ჰუმუსი და სტალაქტიტების ქერქი. ადგილობრივი მოსახლეობა მას დენთის დასამზადებლად იყენებდა [3].

---

[1] 1976 წელს ჩვენს მიერ მდ. ძევრულას ხეობაში ჩატარებული არქეოლოგიური დაზვერვების დროს მღვიმე ,,ბნელ კარში" (საიდანაც გამოდის ძევრულა), გაკეთებული საცდელი თხრილებით დადგინდა 1 მეტრის სიღრმეზე მუსტიეური ფენის არსებობა. აქ აღმოჩენილი მასალა (წვეტანები, სახოკები და სხვ.) გადავეცით საქართველოს სახ. მუზეუმის ქვის ხანის განყოფილებას.

მღვიმე, მდ. ძევრულას წყლის დონიდან დაახ. 17 მ-ის, ხოლო ზღვის დონიდან 220 მ სიმაღლეზე მდებარეობს. მისი შესასვლელის სიგანე დაახ. 37 მ-ია, მაქსიმალური სიგრძე –13 მ. სიმაღლე ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილში 22 მ აღწევს, სამხრეთ ნაწილში კი 2 მ არ აღემატება, რის გამოც გარედან მას სამკუთხედის მოყვანილობა აქვს [4] (სურ. 3).

მღვიმე კარსტულია და წარმოქმნილია ზედაცარცული ასაკის ტურონ-სენონის კირქვების ქანებში. საერთოდ ძევრულას ხეობა კარსტული პროცესებითაა გაფორმებული. ძევრულას კალაპოტიდან 8 მ, ხოლო ზღვის დონიდან 211,00 მ სიმაღლეზე განლაგებულია 40 მეტრი სიგანის კორდოვანი ტერასა, რომელიც კვახნურის მთის დამრეცი კალთის ძირს ებჯინებოდა და მღვიმის იატაკამდე გრძელდებოდა [9, გვ. 178-180] (სურ. 4).

1951 წლის აპრილში ისტორიის ინსტიტუტმა მიიღო შეტყობინება სოფ. ძევრში, ტყიბულჰესის მშენებლების მიერ კვახნურის მთის აფეთქების დროს გამოვლენილი მღვიმის შესახებ. იმავე წლის მაისში ხსენებული ცნობის შესამოწმებლად სამი დღით მივლინებული იყო არქეოლოგი ნ. კილაძე (ბერძენიშვილი). აღნიშნული მღვიმის დათვალიერებისას იგი მივიდა დასკვნამდე, რომ ეს ძეგლი არქეოლოგიურად საინტერესო არ იყო. სამაგიეროდ მას ჰქონდა აკად. ნ. ბერძენიშვილის მიერ მიწოდებული ცნობა ძევრულას ხეობის ერთ-ერთ მღვიმეში, არქეოლოგიური მასალის არსებობის შესახებ. ამ ცნობის შესამოწმებლად ნ. კილაძეს (ბერძენიშვილი) მოუნახულებია ხეობა, მღვიმე საგვარჯილეში საინტერესო მასალა შეუკრებია, ხოლო ადგილობრივი მცხოვრებლებისაგან საინტერესო ფაქტი დაუმოწმებია, რომელიც მღვიმის აღმოჩენის ისტორიას უკავშირდება.

აღმოჩნდა, რომ 1914 წელს, პირველი მსოფლიო ომის დაწყების წინ საგვარჯილეში ვიღაც უცხოელებს უთხრიათ. ცნობის მიმწოდებლებს უშუალო კავშირი ჰქონიათ მათთან და კარგად ახსოვდათ, რომ მათ (ოთხი დღე იმუშავეს) მრავალი კაჟი და სხვა ნაშთები აღმოაჩინეს, საფლავებიც გაუთხრიათ. თავის ქალები დანარჩენ მასალასთან ერთად გადაუტანიათ ახალსოფლის რკინიგზის ბაქანზე (ძევრიდან 10 კმ-ში) და იქიდან მატარებლით სადღაც გადაუგზავნიათ. ამ მასალის ადგილსამყოფელი დღემდე უცნობია. აღნიშნული უცხოელები ნ. კილაძის (ბერძენიშვილი) აზრით გერმანელი პროფესორი რ. შმიდტი და პოლონელი არქეოლოგი ლ. კოზლოვსკი უნდა ყოფილიყვნენ, რომელთა ყოფნა საქართველოში და ქუთაისის მღვიმის გათხრა იმავე წელს ემთხვევა. ცნობილი იყო აგრეთვე, რომ რ. შმიდტმა მოწამეთის მიდამოებში სხვა მღვიმეებიც მოსინჯა და მათ უწოდა უვაროვისა და ბარათაშვილის ,,გროტები“. მაგრამ სად იყო ეს ძეგლები და მასალა, უცნობი იყო. საგვარჯილეში მუშაობისას ნ. კილაძე (ბერძენიშვილი) სრულიად მართებულად მივიდა დასკვნამდე, რომ ბარათაშვილის ,,გროტი“ მღვიმე საგვარჯილეა, რადგან ის კლდე, რომელშიც იგი მდებარეობს ძველად ეკუთვნოდა იქ მცხოვრებ ბარათაშვილებს და მას ახლაც ბარათაშვილის კლდეს ეძახიან [3, გვ. 41].

ძევრიდან დაბრუნების შემდეგ ნ. კილაძემ (ბერძენიშვილი) აცნობა ისტორიის ინსტიტუტის დირექციას მღვიმე საგვარჯილის აღმოჩენის შესახებ და ისიც, რომ ჰესის მშენებლობა უახლოეს ხანებში გაანადგურებდა მის კულტურულ ფენებს.

აღნიშნული გარემოების გამო 1951 წლის ივნისში ძევრის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ დაიწყო საგვარჯილის გათხრა[2] . მუშაობის დაწყების წინ მღვიმის მთელი ზედაპირი გასუფთავდა ქვებისა და ნაყარი მიწისაგან. ფართობი დაიყო 2 მეტრიან კვადრატებად, რომლებიც შემდეგ დიდ თხრილებში გაერთიანდა. ჩრდილო და აღმოსავლეთ კედლებზე გაკეთდა 0 ხაზი (პირობითი), ორივე კი შემდეგ მიება ძევრულას ხეობაში არსებულ რეპერს, რომლის ნიშნული ზღვის დონიდან 213,56 მეტრზეა. ჰუმუსის ფენით დაფარული მღვიმის ზედაპირი დაქანებული ყოფილა ჩრდილოეთიდან სამხრეთისაკენ. ჩრდილო კუთხეში კარსტული პროცესების შედეგად წარმოქმნილია დიდი ზომის ნიშა, რომელსაც წრის ფორმა აქვს (ზომა გათხრამდე 1,5 x 0,80 მ.). ასეთივე პატარა ნიშა, რომელიც მცირე ზომის ხვრელს წააგავს (ზომა გათხრამდე 0,4x0,3 მ) არის მღვიმის ჩრდილო-აღმოსავლეთ კუთხეში. აღმოსავლეთ კედლის ზედაპირზე ახლაც შეიმჩნევა სტალაქტიტების კორძები.

მღვიმეში სამუშაოები საძიებო თხრილების გათხრით დაიწყო. სულ ოთხი თხრილი გაითხარა. ორი თხრილი სამხრეთ-აღმოსავლეთ კუთხეში (ზომით 5x8 მ), ერთი ცენტრალურ ნაწილში (თავდაპირველი ზომა 8x10 მ) და ერთიც ჩრდილო-დასავლეთ კუთხეში (ზომა: 8x8 მ).

მაშინ ექსპედიციის მიზანს შეადგენდა კულტურული ფენების ჰორიზონტალური გავრცელების საზღვრების დადგენა.

საცდელი თხრილებით გაირკვა, რომ მღვიმეში ფენების სიმძლავრე და მათი გავრცელება არათანაბარი იყო. ჰუმუსის ფენა ყველაზე სქელი ცენტრალური თხრილის ჩრდილოეთ ნაწილში აღმოჩნდა (აქ მისი სისქე 1 მ უდრიდა).

სწორედ ამ ნაწილში ყოფილა იატაკი შემაღლებული, რომელიც როგორც აღვნიშნეთ სამხრეთისაკენ თანდათან დაბლდებოდა და მღვიმის ცენტრში 15 სმ აღწევდა. ეს ფართობი დაახლოებით 1,8x2,2 მ უდრიდა.

ცენტრალურ თხრილში ფენების შემდეგი სტრატიგრაფია დადგინდა: 1. ჰუმუსი – 0,15 მ; 2. თიხამიწა – 0,30 მ; 3. კირქვიერი ღორღის ზედა ფენა – 0,40 მ; 4. კულტურული ფენა – 0,50 მ; 5. კირქვიერი ღორღის ქვედა ფენა – 2 მ და მეტიც.

თიხნარ ფენაში შემთხვევით მოხვედრილ გვიანი დროის მასალასთან ერთად იყო აგრეთვე კაჟის იარაღები, ცხოველის ძვლები, ნახშირისა და საღებავის ნაშთები. ამ ფენას ნ. კილაძე (ბერძენიშვილი) პალეოლითს აკუთვნებდა. ზედა კირქვური ღორღის ფენის მოხსნის შემდეგ გამოჩნდა ბრეჭიად ქცეული ნიადაგი, რომელიც ყველაზე სქელი მღვიმის ცენტრში იყო. ამ ფენის უმეტესი ნაწილი მკვრივ ბრეჭიას წარმოადგენდა, რის გამოც მისი თხრა წერაქვით არ ხერხდებოდა. მითუმეტეს შეუძლებელი იყო მისი პრეპარაცია. მხოლოდ ძალაყინებით გამხდარა შესაძლებელი (ზოგჯერ ამონალსაც იყენებდნენ) ბელტების მოხსნა-დაშ-

[2] ძევრის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ 1951 წლის 10 ივნისიდან ხანმოკლე გათხრები აწარმოვა (20 დღე იმუშავა).

ლა და მასალის ისე გამოღება. თხრის ამგვარი მეთოდი ექსპედიციას გამართლებულად არ მიაჩნდა, რადგან გაბრექჩიებულ ფენაზე ხშირად იყო მიკოწიწებული მის ქვეშ მდებარე ფენის ნაწილიც, რაც ხშირად მასალის აღრევას და სხვა ფენების დაზიანებასაც იწვევდა. მაგრამ დროის სიმცირისა და მშენებლების მიერ კულტურული ფენების მოსალოდნელი განადგურებისაგან ნაშთების გადარჩენის მიზნით იძულებულნი იყვნენ ასე ეთხარათ. ბრექჩიის ფენის ქვეშ აღმოჩნდა კირქვიერი ღორღის მეორე ფენა (ქვედა), რომელიც 2 მეტრის სიღრმემდე გაითხარა, მაგრამ მისი ქვედა საზღვარი მაინც ვერ დადგინდა. ეს სამუშაო დიდ დროსა და სახსრებს მოითხოვდა, რაც ექსპედიციას დასაწყისში არ გააჩნდა.

გათხრების დასაწყისშივე გაირკვა, რომ მღვიმის კულტურული ფენები ძლიერ იყო დაზიანებული და ვრცელდებოდა, როგორც მის წინ მდებარე ფართობზე, ისე ფერდობზედაც. მღვიმის ზოგიერთ ნაწილში ზედა ფენები მთლიანად იყო მოხსნილი. მთელი ფართობი დაფარული ყოფილა ქრისტიანული და წინაქრისტიანული ხანის სამარხებით. ხშირად ქრისტიანული სამარხები უფრო ღრმად ფიქსირდებოდა ვიდრე წინაქრისტიანული. ზოგი სამარხი 1,90 მ სიღრმემდეც კი აღწევდა. რაც ამ დონეზე ფენების დარღვევაზე მიუთითებს. ზემოთქმულს ისიც უნდა დავუმატოთ, რომ გათხრების დაწყებამდე ნ. კილაძის (ბერძენიშვილი) მიერ მღვიმეში გაკეთებულ საცდელ თხრილს (მღვიმის უკანა კედლიდან 3 მ დაცილებით მოუსინჯავს 4x2 მ ზომის თხრილი) ადგილობრივ მცხოვრებთა დაინტერესება გამოუწვევია და მათი თვითნებური თხრის საბაბი გამხდარა. მათ მღვიმის სამხრეთ-აღმოსავლეთ კედელთან ოთხი ორმო ამოუთხრიათ და კულტურული ფენები დაუზიანებიათ.

პატარა თხრილებით თხრამ დაარწმუნა ექსპედიცია, რომ ამგვარად შეუძლებელი იქნებოდა კულტურული ფენების ხასიათისა და მათი თანამიმდევრობის ზუსტი სურათის აღდგენა. ექსპედიციის ხელმძღვანელის დღიურში აღნიშნულია, რომ ფენების გარკვევა გაძნელებული იყო თხრილების სიმცირის გამო, რომ მათ მიერ თავდაპირველად დაწყებული მცირე ზომის კვადრატებად თხრა მიზანს ვერ აღწევდა. საძიებო თხრილების საშუალებით ექსპედიციამ დაადგინა მხოლოდ, ქვის ხანის პირველი მრავალფენიანი ძეგლის აღმოჩენის ფაქტი და დასახა გეგმა შემდგომი გათხრისათვის. [7].

1952 წელს ძევრულას ხეობაში ფართოდ გაშლილმა მშენებლობამ დღის წესრიგში დააყენა ძეგლის დროული გათხრა. ამიტომ ისტორიის ინსტიტუტმა იმავე წლის იანვარში სასწრაფოდ მიავლინა ექსპედიცია ს. ძევრში, რომელმაც 11 თვე იმუშავა[3]. ძევრში აგრეთვე მივლინებულ იქნა სპეციალური, საველე მე-

[3] ექსპედიციის მუშაობაში სხვადასხვა დროს მონაწილეობდნენ: ნ. კილაძე (ბერძენიშვილი) – ხელმძღვანელი, გ. ცქიტიშვილი (მოადგილე), ქ. ბერძენიშვილი (არქეოლოგი), ი. გძელიშვილი (გეოლოგი), ლ. გაბუნია (პალეონტოლოგი), ე. ბარაბაძე (ლაბორანტი), თ. თოდუა (არქიტექტორი), კ. კვესი, ო. სულავა (მხატვრები), ე. კვესი, ნ. სულავა (ფოტოგრაფები), პ. ივანოვი, გ. რუსეიშვილი (რესტავრატორები). ექსპედიციაში მცირე ხნით მონაწილეობდა მაშინდელი ასპირანტი დ. თუშაბრამიშვილი, შემდეგ ქვისხანის ცნობილი მკვლევარი, მაგრამ იგი ძირითადად მუშაობდა ძევრულას ხეობის ბოლოს მდებარე ნამოსახლარ ბორცვზე, რომელზედაც საგვარჯილის ენეოლითური ფენის ანალოგიური მასალა გამოვლინდა.

თოდური კომისია, რომელმაც შეისწავლა ძეგლის მდგომარეობა და მეცნიერული მნიშვნელობა. გამოინახა სპეციალური სახსრები ძეგლის შესასწავლად, დაისახა მუშაობის გაგრძელების შემდგომი გეგმა, რამაც ძეგლის გათხრის მეთოდიც შეცვალა. ე.ი. უნდა გათხრილიყო არა მარტო მღვიმის შიდა ნაწილი, არამედ მისი წინა ფართობიც და ფერდობიც. კომისიამ საჭიროდ სცნო განიერი თხრილებით ტერასიდან გათხრის დაწყება. ასეთივე განიერი თხრილი უნდა გავლებულიყო მღვიმის შესასვლელის გასწვრივ სამხრეთიდან ჩრდილოეთის მიმართულებით. მაგრამ გათხრის პროცესში ექსპედიციის ხელმძღვანელმა შეცვალა უკანასკნელი გადაწყვეტილება (ე.ი. მღვიმის შესასვლელის გასწვრივ თხრილის გავლება). იგი თვლიდა, რომ საჭირო იყო მღვიმის წინაფართობისა და ფერდობის დაკავშირება მღვიმის ჰორიზონტალურ ფენებთან. რადგან თუ წინა ფართობზე გავლებული იქნებოდა 6 მეტრი სიგანის თხრილი იგი მხოლოდ დააჩქარებდა კლდოვანი იატაკის გამოვლენას, ფენებს შორის კი კავშირი დაირღვეოდა. გარდა ამისა, მშენებლობა აჩქარებდა ექსპედიციას, რადგან სამანქანო გზას მღვიმის წინ უნდა გაევლო. ამიტომ ექსპედიციას კულტურული ფენების ნაკლებ დაზიანების მიზნით მიზანშეწონილად ჩაუთვლია მღვიმის გარედან ე.ი. ფერდობიდან ან ტერასიდან განიერი სიგრძივი თხრილებით თხრა და ფენათა თანამიმდევრობით გამოვლენა.

მღვიმის მთელი ფართობი სამ დიდ უბნად დაიყო: მღვიმის ცენტრალური ფართობი (თხრილი I), ჩრდილო ფართობი (თხრილი II) და სამხრეთი ფართობი (თხრილი III) (სურ. 13). მღვიმის ცენტრალურ ნაწილში დაიწყეს დიდი თხრილის თხრა, რომლის თავდაპირველი ზომა იყო 25x6 მ. შემდეგ ეს თხრილი გაგრძელდა აღმოსავლეთით და დასავლეთით, მიებჯინა მღვიმის აღმოსავლეთ (უკანა) კედელს, დასავლეთით ჩადიოდა ტერასის ბოლომდე ე.ი. მოიცავდა მღვიმის მთელ წინა ფართობსაც. მისი საბოლოო ზომა 40x6 მ. შეადგენდა. ამ თხრილს ეწოდა საკონტროლო (ცენტრალური) ანუ I თხრილი. ფენების სიმაღლეების სხვაობის დასადგენად და აღმოჩენათა ფიქსირებისათვის ნიველირის საშუალებით ამ თხრილის მთელი კედლის გასწვრივ, მიწის ზედაპირზე, ყოველი ერთი მეტრის დაშორებით ჩასმული იყო ნულის ხაზზე მიბმული სიმაღლეთა ნიშნულები (სურ. 6).

I თხრილში მუშაობა მიმდინარეობდა რამდენიმე უბანზე: 1. მღვიმის ცენტრალურ ფართობზე, 2. ზედა ტერასაზე, მღვიმის წინ, სადაც ფერდობი იწყება და 3. ფერდობის შუა წელზე.

I თხრილის ჩრდილოეთით გაითხარა II თხრილი, რომელიც პირველის მსგავსად დაიყო ნიშნულებიან კვადრატებად. თხრილის ზომა 40x8 მ. სტრატიგრაფიაზე თვალის გადევნების მიზნით ამ ორ თხრილს შორის დატოვებული იყო 2 მ სიგანის ჯებირი (უღელი).

ნ. კილაძის (ბერძენიშვილი) [2; გვ. 563] და ი. გძელიშვილის სტატიებში [1, გვ. 569] გამოქვეყნებულია I თხრილის სამხრეთი კედლის ჭრილი.

ნ. კილაძეს (ბერძენიშვილი) შეტანილი და აღწერილი აქვს მხოლოდ მატერიალური ნაშთების შემცველი ფენები. ი. გძელიშვილს კი მოცემული აქვს ჭრილის

სრული აღწერა. განსხვავებაა მხოლოდ პირობით ნიშნებში და შესაბამისად ფენათა დახასიათებაში.

ამ ჭრილებში პალეოლითური ფენები დანომრილია რომაული ციფრებით, დანარჩენი კულტურული და სტერილური ფენები კი არაბულით.

ნ. კილაძე (ბერძენიშვილი) პალეოლითურ ფენებს ითვლიდა ზევიდან ქვევით და გამოყოფილი აქვს ხუთი პალეოლითური ფენა. ი. გძელიშვილს კი პირიქით პალეოლითური ფენები ათვლილი ჰქონდა ქვევიდან ზევით და გამოჰყო ოთხი პალეოლითური ფენა. როგორც ჩანს მაშინვე ერთი და იგივე ჭრილის განსხვავებული წაკითხვა არსებობდა. სტატიები ერთდროულადაა დაბეჭდილი. ამ ჭრილების დედნებმა ჩვენამდე არ მოაღწია. შემოგვრჩა ჭრილების ერთი ვარიანტი (სულ 4 გრძივი და 3 განივი ჭრილი), როგორც ჩანს საბოლოო, რომელიც პირობითი ნიშნებით, ფენების ნომრებით და შესაბამისად ფენების აღწერით ოდნავ განსხვავდება გამოქვეყნებული ჭრილებისაგან. პალეოლითური ფენები ამ ჭრილებშიც ქვევიდან ზევითაა ათვლილი. მე-5 პალეოლითური ფენა ამ ჭრილში რატომღაც მე-12 ნომრადაა.

აღნიშნული გარემოება ართულებს ჭრილებზე მუშაობას. ჩვენ შევაჯერეთ სამივე ვარიანტი და ვაქვეყნებთ ჩვენამდე მოღწეულ ჭრილებს. ფენების დახასიათებას ვიძლევით შეჯერების შედეგად მიღებული მონაცემების გათვალისწინებით.

ნ. კილაძე (ბერძენიშვილი) თვლიდა, რომ ფენათა თანამიმდევრობის სრული სურათი მხოლოდ I თხრილში გამოვლინდა, რადგან იგი დედაქანამდე, 14 მ სიღრმემდე გაითხარა. სადაც წარმოდგენილი იყო კარსტული მღვიმეებისათვის დამახასიათებელი ნალექები: ჰუმუსი, ბრექჩიები, ალუვიონი, კირტუფი, თიხები, კირქვების ლოდ-ღორღნარი და როჭკი. ძირითადი ნალექების და კულტურული ფენების სისქე მხოლოდ საცდელი თხრილიდანაა აღნიშნული (სურ. 14).

ნალექების გავრცელება მღვიმეში უთანაბრო იყო: ბრექჩიის მძლავრი ფენა აღმოჩნდა მღვიმის ჩრდილო-აღმოსავლეთ უბანზე, მღვიმის წინა ბაქანზე და ცენტრალური თხრილის შიდა ფართობზე. ალუვიალური ნალექები კი მხოლოდ ფერდობის ფენათა წყებაში აღმოჩნდა, რაც დასაბუთდა ფერდობზე გაკეთებული 10 მ სიღრმის შურფით. კირტუფი დალექილი იყო მღვიმის ცენტრალურ ნაწილში. ჰუმუსი და კირქვების ლოდ-ღორღნარი კი სამივე უბანზე ყოფილა წარმოდგენილი. უკანასკნელი ზოგან თიხებით იყო შევსებული, ზოგან კი მშრალ ფენას ქმნიდა, რომელიც მძლავრი აღმოჩნდა მღვიმის ცენტრალურ ნაწილში. აღნიშნული ნალექები სტრუქტურულად ერთმანეთისგან განსხვავდებოდნენ. ისინი ასაკის მიხედვით ორ გეოლოგიურ პერიოდს განეკუთვნებოდნენ – მეოთხეულს (პლეისტოცენს) და მის შემდგომ პერიოდს – ჰოლოცენს. მეოთხეულის ნალექებს შემდეგი კულტურული ფენები ეკუთვნოდა: (ქვევიდან ზევით) ზედაპალეოლითის ადრეული ეპოქის ნაშთები (გარდამავალი ქვედაპალეოლითიდან ზედაზე) – ჭრილში № 12 ფენა. მას ნ. კილაძე (ბერძენიშვილი) მეხუთე პალეოლითურ ფენად თვლიდა; ზედა პალეოლითის განვითარებული ეპოქის ნაშთები – ჭრილში I-IV ფენები. თავდაპირველად მეზოლითური ფენა (ჭრილი №7) ზედაპალეოლითურად

(ეპიპალეოლითი) იყო მიჩნეული და მეოთხეულ პერიოდში წარმოქმნილად ითვლებოდა. უკანასკნელ წლებში კი იგი გამთხრელმა მეზოლითურად მიიჩნია და ჰოლოცენს დაუკავშირა.

ჰოლოცენის ნალექები ჰუმუსითა და ნაცროვანი ფენებით იყო წარმოდგენილი. ამ ნალექებს უკავშირდებოდა ნეოლითისა და ენეოლითის ფენები (ჭრილებში №4 და №5) და აგრეთვე სამარხეული, სულ ზედა ფენები (ჭრილებში №1-3 ფენები).

ნეოლით-ენეოლითის ფენები მხოლოდ I-II თხრილებში გამოვლინდა, მესამე თხრილში ისინი საერთოდ არ აღმოჩენილა (სურ. 19).

სტრატიგრაფიული სურათის აღდგენა ძირითადად ხერხდება I და II თხრილების გრძივი ჭრილებით. თითო თხრილში ასეთი ჭრილი ორია-სამხრეთი და ჩრდილოეთი კედლების, რომლებიც მოიცავენ მთელ შიდა და წინა ფართობებს. I თხრილის სამხრეთი კედლის ჭრილს აქვს აღნიშვნა I-I (სურ. 14) ; ჩრდილოეთი კედლისას – II-II (სურ. 15); II თხრილის სამხრეთი კედლის ჭრილია III-III (სურ. 16); ჩრდილოეთი კედლისა კი IV-IV (სურ. 17); არის აგრეთვე II თხრილის აღმოსავლეთ კედლის ორი განივი ჭრილი VI-VI (სურ. 19) და VII-VII (სურ. 18); ჭრილი V-V – მესამე თხრილის განივი ჭრილია (სურ. 19).

აღნიშნული ჭრილების განხილვამ გვიჩვენა, რომ ყველა მათგანში I ფენა წარმოდგენილია მორუხო-მონაცრისფრო ქვიშნარით, არაერთგვაროვანი კირქვის ღორღისა და როჭკის ჩანართით, წინაქრისტიანული, ადრე და გვიანფეოდალური ხანის სამარხებით. ამავე ფენაში აღმოჩნდა პალეოლითისა და ნეოლით-ენეოლითის ნაშთები. მღვიმის შიდა ფართობის ჰუმუსი (საშუალოდ 80 სმ სისქისა) ვრცელდებოდა წინაფართობზეც. ფერდობზე იგი სტრუქტურულად იცვლებოდა და მღვიმის უკანა კედლიდან დაახლოებით 17 მეტრის დაცილებით (დასავლეთის მიმართულებით), მღვიმის წინაფართობზე ისოლებოდა და გადადიოდა მოშავო თიხებში კირქვის ღორღის ჩანართით, რომელიც ფერდობის ბოლომდე ჩადიოდა. ჭრილში ფერდობის ჰუმუსური ფენა შუაზეა გაყოფილი და აქვს ორი ნომერი 2 და 3 მაგრამ სტრუქტურულად ისინი ერთია. № 3 – ტერასის კორდოვანი ფენაა, რომელშიც ნაპოვნი იყო ქვევრსამარხი და ორმოსამარხები. მღვიმის ცენტრალური და სამხრეთი ფართობი მოგვიანო ეპოქებში აგრეთვე გამოყენებული ყოფილა სამაროვნად.

I თხრილის სტრატიგრაფიული მონაცემები წინა ფართობისა და ფერდობის ფენათა ურთიერთობის გასარკვევად ნ. კილაძეს (ბერძენიშვილი) არ მიაჩნდა მყარ დასაყრდენად. იგი თვლიდა, რომ ანთროპული ფაქტორის ზეგავლენით მათ შორის კავშირი დარღვეულია [3, გვ. 41].

ნ. კილაძის (ბერძენიშვილი) შეხედულება საგვარჯილის ფენათა დაცულობის შესახებ ანგარიშებში და დღიურებში სხვადასხვაა. ზოგან იგი აღწერს ფენების ძლიერი რღვევის სურათს, ზოგან კი აღნიშნავს, რომ მეორე კულტურული ფენა ძირითადად უძრავ მდგომარეობაში იყო დაცული. ასევე თვლიდა იგი, რომ მღვიმის შიდა ფართობის სამივე თხრილში, პალეოლითის ხუთი კულტურული

ფენა უძრავი იყო. მხოლოდ მღვიმის წინაფართობზე იყო დაშლილი პირველი პალეოლითური ფენის ნაწილი. [2, გვ. 563]. თავის სტატიაში ავტორი აღნიშნავს, რომ მღვიმის შიდა ფართობზე ასამდე სამარხი გამოვლინდა, რამაც მთლიანად დაშალა და აჰყარა ზედა კულტურული ფენები და გამოიწვია სამარხებში და ფენაში პალეოლითური და ნეოლითური ნაშთების შერევა [2, გვ.565]. უკანასკნელს კარგად ასაბუთებს მასალის აღმოჩენის ვითარება და ძეგლის თხრის ობიექტური სურათი.

უნდა ვიფიქროთ, რომ ფერდობის ფენები უკავშირდებოდნენ მღვიმეში დალექილ ფენებს. ნეოლითური ფენა ვრცელდებოდა მღვიმეში და ასევე მთელ ფერდობზე. მღვიმის შიგნით და წინა ფართობზე იგი განადგურებული იყო ენეოლითისა და მოგვიანო ხანებში, ფერდობზე კი შემორჩა და მას დაემატა მღვიმედან გადმოადგილებული ენეოლითური ფენა.

წინა ფართობისა და ფერდობის ფენათა ურთიერთკავშირის დარღვევა I თხრილში კარგად შეუმჩნევია ნ. კილაძეს (ბერძენიშვილი) საველე დაკვირვებისას [3, გვ. 41]. თავის საველე დღიურში იგი აღნიშნავდა, რომ I თხრილის ვერტიკალურ ჭრილში აშკარად ჩანდა, რომ ენეოლითელ ადამიანს ჩაუჭრია და მღვიმის წინ 6 მეტრი სიგანის ვერტიკალური კედელი შეუქმნია. იგივეს მოწმობს I და II თხრილების ჭრილების ურთიერთშედარება.

I ჭრილიდან ისე ჩანს, თითქოს მე-5 ფენა მოქცეულია მე-4 ფენის ქვეშ და ისინი ერთიმეორის ბუნებრივ გაგრძელებას წარმოადგენდნენ (სურ. 14). სინამდვილეში კი ნ. კილაძის (ბერძენიშვილი)საველე დაკვირვებამ და II თხრილის ჭრილებმა, სადაც შედარებით უძრავი ფენები იყო შემონახული ეს არ დაადასტურა. II თხრილის ჭრილებმა საწინააღმდეგო სურათი გვიჩვენეს, კერძოდ, მე-5 ფენა ძევს ან გადადის ფერდობის მე-4 ფენაზე (სურ. 16, 17). გამთხრელი საავსებით მართებულად თვლიდა, რომ მე-5 ,,ჩაჭრილი'' თუ ,,შეჭრილი'' იყო წინარე ფენებში [3, გვ. 41].

I და II თხრილები გაითხარა ფერდობის ფენებთან ერთად. I თხრილი დაყვანილი იყო დედაქანამდე, მაგრამ მასალის ფიქსირება სიღრმეების მიხედვით არ მომხდარა.

II თხრილის ფერდობის ფენები გაითხარა მხოლოდ 3 მ სიღრმემდე, მღვიმის აღმოსავლეთ ნაწილში კი 6 მეტრამდე დავიდნენ. სიღრმეების აღრიცხვა ამ თხრილში ხდებოდა ყოველ 10-15 სმ-ზე (ბარის პირით). შესაბამისად მთელი ფენა დაყოფილი იყო პირობით ,,ჰორიზონტებად''. I ,,ჰორიზონტი'' იწყებოდა 1,5 მ სიღრმეზე, ე.ი. იმ სიღრმიდან საიდანაც იწყებოდა სავარაუდო უძრავი ფენა. სულ გაითხარა 19 ,,ჰორიზონტი'' (ბარის პირი) ე.ი. დაახლოებით 2 მეტრი სისქის ფენა. გამთხრელი თვლის, რომ გათხრილი ფენის მაქსიმალური სისქე იყო 3,5 მ. მღვიმის წინ მდებარე დაახ. 4 მ სიგრძის ფართობზე მასალა პრეპარაციითაა გამოვლენილი. ამ ჰორიზონტზე აღმოჩენილი ყოველი ნივთის კოორდინატები ფიქსირებულია.

ჰუმუსის ფენის ქვეშ გამოვლინდა მე-2 კულტურული ფენა (ენეოლითური), რომელიც საგვარეულოს სტრატიგრაფიულ ჭრილებში აღნიშნულია №5-ით. სტრუქტურულად იგი წარმოადგენდა მონაცრისფრო თიხნარს კირქვის ღორღისა და ნახშირის ნამცეცების ჩანართით. I თხრილის წინაფართობზე მისი სისქე დაახ. 2,70 – 3 მ უდრიდა იგი ოდნავ გადადიოდა ფერდობზე, შემდეგ კი ისოლებოდა, რაც კარგად ჩანს აღნიშნული ჭრილებიდან.

II თხრილში II კულტურული ფენა დაცულობის მხრივ უკეთეს მდგომარეობაში აღმოჩნდა. იგი კარგად შემოინახა შიდა და წინაფართობზე, კერძოდ ჩრდილო-დასავლეთ ფართობსა და ფერდობზე. განსაკუთრებით კი იმ ნაწილში, რომელიც ძველად მღვიმის თაღის ქვეშ იყო მოქცეული. შემდეგ კი ჭერის ჩამონგრევის გამო ფენები კირქვიერი ღორღის ფენით დაფარულა. ამ ნაწილის გადარჩენა სწორედ ამ შემთხვევას უნდა განეპირობებინა, ლოდ-ღორღნარში სამარხის გაჭრა სასურველი არ უნდა ყოფილიყო.[7, №2. №3; 8].ამის გამო ყველაზე მკაფიო სტრატიგრაფიულ სურათს II თხრილის ჩრდილოეთი (IV) და სამხრეთი (III) კედლების ჭრილები იძლევა.

ჭრილები გვიჩვენებენ, რომ II ფენა შიდა ფართობზე შედარებით თხელი ყოფილა (იხ. IV ჭრილი) და დაახლოებით მისი სისქე 25-27 სმ შორის მერყეობდა. მღვიმის წინაფართობზე იგი საგრძნობლად იზრდებოდა და დაახლოებით 2,70 მ აღწევდა, შემდეგ ფერდობის მიმართულებით ისევ თხელდებოდა და მღვიმის უკანა კედლიდან დაახლ. 25 მეტრის დაშორებით ისოლებოდა. იგივე ფენა სამხრეთ ნაწილშიც (სიგანეში) თანდათანობით 3 მეტრის შემდეგ მთლიანად წყდებოდა[4] (იხ. ჭრილი III), რის გამოც მღვიმის ამ ნაწილში ეს ფენა წინაფართობსა და ფერდობზე ჭრილში არ გამოისახა. II ფენიდან მომდინარეობდა ენეოლითური მასალა, რომლის ზედა ჰორიზონტში ნაპოვნი იყო ადრეული მტკვარ-არეზული კერამიკა.

II თხრილის ჩრდილო უბანზე კარგად გამოიკვეთა ფენათა მონაცვლეობა. ამ თხრილის ჩრდილო კედლის IV ჭრილიდან კარგად ჩანს, რომ ფერდობზე ჰუმუსის ქვეშ იდო სტრუქტურულად განსხვავებული ფენა (ჭრილი IV), რომელიც წარმოდგენილი იყო მოყავისფრო თიხნარით კირქვიერი ღორღის ჩანართით. იგი გრძელდებოდა ფერდობის შუა წელამდე და შემდეგ ისოლებოდა. მას ქვეშ მიუყვებოდა კირქვის ღორღნარი თიხნარის შევსებით და მეზოლითური ნაშთებით (ჭრილი № 7).

ფერდობის ფენებს გამთხრელი მეორედ გადალექილად თვლიდა. რა თქმა უნდა ამ ფენაში შეიმჩნეოდა მღვიმედან გადმოადგილებული, დიდძალი ენეოლითური მასალა, მაგრამ ფერდობზე მკვიდრი კულტურული ფენებიც უნდა არსებულიყო, რასაც მოწმობს მასში კერებისა და ორმოების აღმოჩენა.

---

[4] მონაცემები გამოანგარიშებულია ჭრილების მიხედვით.

II თხრილის ჭრილებიდან (IV-III) გარკვეულად ჩანს, რომ ენეოლითელების ძირითადი საცხოვრებელი ყოფილა მღვიმის შიდა მოედანი და ჩრდილო-დასავლეთი ფართობი. აქ დადასტურდა ნასახლარის ნაშთი. ორ სხვადასხვა დონეზე გამოვლინდა წითლადგამომწვარი თიხატკეპნილი იატაკები (IV ჭრილი № 6). ისინი ერთმანეთის თავზე მდებარეობდნენ. მეორე იატაკი დაახ. 25 სმ-ით უფრო ღრმად იდო პირველზე. ზედა იატაკი მდებარეობდა მე-11-13 ნიშნულებს შორის და 3 მეტრი სიგრძის ფართობი ეჭირა, ქვედა კი მე-10-15 ნიშნულებს შორის და შემონახული იყო 5 მეტრის სიგრძეზე. ზედა იატაკში გამართული ყოფილა თიხის წრიული, 80 სმ დიამეტრის მქონე საკულტო კერა (ნ. კილაძის (ბერძენიშვილი) მიხედვით ,,სამსხვერპლო''), ენეოლითურ მასალასთან ერთად (მის შესახებ იხ. საკულტო რიტუალებისადმი მიძღვნილი III თავი).

როგორც აღინიშნა, მღვიმის შიგნით ენეოლითური ფენა დიდ ნაწილში მოშლილი იყო. ამიტომ საგვარჯილის სტრატიგრაფიის კვლევისას მთავარი ყურადღება ეთმობოდა მღვიმის ჩრდილო უბანს და იქ მოპოვებულ მასალას.

საველე მონაცემებიდან ჩანს, რომ ენეოლითური ფენა II თხრილის ამ ნაწილში მე-20 ნიშნულამდე ვრცელდებოდა. მასალის აღრიცხვა სიღრმეების მიხედვით მომხდარა მხოლოდ მე-9-16 ნიშნულებს (კვადრატები) შორის. ე.ი. სულ 7 მ სიგრძის ფართობზე. 19 ,,ჰორიზონტიდან'' ნაშთების შემადგენლობით ყველაზე მძლავრი მე-11, მე-15 და მე-19 ,,ჰორიზონტები'' ყოფილა. მასალა თანაბარი რაოდენობითაა აღმოჩენილი 1, 3, 4-10 ბარისპირებზე. მე-12-ზე კი სულ ხუთიოდე ნივთია ნაპოვნი.

მე-15 და მე-16 ნიშნულებთან გამოიკვეთა ორი ორმო შევსებული ჰუმუსითა და ხის ნაშთებით. ეს ორმო ჩაჭრილი ყოფილა ფერდობის II ფენაში (ჭრილი IV), მოყვითალო თიხნარში, რომელიც სტრუქტურულად პლეისტოცენის წარმონაქმნია (იხ. IV ჭრილის მე-14-16 ნიშნულების მონაკვეთი). ორმოების ძირები ეფუძნება მის ქვეშ მდებარე მეზოლითის ფენას (ჭრილი № 7).

ნ. კილაძე (ბერძენიშვილი) თვლიდა, რომ საგვარჯილეში იყო ორი ნეოლითური ფენა (ჭრილებში № 5 და № 4) . ამავე დროს მიიჩნევდა, რომ აქ იყო აღმოჩენილი ნეოლითის სხვადასხვა საფეხურის კომპლექსები და ნეოლითის ზედა ჰორიზონტიდან მომდინარე ენეოლითის ხანის მასალა, რომელიც ჭრილში არ გამოისახა, ამ ფენის სტრუქტურული ერთგვაროვნების გამო. აღნიშნული მოსაზრება გამოთქმული იყო იმ დროს, როდესაც მტკვარ-არეზის კულტურა მთლიანად ენეოლითურად ითვლებოდა.(იხ. ანგარიშები და დღიურები).

როგორც ჭრილებისა და მასალის დეტალური შესწავლა გვიჩვენებს, ჩვენ აქ საქმე გვქონდა არა ორ ნეოლითურ ფენასთან, არამედ სტრუქტურულად განსხვავებულ ფერდობის ნეოლითურ ფენასთან (მე-4 ფენა) ენეოლითური მასალის ჭარბი მინარევით და მღვიმის ენეოლითურ (ჭრილში მე-5) ფენასთან, რომელიც ჩაჭრილი იყო ნეოლითურ ფენაში. ისინი ჭრილებში კარგად გამოისახა ორი განსხვავებული ფიზიკური ფენის სახით. ამიტომ იყო, რომ ჭრილების შემდგენელმა

გეოლოგმა და არქეოლოგმა ი. გრძელიშვილმა ისინი სხვადასხვა პირობითი ნიშნებით აღნიშნა, ხოლო თავისი გამოქვეყნებული ჭრილის აღწერაში მე-5 ფენას, რომელსაც ნ. კილაძე (ბერზენიშვილი) ნეოლითურად მიიჩნევდა კითხვის ნიშანი დაუსვა.

აქ კიდევ ერთხელ გვინდა შევნიშნოთ, რომ ფერდობის აღნიშნულ ფენაში ჭარბად იყო შერეული ენეოლითური მასალა, ისევე როგორც მღვიმის ენეოლითური ფენის ქვედა ჰორიზონტში, მრავლად იყო შერეული ნეოლითური და მეზოლით-პალეოლითური მასალები, რომელთა გამოყოფა ტოპოლოგიურად ადვილად ხერხდება.

გამთხრელს ზემოაღნიშნული დასკვნის გამო, ნეოლითურად მიჩნეული ორივე ფენის კომპლექსები ფიზიკურად ერთმანეთისაგან არ გაუთიშავს და არც მასალა დაფიქსირებულა ცალ-ცალკე. წინააღმდეგ შემთხვევაში შესაძლებელი იქნებოდა ნეოლით-ენეოლითური ფენების, როგორც ტიპოლოგიური, ისე სტრსტიგრაფიული გამიჯვნა.

რაც შეეხება ,,ნეოლითის'' ზედა ჰორიზონტებში მოხსენიებულ მასალას იგი არის ენეოლითური ფენის ზედა დონიდან მომდინარე ნაშთები, რომლებიც წარმოდგენილი იყო მტკვარ-არეზის კულტურის ადრეული კერამიკით (ხიზანაანთ გორის დონე), დასავლური ენეოლითური ხანის კერამიკის ფრაგმენტებით და მცირეოდენი ქვის მასალით.

ბოლოს გვინდა შევეხოთ ჭრილებში მღვიმის ჰოლოცენური ფენების დანომრვის საკითხს, რაც ხშირად გაუგებრობას და ფენების აღრევას იწვევს. ჰუმუსის ფენა მღვიმის შიგნით და ფერდობზე სამ ნაწილადაა გაყოფილი და სამი ნომერი უზის (№1, №2, №3). საგვარჯილეს კულტურულ ფენათა სვეტში ენეოლითური ფენა ფიზიკურად და კულტურულად ზემოდან მეორეა და არქეოლოგიურ ლიტერატურაში მეორე ფენის სახელწოდებითაა შესული. მღვიმეში იგი განლაგებული იყო შიდა და წინა ფართობზე და ნაწილობრივ გადადიოდა ფერდობის დასაწყის მონაკვეთზე. ჭრილებში იგი მე-5 ნომრადაა, ხოლო ფერდობზე დაფენებულ, ზემოდან მეორე ფენას აქვს ნომერი 4.

ფენების დანომრვა I თხრილის მიხედვით (ზევიდან ქვევით) იყო გაკეთებული. შიდა ფართობისა და ფერდობის ფენათა ურთიერთობის შესახებ ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, რომ აქ ფენათა კავშირი დარღვეული იყო ანთროპული ფაქტორის წყალობით, რის გამოც იქმნებოდა შთაბეჭდილება, თითქოს ფერდობის მეორე ფენა უფრო ზემოთ იდო ვიდრე მღვიმის შიგნით მდებარე II ფენა. ამის გამო მღვიმის შიდა ფენა მეხუთე ნომრით დაინომრა, ფერდობის ფენა კი მე-4 ნომრით. შემდგომ II თხრილის გათხრისას გაირკვა, რომ მღვიმის II ფენა (ჭრილში № 5) ფერდობის ზედა ნაწილში ფარავდა ფერდობის II ფენას (ჭრილში № 4) და მასზე მაღლა იდო. ამასვე მოწმობდა მე-5 ფენიდან მე-4 ფენაში ჩაჭრილი ორი ორმო (ჭრილი IV). აღნიშნულის გამო, II თხრილის გათხრის შემდეგ ი. გძელიშვილმა მის მიერ შედგენილ და გამოქვეყნებულ ჭრილში შეცვალა ფენათა ნუმერაცია და ეს ფენები შებრუნებით დანომრა. საბოლოო ჯამში მივიღეთ, რომ ორ გამოქვეყნებულ ჭრილში (კილაძისა და გძელიშვილის) ენეოლითური ფენა სხვადასხვა ნომრით ფიგურირებს.

ჩვენი აზრით, უფრო ლოგიკური იქნებოდა, ზედა, მეორე ჰოლოცენური ფენა ყოფილიყო № 2, ქვედა კი № 3.

საგვარჯილეს გათხრის დროს არ მოხერხდა II ფენაში ფიზიკური თუ კულტურული ჰორიზონტების გამოყოფა, რადგან სტრუქტურულად და შეფერილობით იგი ერთგვაროვანი იყო. მღვიმის ფენებს შორის II ფენა ყველაზე მძლავრი აღმოჩნდა. თუ პლეისტოცენის ფენები ძირითადად მღვიმის ფარგლებში და განსაკუთრებით მის უკანა ნაწილში ვრცელდებოდა, ჰოლოცენური ფენები მღვიმის გარეთ წინაფართობზე და მღვიმის წინ მდებარე ფერდობზე გადადიოდა. კერები და ორმოები აღმოჩენილი იყო, როგორც მღვიმის შიგნით, ისე წინა მოედანზე და ფერდობზე.

II ფენის საერთო სიმძლავრეს გამთხრელის დღიურებსა და ანგარიშებში სხვადასხვა მონაცემები აქვს. ზოგან აღნიშნულია, რომ ფენა მღვიმის წინა ფართობის ჩრდილოეთ მონაკვეთში გათხრილია 3,5 მ სიღრმემდე, ზოგან კი ამავე მონაკვეთზე 3,1 მ-ია ნაჩვენები. ჭრილების მიხედვით ფენების გაზომვამ კი გვიჩვენა, რომ მისი მაქსიმალური სისქე 2,70 მ ყოფილა. ჩანს, რომ გათხრისას წინარე ფენები საკმაოდ დიდ სიღრმეზე ჩაუჭრიათ. ამას ადასტურებს, როგორც სტრატიგრაფიული მონაცემები, ისე ამ ფენის ქვედა დონის კოლექციაში მოხვედრილი ადრეული მასალის ხასიათი. აღნიშნული ადრეული მასალა შერეულა II ფენის ქვედა დონის (იატაკების ქვეშ მდებარე) ძირითად ენეოლითურ ნაშთებთან, რომელიც ტიპოლოგიურად მისგან მკვეთრად განსხვავდება. რა თქმა უნდა II ფენის ქვედა ნაწილში მასალის ამგვარი აღრევა არ უნდა მიეწეროს მარტო გათხრის ხარვეზებს. იგი ნაწილობრივ განპირობებული უნდა ყოფილიყო აგრეთვე, როგორც ნ. კილაძე (ბერძენიშვილი) თვლიდა ენეოლითის ეპოქაში წინარე ფენების ჩაჭრითაც.

ამგვარად, აღნიშნული გარემოებების შედეგად მივიღეთ, რომ II ფენის ქვედა დონის კოლექციაში გვაქვს მასალის ორი ქრონოლოგიურად განსხვავებული კომპლექსი: ენეოლითური (ძირითადი) და მისი წინარე-ნეოლითური და მეზოლით-პალეოლითური ფენებიდან მომდინარე.

აქვე უნდა აღვნიშნოთ, იმის გამო, რომ გამთხრელის მიერ II ფენა 3,5 მ თუ 3,1 მეტრის სისქის ნეოლითურ ფენად იყო მიჩნეული, მისი წინარე ფენა ეპიპალეოლითისადმი (მეზოლითი) იყო მიკუთვნებული. თუმცა თავის დღიურში იგი გაკვირვებული აღნიშნავდა, რომ ამ ეპიპალეოლითურ ფენაში ისევ ჩნდებოდა კერამიკა და მცირე ზომის, დაუხვეწავი ფორმის კაჟის ისრის წვერები. ცხადია, წინარე ფენა იყო ნეოლიური კერამიკიანი, თითო-ოროლა ადრეული ფორმის ისრისწვერებით. როგორც შესავალში აღვნიშნეთ წინარე ფენების მასალას უნდა განეპირობებინა II ფენის ნეოლითური თარიღი.

მღვიმე საგვარჯილის სტრატიგრაფია და მასალების ხასიათი გვიჩვენებს, რომ II ფენა უშუალოდ იყო დაფენებული მის ქვეშ მდებარე ნეოლითურ ფენაზე და ფაქტობრივად მის გაგრძელებას წარმოადგენდა.

ლიტერატურა

1. გძელიშვილი ი. ,,საგვარჯილეს'' სტრატიგრაფიისათვის. საქართველოს მეცნ. აკადემიის მოამბე, XIV, 9, თბ., 1953, გვ. 569-575.
2. კილაძე (ბერძენიშვილი) ნ. მრავალფენიანი არქეოლოგიური ძეგლი ,,საგვარჯილე''. საქ. მეცნ. აკადემიის მოამბე XIV, 9, თბ., 1953, გვ. 563-566.
3. კილაძე (ბერძენიშვილი) ნ. საგვარჯილეს აღმოჩენისა და გათხრის ისტორია. (ხელნაბეჭდი). ინახება აკც-ის ქვისხანის არქეოლოგიის განყოფილებაში.
4. კილაძე (ბერძენიშვილი) ნ. არქეოლოგიური დაზვერვები სოფ. ძევრში. ექსპედიციის ანგარიში (ხელნაბეჭდი). ინახება აკც-ის ქვისხანის არქეოლოგიის განყოფილებაში.
5. კილაძე ნ. (ბერძენიშვილი) ძევრის არქეოლოგიური ექსპედიციის 1952 წლის გათხრის შედეგები (ხელნაბეჭდი). ინახება აკც-ის ქვისხანის არქეოლოგიის განყოფილებაში.
6. კილაძე ნ. (ბერძენიშვილი) მღვიმე საგვარჯილის გათხრების საველე დღიური № 1(12\ IV-1952) ინახება აკც-ის ქვის ხანის არქეოლოგიის განყოფილებაში
7. კილაძე ნ. (ბერძენიშვილი) ძევრის არქეოლოგიური ექსპედიციის საველე დღიურები №II, №III, №IV–1952. ინახება აკც-ის ქვისხანის არქეოლოგიის განყოფილებაში.
8. კილაძე ნ. (ბერძენიშვილი) ძევრის არქეოლოგიური ექსპედიციის საველე დღიური №5-1952. ინახება აკც-ის ქვისხანის არქეოლოგიის განყოფილებაში.
9. Джанелидзе А. И. Геологические наблюдения в Окрибе. Тб., 1940.

თავი II

ნივთიერი მასალა

§1. ქვის ინდუსტრია

მღვიმე საგვარჯილის ენეოლითური ფენის ნივთიერი ნაშთების საფუძველზე შეიძლება ვიმსჯელოთ დასავლეთ საქართველოს პრეისტორიის ამ უძველესი საფეხურის კულტურული იერის შესახებ.

საგვარჯილის II ფენის (ენეოლითური) მატერიალური კულტურა წარმოდგენილია კაჟისა და ქვის სხვადასხვა ქანების მეტად თავისებური ინდუსტრიით, მრავალრიცხოვანი სამეთუნეო ნაწარმით, ძვლისა და რქის იარაღებით, ნაირგვარი სამკაულებით, ლითონის იარაღებით და სხვა არტეფაქტებით.

მასალის რაოდენობის მიხედვით საგვარჯილის ფენათა შორის II ფენა ყველაზე მდიდარია. მის შესწავლას განსაკუთრებულ ყურადღებას ვუთმობთ იმის გამო, რომ მისგან მომდინარეობს ყველაზე დიდი და მრავალფეროვანი ენეოლითური კოლექცია დასავლეთ ამიერკავკასიის ცნობილ სინქრონულ მღვიმურ ძეგლებს შორის. მასში სულ 8890 ნივთია აღმოჩენილი თიხის ჭურჭლის ფრაგმენტების, ცხოველთა ძვლებისა და ნიჟარების ჩაუთვლელად (იხ. ცხრილი 1)[1].

მღვიმური ენეოლითური ძეგლების ქვის ინდუსტრიის შესწავლა შესაძლებლობას გვაძლევს გამოვავლინოთ წინამორბედი პერიოდიდან მომდინარე ამ კულტურის ადგილობრივი ფესვები, რომლებმაც განვითარება განაგრძეს ენეოლითის ხანაში. აღნიშნული საკითხის კვლევა პირდაპირ კავშირშია მღვიმური ენეოლითის წარმომავლობის პრობლემასთან. ამავე დროს ქვის ნაწარმის გამოწვლილვითი შესწავლა, მისი წამყვანი იარაღების ტიპოლოგიური და ფუნქციური ნიშნების გამოკვეთა, შესაძლებლობას მოგვცემს განვსაზღვროთ ამ ინვენტარის საწარმოო მნიშვნელობა იქ მცხოვრები ენეოლითური ტომების მეურნეობაში.

როგორც შესავალში აღვნიშნეთ II ფენის კაჟის მასალის ხასიათი სხვადასხვა დონეზე სხვადასხვაა. ქვედა დონეზე აშკარად შეიმჩნევა წინარე ეპოქების მასალის შერევა.

ტაბულებზე მოტანილი ნივთიერი მასალა[2] მკაფიოდ ცხადჰყოფს განსხვავებას ენეოლითური და წინარე ფენების (ტაბ. XXVII-XXIX) ქვის იარაღების ფორმებსა და დამუშავების ტექნიკაში.

ადრეული კომპლექსი წარმოდგენილია მეზოლით-ნეოლითური და ზოგჯერ გვიანზედაპალეოლითური მასალით. მასში გვხვდება ვიწრო, სწორწახნაგა და-

---

[1] ცხრილში მოცემულია II ფენის ქვის მთელი მასალა, რადგან იგი უკეთ ასახავს კოლექციის ხასიათს და სტატისტიკურ სურათს.

[2] საგვარჯილის II ფენის ნივთიერი მასალა (კერამიკის გარდა) ინახება ს. ჯანაშიას სახ. სახელმწიფო მუზეუმის ქვის ხანის ფონდში კოლ. №14-54; № 1-55;

ნისებური ლამელები, ლამელების განივკვეთები-ჩასართები, მეზოლითური იერის ნუკლეუსები დამრეცი დარტყმის სიბრტყით და მიკროლითური ლამელების ატკეცვის კვალით, მიკროიარაღები – გრავეტის ტიპის დანები და წვეტანები (ტაბ. XXIX, 6, 10-13, 20-23), ასიმეტრიული სამკუთხედები (ტაბ. XXIX, 2-4), სახვრეტები (ტაბ. XXIX,16-17, 21), გვერდრეტუშიანი დანები (ტაბ. XXIX, 9), დახვეწილი ფორმის კიდურა საფხეკები (ტაბ. XXVII, 1-4), დიდი ნაწილი კი ნაკეთებია მოკლე, განიერ ლამელებზე (ტაბ. XXVII, 22-23), საჭრისები დამზადებულია ვიწრო, დანისებური ლამელების გვერდებზე – გვხვდება კუთხის, სწორი, ირიბი და თავრეტუშიანი ცალები. არის კაჟის ერთი არაწესიერი ტრაპეციისმაგვარი ფორმის იარაღი (ტაბ. XXVIII, 17). როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ენეოლითურ ფენაში ადრეული მასალის შერევა გამოწვეული უნდა ყოფილიყო ნაწილობრივ ენეოლითური ნამოსახლარის მცხოვრებთა მიერ საცხოვრებლისა და სამეურნეო ორმოების მოწყობის დროს წინარე ფენების ჩაჭრით, ნაწილობრივ კი გათხრების ხარვეზებით. ჭრილების მიხედვით კულტურული ფენის გაზომვამ გვიჩვენა, რომ II ფენის მაქსიმალური სისქე 2,7 მ-ია. კოლექციაში მოხვედრილი ადრეული მასალის დიდი ნაწილი კი 2,7-3,5 მ სიღრმეებიდან მომდინარეობს. აშკარაა, რომ ჩაჭრილია წინარე ფენები.

კოლექციაში არსებული ტიპიური გვიანზედაპალეოლით-მეზოლითური მასალა – ასიმეტრიული სამკუთხედები, გრავეტის ტიპის დანები და წვეტანები უკვე გვიანნეოლითშიც კი აღარ გვხვდება გადმონაშთის სახით. აღნიშნული კაჟის ნაწარმი პირდაპირ ანალოგებს პოულობს მეზოლით-გვიანზედაპალეოლითურ კომპლექსებში.

ამგვარად, II ფენის კოლექციაში წინარე ფენების მასალის შერევა დასტურდება, როგორც სტრატიგრაფიულად, ისე ტიპოლოგიურად.

ამ პარაგრაფში ზოგადად დავახასიათებთ საგვარჯილის ენეოლითური ფენის ქვის ინდუსტრიას, გამოვყოფთ ენეოლითური ნაწარმის დამახასიათებელ ნიშნებს, მის შემადგენელ კომპონენტებს და შევუდარებთ მათ დასავლეთ ამიერკავკასიის ნეოლით-ენეოლითური ძეგლების ქვის დამუშავების ტექნიკის თავისებურებებსა და იარაღთა წამყვან ფორმებს.

II ფენის ენეოლითური ქვის ინვენტარი თავისი შედგენილობით განსხვავდება დასავლეთ საქართველოს, როგორც ნეოლითური ძეგლების ქვის ნაწარმისაგან, ისე თვით საგვარჯილის ამავე ფენის ქვედა დონის ქვის ადრეული და წინარე ფენების კომპლექსებისაგან.

იარაღების დასამზადებელ ნედლეულად საგვარჯილის ენეოლითური ნამოსახლარის მცხოვრებნი ძირითადად ადგილობრივ კაჟს და რიყისქვის სხვადასხვა ქანებს იყენებდნენ. შედარებით იშვიათად გამოიყენებოდა ობსიდიანი, ბაზალტი, სერპენტინი, არგილიტი და სხვა ქანები. ობსიდიანის მასალაში არის რამდენიმე წითელძარღვიანი ნიმუში, რაც მის სამხრეთ საქართველოდან წარმომავლობაზე მიუთითებს.

მდ. ძევრულას ხეობის მიდამოები მდიდარია ტურონ-სენონის კაჟის ქანების გამოსავლებით. ისინი კარგად შეიმჩნევა მდინარეთა ხეობების გაშიშვლებებში ფილების სახით. პირველყოვლისა კი, როგორც ჩანს იყენებდნენ ძევრულას ხეობის კირქვიანი ფერდობებიდან და მდინარეთა კალაპოტებიდან მომდინარე კაჟის კონკრეციებს, რომლებიც ნაპოვნი იყო, როგორც კულტურულ ფენაში, ისე ზედაპირულად საგვარჯილის მიკრორაიონში. კაჟის მასალაზე დაკვირვება გვიჩვენებს, რომ მისი პირველადი დამუშავება ძირითადად ბუდობის ადგილზე ხდებოდა. ნამოსახლარზე ნახევარფაბრიკატები მოჰქონდათ. ქვის გახეხილ-გაპრიალებული იარაღების დასამზადებლად ძირითადად გამოიყენებოდა მდინარეთა ნაპირებზე არსებული ქვის სხვადასხვა ქანები.

საგვარჯილის II ფენაში სულ აღმოჩენილი იყო 8458 ერთეული ქვის მასალა. მათგან 8057 ერთეული კაჟისაა, 265 – რიყის ქვის, 136 – ობსიდიანის. კაჟის მასალაში 643 იარაღია, 7414 ერთ. – წარმოების ნარჩენი. იარაღების საერთო რაოდენობაში დაახ. 190 ერთ. ადრეული, წინარე ფენების მასალაა. წარმოების ნარჩენების სიუხვე მიგვითითებს იარაღების დასამზადებელი სახელოსნოს არსებობაზე ნამოსახლარის ტერიტორიაზე.

აღსანიშნავია, რომ საგვარჯილის კოლექციაში არის ჩიხორის ნამოსახლარის მაგვარი – ხორცისფერი, ვარდისფერწინწკლებიანი კაჟი. შესაძლოა ეს ნიმუშები ერთი ბუდობიდან მომდინარეობდნენ.

კაჟის კაჭრების გათლა და საიარაღე ნამზადების – ლამელებისა და ანატკეცების ატკეცვა ხელკვერების საშუალებით ხდებოდა. მათ მოგრძო ან ოვალური ფორმა და დაჩეჩქვილი ბოლოები აქვთ.

ნუკლეუსებიდან ატკეცილი ნამზადების იარაღებად გაფორმება-ჩამოყალიბება ხდებოდა რეტუშით რეტუშორების საშუალებით. ამ მიზნით გამოიყენებოდა მოგრძო სამწახნაგა ანატეხები ან მასიური ლამელები, რომლებსაც წვერზე და გვერდებზე გამოყენების კვალი ემჩნევა.

ენეოლითური ნუკლეუსები ფორმით და დამზადების ტექნიკით ახლოსაა ნეოლითურთან. ისინი მზადდებოდა კაჟის მასიური ნატეხებისაგან, ბირთვისებური კონკრეციებისაგან ან მდინარეული კაჟის ქვარგვალების გათლით. ნუკლეუსების უმეტესობა უხეშადაა ნაკეთები, ხშირად ამორფულია (30 ც.), არ ემჩნევათ დარტყმის სიბრტყე რის გამოც მათი თავდაპირველი ფორმის გარკვევა ჭირს. მათ შორის არის კონუსური და პრიზმული ფორმები, გვხვდება ცალგვერდაც (ზომები 3-8 სმ-დე მერყეობს). როგორც წესი მათზე დარტყმის სიბრტყე კეთდებოდა ჰორიზონტალური, ნაპირებიდან მიყენებული გარდიგარდმო ატკეცვით, რისი მაჩვენებელიცაა კოლექციაში არსებული განივი ანატკეცები. დარტყმის სიბრტყე ჰორიზონტალურია ან დაქანებული. მისი მომზადების შემდეგ ხდებოდა ვერტიკალურად კაჭრის კანის, შემდეგ კი ანატკეცებისა და ლამელების ატკეცვა. ნუკლეუსების გვერდების დაწახნაგება ლამელების ნეგატივებით იშვიათად ირგვლივია, უფრო ხშირად კი ცალმხრივი. ეს განსაკუთრებით მაშინაა,

როდესაც ნუკლეუსიდან იტკიცებოდა სწორწახნაგა ლამელები. ცალმხრივ გამოყენებული ნუკლეუსების უკანა მხარე ან ბრტყლადაა ათლილი ან კაჭრის კანითაა დაფარული. ანატკეცებისა თუ ლამელების ნეგატივები სხვადასხვა ზომისა და ფორმისაა. ნუკლეუსებზე ხშირად ჩანს დარტყმის სიბრტყის შესწორების მიზნით მიყენებული დარტყმები და მათ შედეგად მიღებული განივი ანატკეცები. პრიზმული ფორმის ნუკლეუსებს ზოგჯერ ორი დარტყმის სიბრტყე აქვთ (14 ც.), ფაცეტები კი ირგვლივაა განლაგებული. მათ შორის არის მცირე ზომისა და მომაღლო ცალებიც. კონუსური ნუკლეუსები მცირე ზომისაა და ირგვლივ ფაცეტიანი, რომელთა ბოლოები თავს იყრიან ნუკლეუსის წვერში. კოლექციაში არის ნამზადები და ნუკლეუსების ნალევები, რომლებსაც ზოგჯერ ცეცხლის კვალიც აქვთ. არის გატეხილ-გადაკეთებული ნუკლეუსები (26 ც.), ამ ცალებს დარტყმის სიბრტყე არა აქვთ. მათზე ხშირია ჩატეხილი რეტუში.

საგვარჯილის ნუკლეუსების მომზადებასა და გამოყენებაში შეიმჩნევა გვიანზედაპალეოლითური ტრადიცია. ამ ნუკლეუსების ტიპოლოგიური მსგავსება არ ისაზღვრება მხოლოდ გარეგნული ფორმით. მათ აკავშირებს აგრეთვე გამოყენების საერთო ნიშნები – ნუკლეუსის დარტყმის სიბრტყის ,,გაცოცხლება'' ანუ დარტყმის სიბრტყის მეორადი მომზადება-შესწორება – ეს პალეოლითური ტრადიციაა.

მიუხედავად იმისა, რომ ქვის დამუშავების ტექნიკაში ფართო გამოყენება ჰქონდა ქვის მაგარი ქანების დამუშავებას ხეხვა-პოლირების გზით, მაინც მთავარი, ქვის ინდუსტრიაში იყო ატკეცვითი ტექნიკა, რომლის საშუალებით ხდებოდა საჭრელ-სახოკი იარაღების დამზადება, რაც აუცილებელი იყო საოჯახო ყოფასა და სანადირო აღჭურვილობაში. საგვარჯილის ენეოლითური ნამოსახლარის კაჟის ინდუსტრიაში ნამზადის ძირითადი სახე იყო მასიური ლამელისებური ანატკეცები და საერთოდ ანატკეცები, თუმცა საკმაოდ იყო დანისებური ლამელები.

ენეოლითურ ფენაში, წინა ეპოქების ფენებთან შედარებით კლებულობს კაჟის სწორწახნაგა დანისებური ლამელების რაოდენობა, რომელთა უმეტესობა დაუმუშავებელია, მაგრამ აქვთ გამოყენების კვალი. მათში წამყვანი იყო საშუალო ზომისანი. სიგრძე 5-7 სმ-ია. მათ შორის გამოიყოფა გრძელი, განიერი, ცალგვერდრეტუშიანი და ურეტუშო ლამელების ჯგუფი რომლებსაც შესაძლოა დანების ფუნქცია ჰქონდათ. ყველაზე დიდი ლამელის სიგრძე 11,5 სმ-ია, სიგანე – 4 სმ, მცირეების კი 2-3 სმ. კოლექციაში არის უხეში ლამელები ზურგზე შერჩენილი კაჭრის კანით. ლამელების განივკვეთების – ჩასართების რაოდენობა საგრძნობლად კლებულობს. სწორი დანისებური ლამელების ატკეცვა დამოკიდებული იყო ნუკლეუსის მომზადების ხარისხზე – გულგულასათვის პრიზმული ფორმის მიცემაზე. მაგრამ ამგვარი ლამელების ატკეცვის ტექნიკის ხარისხი ნეოლითურთან და კიდევ უფრო წინარე ფენებთან შედარებით, საგვარჯილის ენეოლითში დაქვეითებული ჩანს.

კოლექციაში ბევრია საშუალო და დიდი ზომის ოთხწახნაგა და სამწახნაგა ანატკეცები და ანამტვრევები, რომელთაგან ზოგიერთს აქვს დამუშავების კვალი. მათ შესაძლოა სახოკების, საჭრისების და დანების დანიშნულება ჰქონოდათ. მცირე ზომის ანატკეც-ანამტვრევების რაოდენობა უმნიშვნელოა.

საგვარჯილის ენეოლითური ფენის იარაღების დიდი ნაწილი ნეოლითურისგან განსხვავებით დამზადებულია ლამელისებური ანატკეცებისაგან და ჩვეულებრივი ანატკეცებისაგან. კაჟის ნაწარმის ხასიათი გვიჩვენებს, რომ გეომეტრიული ფორმის ჩასართების ტექნიკა ამ პერიოდში ხმარებიდან გამოდის. მის ნაცვლად ვითარდება იარაღების ორმხრივი დამუშავება წნევითი ,,მცოცავი'' რეტუშის საშუალებით, რომლის შესაბამისად შემოდის იარაღების ახალი ფორმები.

საგვარჯილეს კაჟის იარაღებში განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს შუბისპირებსა და ისრისპირებს, რომლებიც მოწმობენ იარაღთა დამუშავების ტექნიკაში მომხდარ დიდ ცვლილებებს. ისინი გამოირჩევიან სიმრავლით და ფორმათა მრავალფეროვნებით. ეს ნიშანი განსაკუთრებით საყურადღებოა, რადგან არც ერთ ნეოლითურ ნამოსახლარზე არა გვაქვს ისრისპირებისა და შუბისპირების სიჭარბე. პირიქით, ნეოლითურ კომპლექსებში ან საერთოდ არ გვხვდება აღნიშნული იარაღები ან თუ გვხვდება ისიც მხოლოდ გვიანნეოლითურში თითო-ოროლა ზედაპირულად მოპოვებული. ისრისპირებისა და შუბისპირების დიდი რაოდენობა კი სწორედ ლითონის ხანის ძეგლებისთვისაა ნიშანდობლივი.

საგვარჯილის ენეოლითური ფენის შუბისპირები (28 ც.) დამზადებულია კაჟის, უმეტესად დიდი ზომის ანატკეცებისაგან ორმხრივი დამუშავების ტექნიკით, მსხვილფაცეტიანი რეტუშის მეშვეობით, რომელიც მიმართულია იარაღის კიდეებიდან ცენტრისაკენ. აქვთ ფოთლისებური ფორმა და ზოგჯერ ზურგზე ოდნავ შესამჩნევი ქედი. ისინი გამოიყენებოდა სატყორცნი და საძგერებელი იარაღების აღსაკაზმავად. მათ ფართო გავრცელება აქვთ კავკასიის ენეოლით-ადრებრინჯაოს ხანის ძეგლებში. მათში გამოიყოფა რამდენიმე ფორმის შუბისპირი:

1. ფოთლისებური, ფუძემომრგვალებული (3 ც.) ან ირიბფუძიანი (5 ც.). მათი სიგრძე მერყეობს 8-10,5 სმ-დე, სიგანე- 2,4-3,5 სმ შორის (ტაბ. VI, 1-6).
2. ფუძეამოღარული ფოთლისებური, ორმხრივდამუშავებული მსხვილფაცეტიანი უხეში რეტუშით. ზოგს ფუძე ოდნავ აქვს ამოღარული (ტაბ. III, 2), ზოგს კი ღრმად (ტაბ. IV, 2-4; ტაბ. V,1-2). ერთ-ერთი მათგანი ფუძეამოღარული და ფრთებდაშვებული უნდა ყოფილიყო. (ტაბ. V, 1). ზომები: სიგრძე მერყეობს 5,5-8,8 სმ შორის, სიგანე 2-3 სმ შორის (ტაბ. VII, 1-7) 7 ცალი.
3. ფუძე და გვერდებამოღარული შუბისპირები, ორმხრივდამუშავებული მსხვილფაცეტიანი რეტუშით. სიგრძე მერყეობს 4,6-7,1 სმ შორის, სიგანე 2,2-3,3 სმ-დე (ტაბ.VIII, 6-8) 4 ცალი.
4. ყუნწიანი შუბისპირები, ორმხრივდამუშავებული მსხვილფაცეტიანი წნევითი რეტუშით. უმეტესობის ყუნწი სუსტადაა გამოყვანილი (ტაბ. VIII, 1-5), გამონაკლისია ერთი ცალი, მკვეთრად გამოყვანილი ყუნწით (ტაბ. VIII, 5). სიგრძე მერყეობს 5,9-8 სმ შორის, სიგანე-2-3 სმ შორის. 6 ცალი.
5. შუბისპირების ნატეხები 6 ცალი.

საგვარჯილის შუბისპირებს ანალოგები გააჩნია დასავლეთ საქართველოს მღვიმეების ენეოლითურ ფენებში, მაგრამ აქ მათი რაოდენობა შედარებით მეტია. საგვარჯილის კომპლექსი შეიცავს შუბისპირების ყველა ტიპს, რაც კი გვხვდება ამ პერიოდის ძეგლებში.

ისრისპირები დამზადებულია მცირე ზომის კაჟის ანატკეცებზე ორმხრივი მცოცავი წნევითი რეტუშით. შუბისპირებთან შედარებით მათზე რეტუში უფრო წვრილფაცეტიანია. საერთოდ ისრისპირების რაოდენობა შუბისპირებთან შედარებით მცირეა (9 ერთ.). მათ შორის გამოიყოფა ყუნწიანები (8 ც.). ზომები: სიგრძე – 1,7-4,7 სმ-დე, სიგანე – 1,2-1,8 სმ შორის მერყეობს (ტაბ. VIII, 9-10, 12-14) და 1 ცალი ფუძეამოღარული (ტაბ. VIII, 11).

ყუნწიანი ისრისპირები ჩნდება გვიანნეოლითის ბოლოს, მატულობს ენეოლითში და გვხვდება ადრებრინჯაოს ხანის ძეგლებშიც. ფუძეამოღარული ისრისპირები უფრო გვიანი ფორმაა ყუნწიანებთან შედარებით. ფუძეამოღარულები ფართოდაა გავრცელებული ძვ. წ. III-II ათასწ. ძეგლებში წინა აზიასა და აღმოსავლეთ ევროპის სტეპებში. ისინი გვხვდება აგრეთვე ბედენური და თრიალეთური კულტურის ძეგლებში, მაგრამ აქ მათი დამუშავების ტექნიკა უმაღლეს სრულყოფას აღწევს.

შუბისპირებისა და ისრისპირების ნამზადები 10 ცალია.

საფხეკები იარაღების ყველაზე დიდი ჯგუფია კოლექციაში (68 ც.) მათი უმრავლესობა დამზადებულია დიდი ზომის ანატკეცებზე, ლამელისებურ ანატკეცებზე და ანამტვრევების ბოლოებზე, რომელთა სამუშაო პირი რეტუშითაა გაფორმებული. სამუშაო პირის გაფორმების მიხედვით ისინი განეკუთვნებიან ოვალურსამუშაოპირიან კიდურა საფხეკებს (32 ც.). თითქმის ყველა მათგანი მასიური და უხეშია (ზოგჯერ ასიმეტრიული). სამუშაო პირი დამუშავებულია მაღალი მსხვილფაცეტიანი რეტუშით. ზოგიერთი იარაღის ცალი მხარე ზურგის მხრიდან დაფარულია კაჭრის კანით (ტაბ. III, 1, 4; ტაბ. IV, 2,7,9). კოლექციაში არის კიდურა, სწორპირიანი საფხეკების პატარა ჯგუფი (6 ც.), ერთ მომრგვალო საფხეკს კი მთელი ზურგი აქვს დაფარული ბუნებრივი ქერქით (ტაბ. IV, 4). შედარებით დახვეწილი ფორმისაა კიდურა საფხეკი (ტაბ. V, 5) დამზადებული მასიურ წაგრძელებულ ანატკეცზე. ოვალური სამუშაო პირი და გვერდები მსხვილფაცეტიანი რეტუშითაა დამუშავებული.

კიდურა საფხეკების გარდა კოლექციაში არის ცალკეული ეგზემპლიარები სხვადასხვა ფორმის საფხეკებისა: ორმაგი (ტაბ. V, 6) და გვერდამოღარული საფხეკები (ტაბ. V, 1,2,7) უხეშ, მასიურ ანატკეცებზე ნაკეთები; ირიბსამუშაოპირიანი საფხეკები ერთეულებია, მათზე რეტუში დამრეცი და მსხვილფაცეტაა; ერთერთ საფხეკს სამუშაო პირი მუცლის მხრიდან აქვს გაფორმებული (ტაბ. III,7); მომრგვალო საფხეკები (ტაბ. IV, 4-5-10) და მაღალი საფხეკები ცოტაა, მათში არის ერთი ნუკლეუსზე გაკეთებულიც.

კოლექციაში არის რამდენიმე კომბინირებული იარაღი: საფხეკ-საჭრისები – მათგან ერთი დამზადებულია სამფერდა მასიურ, ლამელისებურ ანატკეცზე,

აქვს სწორი, მსხვილფაცეტა სამუშაო პირი, გვერდზე კი გაფორმებულია კუთხის საჭრისი (ტაბ. II, 4), მეორე კი – უფორმო ანატკეცზე ამოღარული სამუშაო პირით და ირიბი საჭრისით (ტაბ. II, 5); ერთ, ლამელისებურ მასიურ ანატკეცზე დამზადებულ იარაღს აქვს ირიბი სამუშაო პირი, გვერდებზე კი ორმაგი საჭრისი – კუთხის და სწორი (ტაბ. III, 6); ლამელისებურ ორფერდა ანატკეცზე ნაკეთებია ცალგვერდრეტუშიანი ოვალურპირიანი საფხეკი, მეორე გვერდზე კი სწორი საჭრისია (ტაბ. IV, 12); დანა-საფხეკი – ჩამოყალიბებული ნუკლეუსის დიდი ზომის ოვალურ ანატკეცზე. იარაღი მუცლის მხრიდანაა გაფორმებული (ტაბ. II, 1).

ბევრია საფხეკისებური იარაღები. ისინი დამზადებულია ანატკეც-ანამტვრევების ერთ რომელიმე გვერდზე ან ბოლოზე დამრეცი რეტუშის საშუალებით.

სახოკებს არა აქვთ სტანდარტული ფორმა. ისინიც მზადდებოდა მასიურ ანატკეც-ანამტვრევებზე.

საჭრისების რაოდენობა ენეოლითურ ფენაში მცირეა. მათი უმეტესობა ატიპიურია და დამზადებულია ლამელისებური ანატკეცებისა და ანამტვრევებისაგან. კოლექციაში გვხვდება საჭრისების კეთებისას მიღებული სამწახნაგა გრძივი მიკროანატკეცები. ლამელის ბოლოზე დამზადებული დახვეწილი ფორმის საჭრისები გვხვდება II ფენის ქვედა დონეზე. ისინი ჭარბადაა დასავლეთ საქართველოს მეზოლით-ნეოლითურ ძეგლებში. იგივე სურათია საგვარჯილის II ფენის ქვედა დონეზე, რომელშიც შერეულია წინარე ფენების მასალები. აქ მათი რაოდენობა ჭარბობს ზედა დონისას, ფორმები კი ნეოლითურია. შუალა საჭრისებში არის თითო ცალი სეგმენტისებურ ანატკეცზე ჩამოყალიბებული და ნუკლეუსის სქელ, სიგრძივ ანატკეცზე დამზადებულიც. დუბლირებული საჭრისები სულ 7 ცალია. მათ შორის არის დუბლირებული ოვალურპირიანი (2 ც.); დუბლირებული შუალა (1 ც.), დუბლირებული-ხიწვიანი და სწორი (2 ც.); დუბლირებული ირიბი-თავრეტუშიანი (1 ც.); დუბლირებული შუალა და ხიწვიანი (1 ც.).

კოლექციაში 10 სახვრეტია. მათი უმრავლესობა დამზადებულია მასიურ ანატკეცებზე ან ნუკლეუსის სამფერდა სიგრძივ ანატკეცზე. სიგრძე საშუალოდ 5,5 სმ, სიგანე – 3 სმ. სამუშაო წვერი გაფორმებულია მსხვილფაცეტიანი რეტუშით. მათში არის ობსიდიანის ერთი ტიპიური ნეოლითური იერის – ირგვლივრეტუშიანი ვიწრო ლამელაზე ჩამოყალიბებული ცალი.

კომბინირებული იარაღები 7 ცალია. ისინი წარმოდგენილია საფხეკ-საჭრისებითა და სახვრეტ-საფხეკით, რომლებიც დამზადებულია მასიურ ლამელისებურ ანატკეცზე ან ნუკლეუსის განივ ანატკეცზე და მასიურ ლამელაზე.

საგვარჯილის კაჟის ინდუსტრიაში არ არის გეომეტრიული მიკროლითები, მაგრამ ისინი ერთეულების სახით გვხვდება ამავე ტიპის დასავლეთ საქართველოს სხვა ძეგლებში (სამელე კლდე, დარკვეთი, ოქუმი) გადმონაშთის სახით. აგრეთვე აღსანიშნავია, რომ საგვარჯილის და სხვა მღვიმური ნამოსახლარების უფრო ადრეულ ფენებს ამგვარი იარაღები ახასიათებს. უნდა ვიფიქროთ, რომ მათი შემცირება ან მთლიანი გაქრობა ეპოქალურია.

კაჟის დამუშავების ტექნიკაში და იარაღთა ფორმებში ჩანს მემკვიდრეობითობა ადრეულიდან გვიანდელი ძეგლებისაკენ მიმავალი.

დანები (7 ცალი). ნაკეთებია სხვადასხვა ფორმისა და ზომის კაჟისა და ობსიდიანის ლამელებისაგან. ზოგ შემთხვევაში სამუშაო პირი დამუშავებული აქვთ, ზოგჯერ კი დაუმუშავებლადაც გამოიყენებოდა. დამუშავებული შესაძლოა ხის ან ძვლის ტარში თუ ჩარჩოში მაგრდებოდა. მათში ორი ობსიდიანის დანაა. ერთერთი მათგანი დამზადებულია დიდ სამფერდა მასიურ ლამელაზე, ირგვლივი რეტუშით. მისი სიგრძე 12 სმ-ია, სიგანე – 4 სმ. მეორე გრძელ ლამელაზეა ჩამოყალიბებული (სიგრძე – 8,6 სმ, სიგანე – 2,5 სმ).

ლითონის შემოსვლასთან დაკავშირებით ენეოლითელი ტომების საოჯახო ყოფაში და წარმოებაში კაჟის ინდუსტრიის ხარისხი ქვეითდება, თუმცა მას ჯერ კიდევ ჭარბად იყენებენ. ამ პერიოდში ქვის ინდუსტრიის მთელი რიგი კომპონენტები ან გამოდის ხმარებიდან ან საგრძნობლად მცირდება მათი როლი. ქვის ინდუსტრიის დეგრადაცია თანდათან მიმდინარეობს მთელი ბრინჯაოს ხანის მანძილზე და ბოლოს თითქმის საერთოდ გამოდის ხმარებიდან.

საგვარჯილის ენეოლითური ფენის ქვის ნაწარმში განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს ქვის სხვადასხვა ქანებისაგან ხეხვა-პოლირების ტექნიკით დამზადებულ იარაღ-ხელსაწყოებს. როგორც აღვნიშნეთ სულ აღმოჩენილია 265 ერთეული. ისინი ძირითადად დამზადებულია ადგილობრივი რიყის ქვისაგან (რომელთა ნაწილი მდინარის მოქმედების შედეგად იყო ნაპრიალები), მაგრამ ამავე დროს გვხვდება ბაზალტის (27 ერთ.), სერპენტინისა (6 ერთ) და არგილიტისაგან (1ც.) ნაკეთები იარაღებიც. სამკაულებისათვის (სამაჯურები) და საკიდი-ამულეტებისათვის უპირატესად იყენებდნენ რბილ ქანებს-მონაცრისფრო მკვრივ ფიქალს და ტალკს, თუმცა არის აგრეთვე ბაზალტისაგან დამზადებულიც.

კოლექციაში არის მზა იარაღი, მათი ნამზადები, დაუმთავრებელი ნაწარმი და იარაღების ნატეხები. ქვის იარაღების უმრავლესობა ამათუ იმ ნაწილში დაზიანებულია (ატკეცილია პირი, ან გვერდები და ყუა) ყველა იარაღი ნახეხ-ნაპრიალებია, რაც კარგად ჩანს იარაღების დაუზიანებელი მონაკვეთებიდან. რიყის ქვისა და ბაზალტის იარაღები გვხვდება II ფენის ქვედა დონეზეც – 3 მეტრის სიღრმეზე და უფრო ქვემოთ (3,15 მ).

ქვის იარაღებში წამყვანია ტრაპეციის ფორმის ცალპირლესილი ცულები და აგრეთვე ტრაპეციისა ან სამკუთხედის მოყვანილობის მქონე ცალპირლესილი სატეხ-სათლელები. ცულების დამზადებისას იშვიათად გამოიყენებოდა მოკოდვის ტექნიკა. ქვის იარაღებში შეიმჩნევა ტენდენცია ზომების შემცირებისაკენ. ხშირია შუალედური ფორმები ცულებსა და სატეხ-სათლელებს შორის.

ცულები კოლექციაში 33 ერთეულია (მათ შორისაა დიდი ნატეხებიც). 10 მათგანი მთელია. უმეტესობა დამზადებულია რიყის ქვისაგან, მათ შორის არის 12 ბაზალტის და 1 სერპენტინისაც. მათი სიგრძე 8-16 სმ-დე, სიგანე კი 5-7 სმ შორის მერყეობს (ტაბ. IX,1-2; ტაბ.X, 1; ტაბ. XI, 1-4; ტაბ. XIII, 1; ტაბ. XV, 1-2; ტაბ. XVI, 4).

ისინი წარმოადგენენ მოგრძო, პირფართო, ზურგშემაღლებულ, ხშირად ტრაპეციის განივკვეთის, ყუისაკენ შევიწროებულ, პირამობურცულ იარაღებს. სამუშაო პირი ყოველთვის, კორპუსი კი ხშირად ნაპრიალებია. 5 შემთხვევაში იარაღის ტანი მოკოდვილია, ყუა კი დაჩეჩქვილი. გრძივჭრილში ცულები ორმხრივამობურცულ სოლებს წარმოადგენენ. ამ იარაღებზე დაკვირვება გვიჩვენებს, რომ ისინი ძირითადად საჩეხ-საჭრელ და შესაძლოა სათხრელ ფუნქციასაც ასრულებდნენ.

დასავლეთ საქართველოს ნეოლითურ ძეგლებთან შედარებით, რომლებშიც წამყვანი ადგილი ორპირლესილ, გვერდწახნაგა ცულებს უჭირავს, საგვარჯილის ენეოლითურ ნამოსახლარზე მკვეთრად კლებულობს ცულების და იზრდება სატეხ-სათლელების რაოდენობა, შესამჩნევად იხვეწება მათი ფორმები და დამუშავების ხარისხი (ტაბ. XII,1-6; ტაბ. XIII, 2-3, 5-6; ტაბ. XIV,1-5; ტაბ. XV, 4-5; ტაბ. XVI, 1-3,5-8).

ქვის გახეხილ-გაპრიალებულ იარაღებს დასავლეთ საქართველოს ჭარბი ტყის პირობებში პირველ რიგში, ხის ჩეხვასა და დამუშავებასთან დაკავშირებული ფუნქცია უნდა ჰქონოდა.

სატეხ-სათლელებს ერთ ჯგუფში ვაერთიანებთ, რადგან სპეციალური, ტრასოლოგიური შესწავლის გარეშე გაძნელებულია მათი ძირითადი ფუნქციის დადგენა, მაგრამ მორფოლოგიურ ნიშნებზე დაკვირვება გვიჩვენებს, რომ ამ ჯგუფში შემავალ იარაღთა ქვეჯგუფებს სხვადასხვა დანიშნულება უნდა ჰქონოდათ (ტაბ. XII, 1-6; ტაბ. XIII, 2-3,6; ტაბ. XIV, 1-3; ტაბ. XV, 4-5; ტაბ. XVI, 1,5-6).

ეს იარაღები, როგორც აღვნიშნეთ ხასიათდებიან მცირე ზომებით. სიგრძე მერყეობს 10-12 სმ შორის. სამუშაო პირთან იარაღი განიერია, ყუისაკენ ვიწროვდება,ზურგი შემაღლებულია. განივკვეთში უმეტესად ტრაპეციაა. გრძივი ხედიც ტრაპეციისებურია. პირი უმეტესად ოვალურია, იშვიათად სწორი, ზოგჯერ ასიმეტრიული. ამ იარაღების დიდი ნაწილი რიყის ქვის ხეხვა-პოლირების გზითაა მიღებული. სულ 32 ერთეულია. მათგან 5 ერთეული სერპენტინისაა, 5 – არგილიტის.

კოლექციაში არის ქვის გახეხილ-გაპრიალებული იარაღების ნატეხები, რომელთა თავდაპირველი ფორმის დადგენა ჭირს. მათი რიცხვი 61 უდრის. მათში არის სამუშაო პირისა და ყუის ნაწილებიც. 13 ბაზალტის იარაღების ნატეხებია, დანარჩენი – რიყის ქვისა. აღსანიშნავია ქვის იარაღების ნამზადები (8 ც.) ისინი წარმოადგენენ მოგრძო, თავგადამტვრეულ რიყის ქვებს, განივკვეთში ოთხკუთხა ან ოვალურს, ნაწილობრივ ნახეხს, თავსა და ბოლოში ატკეცილი მონაკვეთებით. მათ შორისაა ფიქალის ფირფიტა ნაკაწრებით, შეასძლოა სამაჯურებისა ან საკიდების დასამზადებლად განკუთვნილი.

ამავე ფენაში ნაპოვნია ქვის მაგარი ქანებისაგან დამზადებული ხელსაფქვავის ფრაგმენტები (3 ც.) (ტაბ. X,2). ყოველი მათგანი გრანიტისაა, მათ მოგრძო ნავისებური ფორმა აქვთ, რომელთა ცალი მხარე ამობურცულია, მეორე კი ბრტყელი ან ჩაღრმავებული. ისინი II ფენის სხვადასხვა სიღრმეზეა ნაპოვნი. ერთი ეგზემპლიარი მღვიმის წინა ფართობზე 3 მ-ის სიღრმეზეა აღმოჩენილი.

კოლექციაში არის სახეხ-საბეგველები, გრდემლები, სალესები, ხელკვერები, ფილთაქვები და ზოგიერთი გაურკვეველი დანიშნულების იარაღი.

სალესები მოგრძო რიყის ქვისაა, გვერდებზე მკაფიო ლესვის კვალით-ხეხვისა და ხაზების სახით. ერთ-ერთ ბოლოზე კი დარტყმის კვალიც შეინიშნება. არის მთის ბროლის ნატეხიც ლესვის კვალით. ამ იარაღებს ფართო ტერიტორიული გავრცელება და ფართო ქრონოლოგიური ჩარჩოები აქვთ. ტიპოლოგიური ცვლილებები არ აღენიშნებათ.

ფილთაქვებად გამოყენებული იყო გრძელი და განივჭრილში ოვალური ან მომრგვალო რიყის ქვები. იხმარებოდა მარცვლეულისა თუ საღებავის ან სხვა რომელიმე ნაყოფის დასანაყად ქვიჯებში. ოვალურ რიყის ქვებს ხეხვისა და დარტყმების კვალი აქვთ. რიყისქვის ქვარგვალების გამოყენება ახასიათებს დასავლეთ საქართველოს ნეოლითურ ნამოსახლარებს. მათ იყენებდნენ, როგორც ჩანს სამეურნეო საქმეში – სახეხ-სასრესებად, ნაწილი კი შესაძლოა შურდულის ქვებად იყო გამოყენებული. ამგვარი ნივთები ცნობილია წინა და მცირე აზიური ძეგლებიდან.

გრდემლებად (5ც.) გამოყენებული იყო ბრტყელი, შუაზე გაპობილი რიყის ქვები და ქვის ფილა, რომლებზედაც გარკვეულ ადგილებში კონცენტრირებულია დარტყმებისაგან მიყენებული წერტილები. რეტუშორები იყო, როგორც კაჟის ასევე ქვის – მოგრძო, ოვალურგანივკვეთიანი, წვერზე გამოყენების კვალით.

კოლექციაში არის ქვის 3 გახვრეტილი გაურკვეველი დანიშნულების ნივთის ნატეხი.

საგვარჯილის ქვის მასალა პირველ რიგში უნდა განვიხილოთ დასავლეთ ამიერკავკასიის ადრელითონის ხანის მღვიმური და ღია ნამოსახლარების ქვის ნაწარმის ფონზე. ამ მასალის კვლევაზე საგანგებოდ იმიტომ ვამახვილებთ ყურადღებას, რომ იგი თავისი მრავალრიცხოვანი და მრავალფეროვანი კომპლექსით ხელს უწყობს ადრელითონის ხანის ქვის ინდუსტრიის შესწავლას.

საგვარჯილის ქვის კომპლექსის შედარების საფუძველზე დასავლეთ ამიერკავკასიის სხვა მღვიმური ძეგლების მასალებთან (სამელე კლდე, დარკვეთი, თეთრი მღვიმე, და სხვ.) მკაფიოდ ჩანს იდენტურობა კაჟის დამუშავების, როგორც პირველად, ისე მეორად ტექნიკაში, იარაღთა ასორტიმენტში, მათ მორფოლოგიურ ნიშნებში და იარაღების რაოდენობრივ შეფარდებაში. რის საფუძველზეც დაბეჯითებით შეგვიძლია ვილაპარაკოთ ამ ქვის კომპლექსების გენეტიკურ ნათესაობაზე და მათ კუთვნილებაზე ერთი კულტურისადმი.

აქვე უნდა აღინიშნოს საგვარჯილის კაჟის ინდუსტრიის სიახლოვე ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიის (ყუბანისპირეთი) ადრესამიწათმოქმედო ნამოსახლარების (მეშოკოს ქვედა ფენა, სკალა, ხავჯოხი და სხვ.) კაჟის ნაწარმთან [26, გვ. 108].

საგვარჯილის ქვის მაგარი ქანებისაგან დამზადებული იარაღების და მათი ვარიაციების პარალელებს ვხვდებით მცირე და წინააზიურ ადრესამიწათმოქმედო კულტურის ნამოსახლარებზე. ამასთან დაკავშირებით ხაზი უნდა გაესვას

ზოგადად მიღებულ მოსაზრებას, რომ იარაღების ამა თუ იმ ფორმის წარმოქმნა უკავშირდება გარკვეულ სამეურნეო თუ საოჯახო ყოფის მოთხოვნებს. მასალების შედარება გვაფიქრებინებს, რომ დასავლეთ კავკასიის მთელ ტერიტორიაზე ჩამოყალიბებული იყო მეურნეობის ერთნაირი ფორმები, რომლებსაც გააჩნდა ქვის დამუშავების ტექნიკის საერთო დონე, რაც საბუთდება ქვის იარაღების ტიპოლოგიური იგივეობით და ამ იარაღთა ფორმების რაოდენობრივი ანალიზით. ასეთი ანალიზი საფხეკებთან დაკავშირებით გაკეთებული გვაქვს სხვა ნაშრომებში [11, გვ. 49-55] ამიტომ მას აქ აღარ გავიმეორებთ. აღვნიშნავთ მხოლოდ, რომ მასალების რაოდენობრივმა შეჯერებამ გვიჩვენა საფხეკების მყარი უპირატესობა სახვა დანარჩენ იარაღებთან შედარებით. მათი რაოდენობრივი უპირატესობა ჩანს არა მარტო ადრელითონის ხანის ნამოსახლარების კაჟის კომპლექსებში, არამედ წინარე ეპოქების (ნეოლთი, მეზოლითი) ძეგლებიდანაც. ეს ფაქტი მიუთითებს გარკვეული სამეურნეო დარგების იგივეობაზე, სამეურნეო წყობის გენეტიკურ ნათესაობაზე ნეოლითთან, რომელთა ტომები იყენებდნენ ამ იარაღებს. მიჩნეულია, რომ საფხეკები გამოიყენებოდა არა მარტო ტყავების, არამედ ხისა და რქის (საჭრელ, სახოწ) დასამუშავებელ იარაღადაც.

საგვარჯილის ქვის ინვენტარში ორი განსხვავებული ტექნიკური ტრადიცია შეინიშნება: არქაული, რომელიც წინარე ეპოქების ქვის დამუშავებას უკავშირდება და გამოიხატება ქვის ზოგიერთი იარაღებისა და ნუკლეუსების მსგავსებაში. მასში გვხვდება პრიზმული და კონუსური ნუკლეუსები სწორი ლამელების ნეგატივებით, რომლებიც ახლოსაა ნეოლითური ძეგლების (ოდიში, ანასეული II, კისტრიკი) ნუკლეუსებთან. მათი ტიპოლოგიური მსგავსება არ იფარგლება მხოლოდ გარეგნული ნიშნებით, მსგავსებაა ნუკლეუსების გამოყენების ხერხებშიც – დარტყმის სიბრტყის მეორადი მომზადება განივი ტკეცვით, ლამელების ატკეცვა დაწნევის მეშვეობით. მსგავსებაა აგრეთვე მეორადი დამუშავების ხერხებშიც. ამ ტექნიკურ ხერხებში ვლინდება ნეოლით-მეზოლითის ეპოქების ქვის დამუშავების ტრადიცია. წინა ეპოქებისათვის დამახასიათებელი მიკროლითური ტექნიკა და გეომეტრიული ფორმები უკვე აღარ გვხვდება ენეოლითური ფენის მასალებში, რაც სრულიად კანონზომიერია კავკასიის ადრელითონის ხანის ნამოსახლარებისათვის. ნეოლითურ ტრადიციას უკავშირდება აგრეთვე ქვის მაგარი ქანების ხეხვა-პოლირების გზით ქვის იარაღების – ცულების, თოხისებური იარაღების, სატეხ-სათლელების დამზადება, რაც ნეოლით-ენეოლითური ქვის დამუშავების ტექნიკის განვითარების ერთიან ხაზს გვიჩვენებს. თავისი წარმოშობით იგი მაკროლითურ ტექნიკას უკავშირდება. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ ძველი ტრადიციების შემორჩენა განპირობებული უნდა ყოფილიყო მეურნეობის ძველი ფორმების შემორჩენით ენეოლითური ტომების მეურნეობაში. მაგრამ ამავე დროს კოლექციაში გვაქვს ნეოლითურისაგან განსხვაებული ტიპის ქვის იარაღები. თუ ნეოლითს ახასიათებდა ორმხრივლესილი, ორმხრივამობურცული სოლისებური ქვის პოლირებული ცულები, ენეოლითში უპირატესად გვხვდება ტრაპეციის

ფორმის, ცალმხრივამობურცული ცულები, სატეხ-სათლელები და სხვა იარაღები. მათი ზომები კლებულობს. ეს ადრელითონის ხანის ძეგლებისათვის ტიპიური ფორმებია.

საგვარჯილეში კაჟის იარაღების დამუშავების ძველ ხერხებთან ერთად მკაფიოდ ჩანს სრულიად ახალი ტექნიკური ტრადიცია – იარაღების ორმხრივი დამუშავება ,,მცოცავი'' წნევითი რეტუშით და ამ ტექნიკით იარაღების ახალი ტიპების – შუბისპირებისა და ისრისპირების დამზადება. ეს ტრადიცია ადგილობრივ ნეოლითს არ უკავშირდება. ამგვარი იარაღები დასავლეთ საქართველოს ნეოლითს არ ახასიათებს. გვიანნეოლითურ ნამოსახლარებზე ზედაპირულად გვხვდება თითო-ოროლა ორმხრივდამუშავებული ისრისპირი, რომელთა კუთვნილება ძირითადი კომპლექსისადმი საეჭვოა. არ არის გამორიცხული, რომ ახალი ტიპის სატყორცნი იარაღების მქონე ტომების ზემოქმედებით შეწყდა ცხოვრება გვიანნეოლითურ ნამოსახლარებზე.

საგვარჯილის ქვის ინდუსტრიის დახასიათებისას ხაზი უნდა გაესვას მასში ნეოლითური ტრადიციების არსებობას, რომლის ფესვები ადგილობრივ მეზოლითურ კულტურაში შეინიშნება.

ცხრილი 1

საგვარჯილის II ფენის ქვის იარაღები და წარმოების ნარჩენები

უნდა ვიფიქროთ, რომ განვითარების ამ ეტაპზე საგვარჯილეში მცხოვრებთათვის ცნობილი იყო მხოლოდ თვითნაბადი სპილენძი, მასში არსებული ბუნებრივი მინარევებით.

ნივთები	რაოდენობა		ნივთები	რაოდენობა	
	კაჟი	ობსიდიანი		კაჟი	ობსიდიანი
წარმოების ნარჩენები			ანატკეცები სხვადასხვა ფორმის, ზომის და ფერის	3111	
ნუკლეუსები					
კონუსისებური ფორმის	6		ანატკეცები რეტუშიანი	63	
პრიზმისებური ფორმის	106		ანტკეცები ობსიდიანის		41
ნუკლეუსის ნალევები და ნატეხები			ანატკეც-ანამტვრევები კაჭრის კანიანი	44	
ნუკლეუსის განივი ანატკეცები	8		ანატკეცები სხვადასხვა ფორმის, ზომის და ფერის	2196	
ნუკლეუსის სიგრძივი ანატკეცი	1				

ცხრილი 1 (გაგრძელება)

ნივთები	რაოდენობა		ნივთები	რაოდენობა	
	კერძო	ობსიდიანი		კერძო	ობსიდიანი
ანამტვრევები ობსიდიანის		23	**საფხეკები ანატკეცებზე**		
ხელკვერები	5		კიდურა ოვალურპირიანი	32	
რეტუშორები	5		კიდურა სწორპირიანი	6	
ლამელები			ამოღარული	18	
ლამელები საშუალო ზომის და მათი ნატეხები	1830		მაღალი საფხეკები	4	
			მომრგვალო	4	
ლამელები განიერი	92		საფხეკად გამოყენებული ანამტვრევები	3	
გვერდრეტუშიანი					
ორგვერდრეტუშიანი			საფხეკად გადაკეთებული ნუკლეუსი	1	
ირგვლივრეტუშიანი					
თავამოღარული ბლაგვგვერდა			საფხეკი მასიურ ნატეხზე	1	
თავირიბრეტუშიანი			**საფხეკები ლამელებზე**		
ბლაგვგვერდა (მიკროლითური)			კიდურა ოვალურპირიანი	44	
ბლაგვზურგა (მიკროლითური)			კიდურა სწორპირიანი	1	
ბლაგვზურგა დიდი ზომის			ამოღარული	3	
მიკროლითური ლამელები			კიდურა მიკროლითური	12	2
ობსიდიანის ლამელები			მომრგვალო მიკროლითური	1	
დაკბილული			დუბლირებული	1	
ტრაპეციისებური ლამელა			დაზიანებული საფხეკები	5	1
იარაღები			საფხეკები ლამელისებურ ანატკეცებზე	3	
შუბისპირები ყუნწიანი					
ფუძეამოღარული შუბისპირები			საფხეკების ნამზადები	4	
ფუძემომრგვალებული			სახოკები ანატკეცებსა და ანამტვრევებზე	10	
ირიბფუძიანი					
ფუძე და გვერდამოღარული			**კომბინირებული იარაღები**		
ნატეხები შუბისპირებისა			საფხეკ-საჭრისი (მიკროლითური)	5	
ნამზადები შუბისპირებისა და ისრისპირების			საფხეკ-სახვრეტი	3	
			საფხეკ-საჭრისი-დანა (მასიურ ლამელაზე)	2	
ისრისპირები ყუნწიანი					
ისრისპირი ფუძეამოღარული			დანა-საფხეკი	1	

ცხრილი 1 (გაგრძელება)

ნივთები	რაოდენობა		ნივთები	რაოდენობა	
	კაჟი	ობსიდიანი		კაჟი	ობსიდიანი
საჭრისები ანატკეცებზე			შალაშინები და მათი ნატეხები	22	
ირიბი ცალწახნაგა	16	1	ნამგლის ჩასართი	1	
ხიწვიანი	6		იარაღების ნატეხები (?)	2	1
სწორი	5		**ქვის იარაღები**		
დუბლირებული	3		ცულები	33	
კუთხის	1		სატეხ-სათლელები	32	
შუალა საჭრისები	12		ხელსაფქვავის ქვა	3	
საჭრისები ლამელებზე			სალესები	4	
სწორი ცალწახნაგა	6		ფილთაქვები	3	
ხიწვიანი ცალწახნაგა	7		სახეხები	6	
ირიბი ცალწახნაგა	6	1	ქვარგვალები	9	
ირიბი თავრეტუშიანი	2		გრდემლები	6	
ორმაგი	7		ხელკვერები	2	
მრავალწახნაგა საჭრისი	1		რეტუშორი	1	
სახვრეტები ანატკეცებზე	4		ქვის იარაღების ნატეხები	61	
სახვრეტები ლამელებზე	5		ქვის იარაღთა ნამზადები	8	
დანები	5				

სულ
კაჟი: 8057
ობსიდიანი: 136
ქვის იარაღი: 168

§ 2. კერამიკა

საგვარჯილის ენეოლითური ფენის ქვის მასალის აღწერა ცალმხრივი იქნება, თუ არ გავითვალისწინებთ ამ ფენაში აღმოჩენილ სამეთუნეო ნაწარმს, რომელიც შესაძლებლობას მოგვცემს მისი შეპირისპირებისა სინქრონულ მასალებთან და დაგვეხმარება შედარებითი ქრონოლოგიის დადგენაში.

საგვარჯილის კერამიკის არაერთხელ გაცნობისას, თავის დროზე სხვადასხვა მიზეზის გამო ჩვენ არ გვქონდა ამ კოლექციის უფრო დეტალური დამუშავების საშუალება. ვერ მოვახერხეთ მისი ჩახატვა და ფოტოფიქსირება, რადგან გამთხრელი თვითონ აპირებდა მის გამოქვეყნებას. დღესდღეობით ეს კოლექცია დაკარგულია, მასალა კი ცალკეული ნიმუშების გარდა გამოუქვეყნებელი. აღნიშნული ხელს უშლის ამ კოლექციის გამოწვლილვით შესწავლას, მის დეტალურ აღწერა-ილუსტრირებას და სტატისტიკური მონაცემების მოტანას.

საგვარჯილის კერამიკას განვიხილავთ მღვიმის II თხრილის მასალების მიხედვით, რომელშიც ენეოლითური ფენა შედარებით უკეთ იყო დაცული და ფიქსირებული.

კერამიკის დახასიათებისას ძირითადად ვეყრდნობით მისი გაცნობისას მიღებულ ინფორმაციას, აგრეთვე მცირეოდენ ნიმუშებს, რომლებიც დაცულია საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის საგვარჯილის ქვის მასალის კოლექციაში (კოლ. № 1–55; № 14–54) საველე დღიურებს, ანგარიშებს და საინვენტარო დავთრებს. ვიყენებთ გამოქვეყნებულ ილუსტრაციებს, რომლებზედაც ასახულია დიდი კოლექციის მცირე ნაწილი.[1]

საგვარჯილის სამეთუნეო ნაწილი უმეტესად ფრაგმენტებითაა წარმოდგენილი. II თხრილში სულ 1192 ერთეულია ნაპოვნი. მთელი და დაზიანებული ჭურჭელი თითო-ოროლაა. ფრაგმენტულობის მიუხედავად მაინც ხერხდება კერამიკის დახასიათება და მათი ფორმების მიახლოებითი დადგენა. ნაკეთობათა დიდი ნაწილის დასამზადებლად გამოყენებული ჩანს ადგილობრივი, ქარსნარევი, საჭურჭლე თიხა. უკლებლივ მთელი კერამიკა ხელითაა ნაძერწი, თიხა უმეტესად მსხვილმარცვლოვანია და ქარსის გარდა ურევია კვარცისა და კირის ნაწილაკები, რომლებიც კარგად შეიმჩნევა, როგორც კეცის ზედაპირზე, ისე მის გადანატეხში. ჭურჭლის უმეტესობა მოვარდისფრო-მოყავისფროდ ყოფილა გამომწვარი, შედარებით ნაკლებია მონაცრისფრო-მორუხოდ და კიდევ უფრო ნაკლებია მოშავო ნატეხები.

---

[1] კერამიკული მასალის ჩანახატები გადმოგვცა ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორმა, არქეოლოგმა გ. ფხაკაძემ, რისთვისაც მას უღრმეს მადლობას მოვახსენებთ.

ფრაგმენტები გვიჩვენებენ, რომ ფორმებისა და დანიშნულების მიხედვით ისინი სავარაუდოდ ეკუთვნოდნენ ნაკეთობათა შემდეგ ჯგუფებს: ქილებს, ქოთნებს, დერგებს, ჯამებს, ფიალებს, ტაფებს, ტანდასვრეტილ, გობისებურ და სხვა სახის ჭურჭლებს.

საგვარჯილის კერამიკული ნაწარმი შეიძლება რამდენიმე ჯგუფად დაიყოს: ნაკეთობათა ერთ ჯგუფს, რომლებიც შეიძლება სამზარეულო ჭურჭელს მივაკუთვნოთ, ხშირად აქვს ნამწვი, როგორც შიგნიდან ისე გარედან, მსხვილკეციანია, უხეში, დიდი რაოდენობით ურევია კვარცის, ქარსის და კირის მინარევები, არათანაბრადაა გამომწვარი. ზოგჯერ ერთი და იგივე ნატეხი სხვადასხვა ფერისაა, რომელიც მერყეობს ვარდისფერიდან – რუხამდე. გადანატეხში ერთი ფერია – მუქი ან ბაცი. ზედაპირი ხშირად ხაოიანია, იშვიათად მოგლესილი და მოგლუვებული. სამზარეულო კერამიკა წარმოდგენილია ქილების, ქოთნების, დერგების, ჯამების, ტაფებისა და გობისებური ჭურჭელის ფრაგმენტებით.

ამ ნაკეთობებში სჭარბობდა სწორკედლა ქილისებური ფორმები. მათ გათხელებულ ნაპირს ზოგჯერ ნათითურები ემჩნევა. ისინი უხეში და არათანაბარი გამოწვისაა, ჭარბი მინარევებით. მათ შორის არის დამსკდარი ნატეხებიც. ეს ნაკეთობები თითქმის გაუპრიალებელია, ჭურჭელი უყუროა, მათ თხელი ყელი და სქელი ბრტყელი ძირი აქვთ.

მეორე დიდი ჯგუფია ქოთნები – მათი თიხა შედარებით უკეთესი ხარისხისაა, კარგადაა გამომწვარი, თანაბრადგამობერილი კორპუსი ბრტყელძირაა, სიმეტრიული, მოგლუვებული, ზოგჯერ ნაპრიალები. იშვიათია თხელკეციანი ქოთნები. მათი ვარიაციები ზოგჯერ ქილისებურს უახლოვდება (ტაბ. XXXII–7; ტაბ. XXXI–2–3).

ჯამები უმეტესად მცირე ზომისაა და შედარებით თხელკეციანია, მოწითალოდ გამომწვარი, სუსტად ნაპრიალები. მათში უნდა ყოფილიყო სწორკედლა, პირგადაშლილი და პირმოყრილებიც. (ტაბ. XXXI-8; ტაბ. XXXII–1-2, 4,6).

გობისებური ნაკეთობები გარეთგადმოზნექილი კედლებით და პირთან შემოყოლებული ნაჩვრეტებით ახლო ანალოგებს პოულობენ ძუძუანას, სამერცხლე კლდისა და რაც მთავარია წოფის წრისათვის ჭურჭლებთან. დეკორის ეს სახე დამახასიათებელია წოფის ჯგუფის ძეგლებისათვის (ტაბ. XXXIII, III–8; I-3).

ტაფისებურ ნაკეთობათა ფრაგმენტები მცირე რაოდენობითაა, მათ ნამწვი ხშირად ორივე მხრიდან აქვთ. როგორც ჩანს, ცეცხლზე იდგმებოდა აგრეთვე ზოგიერთი თხელკეციანი ჭურჭელიც (ტაბ. XXXII–3–5).

კოლექციაში გვხვდება დიდი ზომის სქელკეციანი ფრაგმენტები, რომლებიც შესაძლოა მარაგის შესანახად იყო განკუთვნილი.

სუფრის ჭურჭლად მიჩნეული ჯგუფი პირველ რიგში განსხვავდება სამზარეულოსაგან ნამწვის უქონლობით, ფორმებით და როგორც ჩანს დანიშნულებითაც. მათში გამოიყოფა დოქები, ფიალები, სურისებური და ტოლჩისებური ჭურჭლის ფრაგმენტები. ეს კერამიკა უმეტესად დამზადებულია განლექილი თიხისაგან, თხელკეციანია და ზოგჯერ მოწერნაქებულ-მოპრიალებული.

დოქისებური ჭურჭლის ნატეხები ცოტაა, არის მათი ყელ-პირისა და კედლის ნაწილები.

სურისებური, ვიწრო, მაღალყელიანი წითელპრიალა ნაკეთობები (ტაბ. XXX, 3) აღმოჩენილი იყო იატაკების ზემოთ მდებარე ზედა A დონეზე. ეს ჭურჭლები ანალოგებს პოულობენ მღვიმე ძუძუანას გვიანენეოლითური ფენის სურისებურ ნაკეთობასთან.

საგვარჯილის კერამიკა უორნამენტოა, თუ არ ჩავთვლით ზოგჯერ ჭურჭლის პირთან შემოვლებულ ნასვრეტებს და პირდაჭდეულ და ტალღისებურბაკოიან პირებს. ზოგ შემთხვევაში ხდებოდა ჭურჭლის შეღებვა ან ვარდისფერი წერნაქით დაფარვა.

საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის საგვარჯილის კოლექციაში (კოლ. № 1–55; № 14–54) არის საწურისა თუ საცეცხლურის ტანდასვრეტილი ნაკეთობების რამდენიმე ფრაგმენტი. ერთ-ერთი ნატეხი ვარდისფერ ზედაპირიანი და შავსარჩულიანი მოზრდილი ნასვრეტებითაა დაფარული (ტაბ. XXIII, 2), მეორე, მორუხო ფერის, ტლანქად ნაძერწი, ფრაგმენტი კი სხვადასხვა დიამეტრის მქონე ნასვრეტებიანია (ტაბ. XXIII,1), ეს ორივე ნიმუში II თხრილშია აღმოჩენილი – პირველი 3,25 მ სიღრმეზე, მეორე კი – 2,7 მ სიღრმეზე. ისინი ორივე ქვედა დონეზეა ნაპოვნი. ამგვარი ტანდასვრეტილი ჭურჭლის ფრაგმენტები გვხვდება აგრეთვე სხვა მღვიმური ნამოსახლარების ენეოლითურ ფენებში – დარკვეთში [12, ტაბ. VIII–IX], სამელე კლდეში [17, გვ. 16, ტაბ. 1], თეთრ მღვიმეში [7, ტაბ. XVIII, 5–6; ტაბ. XXII, 1]. ანალოგიური ტანდასვრეტილი ნაკეთობები ცნობილია წოფის წრის ძეგლებიდან და პროტომაიკოპური ნამოსახლარიდან (სკალა) [26, გვ. 119].

კოლექციაში არის აგრეთვე ფრაგმენტები თითო ან ორი ნასვრეტით, გატეხილი ნაკეთობის შეკეთების მიზნით, გამოწვის შემდეგ გაკეთებული. ზოგს კი შეიძლება ზონარის გასაყრელადაც ხმარობდნენ. ვარდისფერ სწორპირიან ჭურჭელს ჰქონია ერთი ნასვრეტი, მეორე კი ბოლომდე არაა გახვრეტილი.

ქვედა დონეზე ჭარბობდა ბრტყელი და ქუსლიანი ძირები. ყურების ფრაგმენტები მცირე რაოდენობით აღმოჩნდა ზედა A დონეზე (ტაბ. XXXIV). ისინი ადრეული მტკვარ-არეზული ჭურჭლების კუთვნილებაა, რადგან ენეოლითური ფენის ძირითადი ნაკეთობები უყუროა.

ზედა მოტკეპნილი იატაკის დონეზე და მის ზემოთ, ნაპოვნი იყო მორუხო-მოშავოდ გამომწვარი, თხელკეციანი, ზედაპირმოგლუვებული ჭურჭლების ფრაგმენტები. მათგან ერთი ბრტყელძირა პირგადაშლილი ქოთანია (ტაბ. XXX, 7), ორი კი შიგნით და გარედან მოპრიალებული ლანგრისებური ნაკეთობა (ტაბ. XXXIII, 8). აქვე გამოვლინდა ვარდისფრად გამომწვარი, კვარცნარევი, სქელკედლიანი (სისქე 1 სმ), გადანატეხში შავკეციანი ფრაგმენტები; აღმოჩნდა აგრეთვე მოვარდისფრო, შავშიდაპირიანი, ხელით ნაძერწი, უხეში, კვარცნარევი, სქელკეციანი, ზედაპირმოგლუვებული ჭურჭლების ფრაგმენტები. მსგავსი კერამიკა გვხვდება ჩიხორის ნამოსახლარის კერამიკულ კომპლექსში.

ამავე ზედა დონეზე ნაპოვნია ადრეული მტკვარ-არეზული კერამიკის ფრაგმენტები – ყურით და მხრიდან კორპუსზე გარდამავალი წიბოთი. ამავე დონეზე ნაპოვნია წითელპრიალა თხელკეციანი, განლექილი თიხისგან ნაკეთები, კარგად გამომწვარი, დაბალყელიანი, მრგვალძირიანი და სფერულმუცლიანი ჭურჭლის ფრაგმენტები. მათზე ზოგჯერ შეიმჩნევა ბზინვარე ქარსის ნაწილაკები. რომლებიც დამახასიათებელია, როგორც წინამტკვარ-არეზული, ღია ნამოსახლარებისთვის (წოფი, აბასთუმანი, ბერიკლდეები), ისე დასავლეთ საქართველოს მღვიმური ენეოლითური ფენებისათვის (სამელე კლდე, დარკვეთი, ძუძუანა, თეთრი მღვიმე).

საგვარჯილის ენეოლითური ფენის ორმოსამარხში აღმოჩნდა მაიკოპური იერის პაწაწინა სანელსაცხებლის ტიპის ყელგამოყვანილი, მრგვალძირიანი ჭურჭელი (ტაბ. XXXIII,I–6) და მრგვალძირიანი ჯამი (ტაბ. XXX, I–5). ანალოგიური ფორმის ჭურჭელი ცნობილია სკალას პროტომაიკოპური ნამოსახლარიდან [26, გვ.120].

საგვარჯილის კოლექციაში გამოიყოფა პატარა ჯგუფი მონაცრისფრო-მორუხოდ გამომწვარი, ძაბრისებურყელიანი, გამობერილკორპუსიანი და ბრტყელძირა ჭურჭლებისა.

მუზეუმის კოლექციაში გვაქვს ხელით ნაძერწი, ორი სხვადასხვა ჭურჭლის მრგვალი ძირი (ტაბ. XXIII, 3–4). ერთი მათგანი, რუხად გამომწვარი პაწაწინა ჭურჭლისაა, დმ. 2,1 სმ–ია, შემორჩენილი სიმაღლე – 2 სმ; მეორე ჭურჭლის მრგვალი ძირი, პირველთან შედარებით უფრო მოზრდილია, მისი დმ. 6,5 სმ-ია, კედლის სისქე – 0,8 სმ, შერჩენილი კედლის სიმაღლე – 4,2 სმ. ორივე ჭურჭელი აღმოჩენილი იყო II თხრილში. მეორე ნაკეთობა ნაპოვნი იყო II თხრილის შიდა ფართობზე 1,4-1,5 მ სიღრმეზე, ე. ი. ზედა A დონეზე (ტაბ. XXIII, 3).

ანალოგიური ჭურჭლის ძირები აღმოჩენილია თეთრი მღვიმის ენეოლითურ ფენაში [7, ტაბ. XVIII].

მოშავო-მორუხო ჭურჭლების უმეტესობას პირი ოდნავ აქვს გადმოღუნული. ამგვარ ნაკეთობებს განეკუთვნება უყურო ქოთნები და დერგები. მათი კეცი სქელია და არათანაბრად გამომწვარი.

ნ. ბერძენიშვილის დღიურში აღნიშნულია, რომ ენეოლითური წითლადმოპრიალებულზედაპირიანი კერამიკა 4 სახისაა: 1. თხელკეციანი შავსარჩულიანი; 2. თხელკეციანი, შიგნით და გარეთ წითლადმოპრიალებული; 3. სქელკედლიანი, შიგნიდან და გარედან წითლად ნაპრიალები; 4. სქელკეციანი, მხოლოდ გარედან წითლად ნაპრიალები, შიგნით კი მოშავო. შიგნიდან და გარედან ნაპრიალები ჭურჭლებიდან გვხვდება მხოლოდ ჯამების ნატეხები. შიგნით შავი და გარედან მოწითალო არის დოქიც და ჯამიც.

საგვარჯილის II თხრილის ენეოლითური ფენის ზედა ნაწილში მრავალრიცხოვან კაჟის მასალასთან ერთად ნაპოვნი იყო კერამიკა, რომელიც როგორც აღნიშნავს ძეგლის გამთხრელი – ტლანქი ნახელაობისაა, ნაძერწია მსხვილმარცვლოვანი კვარცის ჩანართებიანი თიხისგან. ჭურჭლების უდიდესი ნაწილი გარე-

დან გამომწვარია მოვარდისფროდ, შიგნით კი შავად. ამ ფრაგმენტებს არ ეტყობა გაპრიალების კვალი. პირიქით, მათი ზედაპირი დაშაშრულია და თიხის ცომში, განსაკუთრებით კი მის ზედაპირზე შეიმჩნევა თივის კვალი[2], ანუ აქ ნაპოვნია მცენარეულჩანართებიანი, ბზენარევი კერამიკა. აქვე გამთხრელი საინტერესო სტრატიგრაფიულ დეტალზე ამახვილებს ყურადღებას, რომ 1–1,5 მ სიღრმეზე გამოჩენილია მონაცრისფრო, ნაწილობრივ მოპრიალებული ჭურჭლის ფრაგმენტები და ყურებიანი ნატეხები.

საგვარჯილის სამეთუნეო ნაწარმში გამოიყოფა ძაბრისებურყელიანი, გადმოღუნულბაკოქიმიანი ჭურჭლის ყელ-პირის ნაწილები, რომელზედაც შეიმჩნევა ბზის მინარევები. ამგვარ ნაკეთობას ანალოგები მოეპოვება წოფის, ბერიკლდეების (ქვედა ფენა) და აღმოსავლეთ ანატოლიის გვიანენეოლითური ნამოსახლარების (არსლან თეფე VI A, ნორშუნ თეფე, თეფეჯიქი) ე.წ. „ხეკსელ ვარეს“ ტიპის უბეიდ-ურუქის პერიოდის კერამიკასთან. ეს ენეოლითური ფენის ზედა დონეა, რომელზედაც დასტურდება მტკვარ-არეზის კულტურის ადრეული საფეხურისთვის დამახასიათებელი კერამიკისა და ბზენარევის თანაარსებობა. ბზენარევი კერამიკა ცნობილია წოფის ენეოლითური ნამოსახლარის ერთერთი ორმოდან [28, გვ. 32 (ნახ. 9-20)] და ბერიკლდეების ქვედა ფენიდან. მტკვარ-არეზის ადრეული კერამიკისა და ბზენარევის თანაარსებობა დასტურდება თეთრიწყაროს ნამოსახლარის ქვედა ფენაში [6, გვ. 52], აბელიას ნამოსახლარზე და დიდუბის კოლექციაში [28, გვ. 32–33]. ანალოგიური თანაარსებობა დაფიქსირდა მტკვარ-არეზის კულტურის ყველაზე ადრეულ ძეგლებში – თრელიგორების (ორმო №1–6) [2, გვ. 42] და ღრმახევისთავის (ორმო №15, 29, 47) [3, გვ.12] ნამოსახლარების ორმოებში.

საგვარჯილის მსგავსად, ნაცრისფერი, სუსტად ნაპრიალები, ხელით ნაძერწი ენეოლითური კერამიკისა და მტკვარ-არეზის ადრეული კერამიკის თანაარსებობა დადასტურებულია ამირანის გორის უძველეს, სულ ქვედა ფენაში [28, გვ. 32–33].

ზემოთმოტანილი მონაცემებიდან ჩანს, რომ აღნიშნული ელემენტების თანაარსებობა ფიქსირდება არა მარტო სამხრეთ საქართველოში და შიდა ქართლში, არამედ ანალოგიურ შემთხვევასთან გვაქვს საქმე დასავლეთ საქართველოშიც, რისი დასტურიცაა საგვარჯილის მასალა.

ამგვარად, საგვარჯილის ენეოლითური ფენის ზედა დონეზე ადგილობრივ ენეოლითურ კომპონენტებთან ერთად თანაარსებობს ადრეული მტკვარ-არეზისა, პროტომაიკოპური და ბზენარევი კერამიკა. აღნიშნულ ფაქტში უნდა დავინახოთ ამ კომპონენტების თანადროულობა, სხვადასხვა კულტურების ფართო კონტაქტები და მათი უთიერთზემოქმედების პროცესი. იმერეთის მღვიმეების ეს

---

[2] ნ. ბერძენიშვილი (კილაძე). დღიური – საგვარჯილე, ენეოლითი. 1961 წ; გვ. 23. ინახება აკც-ის ქვის ხანის არქეოლოგიის განყოფილებაში.

მონაცემები უნდა მიგვითითებდეს გვიანი ენეოლითის ფინალურ სტადიაზე, რომელიც თავისებურ გარდამავალ ეტაპს უნდა წარმოადგენდეს ადრებრინჯაოს საფეხურისაკენ.

კვერცხის ფორმის კორპუსის და გაშლილი ყელის მქონე დიდი ზომის, უხეში, ჭარბი მინარევებიანი ხაოიან და არათანაბრად გამომწვარ ფრაგმენტებს ანალოგები ეძებნება დარკვეთისა და სამელე კლდის ენეოლითური ფენის ნაკეთობებთან.

როგორც ვხედავთ, საგვარჯილის მეორე ფენის სამეთუნეო ნაწარმში ორი განსხვავებული ჯგუფის კერამიკა გამოიყოფა. ერთს კარგად ემჩნევა ნეოლითური ტრადიციების გაგრძელება – სქელკეციანი, არათანაბრად გამომწვარი, ჭარბმინარევებიანი, ზოგჯერ პირდაჭდეული და ტალღისებურბაკოიანი ნაკეთობები. ამგვარი კერამიკა გვხვდება, როგორც ზედა A , ისე ქვედა – B დონეზე. მათთან ერთად ამავე დონეზე თანაარსებობს წოფი-გინჩის წრის, პროტომაიკოპური იერის, ადრეული მტკვარ-არეზული და ბზენარევი კერამიკა. მთელი ეს მასალა აღმოჩენილია სტრუქტურულად ერთ ფენაში, შუალედური შრეების გარეშე.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, საგვარჯილის II ფენის კერამიკას პარალელები გააჩნია სამელე კლდის, დარკვეთის, ძუძუანას, სამერცხლე კლდის, წოფისა და ბერიკლდეების (ქვედა ფენა) გვიანენეოლითური ხანის სამეთუნეო ნაწარმთან. განსაკუთრებით საინტერესოა სურისებური ჭურჭლების ახლო პარალელი ძუძუანას მღვიმის ზედა, გვიანენეოლითური ფენის ანალოგიურ ნაკეთობასთან. მღვიმური ძეგლების ზედა ფენებისათვის ჯერჯერობით გვაქვს ერთადერთი კალიბრებული ნახშირბადული (14C) თარიღი: ძუძუანას ზედა ფენის კალიბრებული რადიონახშირბადული თარიღია: 315 4366 ± 217, ე.ი. ძვ. წ. V ათასწ. ბოლო საუკუნეები.

აღნიშნული კერამიკული მასალა მოტანილი პარალელების საფუძველზე საგვარჯილის ნამოსახლარს გვიანენეოლითიდან ადრებრინჯაოზე გარდამავალ ხანისად წარმოგვიდგენს.

ამავე პარაგრაფში ვიხილავთ საგვარჯილის სამეთუნეო ნაწარმის ერთ-ერთ დამახასიათებელს ელემენტს – თიხის კვირისტავებს (ტაბ. XXIII, 7–12; ტაბ. XXIV). მათი უმრავლესობა კონუსის ფორმისაა, შედარებით იშვიათადაა ბიკონუსური ცალები (6 ერთ.). უმრავლესობა სადაა, უორნამენტო, თითო-ოროლას აქვს სხივისებური ნაკაწრი ხაზები, რომლებიც წვერიდან ფუძეზე ეშვება. აღსანიშნავია, რომ ორ კვირისტავს აქვს ცხრა-ცხრა სხივი (ტაბ. XXIV, 2). ამდენივე სხივი აქვს სამელე კლდისა და ორთვალა მღვიმის კვირისტავებს. ნაპოვნია კონუსური კვირისტავების ნატეხები და დეფორმირებული, სამეთუნეო წუნიც. ერთერთ ბიკონუსურ კვირისტავს ხვრელი ორი მხრიდანაა გაკეთებული, რომელიც შუა ნაწილში ძაბრისებურად ვიწროვდება. იგი შესაძლოა არც იყო კვირისტავი. ეს ნიმუში აღმოჩენილია II თხრილის, 22-ე ნიშნულში 3 მ სიღრმეზე.

კვირისტავები ლითონის ხანის ერთ-ერთი დამახასიათებელი ელემენტია და ამავე დროს ნეოლითისაგან განმასხვავებული ატრიბუტი (კვირისტავებზე უფრო დაწვრილებით იხ. IV თავში).

§ 3. რქისა და ძვლის იარაღები

საგვარჯილის ენეოლითურმა ფენამ კარგად შემოგვინახა რქისა და ძვლის მრავალრიცხოვანი და მრავალფეროვანი სანადირო, სამეურნეო და ყოფითი დანიშნულების იარაღთა სერიები, რაც საშუალებას გვაძლევს მეტ-ნაკლები სისრულით აღვადგინოთ ენეოლითის ხანის ადამიანის სამეურნეო ყოფა და შევავსოთ ჩვენი ცოდნა მათ საწარმოო ინვენტარზე.

საიარაღე ნედლეულად გამოყენებული ყოფილა, როგორც ირმისა და შვლის რქები, ასევე შინაურ და გარეულ ცხოველთა ძვლები.

საგვარჯილის II ფენაში ნაპოვნია რქის 80 და ძვლის 112 ნივთი. არის ცხოველების გახვრეტილი კბილები (2ც.) და გარეული ტახის ქვედა ყბის ეშვები (4ც.), რომლებიც სხვადასხვა დანიშნულებითაა გამოყენებული. რქისა და ძვლის თითქმის ყოველ ნივთს ეტყობა დამუშავებისა და გამოყენების კვალი. სხვა ენეოლითური ძეგლების მსგავსად საგვარჯილის კოლექციაც გვიჩვენებს, რომ ამ ნამოსახლარის მცხოვრებთათვის უკვე ცნობილი იყო რქისა და ძვლის დამუშავების ყველა ხერხი. მასში არის ნამზადები, რომლებსაც აქვთ ძვლის გაჭრის, გაპრიალების, სამუშაო პირის გამოყვანისა და ყუის გახვრეტის ნიშნები, რაც მოწმობს იარაღების მღვიმეში დამზადებას და ამ ნედლეულის დიდ საწარმოო მნიშვნელობას მღვიმეში მოსახლე ტომების მეურნეობაში.

გარეულ ცხოველთა რქებისა და ძვლების სიჭარბე საგვარჯილის ენეოლითურ ფენაში მეტყველებს ამ პერიოდში ნადირობის ჯერ კიდევ დიდ მნიშვნელობაზე ადგილობრივ მცხოვრებთა მეურნეობაში, მიუხედავად იმისა, რომ საგვარჯილელი ადამიანი უკვე მისდევდა მესაქონლეობას.

რქისა და ძვლის ნაწარმს განვიხილავთ საიარაღე ნედლეულის სახეობისა და მისი საწარმოო დანიშნულების მიხედვით.

<u>რქის იარაღები</u>. მიწის თხრასთან დაკავშირებული იარაღების უმრავლესობა ირმისა და შვლის რქებისგანაა ნაკეთები. მათი დამზადებისას გამოყენებული იყო რქის ბუნებრივი მოხრილობა და წვეტიანობა. რქის უმეტესობა ნანადირევი ცხოველის თავის ქალიდანაა მოჭრილი (არის რქა თავის ქალის გამოყოლილი ნაწილით), მცირე ნაწილი (4 ც.) კი ბუნებრივად მოცვლილი რქებია [4, გვ. 274]. რქის ძირებს ემჩნევა ირგვლივ ჩაჭრილი ღარები. მათი გადაჭრის შემდეგ მიიღებოდა ნამზადი, რომელსაც გ. ნიორაძე [13; 52] და ნ. ბერძენიშვილი (კილაძე) [4, გვ. 274] კოპიტულას უწოდებდნენ. ასეთი კოპიტულა ანუ ნამზადი, რომელსაც გავლილი ჰქონდა პირველადი დამუშავების სტადია, კოლექციაში 30-მდეა. რქის იარაღებში ნ. ბერძენიშვილი (კილაძე) 11 წალკატს გამოყოფდა. სულხანსაბა ორბელიანის განმარტებით წალკატი ორპირლესილი წერაქვია. ყოველ მათგანს ეტყობა გამოყენების, ხეხვა-პოლირების და ძირის შემოჭრის კვალი. ისინი

წარმოდგენილია წერაქვისნაირი და თოხისნაირი იარაღებით. კოლექციაში არის აგრეთვე, საკრიალებლები, სადგისები, სახვრეტები, ხელშუბები, წვეტანები, გაურკვეველი დანიშნულების იარაღი და რქის წვრილმანი ნაწარმიც. რქებს იყენებდნენ აგრეთვე სხვადასხვა იარაღების სატარე მასალად.

ნ. ბერძენიშვილმა (კილაძე) საგანგებოდ შეისწავლა საგვარჯილის რქისა და ძვლის იარაღები [4, გვ. 274-280]. იგი მათი დამუშავების პროცესში სხვა მკვლევართა (გ. ნიორაძე, ს. ბიბიკოვი) კვალდაკვალ სამ სტადიას გამოჰყოფდა: რქის ძირში გადაჭრა და გადანაჭერის ანუ ნამზადის თავის შესწორება-მომრგვალება. რქის გახვრეტა მეორე სტადიადაა მიჩნეული. იგი ორმხრივად ხდებოდა, რაც კარგად შეიმჩნევა როგორც ნამზადებზე, ისე იარაღებზე. ხვრელის კედლებზე არსებული წრიული ღარები ა. სემიონოვის აზრით, კაჟის ბურღის კვალია [30, გვ. 455]. კოლექციაში არის ბოლომდე გაუხვრეტავი რქის იარაღის 8 ნამზადი, რომლებსაც სამუშაო პირი ჯერ არა აქვთ გაკეთებული, რაც იმის მაჩვენებელია, რომ რქა ჯერ იხვრიტებოდა, სამუშაო პირი კი შემდეგ უკეთდებოდა.

სამუშაო პირი გამოჰყავდათ რქის მოხრილობის მიმართულებით წვერის ირიბი ჩათლით, ბრტყელი სამუშაო პირის გაკეთებით და შემდეგ მისი მოგლუვება-გაპრიალებით. კოლექციაში გვაქვს გამოყენების კვალის მქონე წვერწათლილი, წვერწაჭრილი და ბუნებრივად წვერწამახვილებული რქები [4, გვ. 275].

საგვარჯილის რქის იარაღებზე ტარის დაგების სხვადასხვა ხერხი დასტურდება: სატარე ხვრელიანი, მუფტისებური და ღვედებიანი. მუფტისებურია, როდესაც რქის მსხვილ ბოლოზე ჩაჭრილ ფუღუროში მაგრდებოდა შესაბამისი დიამეტრის ტარი. განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა სატარეხვრელიან რქის იარაღებს. მათზე კარგად ჩანს ტარის დაგების ორგვარი ხერხი. ერთ ნაწილს ხვრელი ყუასთან უკეთდებოდა და ტარი ეგებოდა სამუშაო პირის პერპენდიკულარულად, მეორე ნაწილს კი ტარი უკეთდებოდა გვერდიდან სამუშაო პირის პარალელურად [4, გვ. 279]. ნ. ბერძენიშვილი (კილაძე) ყუაგახვრეტილ იარაღებში გამოჰყოფდა თოხისნაირ და წერაქვისნაირ იარაღებს. მისი აზრით პირველ შემთხვევაში თოხისებურ (ტაბ. XX, 1; ტაბ. XXII, 7) იარაღებთან გვაქვს საქმე, მეორეში კი – წერაქვისებურებთან (ტაბ. XVII, 1-2; ტაბ. XVIII, 6). თოხისებური იარაღები კოლექციაში სულ რამდენიმეა, წერაქვისებური კი ბევრი. ჩანს, რომ თოხისებურ პირფართო იარაღს დიდი გამოყენება არ ჰქონია [4, გვ. 291]. საინტერესო ფაქტია, რომ თოხისებური ერთი იარაღი ნაპოვნია საკულტო კერის მოედანზე. ამ იარაღს სამუშაო პირი 8 სმ სიგრძეზე აქვს ჩათლილი და გაბრტყელებული, რომლის სიგანე 3 სმ-ია. სატარე ხვრელი გაკეთებულია ყუიდან 3 სმ დაშორებით. ხვრელის გარეთა დიამეტრი 3 სმ-ია, რომელიც სიღრმეში თანდათან ვიწროვდება და შიგნით 2 სმ უდრის. იარაღის სამუშაო პირი მოცვეთილი და დაჩეჩქვილია. ნ. ბერძენიშვილი (კილაძე) თვლიდა, რომ ამგვარ იარაღს მიწაზე 3 სმ-ის კვალის გავლება შეეძლო [4, გვ. 279].

საგვარჯილის ტარიანი იარაღები ზომით თანაბარი არ არის. დიდ ცალებთან ერთად (ტაბ. XVII, 1-2; ტაბ. XVIII, 6; ტაბ. XX, 1), რომელთა სიგრძე

ზოგჯერ 16 სმ-მდეა, არის აგრეთვე მცირე ზომის (ტაბ. XXII, 7) ანალოგიური ფორმის 6 სმ სიგრძის იარაღიც. მსგავსი იარაღები ცნობილია ლუკა-ვრუბლევეცკაიას ნამოსახლარიდან, რომლებსაც ს. ბიბიკოვი საბრძოლო ფუნქციას უკავშირებდა [15].

საგვარჯილის კოლექციაში გვაქვს, როგორც დიდი, ისე მცირე ზომის რქები, რომელთაც არა აქვთ სატარე ხვრელი, მაგრამ წვეტიან ბოლოზე გაფორმებულია სამუშაო პირი. მათზე შეიმჩნევა გაპრიალების, გაცვეთისა და დაბლაგვების კვალი. ამ იარაღების ფუნქცია განსხვავებული უნდა ყოფილიყო ყუაგახვრეტილი იარაღებისაგან.

კოლექციაში არის წვერგადაჭრილი რქის იარაღები, რომლებზედაც გაკეთებულია სწორი სიბრტყე. ერთ-ერთი მათგანის სიგრძე 25 სმ-ია. ისინი შეიძლებოდა უტაროდ გამოყენებულიყო. ამგვარ იარაღებს არქეოლოგიურ ლიტერატურაში ჩაქუჩებად მიიჩნევენ. ზოგიერთ რქებს ემჩნევა იარაღის ტარად გამოყენება. როგორც ჩანს, ნეოლით-ენეოლითელი ადამიანი უპირატესობას რქის ტარს ანიჭებდა, ვიდრე ძვლისა და ხისას.

რქების ნაწილი შესაძლოა შემგროვებლობაში გამოყენებულიყო ძირხვენების ამოსათხრელად. ორტოტა რქებიც (შვლის) შესაძლოა მიწის თხრას უკავშირდებოდა (სულ 6 ცალია).

საგვარჯილის რქის გახვრეტილ იარაღებს დიდებსაც და პატარებსაც ნ. ბერძენიშვილი (კილაძე) სამიწათმოქმედო იარაღებად მიიჩნევდა. წერაქვისებურ იარაღებს კი სხვადასხვა საჭიროებისათვის მიწის თხრას უკავშირებდა. (შემგროვებლობა, საცხოვრებლის აგება, და სხვა მიწის სამუშაოები). ძეგლის გამთხრელი ხაზგასმით აღნიშნავდა, რომ საგვარჯილის II ფენის ზედა და ქვედა ნაწილში აღმოჩენილი იარაღების დამუშავებაში განსხვავება არ შეიმჩნეოდა. მათი დანიშნულებაც ძირითადად ერთი იყო – მიწის თხრა. მაგრამ იგი თვლიდა, რომ თხრის პროცესი წერაქვისა და თოხის საშუალებით განსხვავებული უნდა ყოფილიყო [4, გვ. 289].

საგვარჯილის რქისა და ძვლის ანალოგიური იარაღები ცნობილია დასავლეთ საქართველოს სხვა მღვიმური ნამოსახლარების ენეოლითური ფენებიდან (სამელე კლდე [17, გვ.32–34], დარკვეთი [12, გვ. 28–32], თეთრი მღვიმე [7, გვ. 54–57] და სხვ.).

მიწის სათხრელი რქის უძველესი იარაღები აღმოჩენილია დასავლეთ საქართველოს პალეოლითურ ძეგლებზე (საკაჟია), გ. ნიორაძისა [13, გვ. 52] და ნ. ბერძენიშვილის (კილაძე) აზრით ისინი მხოლოდ შემგროვებლობაში გამოიყენებოდა [4, გვ. 268]. ქვაჭარის მღვიმეში აღმოჩენილი მოხრილი რქის იარაღი, [16, გვ. 74-75] (ტაბ. XIV, 24) აგრეთვე შემგროვებლობას უნდა უკავშირდებოდეს.

გ. ნიორაძე თვლიდა, რომ საკაჟიაში აღმოჩენილ ირმის რქის იარაღს ტარი ეგებოდა, როგორც თანამედროვე ბარს ან მასრიან შუბისპირს, რომელსაც ,,წე-

რაქვად“ ან „თოხად“ იყენებდნენ [13, გვ. 52]. რქის მსხვილ ბოლოზე ჩაჭრილ ფუღუროში შესაბამისი დიამეტრის ტარი უნდა დაგებულიყო. როგორც აღვნიშნეთ საგვარჯილეში რქის იარაღებს ტარი ეგებოდა სამუშაო პირის პარალელურად ან პერპენდიკულარულად. პირველ შემთხვევაში წერაქვისებურ იარაღებთან გვაქვს საქმე, მეორეში კი თოხისებურთან [2, გვ. 279].

ზედაპალეოლით-მეზოლითში აღმოჩენილი რქისა და ძვლის იარაღების შემდგომი განვითარება უნდა გვქონდეს საგვარჯილის ტიპის ძეგლებში.

<u>ძვლის იარაღები</u>. კოლექცია შედგება, როგორც აღვნიშნეთ 111 მთელი და დაზიანებული ძვლის ნივთისაგან. როგორც ჩანს, ძვალს საოჯახო ყოფაში უფრო დიდი გამოყენება ჰქონდა, ვიდრე რქებს. უკანასკნელები შედარებით ნაკლები ჰქონდა ადამიანს, ვიდრე ძვლები. საგვარჯილის ძვლის იარაღები ტიპოლოგიური და ფუნქციური ნიშნების მიხედვით შეიძლება დაიყოს შემდეგ ჯგუფებად:

სადგის-სახვრეტები ძვლის იარაღებს შორის ყველაზე მრავალრიცხოვანი ჯგუფია (73 ერთ.). მათ ერთ ჯგუფში ვაერთიანებთ, რადგან ამ იარაღების დაყოფა ფუნქციის მიხედვით ჯერჯერობით არ ხერხდება. მათი უმეტესობა მზადდებოდა ცხოველთა მთელი ან გაპობილი ლულოვანი ძვლების შემდგომი დამუშავების – გახეხვა-გაპრიალების გზით. წვერი საგანგებოდ მუშავდებოდა. იყენებდნენ, როგორც მსხვილფეხა ისე წვრილფეხა საქონლის ძვლებს. იარაღები განივკვეთში მრგვალი, ოვალური ან ოთხწახნაგაა (ტაბ. XVIII; XIX; XXI; XXII). ზოგ შემთხვევაში ეს ძვლები სიგრძეზე ორად იპობოდა, ისე რომ ორივე მხარეს შერჩენოდა ეპიფიზი, რათა ხელისათვის საყრდენი სიბრტყე წარმოქმნილიყო. მაგრამ ამის მიუხედავად არის ჯგუფი უეპიფიზო იარაღებისა.

სადგის-სახვრეტების ჯგუფში გამოიყოფა რამდენიმე ქვეჯგუფი:

1. სადგისები, რომლებსაც ცალ ბოლოზე აქვთ ეპიფიზი, მეორე ბოლო კი წაწვეტებულია (ტაბ. XIX, 9; ტაბ. XVII , 5; ტაბ. XX, 3) მათი ფორმა განსაზღვრულია ძვლის მოყვანილობით, რის გამოც ისინი ან მოხრილია ან სწორი. თვით იარაღის ღერძს ხშირად ემჩნევა სიპრიალე. იარაღის სამუშაო წვერი კი საგანგებოდაა დამუშავებული, ხშირად ნახეხ-ნაპრიალები. მათი სიგრძე 5 –15 სმ-დე მერყეობს.

2. თავგახვრეტილი სადგისები ზონარის გასაყრელად, ძირითადად ძვლისგანაა დამზადებული, თუმცა მათ შორის არის თითო-ოროლა რქისაც (ტაბ. XVII, 3-4, 6). ნ. ბერძენიშვილი (კილაძე) მათ სათიხრებს უწოდებდა, ს. ბიბიკოვი კი ამგვარ იარაღებს სადგისებად მიიჩნევდა და თვლიდა, რომ ნახვრეტი ზონარის გასაყრელად უკეთდებოდა. ნახვრეტი ეპიფიზთან ახლოს აქვთ და თავი ძლიერ ნაპრიალებია ხმარებისაგან. ხვრელის დიამეტრი 5 მმ-დეა. იარაღის მსხვილი ბოლო თანდათანობით ვიწროვდება და წვეტში გადადის. ნახვრეტი იმდენად მცირეა, რომ მხოლოდ ზონარის გასაყრელად გამოდგებოდა.

3. ძვლის ნატეხებზე დამზადებულ სადგისებს (ტაბ. XVIII, 3-4, 8-9; ტაბ. XXI, 1-7, 11-12; ტაბ. XXII, 2-5;) არა აქვს სტანდარტული ფორმა. მათი ცალი ბოლო

წვეტიანია. სიგრძე 5-15 სმ შორის მერყეობს. მათ შორის არის ძვლის ბრტყელ ანატკეცზე ნაკეთებიც.

4. გრძივღარიანი სადგისები. მათი უმეტესობა სქელ ანამტვრევზეა დამზადებული.

სახვრეტები კეთდებოდა ლულოვანი ძვლის ვიწრო, მოგრძო ნატეხზე, რომლებსაც წვერი წამახული და ნაპრიალები ჰქონდა.

სადგის-სახვრეტები მეტად დამახასიათებელია ადრესამიწათმოქმედო კულტურის ძეგლებისათვის. განსაკუთრებით მრავლად გვხვდება ისინი მღვიმეების ენეოლითურ ფენებში. 2 სადგისი საკულტო მოედანზეა ნაპოვნი თოხთან ერთად (ტაბ. XX, 1).

ხელშუბისმაგვარი ძვლის მრგვალგანივკვეთიანი იარაღები (7ც.), რომლებსაც ზოგჯერ თავზე ეპიფიზი აქვთ შერჩენილი, ზოგჯერ კი თავი დამუშავებული და მოგლუვებულია, წვერი კი წამახვილებული (ტაბ. XVIII, 5, 21, 13).

საპრიალებლები (3 ც.) (ტაბ. XXII, 8) მზადდებოდა, როგორც ლულოვანი ძვლებისგან, ისე მსხვილი ნეკნებისგანაც. ლულოვანი ძვალი შუაზე იპობოდა, ეპიფიზი კი ითლებოდა და კეთდებოდა სწორი სიბრტყე. იარაღების მთელი კორპუსი კარგადაა ნახეხ-ნაპრიალები. სამუშაო პირი ოვალურია და ნალესი. ერთერთის სიგრძე 17 სმ-ია.

მახათ-ნემსები (12 ც.) დამზადებულია ძვლის წვრილ მრგვალგანივკვეთიან ღეროებზე, ანატკეცებზე ან ანატეხებზე. მახათს თავი ზოგჯერ მრგვალ-ბრტყელი აქვს. ერთ-ერთ მათგანს ბრტყელ ბოლოზე აქვს ერთი გამჭოლი ხვრელი და ოთხი გახვრეტადაწყებული, დაუმთავრებელი წრე (ტაბ. XVIII, 1-2, 7, 12, 13; ტაბ. XIX, 5; ტაბ. XXI, 8; ტაბ. XXII, 1). მათ არა აქვთ ტერიტორიული და ქრონოლოგიური საზღვრები.

ძვლის ანკესი კოლექციაში ორია (ტაბ. XXI, 9). იგი წარმოადგენს ფაქიზად დამუშავებულ, ოთხწახნაგა ღეროიან მოკაუჭებულ, ყუნწმოტეხილ იარაღს. ანალოგიური ანკესი ცნობილია მეშოკოს ნამოსახლარიდან [25, გვ. 113]. ძვლის ანკესები ლითონის ანკესების პროტოტიპი უნდა იყოს.

ძვლის კოვზისებური ნივთი ერთადერთია კოლექციაში (ტაბ. XX, 5).

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ნ. ბერძენიშვილი (კილაძე) თვლიდა, რომ წერაქვისნაირი და თოხისნაირი იარაღები გამოყენებული იყო პირველყოფილ მიწათმოქმედებაში, რომ საგვარჯილის იარაღების ერთი ჯგუფი მიწის გაწერას, ზედაპირულ მოთხრას უკავშირდებოდა, მეორე კი – მიწის მოთხრა-გადაბრუნებას [4, გვ. 279-280].

ი. კიკვიძე თვლიდა, რომ მიწათმოქმედების თვალსაზრისით მღვიმეების მცხოვრებთა ყოფაში მკვეთრი ცვლილებები არ უნდა მომხდარიყო. იგი ისევ ზედაპირული ხასიათისა იყო, თუმცა მისი პროგრესი მაინც შეიმჩნეოდა. რქის წვეტიანი იარაღების დანიშნულება მიწის ზედაპირული დამუშავება იყო [8, გვ. 34].

ჩვენი აზრით, რქისა და ძვლის წვერწამახული იარაღები უდავოდ გამოიყენებოდა მიწის სათხრელად სხვადასხვა საჭიროებისათვის. მაგრამ დაბეჯითებით იმის მტკიცება, რომ ისინი უცილობლად სამიწათმოქმედო იარაღები იყო ვფიქრობთ გაჭირდებოდა მანამდე, ვიდრე ისინი ტრასოლოგიურად არ იქნება შესწავლილი. რქისა და ძვლის იარაღები ყოველთვის მიწათმოქმედებას არ უკავშირდებოდა. ეჭვის შეტანის საფუძველს გვაძლევს საგვარჯილის მახლობლად მდებარე ამავე პერიოდის ღია ნამოსახლარების მასალები. საგვარჯილედან 10 კმ-ში მდებარე ახალსოფლის (ტყიბულის რ-ნი) და თეთრამიწის (ქუთაისი) ნამოსახლარებზე დიდი რაოდენობითაა ნაპოვნი ქვის მაგარი ქანებისაგან, ორმხრივი ათლით დამზადებული ორი სახის – პირფართო და წვერწამახული თოხისებური და წვეტიანი წერაქვისებური სამიწათმოქმედო იარაღები-მაკროლითები. აგრეთვე სოჭი-ადლერის ღია ნამოსახლარებზე ნაპოვნია ქვის თოხები.

საგვარჯილის რქისა და ძვლის წვერწამახული იარაღები სათიხრები ყველაზე პრიმიტიული მიწის სათხრელი იარაღები უნდა ყოფილიყო, რომლებიც შესაძლოა გამოიყენებოდა შემგროვებლობაში და აგრეთვე საოჯახო ყოფაში სხვადასხვაგვარი საჭიროებისათვის მიწის სათხრელად [4].

ცხრილი 2. რქისა და ძვლის იარაღები

	ნივთები	რაოდენობა
1	რქის ყუაგახვრეტილი თოხისებური იარაღები	9
2	რქის ყუაგახვრეტილი წერაქვისებური იარაღები	34
3	რქები დამუშავებისა და გამოყენების კვალით	21
4	სადგისი რქის	2
5	ნამზადები რქის იარაღებისა, ბოლომდე გაუხვრეტავი	8
6	ორტოტა რქები	6
7	სადგის-სახვრეტები ძვლის	73
8	მახათები და ნემსები ძვლის	12
9	შუბისპირი ძვლის	7
11	საკრიალო	3
12	იარაღად გამოყენებული ძვლის ანატკეცები	9
13	კოვზი ძვლის	1
14	საკინძი ძვლის	2
15	ტახის დამუშავებული ეშვები	4
16	ცხოველის გახვრეტილი კბილები	2
17	საკიდი ძვლის	1
	სულ	193

§ 4. სამკაულები, საკულტო ნივთები და ხელოვნების ნიმუშები

აღნიშნული ნივთები პირობითად შეიძლება გაერთიანდეს ერთ პარაგრაფში, იმის გამო, რომ ისინი ერთდროულად შეიძლება ყოფილიყო სამკაულიც, საკულტო რიტუალთან დაკავშირებული საგნები და ხელოვნების ნიმუშებიც. ფუნქციის მიხედვით მათი ზუსტად განსაზღვრა ჭირს. ერთი უდავოა, რომ ისინი უკავშირდებოდნენ ენეოლითელი ტომების სულიერ სამყაროს (ტაბ. XXV-XXVI).

სამკაულები საგვარჯილის კოლექციის ყველაზე მრავალრიცხოვანი და მრავალფეროვანი ჯგუფია. ისინი წარმოდგენილია სხვადასხვა სახის მასალისგან დამზადებული სამაჯურებით, მძივებით, ყელსაბამის ნაწილებით გულსაკიდებით და საკინძებით.

სამაჯურები კოლექციის ყველაზე მრავალრიცხოვანი ჯგუფია (სულ 103 ერთ.). ყოველი მათგანი ფრაგმენტებითაა წარმოდგენილი. დამზადებული მასალის მიხედვით ისინი ორ ჯგუფად იყოფა: ქვისა (87 ერთ.) და კერამიკული (16 ერთ). ქვის სამაჯურების უმეტესობა (81 ფრაგ.) ფიქალისგანაა ნაკეთები, არის აგრეთვე რიყისქვის (2 ც.), შიფერისა (3 ც.) და კირქვისაგან (1 ც.) ნაკეთებიც. სამაჯურის ფრაგმენტები ნაპოვნი იყო II კულტურული ფენის ყველა დონეზე – დაწყებული ჰუმუსის ფენიდან – 2,8 მ სიღრმემდე.

ფიქლის სამაჯურები ვიწროა, გვერდწახნაგიანი, კარგად ნახეხი, ზურგზე მაღალი, ზოგჯერ ოდნავ შესამჩნევი ქედით, ჭრილში ოთხკუთხა ან სამკუთხა. მათი სიგანე 0,3-0,6 სმ შორის მერყეობს. ქვის სამაჯურების ქვედა მხარე ბრტყელია, ზედა კი ამობურცულ-ოვალური ან ამობურცულ-წახნაგიანი. დიამეტრი 6–7,7 სმ შორის მერყეობს. ისინი უფრო განიერია ფიქალის სამაჯურებზე (ტაბ. XXV, 8–16, 19 ; ტაბ. XXVI, 1-3, 6).

კერამიკული სამაჯურები (16 ფრ.) მორუხოდ ან მოშავო-მონაცრისფროდ კარგადაა გამომწვარი, ძირბრტყელი, ზურგზე რელიეფური ზოლებით (ლილვაკებით). მათ სიგანეს განსაზღვრავს რელიეფური ზოლების რაოდენობა, რაც მერყეობს 2–10 შორის. (ტაბ. XXV, 1-7, 17-18, 20-21; ტაბ. XXVI, 4-5).

მძივები კერამიკული (2 ც.), მასიური, მოგრძო ფორმის, განივკვეთში მრგვალი, გამჭოლი ხვრელით (ტაბ. XXVI, 14-15).

მძივები ნიჟარის სადაფისა 141 ცალი, მცირე ზომის მრგვალ-ბრტყელი, შუაში ნასვრეტით (ტაბ. XXVI, 13).

გახვრეტილი ნიჟარები (ტურიტელები) 19 ცალი (სურ. 20), ბოლო უკანასკნელი ხვე-ული გახვრეტილია. ყელსაბამის ნაწილები უნდა ყოფილიყო (ტაბ. XXVI, 19).

საკინძები ძვლის (2 ც.), სხვადასხვა ტიპის. ერთი მათგანის სამკუთხა თავი შემკულია ერთმანეთის ირიბადგადამკვეთი ნაკაწრი ზოლებით (ტაბ. XXVI, 17), მეორის თავი კი მრგვალ-ბრტყელია შუაში ხვრელით (ტაბ. XIX, 7). საკიდი-

ამულეტები (8 ც.) სხვადასხვა მოყვანილობის და სხვადასხვა მასალისგანაა დამზადებული. ყველა მათგანი თავგახვრეტილია. სამი საკიდი ქვის რბილი ქანისგანაა (ტალკი) ნაკეთები და მსხლის ან წვეთისებური ფორმა აქვს. ერთ-ერთი მათგანი ორმხრივ შემკულია წერტილებით (ტაბ. XXVI. 8, 10-11). ამგვარივე ფორმის ორი საკიდი შავი ქვისგანაა (ბაზალტი) დამზადებული (ტაბ. XXVI, 9). ერთ-ერთი ქვის საკიდი რკალივით მოხრილი და მრგვალგანივკვეთიანია, ოდნავ შესამჩნევი ქედით (ტაბ. XXVI, 12). არის ქვის ბრტყელი ოთხკუთხა საკიდი (ტაბ. XXVI, 10 ა). ქვის ორი საკიდი გატეხილია. მათგან ერთი მოგრძო ოვალური ფორმის უნდა ყოფილიყო, მეორე კი ჭრილში ოთხწახნაგა.

აღსანიშნავია ენეოლითური ფენის კერაში აღმოჩენილი ტალკის თხელი ფირფიტისგან დამზადებული საკიდი, რომლის ორივე მხარე შემკულია დაშტრიხული ტეხილხაზიანი ორნამენტით. საკიდი ცხოველის (?) თავის გამოსახულებას წააგავს. ნაწილი ჩამოტეხილი აქვს, დაზიანებას გადარჩენილი ნაპირი კი დაკბილულია (ტაბ. XXVI, 20).

საინტერესოა თევზის მოყვანილობის სადგისისმაგვარი ძვლის საკიდი, თვალის ადგილას გამჭოლი ხვრელით და წვეტიანი ბოლოთი (ტაბ. XXVI, 16).

ცხოველების გახვრეტილ კბილებს (2 ც.) ავგაროზის დანიშნულება უნდა ჰქონოდა (ტაბ. XXVI, 18–18 ა). მათ ფართო გავრცელება აქვთ სხვადასხვა ეპოქის კულტურებში, თუმცა ევოლუციური ცვლილებები არ ემჩნევათ.

საკიდებს ენეოლითის ხანაში ფართო ტერიტორიალური გავრცელება და შესაძლოა ერთდროულად სამკაულისა და საკულტო-სარიტუალო (ამულეტ-ავგაროზი) დანიშნულება ჰქონოდათ.

განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს ტალკისაგან დამზადებული თხელი ფირფიტა (გადატეხილი) შემკული წერტილიანი ორნამენტით, რომლის ოვალურ ნაპირზე ორი ხვრელია. ამგვარი ნივთები ტანსაცმელზე დასამაგრებელ სამკაულადაა მიჩნეული. მათ ფართო პარალელები აქვთ და გარკვეული მნიშვნელობა დათარიღებისათვის.

გარეული ტახის ქვედა ეშვებისგან (4 ც.) მზადდებოდა სხვადასხვა ნაწარმი, უმეტესად ალბათ სამკაული. ეშვები გვხვდება თითქმის ყველა ადრესამიწათმოქმედო კულტურის ნამოსახლარების კოლექციებში.

კერამიკულ თუ ქვის მრგვალ-ბრტყელ გახვრეტილ გორგოლაჭებს ანუ ე.წ. ბორბლის მოდელებს (4 ც.) ავგაროზების დანიშნულება უნდა ჰქონოდა.

ამ პარაგრაფში მოტანილი ნივთების პარალელებს და მათ თარიღს IV თავში შევეხებით.

მღვიმის წინა ფართობზე 1 მ სიღრმეზე აღმოჩნდა თიხის, მოწითალოდ გამომწვარი მამაკაცის ქანდაკება. მისი თავი და ტანი წელსქვევით მოტეხილია. შემორჩენილ ნაწილზე მკვეთრად ხაზგასმულია გამოყვანილი წელი და დიდი მხარ-ბეჭი. მკლავები არ არის გამოყვანილი. მის გამოსაყოფად მარჯვენა იღლიაში შეიმჩნევა პატარა ოვალური ჭდე. მდედრობითი სქესის გამომხატველი არავი-

თარი ნიშანი მას არ გააჩნია (იგი გამთხრელის მიერ ქალის ქანდაკებად იყო მიჩნეული.). მისი მოსული მხარ-ბეჭი და მკვეთრად გამოხატული ტორსი აშკარად მიგვანიშნებდა, რომ იგი მამაკაცს გამოხატავდა. მკერდის მხარეს შეიმჩნევა მხრებიდან დაშვებული ჭდეული ხაზები. მარჯვენა მხარეს (უკეთ შემორჩენილ ნაწილზე) იგი ტეხილია. მაგრამ იმის გამო, რომ მკერდის მარცხენა მხარეს თიხა ატკეცილია თვალს ვერ ვადევნებთ ამ ხაზების მიმართულებას ბოლომდე. ფიგურა ეტყობა დიდი იყო, რადგან შემორჩენილი ნაწილის სიგრძე –7,2 სმ-ია, სიგანე – 5,8 სმ. შესაძლოა აქ გვქონდეს მამრობითი სქესის ღვთაების გამოხატულება (ტაბ. XXIII, 6) (მის შესახებ იხ. IV თავში).

§ 5. ლითონის ნაწარმი

საგვარჯილის ენეოლითური ფენის კოლექციაში განსაკუთრებით უნდა გამოიყოს სხვადასხვა სიღრმეზე აღმოჩენილი ლითონის 9 ნივთი, რომლებიც წარმოდგენილი იყო ოთხწახნაგა სადგისებით (4 ც.) (ტაბ. XXII, 10, 12, 14), ანკესებით (3 ც.) (ტაბ. XXII, 15-17) და მრგვალგანივკვეთიანი და ოთხწახნაგა წვეტიანი ღეროებით (2 ც.) (ტაბ. XXII, 11). მათი რაოდენობრივი სიმცირე არ ასახავს რეალურ ვითარებას, რადგან ლითონის სიძვირის გამო მათ იშვიათად კარგავდნენ, ხოლო დაზიანებული ცალები თავიდან მუშავდებოდა. ყველა ნივთი ძლიერ იყო პატინირებული მომწვანო-მოლურჯოდ. ისინი აღმოჩენილი იყო 0,6-2,6 მ სიღრმეებს შორის. მათგან ერთი სადგისი ნაპოვნი იყო მღვიმის წინა ფართობზე 1,6 მ სიღრმეზე, დანარჩენი კი ფერდობის ფენაში. ეს ნივთები იყო ენეოლითელი ტომების პირველი ლითონის ნაწარმი. ამ იარაღების სპექტრულმა ანალიზმა[1] გამოავლინა შემდეგი ქიმიური შემადგენლობა – ერთ-ერთი ოთხწახნაგა სადგისი შეიცავდა 97% სპილენძს და 0,46 % დარიშხანს, დანარჩენები კი – 98% სპილენძს და 2% დარიშხანს. ასეთი რაოდენობის დარიშხანი ბუნებრივ მინარევად ითვლება. საგვარჯილის ლითონის ნივთები გვიჩვენებენ, რომ ამ მღვიმის მცხოვრებნი იყენებდნენ თვითნაბად სპილენძს. სპეციალისტების აზრით ეს ნივთები ცივად ჭედვის გზითაა დამზადებული, რაც ოთხწახნაგა სადგისებს ზოგ შემთხვევაში კიდევაც ემჩნევა ვიზუალურად.

საგვარჯილის ლითონის ნივთებს ფორმით და ქიმიური შედგენილობით პარალელები გააჩნია დასავლეთ საქართველოს სხვა სინქრონულ მღვიმურ ძეგლებში: ანალოგიური შემადგენლობის სპილენძის ისრისპირი ნაპოვნია თეთრ მღვიმეში [7 გვ. 58, 142] (ტაბ. XXII, 2). მასში დარიშხანის შემცველობა მხოლოდ 0,7 %-ია. თეთრი მღვიმის მსგავსი ისრისპირი ცნობილია ვორონცოვის ერთ-ერთი მღვიმედან [24, გვ, 17-26]. ჩიხორის ნამოსახლარზე ნაპოვნი სპილენძის ოთხწახნაგა სადგისების (2ც.) და საკიდის დარიშხანის რაოდენობა მერყეობს 0,7-1,6 % მ-დე [11, გვ. 156].

ორთვალა მღვიმის ენეოლითურ ფენაში აღმოჩნდა ლითონის ფირფიტა, რომლის სპექტრულმა ანალიზმა გამოავლინა 98% სპილენძის შემცველობა [14, გვ. 169]. სადგისები განივკვეთში ოთხწახნაგაა, ცალი ბოლო წამახვილებულია, მოპირდაპირე ბოლოზე კი ალბათ ტარი ეგებოდა. ოთხწახნაგა სადგისებს ფართო ტერიტორიული გავრცელება და დიდი ქრონოლოგიური ჩარჩოები აქვთ. დაწყებული ენეოლითიდან თითქმის შუაბრინჯაოს ხანამდე.

---

[1] აღნიშნული ნივთების სპექტრული ანალიზი გაკეთდა ს. ჯანაშიას სახ. სახელმწიფო მუზეუმის ქიმიურ ლაბორატორიაში (რ. ბახტაძე, ც. აბესაძე, ნ. სარაჯიშვილი).

ოთხწახნაგა სადგისებს ანალოგები ეძებნება შიდა ქართლის ენეოლითადრებრინჯაოს ხანის ძეგლებშიც. ერთი ცალი აღმოჩენილია არაგვის ხეობის ს. აბანოსხევის ადგილ „ნაქალაქარ ხიდარზე“ [15, გვ. 102] (ტაბ. XXVI, 3), მეორე კი ტყვიავის ყორღანში [10]. ოთხწახნაგა სპილენძის სადგისი და გაურკვეველი დანიშნულების სპილენძის ღეროს ნატეხი აღმოჩნდა კახეთში, კვირიას წყლის ნამოსახლარზე [22, გვ. 32] (ტაბ. XLII, 2-3).

ოთხწახნაგა სადგისებს აქვს უფრო შორეული პარალელებიც. ისინი გვხვდება დნესტრის აუზში, პოლივანოვ იარის ნამოსახლარზე [30, გვ. 54].

საგვარჯილის ანკესები არქაული ფორმისაა. ისინი დამზადებულია წვრილი მავთულისაგან მოკაუჭებული და გათხელებული წვერით. თანამედროვე ანკესებისაგან განსხვავებით მათ წვერს ჯერ არა აქვს ფხა, რაც როგორც ჩანს უფრო მოგვიანებით ჩნდება. ამ ანკესების სიგრძე დაახლოებით 1,5 სმ-ია. მათ წვერის მოპირდაპირე ბოლოზე უკეთდებოდა ყუნწი ძუაზე მისამაგრებლად. ერთ-ერთი ანკესის ყუნწი ნაკლულია, მაგრამ შერჩენილია ყუნწის გადაღუნვის ადგილი. სამი ანკესიდან ორს ყუნწი გარეთ უნდა ჰქონოდა გადაღუნული, მესამეს კი ყუნწი შიგნით, წვერისკენა აქვს ჩახვეული. როგორც ჩანს აქ ორი ტიპის ანკესები ყოფილა. ამგვარი იარაღები დამახასიათებელია ლითონის წარმოების ადრეული სტადიისათვის. ამ ანკესების შემდგომი განვითარება ჩანს მომდევნო ეპოქის ძეგლებში.

საგვარჯილის ანკესებს დასავლეთ საქართველოს სხვა მღვიმურ ძეგლებში ჯერჯერობით პარალელები არ გააჩნია. სამაგიეროდ მათი ანალოგები გვხვდება კავკასიის ჩრდილოეთით და ჩრდილო შავიზღვისპირეთში. გარეთ ყუნწგადაღუნული ანკესები ცნობილია ადრეტრიპოლიეს კულტურის ლუკა-ვრუბლევეცკაიას, ბირნოვოსა და სოლენჩინის ნამოსახლარებიდან [18, გვ. 121]. სამხრეთ აღმოსავლეთ ევროპაში გვხვდება თითო-ოროლა სპილენძის ანკესი უფრო მოგვიანო ენეოლითურ ნამოსახლარებზე – გუმელნიცა და პრისტერსიუგელში. აქაც ნაპოვნია ადრეული ფორმის უფხო ანკესები, რომლებიც ყუნწის შიგნით ჩახვეულობით ჰგვანან საგვარჯილისას. გარეთ გადმოღუნულყუნწიანი ანკესები ცნობილია შვეიცარიის ხიმინჯებიანი ნამოსახლარებიდან [18, გვ. 123].

ლუკა ვრუბლევეცკაიას ლითონის ნივთების სპექტრულმა ანალიზმა (გამოკვლეული იყო 7 ნივთი) გვიჩვენა, რომ მათგან 4 ნივთი და ერთი ანკესი დამზადებული იყო სუფთა სპილენძისაგან, ყოველგვარი მინარევის გარეშე, ერთ ანკესს კი ურევია ქრომი (4-5%), ხოლო წვეტანას სპილენძის გარდა ურევია 30-35% თუთია და ქრომი [18, გვ. 123].

მოტანილი სპექტრული ანალიზების მონაცემები ცხადჰყოფენ, რომ ძველ მიწათმოქმედთა მიერ გამოყენებული იყო სპილენძი სპეციალური შენადნობების გარეშე, არსებულ მინარევებს კი (თუთია, ქრომი, რკინა) სპეციალისტები შემთხვევითად მიიჩნევენ. მხოლოდ ერთ ნივთში (წვეტანა) ჩანს, რომ მინარევი საგანგებოდ ყოფილა შერეული. აღნიშნულ მონაცემებზე დაყრდნობით ს. ბიბიკოვი თვლიდა, რომ ტრიპოლიეს ეპოქაში მთელ სამხრეთ-აღმოსავლეთ ევროპაში ლითონის ნივთების დასამზადებლად გამოიყენებოდა თვითნაბადი სპილენძი. [18, გვ. 124].

მოტანილი მასალებიდან ჩანს, რომ საგვარჯილის და საერთოდ საქართველოს ლითონის ნივთებს პარალელები ეძებნება ჩრდილო შავიზღვისპირეთში და სამხრეთ-აღმოსავლეთ ევროპაში. ტ. პასეკის აზრით სპილენძი ჩრდილო შავიზღვისპირეთში შედიოდა სამხრეთიდან, აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთიდან და დასავლეთ კარპატისპირეთიდან [29, გვ. 215].

ენეოლითური ხანის ძეგლებში ლითონის ნაწარმი იშვიათად გვხვდება. მადნის დნობასთან დაკავშირებული მასალა საგვარჯილიდან არა გვაქვს სამაგიეროდ რიონ-ყვირილას აუზის ხეობების ზოგიერთ მღვიმეში (სამელე კლდე, ძუძუანა, სამერცხლე კლდე) ხდებოდა მადნიდან სპილენძის გამოდნობა, რასაც მოწმობს იქ აღმოჩენილი სალღობი ტიგელები და ყალიბების ფრაგმენტები. ხოლო შემდეგ ცივად ჭედვის გზით ამზადებდნენ სხვადასხვა სახის წვრილ ნაწარმს, ძირითადად საჩხვლეტ-საძგერებელ იარაღებს და ანკესებს. ზოგიერთ ნამოსახლარზე (ჩიხორი) კი სამკაულიც (საკიდი) გვხვდება. ამავე რეგიონიდან გვაქვს მონაცემები ენეოლითელი ტომების მიერ ბუნებრივმინარევებიანი თვითნაბადი სპილენძის გამოყენების შესახებ.

მასალის სიმცირის გამო ლითონის შემცველი მადნის დამუშავების ტექნოლოგიური პროცესის წარმოდგენა ჭირს. საგვარჯილეში ლითონის შენადნობების თვისებები ჯერ არ უნდა სცოდნოდათ, რაც ლითონის დამუშავების პრიმიტიულობაზე მეტყველებს.

უნდა ვიფიქროთ, რომ განვითარების ამ ეტაპზე საგვარჯილეში მცხოვრებთათვის ცნობილი იყო მხოლოდ თვითნაბადი სპილენძი, მასში არსებული ბუნებრივი მინარევებით.

გაურკვეველია ამ სპილენძის მადნის სადაურობის საკითხი. სადღეისოდ რიონ-ყვირილას აუზიდან ცნობილი არ არის სპილენძის ძარღვები თუ საბადო. თუმცა არ უნდა გამოვრიცხოთ, რომ ამ რეგიონში ენეოლითის ხანაში არსებობდა სპილენძის მცირე ძარღვები, რომლებიც დღემდე არ შემორჩა.

საგვარჯილის არქეოლოგიური კომპლექსის განხილვიდან მკაფიოდ ფიქსირდება აქ მცხოვრები ენეოლითელი ტომების ინტენსიური კავშირი მდინარეების – ბაქსანის, ბელაიასა და ფარსის აუზების პროტომაიკოპურ ნამოსახლარებთან (მეშოკოს ქვედა ფენა, სკალა, ხავჯოხი და სხვ.). ბაქსანის ხეობიდან ცნობილია სპილენძის საბადო. გამორიცხული არ უნდა იყოს იქიდან სპილენძის შემოტანაც მით უმეტეს, რომ როგორც აღვნიშნეთ ამ მხარესთან ცნობილია დასავლეთ ამიერკავკასიის ენეოლითური ტომების მჭიდრო კავშირები.

ცხრილი № 3
სხვადასხვა ნივთები

	ნივთები	**რაოდენობა**
1	სამაჯურის ფრაგმენტები ქვის	87
2	სამაჯურის ფრაგმენტები კერამიკის	16
3	კვირისტავები თიხის კონუსური	21
4	კვირისტავები თიხის ბიკონუსური	5
5	ბორბლის იმიტაციები	5
6	საკიდი-ამულეტები ქვისა და ტალკის	5
7	ნიჟარები – ტურიტელები გახვრეტილი	19
8	ნიჟარები Helix	ბევრი
9	მძივები თიხის	2
10	მამაკაცის ქანდაკება (ტერაკოტა)	1
11	თიხის ჭურჭლის მრგვალი ძირები	
12	ნაჩვრეტებიანი თიხის ჭურჭლის ფრაგმენტები	2
13	მტკვარ-არეზული კერამიკის ფრაგმენტები	2
14	სპილენძის ოთხწახნაგა სადგისი	2
15	სპილენძის მრგვალგანივკვეთიანი ღერო	4
16	სპილენძის ანკესი	3
17	ქვის ფალოსი	1
18	გახვრეტილი ქვის ნივთის (?) ნატეხი	3
სულ		324

§ 6. ფაუნა

ენეოლითელი ტომების მეურნეობის შესახებ საინტერესო მონაცემებს იძლევა საგვარჯილის II ფენის ოსტეოლოგიური მასალა. იგი შეისწავლა და გამოაქვეყნა ბიოლოგიურ მეცნიერებათა დოქტორმა ნ. ბურჩაკ-აბრამოვიჩმა [5; 20; 21].

საგვარჯილედან შესწავლილია 1135 ძვალი. მათგან სჭარბობს ძუძუმწოვართა ნაშთები (1127 ძვალი) და მხოლოდ 8 ძვალი ეკუთვნის ფრინველებს. ძვლების საერთო რაოდენობის 90,3 % (1026 ძვალი) ეკუთვნის ზრდასრულ ცხოველებს, ნახევრადზრდასრულებს – 7,17 % (81 ძვალი), ახალგაზრდა ინდივიდებს კი – 2,3 % (26 ძვალი). ეს ურთიერთ შეფარდება მოწმობს, რომ საგვარჯილელი ადამიანი უმეტესად იყენებდა ზრდასრულ ცხოველებს, როგორც შინაურს, ისე გარეულს. ფრინველებზე ნადირობას შემთხვევითი ხასიათი უნდა ჰქონოდა [20; 21].

არქეოლოგიური თვალსაზრისით მეტად საინტერესოა შინაურ და გარეულ ცხოველთა ძვლების რაოდენობრივი შეფარდება. როგორც საგვარჯილის ფაუნის ცხრილიდან [20; 21] ჩანს პირველ ადგილზე დგას გარეულ ცხოველთა ძვლები, მეორეზე კი შინაური. გარეულ ცხოველთა 649 ძვალია ნაპოვნი (56 %), შინაურისა კი 337 ძვალი (34 %). მინიმალური შესაძლებელი რაოდენობა გარეული ფაუნის ინდივიდებისა – 75-ია, შინაურისა კი – 39. გარეულ ცხოველთა ძვლების საერთო რაოდენობიდან, ახალგაზრდებზე მოდის 19 ძვალი (2, 9 %), ნახევრადზრდასრულებზე – 66 ძვალი (10,3 %), ზრდასრულებზე – 564 ძვალი (86,8 %).

ამგვარად, სანადირო მნიშვნელობის ცხოველებს შორის დომინირებს ზრდასრული ინდივიდები. მკაფიოდ ჩანს ზრდასრული შინაური ცხოველების გამოყენების ფაქტიც. შინაური ცხოველების ძვლებიდან 7 ძვალი (1,8 %) ეკუთვნის ახალგაზრდებს, ნახევრადზრდასრულებს 15 ძვალი (4%) და ზრდასრულებს – 355 ძვალი (93,4 %).

ნ. ბურჩაკ-აბრამოვიჩს განხილული აქვს ცხოველთა რაოდენობრივი შეფარდება ცალკეულ სახეთა მიხედვით. სანადირო მნიშვნელობის ცხოველთა შემადგენლობაში ჭარბობენ გარეული ჩლიქოსნები. მათ შორის ყველაზე მეტია გარეული ღორის ძვლები (208 ერთ.), რაც გარეული ცხოველების ძვლების საერთო რაოდენობის – 32,5 % და ძვლების საერთო რაოდენობის 18,4 % შეადგენს. მეორე ადგილზეა კეთილშობილი ირემი – 186 ძვალი (28,1 % და 15,9 %); შემდეგი ადგილი ეკუთვნის კავკასიის შველს – 71 ძვალი (10,9 %; 6,2 %); კავკასიის ზუბრს – 23 ძვალი (3,6 %; 2 %), კავკასიის ჯიხვს – 15 ძვალი (2,3 %; 2,3 %), მურა დათვს – 14 ძვალი (2,19 %; 1,2 %), ქურციკს – 10 ძვალი (1,7 %; 0,9 %), გარეულ ცხენს – 6 ძვალი (0,94 %; 0,5 %) და სხვ.

ამგვარად ნადირობის მთავარ ობიექტს წარმოადგენდა ჩლიქოსანთა სამი სახე – გარეული ღორი, კეთილშობილი ირემი და შველი, რომელთა ძვლებიც ძვალთა

საერთო რაოდენობის 40,7 %–ს, ხოლო გარეული ფაუნის საერთო რაოდენობის 72 % შეადგენდა. სხვა ცხოველებზე – დათვზე, ჯიხვსა და ზუბრზე, როგორც ჩანს ისე ხშირად არ ნადირობდნენ [20].

შინაურ ცხოველთაგან უმთავრესი სამეურნეო მნიშვნელობა მსხვილფეხა რქოსან საქონელს ჰქონდა. რაოდენობრივი თვალსაზრისით მათი ძვლები კიდევაც ჭარბობდა გარეული ღორის ძვლებს. მსხვილფეხა რქოსანი საქონლის 300 ძვალია განსაზღვრული, გარეული ღორისა კი – 208 ძვალი. ცხოველთა ძვლების საერთო რაოდენობის 26,5 % ეკუთვნის მსხვილფეხა შინაურ საქონელს, გარეულ ღორს კი – 18,4 %. ეს შეფარდება კარგად მოწმობს საგვარჯილის მეურნეობაში შინაური მსხვილფეხა საქონლის მნიშვნელობას [21], რაოდენობრივად ის ჭარბობდა ცალკე აღებულ შინაურ და გარეულ ცხოველთა სახეობებს, მაგრამ სანადირო მნიშვნელობის გარეულ ჩლიქოსანთა სამი სახე (ღორი, ირემი, შველი) ერთად ჭარბობდა მას – 40,7 % ძვლების საერთო რაოდენობიდან [20; 21].

როგორც ვხედავთ, საგვარჯილეში შინაურ ცხოველთა რაოდენობა პროცენტულად მატულობს, წამყვანი ადგილი აქაც თეთრი მღვიმის მსგავსად მსხვილფეხა რქოსან საქონელს უჭირავს.

დასავლეთ საქართველოს მღვიმეების ზედა ფენების (ენეოლით-ადრებრინჯაო) ოსტეოლოგიურმა ნაშთებმა გვიჩვენა, რომ ამ პერიოდში ზემო იმერეთში, არსებული ხელსაყრელი ბუნებრივი პირობები ცხოველთა მოშინაურებაზე გადასასვლელად უკვე წარმატებით იყო გამოყენებული ადგილობრივი ტომების მიერ [11, გვ. 162].

შინაურ ცხოველთა მსგავსი სახეობათა შემადგენლობა ახასიათებს დასავლეთ საქართველოს უფრო მოგვიანო ნამოსახლარებსაც, სადაც მეცხოველეობა უკვე კარგადაა განვითარებული.

ოჩამჩირის ნამოსახლარზე ჭარბობს მსხვილფეხა საქონლის ძვლები, შემდეგ მოდის ღორისა და ბოლოს უმნიშვნელო რაოდენობით წვრილფეხა რქოსნების ძვლები [28, გვ.52]. ანაკლიის დიხა-გუძუბაზე ნ. ვერეშჩაგინმა განსაზღვრა ხარის (258\17), ღორის (103\17) და წვრილფეხა საქონლის (47\5) ძვლები [23, გვ. 210].

მღვიმეებისაგან განსხვავებული სურათია გვიანენეოლით-ადრებრინჯაოს ხანის ჩიხორის ღია ნამოსახლარზე. აქ ძვლოვანი მასალის 90 % შინაურ ცხოველებს ეკუთვნოდა და მხოლოდ 10 % გარეულ ფაუნას. შინაურ ცხოველებში პირველი ადგილი მსხვილფეხა საქონელს ეკუთვნოდა – 50 %, მეორე ადგილზე იყო შინაური ღორი, შემდეგ კი წვრილფეხა რქოსანი პირუტყვი (ცხვარი, თხა) [11, გვ. 163].

დასავლეთ საქართველოს ნეოლით–ენეოლითური ძეგლების (დარკვეთი IV, თეთრი მღვიმე, საგვარჯილე II) ოსტეოლოგიური მასალები კარგად მოწმობენ, რომ მესაქონლეობა დასავლეთ საქართველოში საკმაოდ ადრე ჩაისახა (ნეოლითი). განვითარების ადრეულ საფეხურზე მას მცირე, საოჯახო მასშტაბი ჰქონდა. შინაურ ცხოველთა შორის უპირატესობა ღორს ენიჭებოდა [12, გვ. 69]. შემდეგ თანდათანობით მატულობს მეცხოველეობის ხვედრითი წონა მეურნეობაში. ამასთანავე იცვლება ჯოგის შემადგენლობა.

ზოგიერთ მღვიმეში (საგვარჯილე, თეთრი მღვიმე) უკვე შეიმჩნევა მსხვილფეხა საქონლის უპირატესობა დანარჩენებთან შედარებით. გვიანენეოლით-ადრებრინჯაოს ხანაში (ჩიხორი) მეცხოველეობა უკვე ერთ-ერთ წამყვან დარგადაა ქცეული, ნადირობის როლი შემცირებულია 10 %-მდე, ცხოველთა წამყვან სახეობად კვლავინდებურად რჩება მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვი [11, გვ. 163].

დასავლეთ საქართველოს მღვიმური ენეოლითური ძეგლების ანალოგიური ცხოველთა სახეობები დადასტურდა ადრეტრიპოლიეს ნამოსახლარზე (ლუკა ვრუბლევეცკაია). აქ განსაზღვრული იყო ღორი – 49,2 %, მსხვილფეხა რქოსნები – 22,2 %, თხა – 17,4 %, ცხვარი – 2,8 % [19, გვ. 412–413].

ჯოგის მსგავსი შემადგენლობაა ყირიმის ტაშ–აირ I მღვიმეში. აქ ნეოლითურ ფენაში ნაპოვნია ღორის 193 ძვალი, ხარის – 23, და წვრილფეხა რქოსნების 12 ძვალი. ამავე მღვიმის ბრინჯაოს ხანის ფენიდან განსაზღვრულია ღორის 65 ძვალი, ხარის – 35, წვრილფეხა რქოსნების – 4 ძვალი [25, გვ. 168].

ადრეული მესაქონლეობის შესწავლის თვალსაზრისით საინტერესო მასალას იძლევა მაიკოპის კულტურის ნამოსახლარები. მიუხედავად იმისა, რომ მესაქონლეობა აქ უკვე განვითარებული ჩანს, ხოლო ნადირობასა და მიწათმოქმედებას უმნიშვნელო როლი ეკუთვნოდა [26, გვ. 88–90], შინაურ ცხოველთა სახეობების ურთიერთშეფარდება დასავლეთ საქართველოს ანალოგიურ სურათს იძლევა [11, გვ. 163].

მეშოკოს ნამოსახლარზე შინაური საქონლიდან უპირატესობა ღორს ენიჭებოდა (52,4%), შემდეგი ადგილი ეჭირა მსხვილფეხა რქოსან საქონელს (28, 4 %) და ბოლოს წვრილფეხა რქოსან პირუტყვს (17,7 %); 16 % მოდიოდა ძაღლზე. ცხოველთა მსგავსი შემადგენლობა გამოვლინდა ვესიოლისა და იასენოვა პოლიანას ნამოსახლარებზე [26, გვ. 90–91].

შინაური საქონლის ჯოგის ამგვარი შემადგენლობა (ღორისა და მსხვილფეხა საქონლის უპირატესობა) გამორიცხავს მომთაბარულ მესაქონლეობას [26, გვ. 90–91], მითუმეტეს უნდა გამოირიცხოს მომთაბარული მესაქონლეობა დასავლეთ საქართველოს ღია და მღვიმურ ენეოლითურ ნამოსახლარებზე, სადაც მესაქონლეობის როლი ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიასთან შედარებით მცირე იყო, ხოლო ცხოველთა შემადგენლობა კი ანალოგიური.

ამგვარად, მოტანილი მონაცემები მოწმობენ, რომ დასავლეთ საქართველოს ენეოლითელი ტომების მეურნეობაში გარკვეული მნიშვნელობა ჰქონდა მესაქონლეობას. თუმცა მეურნეობის ტრადიციულ დარგს – ნადირობას ჯერ კიდევ საკმაო ადგილი ეჭირა. რაც შეეხება მიწათმოქმედებას მღვიმეების მოსახლეთა მეურნეობაში, მაიკოპის კულტურის ნამოსახლარების მსგავსად, ნაკლები ხვედრითი წონა ჰქონდა [11, გვ. 164].

ლიტერატურა
(II თავი)

1. აბესაძე ც., დვალი ნ., ჯაფარიძე ო. სპილენძ-ბრინჯაოს მეტალურგიისათვის საქართველოში. თბ., 1958.
2. აბრამიშვილი რ., გოცირიძე დ. თრელის მტკვარ-არაქსის კულტურის ნამოსახლარი. წიგ. თბილისი I, არქეოლოგიური ძეგლები. თბ., 1978.
3. აბრამიშვილი რ., გიგუაშვილი ნ., კახიანი კ. ღრმახევისთავის არქეოლოგიური ძეგლები. თბ., 1980.
4. ბერძენიშვილი (კილაძე) ნ. პირველყოფილი მიწათმოქმედების ისტორიისათვის საქართველოში. ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის ინსტიტუტის შრომები II, თბ., 1956, გვ. 257–299.
5. ბურჩაკ-აბრამოვიჩი ნ. ი. საგვარჯილეს გამოქვაბულის (იმერეთი) ხერხემლიანთა შესწავლისათვის. სპელეოლოგთა X სამეცნიერო სესია. მოხსენებათა მოკლე შინაარსი. თბ., 1972.
6. გობეჯიშვილი გ. თეთრიწყაროს ნასოფლარი. თბ., 1978.
7. კალანდაძე კ. თეთრი მღვიმე. თბ., 1994.
8. კიკვიძე ი. მიწათმოქმედება და სამიწათმოქმედო კულტი ძველ საქართველოში. თბ., 1976.
9. კილაძე (ბერძენიშვილი) ნ. ძევრის არქეოლოგიური ექსპედიციიც საველე დღიურები № 2–5. ინახება აკც–ის ქვის ხანის არქეოლოგიის განყოფილებაში.
10. მაკალათია ს. ტყვიავის ყორღანი.
11. ნებიერიძე ლ. დასავლეთ ამიერკავკასიის ადრესამიწათმოქმედო კულტურის განვითარების ადრეული საფეხურები. თბ., 1986.
12. ნებიერიძე ლ. დარკვეთის მრავალფენიანი ეხი. თბ., 1978.
13. ნიორაძე გ. ქვისხანის ადამიანი საკაჟიას გამოქვაბულში. თბ., 1952.
14. ნიორაძე მ. ძველი ქვისხანის მღვიმე-ნამოსახლარები წყალწითელას ხეობაში. თბ., 1992.
15. ჩიქოვანი გ. შიდა ქართლი ძვ. წ. V–IV ათასწლეულებში (არქეოლოგიური მასალების მიხედვით). საკანდიდატო დისერტაცია. თბ., 1999.
16. წერეთელი ლ. მეზოლითური კულტურა კავკასიის შავიზღვისპირეთში. თბ., 1973.
17. ჯავახიშვილი გ. დასავლეთ საქართველოს ადრესამიწათმოქმედო კულტურის ისტორიისათვის. საკანდიდატო დისერტაცია. თბ., 1971.
18. Бибиков С. Н. Поселение Лука-Врублевецкая. МИА, №38, М-Л, 1953.
19. Бибикова В. И. Фауна ранетрипольского поселения Лука-Врублевецкая. МИА №38, М.-Л., 1953.

20. Бурчак-Абрамович Н. И. Фауна пещеры Сагварджиле в Западной Грузии (дикие животные). Тб., 1972.
21. Бурчак-Абрамович Н. И. Фауна пещеры Сагварджиле в Западной Грузии (домашние животные), Тб., 1980.
22. Варазашвили В. В. Раннеземледельческая культура Иоро-Алазанского бассейна. Тб., 1992.
23. Верещагин Н. К. Млекопитающие Кавказа. М.-Л., 1959.
24. Высоцкая Т. Н. Стоянки Воронцовской пещеры. Материалы по археологии Грузии и Кавказа. т. Ш , Тб., 1963.
25. Дмитриева Е. Б. Фауна крымских стоянок Замиль-коба II и Таш-Аир I, МИА, № 91, М.-Л., 1960.
26. Формозов А. А. Каменный век и энеолит Прикубанья. М., 1965.
27. Каландадзе А. Н., Каландадзе К.С. Древнейшее металическое орудие пещеры Тетри Мгвиме. Археологические исследования на новостройках Грузинской ССР, Тб., 1982.
28. Кушнарева К. Х., Чубинишвили Т. Н. Древние культуры южного Кавказа. Л., 1970.
29. Пассек Т. С. Периодизация Трипольских поселений. МИА, №10, М.-Л., 1949.
30. Пассек Т. С. Трипольское поселение Поливанов Яр. КСИИМК, вып. XXXVII, 1951.
31. Семенов С. А. Первобытная техника. МИА, №54, М.-Л. 1957.
32. Соловьев Л. Н. Энеолитическое селище у Очамчирского порта в Абхазии. Труды Абх. НИИ Груз. ФАН СССР, вып. 15, Сухуми. 1939.

თავი III

საგვარჯილის სამკაულებისა და ამულეტების დათარიღებისათვის

საგვარჯილის ენეოლითური ფენის (ზევიდან II) სხვადასხვა სიღრმეზე აღმოჩენილი იყო ქვის რბილი ქანისაგან (ტალკი), ძვლისაგან, ნიჟარისა და თიხისაგან დამზადებული ნაირგვარი ფორმის სამკაულები და საკიდი-ამულეტები, კერძოდ: მსხლისებური და ე. წ. წვეთისებური საკიდები, ტალკის გახვრეტილი ფირფიტები, ცხოველის კბილები (აგრეთვე გახვრეტილი), თევზის გამოსახულების მქონე ძვლის საკიდი, ყელსაბამის ნიჟარები, ძვლის საკინძი, თიხისა და სადაფის მძივები, ქვისა და კერამიკული სამაჯურები (ტაბ. XXV-XXVI). როგორც ცნობილია, ეს სამკაულ-ამულეტები ყველა, გარდა სამაჯურებისა და თიხის მძივებისა, პალეოლითურად იყო მიჩნეული, ასე შევიდნენ ისინი არქეოლოგიურ ლიტერატურაში [1, გვ. 35; 2, გვ. 180, ნახ. 59-60; 3, გვ. 112, 115; 4;].

საგვარჯილის ენეოლითური ფენის მასალის პუბლიკაციისათვის მომზადებისას, მისი სტრატიგრაფიული და შედარებით-ტიპოლოგიური შესწავლისას, სრულიად მოულოდნელად აღმოჩნდა, რომ ყველა ზემოთჩამოთვლილი სამკაული და საკიდი-ამულეტი ენეოლითური ფენიდან მომდინარეობდა. მოვიტანთ ამის დამამტკიცებელ სტრატიგრაფიულ და ტიპოლოგიურ მახასიათებლებს:

პირველ რიგში გვინდა აღვნიშნოთ მთავარი სტრატიგრაფიული დეტალები: მიუხედავად იმისა, რომ მღვიმის დიდ ნაწილში კულტურული ფენები ძალიან იყო დაზიანებული, II თხრილში, რომლის ფართობი 8 მ X 40 მ-ს უდრიდა ენეოლითური ფენა დიდ ფართობზე, უძრავ მდგომარეობაში იყო შემორჩენილი, რასაც მოწმობს ამ ფენაში 1,65 მ-ის და 2,5 მ-ის სიღრმეებზე გამოვლენილი ორი, ერთმანეთის ქვეშ მდებარე წითლად გამომწვარი, თიხატკეპნილი იატაკი ხის ბოძების საყრდენი ღრმულებით (სურ. 22) და ამ ფენიდან ჩაშვებული ორმოები, რასაც კარგად გვიჩვენებს II თხრილის ჩრდილო კედლის ჭრილი (IV-IV) (სურ. 17). იატაკებს შორის დაახ. 50-60 სმ კულტურული ფენა იდო. ამავე თხრილის ფერდობზე (ნიშნულები 32-33) 1,80 მ-ის სიღრმეზე უძრავ მდგომარეობაში (in situ) აღმოჩნდა ენეოლითური ხანის სამარხი (სურ. 23), რაც იმას მოწმობს, რომ კულტურული ფენა II თხრილის ამ მონაკვეთში უძრავი იყო. ამავე თხრილის II ფენის უძრაობას მოწმობს აგრეთვე თიხატკეპნილ იატაკებზე შემორჩენილი საკულტო და რამდენიმე პრაქტიკული დანიშნულების მცირე კერა. მღვიმის წინა ნაწილში და წინა ფართობზე კულტურული ფენის სისქე 3 მ აღწევდა. ამ მონაკვეთში პალეოლითური ფენა მიკვლეული არ ყოფილა. ეს სტრატიგრაფიული დეტალები მოგვაქვს იმის საჩვენებლად, რომ მეორე თხრილის მონაცემების მიხედვით შეიძლება სტრატიგრაფიული სიტუაციის აღდგენა.

საგვარჯილის II თხრილის II ფენის ბრექჩიის უბანზე 2 მეტრის სიღრმეზე სხვადასხვა ნაშთებთან ერთად აღმოჩნდა 19 ცალი ზღვის ლოკოკინის ნიჟარები [13, გვ. 19] (სურ. 20). ყოველი ნიჟარის ზედა უკანასკნელი ხვეული გახვრეტილია. ჩანს, რომ ისინი ყელსაბამის ნაწილები ყოფილა. მოლუსკის ეს სახეობა უცნობია საქართველოსათვის და არც მსგავსი სამკაული არის დადასტურებული პალეოლითის რომელიმე ძეგლზე. სპეციალისტებმა ისინი მოლუსკების ტურიტელათა გვარს (Turritella duplicata sinue) მიაკუთვნეს, წარმოშობით ხმელთაშუა ზღვის აუზს ან ინდოეთის ოკეანეს (წითელი ზღვის ჩათვლით) დაუკავშირეს და ერთ-ერთი ამ რეგიონიდან შემოტანილად მიიჩნიეს.[1]

საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს, რომ საველე დოკუმენტაციის თანახმად (დღიურები, დავთრები, ანგარიშები)[2] იმავე ფენაში, რომელშიც აღმოჩენილი იყო ტურიტელები, ნაპოვნი იყო ტალკისაგან დამზადებული სხვადასხვა მოყვანილობის, მათ შორის მსხლისებური და წვეთისებური ფორმის ყუნწგახვრეტილი, ბოლომომრგვალებული გულსაკიდები და ტალკისავე ორნახვრეტიანი თხელი ფირფიტა (გადატეხილი), შემკული წერტილიანი ორნამენტით, რომლის ოვალურ ნაპირზე ორი ნახვრეტია [5, გვ. 25-27; 13, გვ. 19] (ტაბ. XXVI, 8-9, 21). როგორც ვხედავთ, ჩამოთვლილი ნივთები ერთ ფენაშია აღმოჩენილი. იგივეს ხაზგასმით აღნიშნავდა ნ. ბერძენიშვილი (კილაძე) 1959 წელს გამოცემულ საქართველოს არქეოლოგიაში [1, გვ. 38]. იქ ნათქვამია, რომ ტურიტელები, ტალკის საკიდები, თევზის გამოსახულებიანი ძვლის საკიდი და ცხოველის გახვრეტილი კბილები II ფენაში 2 მეტრის სიღრმეზეა აღმოჩენილი.[3] როგორც უკვე აღვნიშნეთ, II ფენის სიღრმე მღვიმის დიდ ნაწილში თითქმის 3 მეტრს აღწევდა. მასში უძრავ მდგომარეობაში შემორჩენილი, ერთმანეთის ქვეშ მდებარე ორი წითლადგამომწვარი თიხატკეპნილი იატაკი კარგად თარიღდება ენეოლითური მასალით. ორი მეტრის სიღრმეზე და უფრო ღრმადაც ეს ფენა ენეოლითურია.

საინტერესოა შემდეგი სტრატიგრაფიული დეტალები: მღვიმის წინა ფართობზე (მე-13 ნიშნული), სადაც როგორც აღვნიშნეთ, შემორჩენილი იყო უძრავი ენეოლითური ფენა. 1,4 მ-ის სიღრმეზე აღმოჩნდა ქვის ნახევარკალისებური საკიდი (ტაბ. XXVI, 12). მის გვერდით მე-12 ნიშნულში კი – 1,6 მ-ის სიღრმეზე ნაპოვნი იყო სპილენძის ღერო. ეს ფაქტიც იმაზე მიუთითებს, რომ საკიდი ენეოლითურ ფენას ეკუთვნის. იგივეს ადასტურებს ძვლის ანალოგიური საკიდის აღმოჩენა საგვარჯილიდან 0,5 კმ-ის მანძილზე მდებარე ძევრის ღია ენეოლითური ნამოსახლარის ფენაში.

---

[1] ნიჟარები შეისწავლეს საქ. მეცნ. აკადემიის ზოოლოგიის ინსტიტუტის ჰიდრობიოლოგმა, პროფ. ა. სადოვსკიმ და სანკტ-პეტერბურგის ზოოლოგიის ინსტიტუტის მეცნ. თანამშრომელმა ი. გალკინმა, პროფ. ა. ჟადინის ხელმძღვანელობით.

[2] საგვარჯილის გათხრების საველე დოკუმენტაცია ინახება არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის ძველი ქვის ხანის განყოფილებაში.

[3] 1991 წელს გამოცემულ „საქართველოს არქეოლოგია“-ში სამკაულ-ამულეტების აღმოჩენის ადგილად მე-3, ხოლო ტურიტელებისათვის მე-2 ფენაა მითითებული [2, გვ. 180], რაც არ შეესაბამება არც საველე დოკუმენტაციისა და არც სტრატიგრაფიის მონაცემებს, სადაც ხაზგასმითაა აღნიშნული, რომ ტურიტელები და ტალკის გულსაკიდები ერთ ფენაშია ნაპოვნი.

საგვარჯილის II თხრილის (მე-9-11 ნიშნულებში) მღვიმის წინა ფართობზე (მისი უკანა კედლიდან 9 მეტრის დაშორებით და ჩრდილო კედლიდან 2,3 მეტრის გადაკვეთაზე), 2 მეტრის სიღრმეზე დიდი რაოდენობით აღმოჩნდა ობსიდიანის მასალა, რომელშიც ნაპოვნი იყო ცხოველის ლულოვანი ძვლისაგან გამოთლილი თევზის გამოსახულების მქონე საკიდი[4] [8, გვ. 46], (ტაბ. XXVI, 16), რომელსაც თვალის ადგილზე გამჭოლი ნახვრეტი აქვს, წვეტიანი ბოლო კი შემკულია წიწვისებური არაღრმა, მაგრამ სიმეტრიული ნაკაწრი ორნამენტით.

ამგვარივე ნაკაწრი ორნამენტით შემკულია II ფენაში ნაპოვნი ძვლის საკინძის თავი (ტაბ. XXVI, 17). ამავე ფენის წინა ფართობზე მრავლადაა ნაპოვნი კერამიკის ფრაგმენტები, ქვის იარაღებისა და სამაჯურების ნატეხები [6; 13, გვ. 20], აგრეთვე ამავე ფენის კერაში აღმოჩნდა ტალკის თხელი ფირფიტისაგან ნაკეთები საკიდი, რომლის ორივე მხარე შემკულია დაშტრიხული ტეხილხაზიანი ორნამენტით. საკიდი ცხოველის (?) თავის გამოსახულებას წააგავს, ნაწილი ჩამოტეხილი აქვს, დაზიანებას გადარჩენილი ნაპირი კი დაკბილულია [13, გვ. 20] (ტაბ. XXVI, 20). ეს საკიდიც, ტურიტელებთან აღმოჩენილი საკიდებისა და ორნახვრეტიანი ფირფიტის მსგავსად, ტალკისაგანაა დამზადებული. ეს ფაქტიც სტრატიგრაფიასთან ერთად მიგვანიშნებს მის კუთვნილებაზე მეორე ფენისადმი და თავის მხრივ ათარიღებს თევზისებურ საკიდს ენეოლითური ხანით.

II თხრილის ჭრილი (IV-IV) გვიჩვენებს, რომ წინა ფართობზე 2-3 მეტრის სიღრმეზე არ ყოფილა მიკვლეული ზედაპალეოლითური ფენა, თევზისთავიანი საკიდი კი აღმოჩენილი იყო წინაფართობზე, სადაც ენეოლითური ფენის სისქე დაახლოებით 3 მეტრს უდრიდა.

ამგვარად, მღვიმის სტრატიგრაფია, საველე დღიურებისა და გათხრის ანგარიშების მონაცემები გვიჩვენებენ, რომ ტურიტელები, ტალკის სხვადასხვა ფორმის საკიდი-ამულეტები და მათ შორის ტალკის ორნახვრეტიანი ფირფიტა, სამაჯურებთან ერთად, ერთ ფენაშია აღმოჩენილი 2 მეტრის სიღრმეზე. ამავე II თხრილში ეს დონე სტრატიგრაფიულად დევს (პირველი მოტკეპნილი იატაკის ქვემოთ), მეორე წითლად გამომწვარი თიხატკეპნილი იატაკის დონეზე, რომელიც ორივე თხრილში კარგად თარიღდება ენეოლითური ხანით.

საგვარჯილის II თხრილის II ფენის მოტკეპნილი იატაკის დონეზე, რომელზეც ჭარბად აღმოჩნდა ენეოლითური მასალა, აღმოჩენილი იყო ცხოველის გახვრეტილი კბილების საკიდი – ამულეტები [8, გვ. 85] (ტაბ. XXVI, 18). ამავე ფენაში ნაპოვნი იყო გარეული ტახის ბოლოგახვრეტილი ქვედა ეშვები, რომლებიც როგორც ჩანს, ავგაროზებად იყო გამოყენებული. მსგავსი საკიდები (ეშვების) ფართოდ იყო გავრცელებული ადრელითონის ხანის სხვადასხვა რეგიონის ძეგლებზეც.

ტახის გაპობილი ეშვისაგან (სადაფი) დამზადებული ოთხკუთხა ნაპრიალე-

[4] საველე დღიურში ამ ნივთის აღმოჩენის სიღრმე 2 მ-ია, 1952 წლის ანგარიშში კი მისი სიღრმე 2,8 მ-ა, რომელიც შემდეგ გადასწორებულია 3 მ-დ. ამ სიღრმეზედაც ფენა ენეოლითურია.

ბი ფირფიტა ერთ ბოლოზე ორი, მეორეზე კი ერთი ნახვრეტით ნაპოვნია შულავერის გორის I ჰორიზონტში [9, გვ. 55] (ტაბ. 14, 21).

ტახის ეშვისაგან ნაკეთები ოვალური საკიდი ბოლოებზე თითო ხვრელით ნაპოვნია იმირის გორის IV–I ჰორიზონტებში [9, გვ. 63] (ტაბ. 33,16).

ცხოველის გახვრეტილი კბილები და ეშვები ნაპოვნია ადრელითონის ხანის მეშოკოსა [15, გვ. 121] და ტრიპოლიეს კულტურის ღია ნამოსახლარებზე [12, გვ.199] (ტაბ. IV, 5), აგრეთვე ნალჩიკის სამაროვნის ადრეული ჯგუფის სამარხებში [14, გვ. 117-118], (ტაბ. IV, 4). ისინი ხშირად გვხვდება ამ სამარხების თავსამკაულებსა და ყელსაბამებში სხვადასხვა სახის გახვრეტილ ნიჟარებთან ერთად. მაგალითისათვის მოვიყვანთ ნალჩიკის სამაროვნის სამიოდე სამარხის მასალას: ბავშვის სამარხში (№8) ჩონჩხის გულ-მკერდის არეში ჩატანებული იყო ქვის ცილინდრული ფორმის მძივებთან ერთად 24 საკიდი თხისა თუ ცხვრის გახვრეტილი კბილებისა, მენჯის ძვლებზე 3 გახვრეტილი ნიჟარა (Pectunculus sp.), და 9 საკიდი სხვადასხვა გარეული ცხოველების (ირემი, მელა, კატა) ეშვებისა.

№ 31 სამარხში ნაპოვნია ხუთი გახვრეტილი ნიჟარა (Buliminus sp.) თიხის ორნამენტირებულ ჭურჭელთან და სპილენძის საკიდთან ერთად.

№ 86 სამარხში სპილენძის ბეჭედთან და ქვის ორ სამაჯურთან ერთად დიდი რაოდენობით იყო ჩატანებული ცხოველების ეშვებისა და კბილებისგან დამზადებული საკიდები: 16 ცალი ირმის გახვრეტილი ეშვის, 31 ც. ხარის გახვრეტილი კბილების და 2 ქვის საკიდი, დამზადებული სამაჯურის ნატეხებისაგან [14, გვ. 117-118]. ყველა ჩამოთვლილი ნივთი აქ , საგვარჯილის მსგავსად, გვხვდება ქვის სამაჯურებთან ერთად, ერთ კომპლექსში. ამგვარი პარალელების მოტანა კიდევ შეიძლებოდა, მაგრამ, ვფიქრობთ, ესეც საკმარისია იმის სამტკიცებლად, რომ ამ შემთხვევაში ეს ნივთები ენეოლითური ფენის კუთვნილებაა. თუმცა არ გამოვრიცხავთ ცხოველების გახვრეტილი კბილების არსებობას წინარე ფენაშიც.

საკიდების შესახებ ნ. ბერძენიშვილი (კილაძე) საველე დღიურში საგანგებოდ აღნიშნავდა, რომ II თხრილის ბრექჩიის უბნის ფენაში აღმოჩენილ რბილი ქანისაგან (ტალკი) დამზადებულ მოთეთრო საკიდ-ამულეტებს ირმის კბილის მსგავსი ფორმა აქვთ [7, გვ. 81], იგივეს აღნიშნავდა იგი 1991 წელს გამოცემულ „საქართველოს არქეოლოგია“-ში [2, გვ. 180].

ტურიტელებთან ერთ ფენაში აღმოჩენილი მსხლისებური და ე.წ. წვეთისებური საკიდები (ტაბ. XXVI, 8-9, 11) მაიკოპის კულტურის ძეგლებისთვის დამახასიათებელი ელემენტია. ირმის კბილის საკიდები და ძვლისაგან გამოჭრილი ირმის კბილის იმიტაციები [15, გვ. 121] ცნობილია მეშოკოს ნამოსახლარის ზედა ფენიდან და ნოვოსვობოდნაიას ყორღანებიდან [15, გვ.146-147] (იხ. შესადარებელი სურ. 21, 2-3). მსგავსი საკიდები ნაპოვნია ტელ-მაგზალიას (მესოპოტამია) ნამოსახლარზე (სურ. 21, 7).

ორნახვრეტიანი, სხვადასხვა მასალისაგან დამზადებული ფირფიტები (ოვალური, მომრგვალო ან სწორკუთხა ფორმისა) მიჩნეულია ტანსაცმლის სამკაულად ან ამულეტად [12, გვ. 60-61;19, გვ. 132-133]. მსგავსი ფირფი-

ტისებური სამკაულები თუ ამულეტები დამახასიათებელია ადრესამიწათმოქმედო კულტურის ნამოსახლარებისათვის და აგრეთვე გვხვდება ამავე პერიოდის სამარხებში. ტელ მაგზალიას ნამოსახლარიდან ცნობილია ობსიდიანისა და ქვის ამგვარი ნივთები, რომლებიც ნაპოვნია მსხლისებურ საკიდებთან და ქვის სამაჯურებთან ერთად [11, გვ. 103, ტაბ. 39]. მსგავსი, სადაფის ოვალური და ოთხკუთხა ფირფიტები ნიჟარებისაგან ნაკეთები (ორივე ან ერთ-ერთ ბოლოზე ორ-ორი ნახვრეტით) აღმოჩენილია ლუკა ვრუბლევეცკაიას (ტრიპოლიეს კულტურა) ნამოსახლარზე [12, გვ. 60-61] (სურ. 21,5). მერგელისაგან დამზადებული მომრგვალო, თავწაჭრილი, ორნახვრეტიანი ფირფიტა-სამკაული თუ ამულეტი აღმოჩენილია აგრეთვე გროზნოს მახლობლად ერთ-ერთ ენეოლითურ სამარხში [19, გვ. 132]. ანალოგიური ნივთი ცნობილია მარიუპოლის სამაროვნის ბავშვის სამარხიდან. ჩონჩხს მკერდის არეში ჰქონდა პორფირიტის ამგვარივე ფირფიტა, რომელსაც მისი შემსწავლელი ნ. მაკარენკო ამულეტად მიიჩნევდა [19, გვ. 132-133].

აღსანიშნავია, რომ ზემოჩამოთვლილი ორნახვრეტიანი ფირფიტები, საგვარვჯილის მსგავსად, ყველგან ნაპოვნია ოვალურ ან მსხლისებურ საკიდებთან და ქვის სამაჯურებთან ერთად.

სიონის ნამოსახლარზე (მარნეულის რ-ნი) ნაპოვნია ნიჟარის სადაფის საკიდები (დაახ. 2 ათეული ფრაგმენტი), ნიჟარის სადაფი შემოჭრილია და გახეხილი ისე, რომ მიღებულია კუთხეებმომრგვალებული ოთხკუთხედი, შუაში ნახვრეტით [10, გვ. 26].

სადაფის (ნიჟარის) საკიდი აღმოჩენილი იყო ე. ხუდიაკოვის მიერ გათხრილ მოწამეთას (ქუთაისის რ-ნი) მღვიმის ენეოლითურ სამარხში ხელსაფქვავთან, კერამიკასთან და ქვის იარაღებთან ერთად. ეს მასალა ა. ფორმოზოვმა ენეოლითით დაათარიღა.

ნიჟარების სამკაულებად გამოყენება ცხოველის გახვრეტილ ეშვებსა და კბილებთან ერთად დასტურდება ნალჩიკის სამაროვანზეც. მხოლოდ იქ ყელსაბამში გამოყენებული იყო სხვა სახის მოლუსკის (Pectunenlus sp.) გახვრეტილი ნიჟარები, რომელთა სამშობლოდ სპეციალისტები აგრეთვე ხმელთაშუაზღვის აუზს მიიჩნევენ [14, გვ.117-118]. ამგვარივე გახვრეტილი ნიჟარები ნაპოვნი იყო მარიუპოლის სამაროვნის სამარხებშიც [14, გვ. 119]. აღნიშნული სამაროვნები წინამაიკოპურ პერიოდს განეკუთვნება. ნიჟარები სამკაულებად გამოყენებული იყო აგრეთვე ტრიპოლიეს კულტურის ნამოსახლარებზე. აქ ნაპოვნი იყო გახვრეტილი, ორკარიანი ნიჟარების (Unio) გვერდები [12, გვ. 200]. ნიჟარების სამკაულებად გამოყენება ცნობილია ტელ-სოტოს (მესოპოტამია) ქვედა კულტურული ფენის ბავშვის სამარხიდან [11, გვ. 134]. ბავშვის ყელი შემკული იყო ყელსაბამით, რომელშიც სხვა მძივებთან ერთად ჩატანებული ყოფილა გახვრეტილი ნიჟარებიც და სპილენძის 2 მძივი.

განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთის პროტონეოლითური ეინანის ნამოსახლარის იატაკქვეშა სამარხებში ნაპოვ-

ნი ყელსაბამები, რომლებიც ხმელთაშუაზღვის ნიჟარებისაგან (Dentalium) იყო შედგენილი. ეინანის ე.წ. ბელადის სამარხის ცენტრში დაკრძალულთა ორი ჩონჩხიდან ერთი ქალს ეკუთვნოდა, რომელზედაც აღმოჩნდა ხმელთაშუაზღვის ნიჟარების (Dentalium) თავსამკაული [18, გვ. 29]. ამგვარივე, კარგი ხარისხის ნიჟარების თავსამკაული ნაპოვნი იყო მღვიმე ელ ვადის (აღმ. ხმელთაშუაზღვისპირეთი) სამარხებში. ამ ნიჟარების შესახებ ჯ. მელლარტი საგანგებოდ აღნიშნავდა, რომ ისინი გარეგნულად ცხოველების კბილებს (ეშვებს) წააგვანან [18, გვ. 28].

ჯეითუნის ქვისა და ნიჟარების საკიდებს ვ. მასონი უფრო ამულეტების მნიშვნელობას მიაწერს ვიდრე სამკაულებისას, რომლებიც მტაცებლების კბილებისა და ეშვების იმიტაციას წარმოადგენდნენ [17, გვ. 40].

ანალოგიური შეხედულება საგვარჯილის ქვის გულსაკიდების ფორმის შესახებ, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, გამოთქმული ჰქონდა ნ. ბერძენიშვილს (კილაძე) თავის საველე დღიურში [6, გვ. 81] და შემდეგ დაბეჭდილ ნაშრომში [2, გვ. 180]. შემთხვევითი არ უნდა იყოს ამ პერიოდის ძეგლებში ერთდროულად ცხოველების გახვრეტილი კბილების ამულეტების და მათი ქვის იმიტაციების თანაარსებობა.

როგორც ჩანს, ამულეტების თუ სამკაულების ამ სახეს გავრცელების ფართო არეალი ჰქონდა, რომელიც მოიცავდა მახლობელი აღმოსავლეთის რეგიონს და ჩრდილო და დასავლეთ კავკასიას.

როგორც ჩანს, ამ იმპორტული ნიჟარებისა და საერთოდ ცხოველების კბილების იმიტაციას უნდა წარმოადგენდეს საგვარჯილეს ირმის კბილის ფორმის ქვის საკიდები.

განსაკუთრებული აღნიშვნის ღირსია ზაგროსის მთიანეთის პროტონეოლითური ფენებში (ზავი-ჩემი და შანიდარი B 1) ნაპოვნი ოვალური, ორხვრელიანი და მრგვალი, ცენტრში გახვრეტილი ფირფიტები, აგრეთვე ქვის მოგრძო საკიდები [18, გვ. 22].

საინტერესოა მახლობელი აღმოსავლეთის ნეოლით-ენეოლითური ძეგლებიდან ცნობილი ქვის სხვადასხვა ქანებისაგან – სტეატიტისგან, პორფირიტისგან, კირქვისგან, მარმარილოსა და სპილენძისგანაც დამზადებული საკიდები. ზაგროსის მთიანეთში ჩნდება შიფერის საკიდები ამოკაწრული ორნამენტით და ქვის სამაჯურები (კარიმ შახირი). აქვე იყო ნაპოვნი ძვლის მძივები, ბეჭდები, ცხოველის გახვრეტილი კბილები და საკინძები. აღსანიშნავია, რომ აქაც არის ორხვრელიანი ანალოგიური ფირფიტები [18, გვ. 24].

აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთის პროტონეოლითურ ნამოსახლარებზე (ეინანი, ვადი ფალა, კებარა) ნაპოვნია რიყისქვების მრგვალ-ბრტყელი გახვრეტილი საკიდები [18, გვ. 31].

კვიპროსზე, სირო კიტიის ნამოსახლარზე (უკერამიკო ნეოლითი) სამკაულები წარმოდგენილი იყო სარდიონისა და პირიტის საკიდებით, სამაჯურებით, ნიჟარებისაგან (Dentalium) შედგენილი ყელსაბამით [18, გვ. 53].

როგორც ვხედავთ, ენეოლითში უკვე ცნობილია ტანსაცმელთან დაკავშირებული ნივთები – საკინძები, ტანისამოსზე დასამაგრებელი სამკაულ-ავგაროზე-

ბი, ცხოველთა გახვრეტილ კბილებსა და ეშვებს კი ზებუნებრივი მოქმედების ძალა მიეწერებოდა. სამკაულს ერთდროულად ავგაროზის მნიშვნელობაც უნდა ჰქონოდა.

მოტანილი პარალელური მასალა მკაფიოდ გვიჩვენებს, რომ დასავლეთ კავკასიის ენეოლითში გავრცელებული იყო მახლობელი აღმოსავლეთის ანალოგიური სამკაულები და ამულეტები და რომ ეს ტერიტორია წინააზიური ცივილიზაციის ორგანული ნაწილი იყო.

II თხრილის წინა ფართობზე (მე-12-14 ნიშნულებში) 2,7 მეტრის სიღრმეზე აღმოჩნდა ნიჟარის სარქველებისაგან დამზადებული სადაფის მძივები (141 ც.) – მრგვალ-ბრტყელი გახვრეტილი ფირფიტები (ტაბ. XXVI, 13), კერამიკასთან, ძვლის ანკესთან და სადგისთან ერთად. ნიჟარების სადაფის სამკაული ფართოდ იყო გავრცელებული ენეოლითის ხანაში.

II თხრილის წინა ფართობზე (მე-9-11 ნიშ.) 1 მეტრის სიღრმეზე ნაპოვნია ცილინდრული ფორმის, მრგვალგანივკვეთიანი, თიხის მასიური 2 მძივი გამჭოლი ხვრელით (ტაბ. XXVI, 14-15). თიხის მძივებიც სამკაულის გავრცელებული სახე იყო წინააზიის ადრესამიწათმოქმედო კულტურის ძეგლებზე.

საგვარჯილის ენეოლითურ კოლექციაში, როგორც აღვნიშნეთ, არის თიხისა და ქვის სამაჯურები. თიხის სამაჯურები (ტაბ. XXVI, 4-5; XXV,1-7; 17-21) გამომწვარია მოშავო-მონაცრისფროდ, რუხად ან მოშავოდ, სამაჯურები ბრტყელია და ზედაპირზე აქვთ სხვადასხვა რაოდენობის რელიეფური ზოლები (ლილვაკები). რომელთა რიცხვი 2-10 შორის მერყეობს. სამაჯურების სიგანე დამოკიდებულია რელიეფური ზოლების რაოდენობაზე და მერყეობს 1,3 სმ-დან 3,25 სმ-დე. რაც მეტია ზედაპირზე რელიეფური ზოლები, მით უფრო განიერია სამაჯური. ისინი გვხვდება მთელი ენეოლითური ფენის სიღრმეზე.

საგვარჯილის თიხის სამაჯურების მსგავსება ვლინდება მდ. ფარსის აუზის (ყუბანისპირეთი) ორ ძეგლთან – ვესიოლისთან და იასენოვა პოლიანასთან. ყუბანისპირეთში შესწავლილი მაიკოპის კულტურის შვიდი ნამოსახლარიდან მხოლოდ უკანასკნელ ორზეა ნაპოვნი კერამიკული სამაჯურები. დასავლეთ საქართველოში კერამიკული სამაჯურები ცნობილია ჯერჯერობით მხოლოდ საგვარჯილიდან.

ქვის სამაჯურების დიდი ნაწილი თხელი ფიქალისაგანაა ნაკეთები (ტაბ. XXV, 8-16, 19); არის მერგელისგან დამზადებულებიც, რომლებსაც სხვადასხვა განივკვეთი (ოთხკუთხა, სამკუთხა) აქვთ. ზოგს ზურგზე მაღალი ქედი მიუყვება, ზოგს ნახვრეტიც გააჩნია, შეკეთების მიზნით გაკეთებული. სამაჯურები ყველა მრგვალი და სხვადასხვა დიამეტრის მქონეა. მათი სიგანე 0,3 სმ-დან 1,2 სმ-დე მერყეობს. ქვის სხვა ქანების სამაჯურები შედარებით ნაკლებია, მათი ქვედა მხარე ბრტყელია, ზედა ხშირად ამობურცულ-წიბოიანი (სამკუთხა განივკვეთი) (ტაბ. XXVI, 1-3, 7).

საგვარჯილის ქვის სამაჯურებს ზუსტი პარალელები გააჩნია დასავლეთ ამიერკავკასიის თითქმის ყველა მღვიმის ენეოლითური ფენის მასალებში. მერგელისა

და ფიქლის სამაჯურები გვხვდება აგრეთვე ღია ნამოსახლარებზე (თეთრამიწა, ახალსოფელი).

ანალოგიური სამაჯურები მსხლისებურ საკიდებთან ერთად მაიკოპის კულტურის ადრეული ნამოსახლარების ერთ-ერთი მთავარი კომპონენტია. ისინი გვხვდება ყუბანისპირეთის ადრელითონის ხანის ნამოსახლარებზე და ნალჩიკის სამაროვნის ადრეული ჯგუფის სამარხებში. მარმარილოს სამაჯურები დამახასიათებელია ჯარმოს (ჩრდ. მესოპოტამია) ადრესამიწათმოქმედო კულტურისთვის, რომელიც ძვ. წ. VII ათასწ.-ით თარიღდება [18, გვ. 52].

სამაჯურებს გარკვეული ქრონოლოგიური ჩარჩოები აქვთ, რომლებიც ახასიათებს ადრელითონის ხანის ძეგლებს. თავის მხრივ, ისინი კარგად ათარიღებენ მათთან ერთად, ერთ ფენაში ნაპოვნ დანარჩენ სამკაულ-ამულეტებს, ტურიტელებს, თევზისებურ საკიდს და სადაფის მძივებს.

მოტანილი პარალელური მასალიდან კარგად ჩანს, რომ ნიჟარების სამკაულები, საკიდი-ამულეტები და ქვის სამაჯურები დამახასიათებელი იყო ადრელითონის ხანის, როგორც დასავლეთ კავკასიის, ისე წინააზიური ძეგლებისთვის. საგვარჯილის აღნიშნული სამკაულები და ამულეტები ენეოლითელი ტომების ფართო კონტაქტების მაჩვენებელია.

ვ. მასონი თვლის, რომ ამ ეპოქის რეგულარულ გაცვლაში ჩართულია სამკაულები, მათი დასამზადებელი მასალა-ნიჟარები და იშვიათი მინერალები, ჩნდება პირველი ფორმები საყოველთაო ექვივალენტური ღირებულების, ე. წ. პირველყოფილი ფული, რაც წარმოდგენილი იყო სხვადასხვა ნივთებით და აგრეთვე უტილიტარული საგნებით [16, გვ. 61].

ამგვარად, საგვარჯილეს II კულტურული ფენის სტრატიგრაფიული მონაცემებისა და მასალის შედარებით-ტიპოლოგიური ანალიზის საფუძველზე ირკვევა, რომ აქ ნაპოვნი, მანამდე პალეოლითურად მიჩნეული სამკაულები და საკიდი-ამულეტები აღმოჩენილი იყო ენეოლითურ ფენაში ენეოლითურ არტეფაქტებთან ერთად და გვიანენეოლითური კომპლექსის შემადგენელი ნაწილია.

ლიტერატურა

1. ბერძენიშვილი ნ. ზედა პალეოლითი. საქართველოს არქეოლოგია, თბ., 1959.
2. ბერძენიშვილი ნ, ნიორაძე მ. ზედაპალეოლითი. საქართველოს არქეოლოგია. ტ. I, თბ., „მეცნიერება“, 1991.
3. კალანდაძე ალ. გვიანი (ზედა) პალეოლითი. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ.I, თბ., 1970.
4. კილაძე (ბერძენიშვილი) ნ. მრავალფენიანი არქეოლოგიური ძეგლი „საგვარჯილე“. საქ. მეცნ. აკადემიის მოამბე, ტ. 14, 9, თბ., 1953.
5. კილაძე (ბერძენიშვილი) ნ. ძევრის არქეოლოგიური ექსპედიციის 1952 წლის საველე მუშაობის შედეგები (ხელნაბეჭდი). ინახება აკც-ის ქვის ხანის არქეოლოგიის განყოფილებაში.
6. კილაძე (ბერძენიშვილი) ნ. ძევრის არქეოლოგიური ექსპედიციის საველე დღიური №1 (1952 წ. 12\IV), ინახება აკც-ის ძველი ქვის ხანის არქეოლოგიის განყოფილებაში.
7. კილაძე (ბერძენიშვილი) ნ. ძევრის არქეოლოგიური ექსპედიციის საველე დღიური №3 (1952 წ.), ინახება აკც-ის ძველი ქვის ხანის არქეოლოგიის განყოფილებაში.
8. კილაძე (ბერძენიშვილი) ნ. ძევრის არქეოლოგიური ექსპედიციის საველე დღიური №5 (1952 წ.), ინახება აკც-ის ძველიქვის ხანის არქეოლოგიის განყოფილებაში.
9. კიღურაძე თ. აღმოსავლეთ ამიერკავკასიის ადრესამიწათმოქმედო კულტურის პერიოდიზაცია, თბ., 1976.
10. მენაბდე მ., კიღურაძე თ. სიონის არქეოლოგიური ძეგლები, თბ., 1981.
11. Бадер Н. О. Древнейшие земледелцы Северной Месопотамии. М. 1989.
12. Бибиков С. Н. Поселение Лука-Врублевецкая. МИА №38, М., 1953.
13. Киладзе (Бердзенишвили) Н. З. Итоги полевых работ дзеврской археологической экспедиции 1952 года. (рукопись).
14. Круглов А. П., Пиотровский Б. Б., Подгаецкий Г. В. Могильник в г. Нальчике. МИА №3. М., 1941.
15. Формозов А. А. Каменный век и энеолит Прикубанья. М., 1965.
16. Массон В. М. Исторические реконструкции в археологии. Фрунзе, 1990.
17. Массон В. М. Поселение Джейтун, МИА, 180, Л., 1971.
18. Мелларт Дж. Древнейшие цивилизации Ближнего Востока. М., 1982.
19. Милорадович О. В. Новые археологические находки в грозненской области. КСИИМК. вып. 64. М., 1956.
20. Мунчаев Р. М. Кавказ на заре бронзового века. М., 1975.

თავი IV
საკულტო რიტუალები
(მღვიმე საგვარჯილის მასალების მიხედვით)

დასავლეთ საქართველოს გვიანენეოლითური ხანის ძეგლებმა უკანასკნელ ხანებში ახალი მასალები შეგვმატეს აქ მოსახლე ტომების სულიერი კულტურის შესახებ, რომლებიც არქეოლოგიურად ასაბუთებენ და ავსებენ ეთნოგრაფიული მასალების მონაცემების საფუძველზე თეორიული მსჯელობის შედეგად შექმნილ წარმოდგენას უძველესი რელიგიური რწმენების შესახებ.

პირველ რიგში გვინდა მეცნიერულ მიმოქცევაში შემოვიტანოთ მღვიმე საგვარჯილის მასალები, რომელთა დეტალური გაცნობა მხოლოდ უკანასკნელ წლებში გახდა შესაძლებელი. კერძოდ, გვიანენეოლითის ხანის ფენაში (II ფენა) აღმოჩენილი სამარხისა (სურ. 23) და საკულტო კერის (სურ. 24; 25) მასალა, რომელიც მისი გამთხრელის მიერ ამ თვალსაზრისით არ იყო აქცენტირებული. უფრო მეტიც, მის ერთადერთ გამოქვეყნებულ სტატიაში [6] ეს მასალა საერთოდ არც კი ფიგურირებს. ჩვენ მას გავეცანით საგვარჯილის გათხრის ანგარიშების, საველე დღიურების, დავთრებისა და გრაფიკული ჩანახატების მეშვეობით.[1]

საგვარჯილის II თხრილის ენეოლითურ ფენაში (ფენა II, 30-32 ნიშნულებს შორის) 1,80 მეტრის სიღრმეზე აღმოჩნდა სამარხი. მას გამთხრელი ნ. კილაძე (ბერძენიშვილი) ნეოლითურად მიიჩნევდა [7] (სურ. 23).

სამარხი ღორღის ფენაზე იყო მოწყობილი. მიცვალებული მარცხენა გვერდზე ძლიერ მოკრუნჩხული ესვენა. ფეხის ტერფის ძვლები თითქმის მენჯის ქვეშ ყოფილა მოქცეული, მუხლის ძვლები კი წინ იყო გამოწეული და მენჯის ზევით აწეული. მარცხენა ხელი გაჭიმული ჰქონდა ტანის გასწვრივ, ხოლო ფალანგები მარცხენა ბარძაყისა და წვივის ქვეშ ეწყო. მარჯვენა ხელი მოღუნული ყოფილა, მუცლის არეზე გადადებული და მარცხენა იდაყვზე დადებული. თავის ქალა მარცხნივ იყო გადაქანებული და ჩამტვრეული. მისი პირისახის წინ მდგარა ხელით ნაძერწი, მრგვალძირიანი, მუცელგამობერილი და ყელგამოყვანილი, მცირე ზომის, საცრემლისმაგვარი თიხის ჭურჭელი. თავის ქალასა და ამ ჭურჭელს შორის, მხრისა და ლავიწის ძვლებთან იდო თიხის ბიკონუსური კვირისტავი. გულმკერდის წინ მდგარა აგრეთვე ხელით ნაძერწი, თიხის მრგვალძირიანი ჯამი. ამგვარივე ჯამი აღმოჩენილი ყოფილა აგრეთვე კულტურულ ფენაში. მენჯის არეში მას აღმოაჩნდა ქვის ცული. გამთხრელის დღიურში აღნიშნულია, რომ იგი იყო არქაული ფორმის, დიდი ზომის და კარგად გამოყვანილი. ჩვენ მასზე ვერ ვიმსჯელებთ, რადგან იგი როგორც ცნობილია მის ფიქსირებამდე, საველე პირობებშივე დაკარგულა. დღიურიდან ირკვევა, რომ აქვე ყოფილა ქვის ბრტყელი სამაჯურის ნატეხიც.

---

[1] საგვარჯილის გათხრების საველე დოკუმენტაცია ინახება არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის ქვის ხანის არქეოლოგიის განყოფილებაში.

სამარხის თიხის ნაკეთობები გვიანენეოლითური ხანისაა, აქვთ მაიკოპური კერამიკის იერი და უახლოესი პარალელები გააჩნიათ, როგორც დასავლეთ საქართველოს მღვიმური ძეგლების ენეოლითურ ფენებში, ისე ყუბანისპირეთის ამავე პერიოდის ნამოსახლარების მასალებში.

საგვარჯილის სამარხის მასალას გარკვეული პარალელი მოეძებნება მოზდოკის რაიონის, ს. კომოროვოსთან აღმოჩენილი მიწაყრილიანი ყორღანის (№18) №2 ოთხკუთხა ორმოსამარხთან. მასში მიცვალებულს მკერდზე ედო პოლირებული ქვის ცული, თავთან ძვლის ოთხკუთხა ქინძისთავი, ხოლო ბაკოდაჭდეული ჭურჭლის პირი შემკული იყო მეჭეჭიანი ორნამენტით. ყორღანის მიწაყრილის ქვეშ აღმოჩნდა ოთხკუთხა ქვის სამაჯურის ფრაგმენტი. უნდა ვიფიქროთ, რომ აქაც საქმე გვაქვს მაიკოპური იერის სამარხთან და მსგავს დაკრძალვის რიტუალთან [17, გვ.17].

კვირისტავები და სამაჯურები დასავლეთ საქართველოს ენეოლითზე უფრო ადრეული ხანის ძეგლებიდან ცნობილი არ არის. როგორც ჩანს საქმე გვაქვს დასავლეთ საქართველოს ჯერჯერობით ყველაზე ადრეულ, ენეოლითური ხანის სამარხთან.

ყურადღებას იქცევს სამარხში კვირისტავის ჩატანების ფაქტი. მიცვალებულის დამხრობისა და ჩატანებული ცულის მიხედვით უნდა ვიფიქროთ, რომ სამარხი მამაკაცს ეკუთვნოდა. კვირისტავის ჩატანების ფაქტი დადასტურდა აგრეთვე არახლოს (ნახიდური) ენეოლითურ სამარხში (№9) [21, ტაბ. XX-5], სადაც მიცვალებული მარჯვენა გვერდზე მოკრუნჩხული ესვენა (ქალის სამარხი) და ქვაცხელას სამაროვნის ქვედა იარუსის №5 სამარხში. დაკრძალული აქაც მარჯვენა გვერდზე ძლიერ მოკრუნჩხული ესვენა (ქალის სამარხი). მისი პირისახისა და გულმკერდის წინ იდგა თიხის სამყურა ქილა და წითლადშეღებილი ცალყურა ჯამი. თავის ქალასა და ამ ჭურჭლებს შორის აქაც იდო ძვლის მოზრდილი კვირისტავი [14, გვ. 25].

ქვაცხელას სამაროვნის ქვედა იარუსის სამარხეულ მასალაში ალ. ჯავახიშვილი და ლ. ღლონტი განსაკუთრებით გამოჰყოფენ რამდენიმე არქაული იერის ჭურჭელს, რომელთა ანალოგს საგვარჯილის სამარხში ხედავენ [14, გვ. 48]. კერძოდ, ქვაცხელას სამაროვნის მეორე სამარხის ნახევარსფერულ, პატარა, ბრტყელძირა, ცალყურა, ღრმა ჯამის უახლოეს პარალელად ისინი მიიჩნევენ საგვარჯილის სამარხის ჯამს. საყურადღებოა ავტორების დაკვირვება, რომ ამგვარი ჭურჭელი სრულიად უცხოა ქვაცხელებისათვის [14, გვ. 41].

ამგვარად, ჩვენ აქ ვხედავთ საგვარჯილის სამარხის ანალოგიურ დაკრძალვის რიტუალს შიდა ქართლში. კვირისტავის სამარხში ჩატანების ფაქტი საქართველოს ენეოლითში დასტურდება, როგორც მარცხენა, ისე მარჯვენა გვერდზე დამხრობილ სამარხებში.

საგვარჯილის სამარხის მდებარეობა გვიჩვენებს, რომ იგი მოწყობილი იყო საცხოვრებელი იატაკის ქვეშ. დაკრძალვის ეს წესი ფართოდ იყო გავრცელებუ-

ლი ჩრდილო კავკასიაში და წინააზიური ენეოლითური კულტურების მთელ არეალში, რაც წინაპართა კულტის მაშინდელ იდეოლოგიურ წარმოდგენებს უკავშირდებოდა [19, გვ. 145]. სამარხში ჩატანებული ნივთები მოწმობს იმ ქვეყნიური ცხოვრების შესახებ გარკვეული წარმოდგენების არსებობას. მიცვალებულს ატანდნენ, როგორც შრომის იარაღს და ჭურჭელს ასევე კვირისტავს, რომელსაც საკულტო-სარიტუალო დანიშნულება ჰქონდა.

არქეოლოგიური მასალები მოწმობენ, რომ საქართველოში ენეოლითის შემდგომ პერიოდში (მტკვარ-არეზის კულტურის ძეგლებში) მატულობს დაკრძალვის რიტუალში ძვლის ან ქვის კვირისტავებისა და ბორბლისებური მრგვალბრტყელი, ცენტრში გახვრეტილი ნივთების მონაწილეობის შემთხვევები. ამგვარი ნივთები აღმოჩენილი იყო კიკეთში ბ. კუფტინისა (ქვაყრილი I, სამარხი №2) და გ. ფხაკაძის მიერ გათხრილ მტკვარ-არეზის კულტურის სამარხებში (№1, 12, 14) [11, გვ. 21, 30, 49, 54); სამშვილდის სამაროვნის №3, 6, 20, 24 სამარხებში [8, გვ. 83, 85, 90]; ამირანის გორის №24 და №36 სამარხებში [13, გვ. 36, 42] და სხვ.

ჩვენ აქ არ მოგვაქვს ამ სამარხების აღწერილობა, რადგან სამწუხაროდ აღნიშნული ნივთების სამარხებში ზუსტი მდებარეობის შესახებ ცნობები საკმაოდ მწირია. უმეტეს შემთხვევაში აღნიშნულია მხოლოდ მათი სამარხში აღმოჩენის ფაქტი. აგრეთვე ხშირია შემთხვევები, ერთი და იგივე სამარხის რამდენჯერმე გამოყენებისა და ადრინდელი ინვენტარის ადგილგადანაცვლებისა.

საგანგებოდ გვინდა შევეხოთ ამირანის გორაზე დადასტურებულ, კვირისტავებიან სამარხებს (№24 და №36) და მათი დაკრძალვის რიტუალს. ამ სამარხებს გამთხრელი ტ. ჩუბინიშვილი უჩვეულოდ თვლიდა, რადგან პირველში (სამარხი №24), მარცხენა გვერდზე დამხრობილ მამაკაცის სამარხში, სპილენძის სატევრისპირთან, კერამიკასთან და შეწირული 4 ხარის ძვლებთან ერთად აღმოჩნდა ძვლის კვირისტავი [13, გვ.40], მეორეში (სამარხი №36), მარჯვენა გვერდზე დამხრობილ აგრეთვე მამაკაცის ნალისებური ფორმის სამარხში ლითონის სატევრისპირთან, პიქტოგრაფიულ ნიშნებიან თიხის ჭურჭელთან და ხარის მსხვერპლშეწირვასთან ერთად აღმოჩნდა აგრეთვე კვირისტავი. იმის გამო, რომ კვირისტავს ქალის ატრიბუტად, თვლიდა მას უჩვეულოდ მიაჩნდა მათი ჩატანება მამაკაცის სამარხებში. თუმცა სრულიად მართებულად ამ ფაქტს საგანგებო დაკრძალვის რიტუალს უკავშირებდა [20, გვ. 70]. იგი აღნიშნავდა, რომ მიცვალებულისათვის შეწირული ცხოველის, განსაკუთრებით კი ხარის თავ-ფეხის ჩატანება მხოლოდ გამონაკლის შემთხვევაში, ზოგიერთი მამაკაცის დაკრძალვის დროს ხდებოდა [13, გვ. 40].

აქვე გვინდა შევნიშნოთ, რომ ამირანის გორის გამოქვეყნებული მასალის ტაბულაზე [13, ტაბ. X-15-16] ჩანს, რომ ამ სამარხში ჩატანებული ყოფილა მრგვალ-ბრტყელი ბორბლისებური წრეები, რომლებსაც ტ. ჩუბინიშვილი კვირისტავებად მიიჩნევდა.

ჩვენი აზრით, ამ შემთხვევაში საქმე გვაქვს ბორბლის იმიტაციებთან, რომლებსაც მხოლოდ საკულტო-სარიტუალო დანიშნულება ჰქონდა. ხოლო ამ საგანგებო რიტუალით დაკრძალულნი იყვნენ ის პირნი, რომლებიც გარკვეულ კავშირში უნდა ყოფილიყვნენ იმ კულტთან, რომლის ემბლემასაც ეს ნივთები წარმოადგენდნენ. მათ საკრალურ შინაარსს ჩვენ ქვემოთ შევეხებით აქ კი აღვნიშნავთ, რომ სამარხში ჩატანებული კვირისტავები თუ მათთან გაიგივებული გახვრეტილი მრგვალი წრეები ქალის ატრიბუტს არ წარმოადგენდნენ, მათ საკულტო-სარიტუალო დანიშნულება ჰქონდათ და ამდენად ისინი შეიძლება შეგვხვდნენ ამ კულტთან დაკავშირებული პირების, როგორც მარცხნივ, ისე მარჯვნივ დამხრობილ სამარხებში. აქვე ხაზი უნდა გაესვას იმას, რომ კვირისტავებიან სამარხებში განსაკუთრებული სიჭარბე შეინიშნება შეწირული მსხვილფეხა რქოსანი საქონლის, რაც აგრეთვე ამ რიტუალის შემადგენელი კომპონენტია.

ამგვარად, როგორც ვხედავთ, მტკვარ-არეზის კულტურის მატარებელი ტომების მეურნეობაში, როდესაც აშკარად მატულობს მესაქონლეობის მნიშვნელობა ხშირდება საკულტო რიტუალში კვირისტავებისა და ბორბლისებური გახვრეტილი ნივთების გამოყენების შემთხვევები. ისინი ენეოლითურის მსგავსად გვხვდება, როგორც მარცხენა, ისე მარჯვენა გვერდზე დამხრობილ სამარხებში და როგორც ქვემოთ, სვანეთის ეთნოგრაფიული მასალებიდან დავინახავთ მათ დღემდე იყენებენ კულტმსახურებაში.

საგვარჯილეს ჩრდილო უბნის (II თხრილი) ცენტრალურ ნაწილში, ე. ი. მღვიმის წინა ფართობზე (ნიშნული 6-16) ენეოლითური ფენა 3 მ-ის სიღრმეს აღწევდა. ამ მონაკვეთში ჰუმუსის (სამარხეული) ფენის მოხსნის შემდეგ 1,65 მ სიღრმეზე გამოვლინდა დაახ. 20 მ^2 თიხატკეპნილი ფართობი, რომელზედაც მიმობნეული ყოფილა გვიანენეოლითური ხანის თიხის ჭურჭლის ფრაგმენტები და ცხოველთა ძვლები. ამგვარივე კერამიკული მასალა ჩატანებული იყო თვითონ იატაკში, რომელიც თიხით იყო გადალესილი და წითლად გამომწვარი. თიხატკეპნილ იატაკს ფარავდა ნაცრის შრე. ამავე მონაკვეთში, პირველი იატაკის ოდნავ ქვევით აღმოჩნდა მეორე წითლადგამომწვარი თიხატკეპნილი იატაკი (ჭრილი IV-IV).

ამავე თხრილის ჩრდილო ნაწილში გამოვლინდა პირველ (ზედა) იატაკში ჩალესილი საკულტო კერა (გამთხრელი მას „სამსხვერპლოს“ უწოდებდა) (სურ. 24;25). ამ ნაკეთობის შესახებ მონაცემები მოგვაქვს მისი საველე დღიურიდან.

საკულტო კერა წარმოადგენდა მღვიმის ზედაპირიდან 1,65 მ სიღრმეზე მდებარე პირველ, წითლადგამომწვარ თიხატკეპნილ იატაკში ჩაჭრილ, თიხით ნალეს წრიულ ორმოს, რომლის დიამეტრი 0,80 მ უდრიდა. სიღრმე დაახ. 18 სმ უნდა ყოფილიყო, მისი უდიდესი სისქე (გამომწვარი თიხისა) 13 სმ-ია. საკულტო კერის კიდე 7 სმ-ით შემაღლებული, ირგვლივ ამოღარული და მოგლესილი ყოფილა. ეს კერის ბორდიურია. მისი კიდე დაახ. 4 მ-ით ყოფილა დაცილებული მღვიმის კედლიდან. საკულტო კერის ირგვლივ იატაკი მთლიანად მოტკეპნილი და წითლად გამომწვარი ყოფილა, რომელიც სამხრეთ ნაწილში თანდათან

მაღლდებოდა და მთავრდებოდა აგრეთვე მოტკეპნილი, თავწაკვეთილი კონუსისებური შემაღლებით. შესაძლოა აქ პოდიუმთან გვქონდა საქმე.

საკულტო კერასთან აღმოჩენილი იყო ხელსაფქვავები, რქის თოხისნაირი იარაღი, კვირისტავები და თიხის ჭურჭლის გვერდის ნატეხისაგან დამზადებული მრგვალ-ბრტყელი გახვრეტილი, ბორბლისებური ნივთი, რომელიც აქ კვირისტავებთან ერთად ყოფილა შეწირული.[2] ნ. კილაძე (ბერძენიშვილი) ამ სამსხვერპლოს შესახებ თავის დღიურში წერს: ,,გასაკვირველი ამბავია, თუ ეს მართლა სამსხვერპლოა, რატომღაა იგი საცხოვრებელი. ჩვენ აქ ხომ ვნახეთ კვირისტავები და სხვა ნივთები...'' [7]. როგორც ჩანს მან კვირისტავები და გახვრეტილი მრგვალი წრეები ე.წ. ბორბლის იმიტაციები საკულტო ნივთებად არ მიიჩნია, რომელთა გამო მას ზოგჯერ ეჭვიც კი ეპარებოდა კერის საკულტო დანიშნულებაში. იმის გამო, რომ აღნიშნული ნივთები მან საკულტო-სარიტუალო ნივთებად არ მიიჩნია, ისინი კერის გრაფიკულ ნახატზე არ დაუტანიათ. მაგრამ საერთო ჯამში მან სრულიად მართებულად განსაზღვრა კერის საკულტო დანიშნულება (მონოლითად მოაჭრევინა საკულტო კერა მუზეუმისათვის).

საკულტო კერის სამხრეთით, კიდევ სამიოდე პრაქტიკული დანიშნულების მცირე ზომის კერა დაფიქსირებულა (მათი აღწერა არსად არაა მოცემული). აქვე აღმოჩნდა ცხოველების მრავალი ძვალი. საკულტო კერის ჩრდილოეთით, მოტკეპნილი ფენიდან 1,40 მ მანძილზე, მღვიმის გამოწეულ ქიმთან გაიწმინდა პატარა კუთხე (ფართობი 1,25X0,80 მ), სადაც გამოვლინდა მრგვალყურიანი თიხის ჭურჭლის ფრაგმენტი, ირმის რქა, რქის სადგისი, ქვის ცულის პირი, მოშავო-მოწითალო კერამიკის ფრაგმენტები და ძვლის ნატეხები.

საკულტო კერის აღების შემდეგ, როგორც აღვნიშნეთ მის ქვეშ დაახლ. 20 სმ სიღრმეზე (მღვიმის ზედაპირიდან დაახლ. 1,82 მ) გამოვლინდა მეორე, წითლად გამომწვარი თიხატკეპნილი იატაკი, რომელიც სიგრძეში 6 მეტრამდე ვრცელდებოდა. ზედასთან შედარებით მას უფრო დიდი ფართობი ეჭირა, თუმცა უარესად იყო მოტკეპნილი. მასში პირველის მსგავსად ჩართული იყო კერამიკის ფრაგმენტები. ამ დონეზე აღმოჩნდა მრგვალყურიანი თიხის ჭურჭლის ნატეხი, ხელსაფქვავი, ცხოველის დამტვრეული ძვლები და კაჟის მასალა. მეორე თიხატკეპნილი იატაკის დონემ პირველის ანალოგიური მასალა მოგვცა. მათ შორის დროში არსებითი განსხვავება არ შეიმჩნეოდა. ორივე კომპლექსი გვიანენეოლითურ ხანას განეკუთვნებოდა. მეორე იატაკის დონეს უკავშირდებოდა მის დასავლეთით იმავე ჰორიზონტიდან ჩაშვებული ორი ორმო, რომელთა სიღრმე 2,5 მ აღწევდა. II თხრილის IV-IV ჭრილიდან კარგად ჩანს ამ ორმოების კავშირი მეორე (ქვედა) იატაკთან.

ძეგლის გამთხრელი მეორე იატაკის დონეზეც ვარაუდობდა საკულტო კერის არსებობას. II თხრილის ჩრდილო ნაწილში 2 მ სიღრმეზე გამოვლინდა ოვალური

[2] ბორბლისებური ნივთის საველე № 792, საველე დავთარი №2

კერა ორი ბრტყელი ქვით შემოფარგლული. ამავე დონეზე აღმოჩნდა ორმო ნახშირითა და მიწით ამოვსებული, რომელშიც ნაპოვნი იყო გვიანენეოლითური ხანის კერამიკის ფრაგმენტები. მეორე იატაკში აღმოჩნდა ორმოების მწკრივი, რომლებსაც დაახლ. 20 სმ დიამეტრი ჰქონდა. გამთხრელი მათ საცხოვრებელი ნაგებობის საყრდენი ბოძების ორმოებად მიიჩნევდა (სურ. 22). მისივე დაკვირვებით ოთხი ორმო ერთ ხაზზე ყოფილა განლაგებული ერთი კი მათ უკან. ორ მოპირდაპირე კუთხეში ორმოები უხვევდნენ, რის გამოც იგი ვარაუდობდა კუთხეებში ორ-ორი ბოძის და შუაში ერთი დიდი დედაბოძის არსებობას. ნ. ბერძენიშვილის დაკვირვებით, ფენები მღვიმის წინა ფართობზე ვერტიკალურად ყოფილა ჩაჭრილი ჩრდილო-სამხრეთის ხაზზე და სწორკუთხა ორმოსმაგვარად გამოყვანილი. ორმოების ჰორიზონტზე აღმოჩნდა კაჟის ისრისწვერი და ქვის სამაჯურის ფრაგმენტი. ბოძების საყრდენი ორმოების განლაგებიდან უნდა ვიფიქროთ, რომ მღვიმის შიგნით ყოფილა ხის სწორკუთხა ნაგებობა თიხატკეპნილი იატაკით და კერით, რომელიც ბოძებს ეყრდნობოდა.

საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს, რომ მღვიმის II თხრილის იმ მონაკვეთში სადაც ზემოთაღნიშნული ორი იატაკის დონე აღმოჩნდა, ფენა ხელუხლებელია. მან მეტად საყურადღებო მასალა მოგვცა, როგორც სტრატიგრაფიის თვალსაზრისით ისე კულტთთან დაკავშირებუკლი საკითხების გარკვევისათვის.

საგვარჯილეში აღმოჩენილი საკულტო კერის უახლოესი პარალელია ხიზანაანთ გორის E დონის კერები, რომლებიც გარეგნულად და უნდა ვიფიქროთ, დანიშნულებითაც ძალიან წააგვანან საგვარჯილისას. ისინი აგრეთვე წარმოადგენდნენ მიწაში ჩაჭრილ, თიხით ნალეს ორმოებს, რომელთა ნალესობა იატაკზეც გადადიოდა და ქმნიდა ფართო, ოდნავ შემაღლებულ ბორდიურს. ყოველ კერაში, როგორც წესი, დამოწმებული იყო ნაცარი. ამგვარი კერების დანიშნულება მუდმივი ცეცხლის შენახვა უნდა ყოფილიყო, რაც იწვევდა კერის კულტის ობიექტად ქცევას [4, გვ. 48-49].

საგვარჯილის ენეოლითურ ფენაში მრავლად იყო აღმოჩენილი თიხის კონუსური და ბიკონუსური ფორმის კვირისტავები, რომელთა მცირე ნაწილი შემკული იყო სხვადასხვა ორნამენტით – კონუსის წვერიდან ფუძისაკენ რადიალურად დაშვებული სხივისებური ხაზებითა და ჭდეული წერტილებით (სურ. 26;3,5), აგრეთვე ფრჩხილისებური თუ სხვა სახეებით. კვირისტავები ნაპოვნი იყო აგრეთვე სხვა ენეოლითური ხანის ძეგლების კულტურულ ფენებშიც. კერძოდ, სამელე კლდეში (სურ. 26;6-8) (30 ც-ზე მეტი), თეთრ მღვიმეში (70 ც.), დანარჩენ ძეგლებში (დარკვეთი, თეთრამიწა, ჩიხორი, ძუძუანა და სხვ.) მათი რიცხვი შედარებით ნაკლებია, მაგრამ ისინი აქაც კომპლექსის ერთ-ერთი მთავარი კომპონენტია. ნეოლითური ნამოსახლარებისაგან განსხვავებით, რომლებშიც კვირისტავები არ გვხვდება, ენეოლითურს ისინი ჭარბად ახასიათებს.

როგორც აღვნიშნეთ საგვარჯილეს ენეოლითურ ფენაში კვირისტავებთან ერთად ნაპოვნი იყო ქვისა და კერამიკული მრგვალ-ბრტყელი, შუაში გახვრეტილი წრეები, ბორბლის მოდელები (სურ. 26;4). ზოგ შემთხვევაში ისინი ნაკეთებია

თიხის ჭურჭლის გვერდის ნატეხისაგან (საგვარჯილე, ჩიხორი, აბასთუმანი). ამ დისკების დიამეტრი საშუალოდ 4-6 სმ-დე მერყეობს, სისქე კი 0,5-1 სმ-დე, ნახვრეტის დიამეტრია 6-8 მმ.

ანალოგიური ნივთები აღმოჩენილი იყო ადრელითონის ხანის თითქმის ყველა ძეგლზე (სამელე კლდე, თეთრი მღვიმე, თეთრამიწა, ჩიხორი, ახალსოფელი და სხვ.). მათ ჩვენ კვირისტავებთან ვერ გავაიგივებთ, რადგან აღნიშნულ ძეგლებში მრავლადაა ნაპოვნი ნამდვილი კვირისტავები, აგრეთვე იმის გამო, რომ მათი ხვრელის დიამეტრი იმდენად მცირეა, რომ მასში თითისტარი არ ჩამაგრდებოდა. იგი გამოდგებოდა მხოლოდ ზონარისა თუ თასმის გასაყრელად.

აღნიშნულ ნივთებს მეტად ფართო პარალელები აქვთ სხვადასხვა რეგიონების ადრესამიწათმოქმედო კულტურის ძეგლებში. მათ აქ არ მოვიტანთ. ისინი ცნობილია ჩრდილო კავკასიის, წინააზიის, აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთის, ბალკანეთის, ცენტრალურ და სამხრეთ-აღმოსავლეთ ევროპის ძეგლებიდან.

დასავლეთ საქართველოს ეთნოგრაფიული მასალების საფუძველზე ირკვევა, რომ ამგვარ ნივთებს დღესაც ავგაროზებად იყენებენ. სამარხში ჩატანებულ და აგრეთვე საკულტო კერასთან შეწირულ კვირისტავებს და ქვისა თუ კერამიკულ გახვრეტილ დისკებს საკულტო-სარიტუალო დანიშნულება უნდა ჰქონოდა.

კვირისტავების პრაქტიკული დანიშნულება პირველყოვლისა, რა თქმა უნდა ძაფის რთვა-გრეხა იყო. გასარკვევი იყო მხოლოდ ნედლეულის საკითხი. ამ საკითხს სამელე კლდის მასალებზე დაყრდნობით ჯერ გ. ჯავახიშვილი [15, გვ. 25], შემდეგ კი ი. კიკვიძე [5, გვ. 155] შეეხო. ორივე, სამელე კლდეში მესაქონლეობის არსებობას გამორიცხავდა. ამიტომ ისინი კვირისტავების ფუნქციას მხოლოდ სელის გამოყენებას (გრეხას) უკავშირებდნენ. აღნიშნული მოსაზრება ემყარებოდა იმ დროისათვის ჯერ კიდევ შეუსწავლელ მღვიმეების ძვლოვან მასალას. ხოლო სამელე კლდიდან წინასწარულად განსაზღვრულ მცირეოდენ მასალაში შემთხვევით მოხვდა მხოლოდ გარეული ფაუნა (ხოლო მასში მყოფი ერთადერთი შინაური საქონლის ძვალი შემთხვევით მოხვედრილად იყო მიჩნეული). ამიტომ მეცხოველეობის როლი მღვიმურ ნამოსახლარებში ამ მკვლევართა მიერ მთლიანად გამოირიცხა. რის გამოც, მათ კვირისტავების პრაქტიკული დანიშნულება არქეოლოგიური მასალების საფუძველზე ვერ დაუკავშირეს მესაქონლეობას.

მოგვიანებით, როგორც ცნობილია, სამელე კლდის მთელი კოლექციისა და ასევე საგვარჯილეს, დარკვეთისა და თეთრი მღვიმის ოსტეოლოგიური მასალის შესწავლის შედეგად უცილობლად დადასტურდა ამ ნამოსახლარებზე მესაქონლეობის არსებობა. ახალი მონაცემების საფუძველზე კვირისტავები რა თქმა უნდა, მესაქონლეობას დაუკავშირდა [9, გვ. 25], ხოლო რაც შეეხება კვირისტავებზე არსებულ დეკორს, იგი მათ მიერ მართებულად, ასტრალურ სიმბოლიკად იყო მიჩნეული [15, გვ. 25; 5, გვ. 155]. როგორც კვირისტავები, ისე ბორბლის იმიტაციები ი. კიკვიძემ საკულტო ნივთებად მიიჩნია, რომლებიც ასტრალური ღვთაების – მზისადმი იყო შეწირული [5, გვ. 155-156]. ეს მოსაზრება ემყარებოდა ვ. ბარდაველიძის მიერ სვანეთის ეთნოგრაფიაში დამოწმებულ მასალას – კვი-

რისტავებისა და ბორბლის იმიტაციების მზის ღვთაებისადმი შეწირვის ფაქტს. კერძოდ, ვ. ბარდაველიძემ ფარის თემში, ს. ფარის პირდაპირ (ეცერის მიმართულებით) მდებარე თავსწორ გორაზე მიაკვლია ქალების სალოცავს – ბარბოლს, სადაც (მოსახლეობის გადმოცემით) ადრე სალოცავი ნაგებობა მდგარა. აქ ერთ ადგილზე თავმოყრილი ყოფილა ქალების მიერ ბარბოლის სახელზე შეწირული ფიქლის, კირქვისა და რკინის მრგვალი, შუაში გახვრეტილი ნივთები, მათ შორის კვირისტავებიც. აქედან უდავოდ ჩანს, რომ კვირისტავებს და ბორბლის იმიტაციებს საკულტო დანიშნულებაც ჰქონიათ, რომ ბარბარ-ბარბალე ქართველთა უძველესი ქალღვთაებაა, რომელშიც შერწყმულია მზისა და ნაყოფიერების ღვთაებები [1, გვ.19]. იგი სიცოცხლის განახლების სიმბოლოც უნდა ყოფილიყო.

ვ. ბარდაველიძემ სვანეთის ეთნოგრაფიული მასალების საფუძველზე დაადგინა, რომ მზის ღვთაების კულტი თავდაპირველად ძირითადად მსხვილფეხა საქონლის მფარველი ღვთაება იყო [1, გვ. 8].

ეს მასალა მეტად საინტერესოდ გვეჩვენება, რადგან ჩიხორში (თერჯოლის რ-ნი) მუშაობისას ჩვენ დავამოწმეთ, რომ ადგილობრივი მოსახლეობა მსხვილფეხა საქონელს კისერზე ავგაროზებად ჰკიდებდა მრგვალ, გახვრეტილ ქვებსა თუ გახვრეტილ კერამიკულ წრეებს, რომლებსაც მათი მფარველის ფუნქცია ეკისრებოდა, ხოლო ჩიხორის ენეოლით-ადრებრინჯაოს ხანის ნამოსახლარის გათხრის დროს აღმოჩენილ მრგვალ, გახვრეტილ კერამიკულ წრეებს ადგილობრივი მცხოვრებნი საქონლის საკიდებად მიიჩნევდნენ.

ამგვარად, მიგვაჩნია, რომ ზემო იმერეთში გათხრილ ენეოლით-ადრებრინჯაოს ხანის კულტურულ ფენებში აღმოჩენილი კვირისტავების ერთ ნაწილს გარდა პრაქტიკული დანიშნულებისა (ძაფის რთვა-გრეხა), ჰქონდა აგრეთვე საკულტო-სარიტუალო დანიშნულებაც, ისინი საქონლის მფარველ, ნაყოფიერების ღვთაების სახელზე შეიწირებოდა. კვირისტავები საკულტო საგნებია გარკვეული ასტრალური ღვთაებისადმი – მზისადმი შენაწირი [5, გვ.155–156] ხოლო კვირისტავებთან ერთად აღმოჩენილ ქვისა თუ კერამიკულ მომრგვალო გახვრეტილ გორგოლაჭებს, ანუ როგორც მათ ბორბლის იმიტაციებს უწოდებენ მხოლოდ საკულტო-სარიტუალო დანიშნულება უნდა ჰქონოდა. ისინი უკავშირდებოდნენ მესაქონლეობის მფარველ ღვთაებას, ნაყოფიერებისა და მზის კულტს და მაგიური დანიშნულება უნდა ჰქონოდათ [5, გვ. 157].

აღსანიშნავია, რომ ამგვარი ნივთების სიჭარბე სწორედ იმ ძეგლებზე გვხვდება, სადაც უკვე უდავოდ საბუთდება საკმაოდ განვითარებული მეცხოველეობა (,,საგვარჯილე'', თეთრი მღვიმე, დარკვეთი, ჩიხორი).

კვირისტავებს და ბორბლის იმიტაციებს, რომ მესაქონლეობის მფარველ, მზის ღვთაებასთან ჰქონდა კავშირი, ამას მოწმობს აგრეთვე ი. კვიციანის მიერ სვანეთში, ტვებიშში დამოწმებული მასალა. კერძოდ, ამ სოფლის დასავლეთით მდგარ დიდ იფნის ხეზე მას დაუდასტურებია ჩამოკიდებული კვირისტავების რამდენიმე აცმა, ამავე ხის ძირში მდგარ ბაზილიკის ნიშებში კი მრავლად უნახავს

შეწირული კვირისტავები და ქვასანაყის მაგვარი ქვები. იფნის ხის მახლობლად მოწყობილი ყოფილა ფიქლით გადახურული კერა. აქ, როგორც ჩანს, უძველესი წარმართული სალოცავი ყოფილა, რომელთანაც საკულტო რიტუალები სრულდებოდა. ამ სალოცავში, ივნისის თვეში, ახალ მთვარეზე იკრიბებოდნენ მხოლოდ ქალები. დღეობა ეძღვნებოდა მსხვილფეხა საქონლის, კერძოდ ფურების გამრავლება-ნაყოფიერებას. ქალები, რომლებსაც ჰყავდათ პირველი ხბომოგებული ფური, მის პირველ ჩამონაწველ რძის ცვარს გაატარებდნენ ამ რიტუალისათვის საგანგებოდ განკუთვნილი კვირისტავის ნახვრეტში და მიწას დააწვეთებდნენ, შემდეგ კი კვირისტავს მრგვალ კვერთან ერთად შესწირავდნენ ღვთაება ბარბოლს, რომელსაც საქონლის გამრავლებას და სისაღეს შესთხოვდნენ. აგრეთვე საინტერესოა, რომ ამ ქალებიდან სამი უხუცესი ქალი შესაწირავი კვერებით (ლემზირებით) და მათზე დაწყობილი კვირისტავებით აღმოსავლეთისაკენ ხელებაპყრობილნი შესთხოვდნენ მზის ღვთაებას – ბარბოლს ამ კვირისტავების პატრონის ფურების გამრავლებას, ნაყოფიერებასა და თვინიერებას. კვირისტავი უკავშირდებოდა ქალურ ბუნებასა და მზეს. იგი ბარბოლის – მზის ღვთაების ერთ-ერთ ატრიბუტადაცაა მიჩნეული [3, გვ. 68].

ეს ქალღვთაება თავდაპირველად, განსაკუთრებით ენეოლითის ხანაში მესაქონლეობის მფარველი და ნაყოფიერების ღვთაება უნდა ყოფილიყო, რომელთან დაკავშირებული რიტუალი საკულტო კერასთან უნდა შესრულებულიყო, რისი დასტურიც შეიძლება იყოს საგვარჯილეს საკულტო კერასთან აღმოჩენილი კვირისტავები და ბორბლის იმიტაციები. ეს მითუმეტეს საფიქრებელია, რომ საგვარჯილეში კარგად დასტურდება საკმაოდ განვითარებული მესაქონლეობა. დროთა ვითარებაში ამ ღვთაებას სხვა ფუნქციებიც შეუძენია.

მოტანილი არქეოლოგიური და ეთნოგრაფიული მასალებიდან ჩანს, რომ ენეოლით-ადრებრინჯაოს ხანაში ასეთ რიტუალს ძირითადად ასრულებდნენ ის ტომები, რომლებსაც უკვე ჰქონდათ მესაქონლეობა, რომ მზის ქალღვთაება თავდაპირველად ქართველ ტომებში მესაქონლეობის მფარველი ყოფილა.

მზის სიმბოლურ გამოსახულებას უნდა წარმოადგენდეს საგვარჯილის დეკორიანი კვირისტავები (სურ. 26) კონუსის წვერიდან ფუძეზე დაშვებული ცხრა-ცხრა რადიალური სხივით. ასევე ცხრა სხივი აქვთ სამელე კლდის ორ კვირისტავს მათგან ერთ-ერთზე (სურ. 26) ბორჯღალია გამოსახული, რომელიც მბრუნავი მზის გამოსახულებად ითვლება. მასზე თავისუფლად დაეტეოდა მეათე სხივი (ადგილი იმდენია), მაგრამ როგორც ჩანს გამიზნული იყო მხოლოდ ცხრა სხივი. სამელე კლდის მესამე კვირისტავზე (ტაბ. 157) ი. კიკვიძის აზრით სვასტიკისებური გამოსახულებაა [5, გვ. 157] (სურ. 26,7). ჩვენი აზრით ის შესაძლოა კიდევაც წარმოადგენდეს სვასტიკის პროტოტიპს, მაგრამ საინტერესოა ის, რომ ამ სიმბოლოს კაპებში ცხრა ტეხილი ხაზი მონაწილეობს. ამასთანავე ამ გამოსახულების ერთი კაპი გახსნილია, რომელიც თავისუფლად შეიძლებოდა შეკრულიყო მეათე ხაზით, მაგრამ შესაძლოა აქაც გამიზნული იყო მხოლოდ ცხრა სხივი. ბორჯღალი, როგორც აპოთროპეული ნიშანი სვანეთში დასტურდება საქონლის

სადგომების ტიხრებზე. ამ ორნამენტის გამოყვანისას ლოცულობდნენ ბარბოლის სახელზე [10, გვ. 29]. ასტრალური ნიშანი გამოსახულია აგრეთვე ქვაცხელას 1 ფენაში აღმოჩენილ მრგვალ-ბრტყელ ქვაზე, რომელზედაც ამოკვეთილია ცენტრიდან გამომავალი ცხრა რადიალური სხივი (სურ. 26). შესაძლოა, უკვე თანდათან ხდებოდა რიცხვი ცხრის საკრალურად ქცევა (ცხრათვალა მზე, ცხრა წყარო, ცხრა მუხა და სხვ.).

მზის კულტს მიაწერს ი.კიკვიძე მტკვარ-არეზის კულტურის ძეგლებზე კვირისტავების შედარებით სიჭარბეს. აღნიშნული მოსაზრების მკაფიო დამადასტურებელია მის მიერ ხიზანაანთ გორის E დონის ნამოსახლარზე დამოწმებული ზუსტი არქეოლოგიური პარალელი ვ. ბარდაველიძის მიერ სვანეთში (ფარის თემში) მიკვლეული მზის ქალღვთაების (ბარბოლის) სალოცავისა, სადაც ქვის რკალურ წყობასთან აღმოჩენილი იყო კირქვისა და თიხის კვირისტავები, ბორბლის მოდელები და აგრეთვე თიხის ჭურჭლის გვერდის წრიული, ცენტრში ბოლომდე გაუხვრეტავი ნატეხები [5, გვ. 156-157].

საგვარჯილის მასალები მკაფიოდ მოწმობენ, რომ ენეოლითის ხანის საკულტო რიტუალში კერას საგანგებო ფუნქცია ჰქონდა. იგი ემსახურებოდა ნაყოფიერების კულტის რიტუალს. მისი მთავარი დანიშნულება, როგორც ცნობილია უქრობი ცეცხლის შენახვა იყო, რაზედაც მიუთითებს ნაცრით შევსებული კერა და ნაცრის სქელი შრე, რომელიც მოტკეპნილ და წითლადგამომწვარ იატაკს ედო ზემოდან. უნდა ვიფიქროთ, რომ აქაც ნაცარი შულავერის ნამოსახლარის მსგავსად წმინდად ითვლებოდა, რომელიც შორს არ გაჰქონდათ და იატაკზე იგლისებოდა.

ამგვარად, საგვარჯილის სამარხში ჩატანებული და საკულტო კერასთან შეწირული კვირისტავები და გახვრეტილი მრგვალი წრეები კიდევ ერთი არქეოლოგიური საბუთია იმისა, რომელიც ადასტურებს ვ. ბარდაველიძის მიერ ეთნოგრაფიული მასალების საფუძველზე მიღებულ დასკვნას, რომ მზის ქალღვთაების კულტი თავდაპირველად მსხვილფეხა საქონლის, უნდა ვიფიქროთ, საერთოდ შინაური საქონლის მფარველი, ნაყოფიერების ღვთაება იყო [1, გვ. 8], რომ საგვარჯილის მასალების შუქზე არქეოლოგიურად საბუთდება ნაყოფიერებისა და მზის კულტის არსებობა ენეოლით-ადრებრინჯაოს ხანაში.

მღვიმეების ენეოლითური ფენების ძვლოვანი მასალების შესწავლამ გვიჩვენა, რომ ამ პერიოდის ტომთა მეურნეობაში ნადირობას ჯერ კიდევ დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. უნდა ვიფიქროთ, რომ მუდმივ ცეცხლთან სრულდებოდა შინაური საქონლისა და ნადირობის მფარველი ღვთაებისადმი მიძღვნილი საკულტო რიტუალები, რისი დამამტკიცებელიცაა კერასთან ნაპოვნი საკულტო საგნები: ასტრალური სიმბოლიკის შემცველი კვირისტავები და ბორბლის იმიტაციები, საკულტო ცხოველების ძვლები, ირმისა და ხარის რქები და მათგან ნაკეთები სამეურნეო იარაღები, კაჟის შუბისპირები.

როგორც ცნობილია, ირემს ნაყოფიერების კულტს უკავშირებენ, მისი რქების საკულტო რიტუალში გამოყენება უკვე ცნობილია საქართველოს ეთ-

ნოგრაფიული მასალებიდან, რასაც არქეოლოგიურად უნდა ასაბუთებდეს დარკვეთის ეხის ენეოლითურ კერაში აღმოჩენილი ირმის დიდი რქა.

კულტთან დაკავშირებული ენეოლითის ხანის პარალელური მასალა გამოვლენილი იყო აგრეთვე თეთრი მღვიმის ე. წ. ,,სარიტუალო დარბაზში'' [2, გვ. 9]. აქ გამოვლინდა თიხატკეპნილი იატაკის ფრაგმენტები და მასზე გამართული წრიული ფორმის, დაახ. 30 სმ დიამეტრის მქონე კერები, რომლებშიც მხოლოდ ნახშირი დადასტურდა. უნდა ვიფიქროთ, რომ ამ კერების დანიშნულება აქაც მუდმივი ცეცხლის შენახვა იყო, რომელთანაც სრულდებოდა ნაყოფიერებისა და მზის ღვთაებისადმი მიძღვნილი რიტუალი. ეს მითუმეტეს საფიქრებელია, რომ ამ კერებთან ნაპოვნი იყო ორნამენტირებული კვირისტავები, თიხის მრგვალი, იმიტაციური ,,კვერები'', ცხოველების (ხარი, ცხვარი) დამტვრეული ტერაკოტული ფიგურების ფრაგმენტები, თიხისაგან ნაძერწი ხარის რქა და თავი, რიყის ქვისა თუ თიხის ფალოსები, შინაურ ცხოველთა ძვლები. თიხის კვერებს ნაყოფიერების კულტს უკავშირებენ [5, გვ. 164].

როგორც ვხედავთ, თეთრი მღვიმის ენეოლითური ფენის არქეოლოგიური მასალებიც მიუთითებენ ხარის კულტის, ნაყოფიერებისა და მზის ქალღვთაების კულტის არსებობაზე.

საგვარჯილის ენეოლითურმა ფენამ მოგვცა აგრეთვე ხარის კულტთან დაკავშირებული მასალაც. მეორე თხრილის მოტკეპნილ იატაკზე, კერის ფენაში ნაპოვნი იყო პლატფორმაზე მდგარი ხარის რქა.

საგვარჯილეში ქალის თიხის მცირე ქანდაკებები ნაპოვნი არ ყოფილა. სამაგიეროდ მღვიმის ზედა ფენაში (1 მ სიღრმეზე) აღმოჩენილია მოწითალოდ გამომწვარი მამაკაცის ტერაკოტული ქანდაკება და ქვის ფალოსი (ტაბ. XXII 5,6; სურ. 26; 1-2), რაც ამ პერიოდში მამაკაცის როლის გაზრდილ მნიშვნელობაზე უნდა მეტყველებდეს.

საგვარჯილის მამაკაცის ქანდაკება გამოსახულია განიერი მხრებით და მკვეთრად შევიწროებული წელით, გულმკერდზე ორივე მხრიდან ზონარი ეშვება, მაგრამ სად თავდება იგი ძნელი სათქმელია, რადგან ზედაპირი გულმკერდზე ატკეცილია. ზურგის მხარე გლუვია.

ჩვენი აზრით, ეს ქანდაკება ეკუთვნის ენეოლითის ხანაში ხმელთაშუაზღვისპირეთში, წინა და მცირე აზიაში გავრცელებული ქანდაკების ტიპს, რომლებსაც მხრიდან გულმკერდზე რელიეფური ან ამოღარვით შესრულებული სარტყელი მიუყვება. ზოგჯერ ეს სარტყელი ზურგზეც გადადის.

აღნიშნული ტიპის თიხის მცირე ქანდაკებები ან ამგვარივე გამოსახულებები თიხის ჭურჭლებზე ცნობილია მეშოკოს ნამოსახლარიდან (ყუბანისპირეთი), ტროა II-დან, ტროა V-დან, არპაჩიადან (შუამდინარეთი), უზერლიკ-თეფედან (აზერბაიჯანი). ეს ქანდაკებები სხვადასხვა სახისაა, არის მათ შორის ანთროპომორფულიც (ტროა II-V), მაგრამ მათ ყველას აკავშირებს მხრიდან გულმკერდზე ჩამოშვებული სარტყელი ან ზონარი, რომელიც ხშირად დაშტრიხულია. ადამიანის თიხის ქანდაკებები მხრიდან დაშვებული სარტყლით მესოპოტამიაში ნაპოვნი ყოფილა უბეიდის პერიოდის ძეგლებში (ური, ურუქი) [18, გვ. 130].

მიჩნეულია, რომ ამგვარი ქანდაკებები გარკვეულ დატვირთვას ატარებდნენ და, რომ ისინი სამხრეთის რეგიონებშია წარმოქმნილი [18, გვ. 131]. ყველაზე ადრეული ქანდაკებები ნაპოვნია არპაჩიაში, შედარებით გვიანდელები მაიკოპის კულტურის სინქრონულები კი – მცირე აზიიდანაა ცნობილი. ა. ფორმოზოვი თვლის, რომ ქანდაკების ეს სახე მცირე აზიიდან ტროა II-ის ტიპის ძეგლებიდან შემოვიდა ყუბანისპირეთში [18, გვ. 131]. საფიქრებელია, რომ საგვარჯილის ქანდაკებაც ანარეკლი იყოს ამ ტიპის ძეგლებისა. მითუმეტეს, რომ საგვარჯილის ენეოლითური ფენის მთელი კომპლექსი დიდ სიახლოვეს ამჟღავნებს მაიკოპის კულტურის ძეგლების მასალებთან. ამგვარ ქანდაკებებს და გამოსახულებებს უკავშირებენ ნაყოფიერების სამიწათმოქმედო კულტებს [16, გვ. 204-275].

ი. კიკვიძე თვლიდა, რომ ამ პერიოდში ფეხს იკიდებს მეორე ღვთაების – მამაკაცური ბუნების, მთვარის კულტი [5]. აღნიშნულ მოსაზრებას შესაძლოა ამაგრებდეს საგვარჯილესა და თეთრ მღვიმეში აღმოჩენილი მასალები. მით უმეტეს, რომ ხარის კულტთან დაკავშირებული მასალები უკვე ცნობილია ამ ძეგლებიდან (სურ. 9).

ამგვარად, მღვიმე საგვარჯილის გვიანენეოლითური ნამოსახლარის ახალმიკვლეული მასალების შესწავლამ (რაც შესაძლებელი გახდა საგვარჯილის საველე დოკუმენტაციის ქვის ხანის არქეოლოგიის განყოფილებისადმი გადაცემის შემდეგ) შუქი მოჰფინა დასავლეთ საქართველოს უძველესი ტომების რელიგიური რწმენების ზოგიერთ საკითხებს.

როგორც აღვნიშნეთ, საგვარჯილის ახალმა მასალებმა და მათმა პარალელებმა – სამარხებში ჩატანებულმა და საკულტო კერასთან ნაპოვნმა კვირისტავებმა და გახვრეტილმა მრგვალმა წრეებმა ე. წ. „ბორბლის იმიტაციებმა“ (ტაბ. XXIV, 1,3) – არქეოლოგიურად დაასაბუთეს სვანეთის ეთნოგრაფიული მასალების მონაცემები: რომ ეს საკულტო ნივთები ასტრალური ღვთაების – მზისადმია შეწირული [1, გვ. 19 ; 5, გვ. 156], რომ ენეოლითის ხანის საქართველოში სოლარულ კულტთან ერთად გარკვევით იკვეთება ნაყოფიერებისა და სიცოცხლის მფარველი ღვთაების კულტი [5, გვ. 157]. „მკვდრის მზისა“ და მიცვალებულთა კულტის მჭიდრო კავშირი ნაყოფიერებასთან ი. სურგულაძეს ავარაუდებინებს, რომ ბედის დამწერი და სულეთის საქმეთა განმგებელი ღვთაებები გარკვეულად დაკავშირებული უნდა ყოფილიყვნენ ნაყოფიერების ძალებთან. ძველი აღმოსავლეთის რელიგიური შეხედულებების მიხედვით ბუნების ნაყოფიერების თუ მოკვდავი და აღდგენადი ღვთაებები ხშირად ატარებენ ხთონიურ ხასიათს, ან პირდაპირ მიცვალებულთა ღვთაებად გვევლინებიან [10, გვ. 32]. შესაძლოა სწორედ ამაში მდგომარეობდეს კვირისტავების სამარხებში ჩატანების საკრალური აზრი.

დასასრულს მინდა აღვნიშნო, რომ სულ ახლახანს არქეოლოგიურ ლიტერატურაში გამოჩნდა სრულიად განსხვავებული, მეტად საინტერესო ცდა კვირისტავის სემიოტიკური სტატუსის ინტერპრეტაციისა მტკვარ-არაქსელთა დაკრძალვის რიტუალში [12, გვ. 23], რომელიც უნდა ვიფიქროთ კიდევ უფრო შეავსებს ჩვენს ცოდნას ამ პერიოდის რელიგიური რწმენების შესახებ.

ლიტერატურა:

1. ბარდაველიძე ვ. ქართველთა უძველესი სარწმუნოების ისტორიიდან, თბ., 1941.
2. კალანდაძე კ. თეთრი მღვიმე, თბ., 1994.
3. კვიციანი ი. სვანური დღეობა ჯგირვანაშობა, ძეგლის მეგობარი, № 34, 1974.
4. კიკვიძე ი. ხიზანაანთ გორის ადრებრინჯაოს ხანის ნამოსახლარი, თბ., 1972
5. კიკვიძე ი. მიწათმოქმედება და სამიწათმოქმედო კულტი ძველ საქართველოში, თბ., 1976.
6. კილაძე (ბერძენიშვილი) ნ. მრავალფენიანი არქეოლოგიური ძეგლი ,,საგვარჯილე", საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, ტ.14, 9, თბ., 1953.
7. კილაძე (ბერძენიშვილი) ნ. ძევრის არქეოლოგიური ექსპედიციის საველე დღიური №5 1952 წ. ინახება არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის ქვის ხანის არქეოლოგიის განყოფილებაში.
8. მირცხულავა გ. სამშვილდე, თბ., 1975.
9. ნებიერიძე ლ. დარკვეთის მრავალფენიანი ეხი, თბ., 1978.
10. სურგულაძე ი. ქართული ხალხური ორნამენტის სიმბოლიკა, თბ., 1986.
11. ფხაკაძე გ. ქვემო ქართლის ენეოლითი, თბ., 1963.
12. შანშაშვილი ნ. კვირისტავის სემიოტიკური სტატუსი მტკვარ-არაქსელთა დაკრძალვის რიტუალში, ძიებანი №1, 1998.
13. ჩუბინიშვილი ტ. ამირანის გორა, თბ., 1963.
14. ჯავახიშვილი ალ., ღლონტი ლ. ურბნისი I, თბ., 1962.
15. ჯავახიშვილი გ. დასავლეთ საქართველოს ადრესამიწათმოქმედო კულტურის ისტორიისათვის, საკანდიდატო დისერტაცია, თბ., 1971.
16. Бибиков С. Н. Поселение Лука-Врублевецкая, МИА № 38, М., 1953.
17. Гиджрати Н. И. Новые даные о каменном веке Северной Осетии, Новые материалы по археологии Центрального Кавказа Орджоникидзе. 1981.
18. Формозов А. А. Каменный век и энеолит Прикубанья, М., 1965.
19. Мунчаев Р.М. Кавказ на заре бронзового века, М., 1975.
20. Чубинишвили Т. Н. К древней истории южного Кавказа, Тб., 1971.
21. Чубинишвили Т. Н., Гогелия Д. Д. Краткий отчет квемо картлиискоЙ археологической экспедиции, ПАИ в 1978г., Тб., 1981

თავი V

საგვარჯილის ენეოლითის პერიოდიზაცია-ქრონოლოგიის საკითხისათვის

დასავლეთ საქართველოს ენეოლითური კულტურის შესწავლას ხანმოკლე ისტორია აქვს. 60-იანი წლებისათვის ამ რეგიონში საერთოდ არ არსებობდა ენეოლითური კულტურის ძეგლები. ამ პერიოდის ორიოდე ნამოსახლარი – თეთრამიწა და საგვარჯილე ნეოლითისადმი იყო მიკუთვნებული, რომელთა საშუალებით ხასიათდებოდა ნეოლითის შუა [3, გვ. 262-264] და გვიანი საფეხურები [4, გვ. 56]. აღნიშნული ძეგლების თარიღი მალე დამკვიდრდა არქეოლოგიურ ლიტერატურაში, რომელსაც ხშირად იყენებდნენ შედარებით-ტიპოლოგიური ანალიზის დროს, განსაკუთრებით მტკვარ-არეზის კულტურის ფესვების ძიებისას. იმხანად, მთლიანად ენეოლითურად ითვლებოდა აღმოსავლეთ საქართველოში ფართოდ გავრცელებული მტკვარ-არეზის კულტურა, ხოლო დასავლეთ საქართველოში ენეოლითურად იყო მიჩნეული ადრებრინჯაოს ხანის ძეგლები (დაბლაგომი, ოჩამჩირე და სხვ.). ანალოგიური მდგომარეობა იყო ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიაში (ახშთირი I, ვორონცოვის მღვიმეები) და ჩრდილო კავკასიაში (დოლინსკოეს და აგუბეკოვის ნამოსახლარები) ამ რეგიონების ენეოლითური ძეგლები ნეოლითისადმი იყო მიკუთვნებული.

აღნიშნულის გამო, ენეოლითური კულტურის ხასიათი და მისი გენეტიკური კავშირი წინარე კულტურასთან ბუნდოვანი იყო. მტკვარ-არეზის კულტურის ძეგლებში კი არ ჩანდა ის ნიშნები, რომლებიც შეიძლებოდა მიგვეჩნია ნეოლითური კულტურის ტრადიციების გაგრძელებად.

დასავლეთ საქართველოში 50-იანი წლების შუა ხანებამდე ტიპიური ნეოლითური ძეგლებიც სულ ორიოდე იყო (ოდიში, კისტრიკი). ცნობილი იყო აგრეთვე ცალკეულ ნივთთა აღმოჩენები.

50-იანი წლების შუა ხანებიდან დასავლეთ საქართველოში დაწყებულმა ინტენსიურმა კვლევა-ძიებამ გამოავლინა ნეოლითური ძეგლების მთელი ჯგუფი (ანასეული I, II, გურიანთა, მამათი, კინტრიშის ნამოსახლარები და სხვ.), მათ შორის ნეოლითის სხვადასხვა საფეხურისა. მას შემდეგ შესაძლებელი გახდა ნეოლითური კულტურის დახასიათება და განზოგადება [6, გვ. 67-89]. გარკვევით გამოიკვეთა ნეოლითური კულტურის ზოგადი და კონკრეტული მახასიათებლები და გამოიყო კიდეც ლოკალური ვარიანტები [6, გვ. 89-93]. მაშინვე შესაძლებელი გახდა ნეოლითურად მიჩნეული საგვარჯილის II ფენის კომპლექსის ახალი ქვის ხანის ძეგლებთან შედარება და მისი ქრონოლოგიური ადგილის განსაზღვრა. ჩატარებული დეტალური შედარებით-ტიპოლოგიური ანალიზის შედეგად გაირ-

კვა, რომ საგვარჯილის კომპლექსი თავისი ზოგადი და კონკრეტული მახასიათებლებით ვერ თავსდებოდა ნეოლითური კულტურის სტადიალურ ჩარჩოში. მისი მახასიათებლების შედარებისას ერთის მხრივ დასავლეთ საქართველოს ნეოლითური ძეგლების ჯგუფთან, მეორე მხრივ კი ენეოლითურად მიჩნეულ ადრებრინჯაოს ხანის კომპლექსებთან ნათელი გახდა, რომ ის უფრო ახალგაზრდაა პირველებზე, ხოლო მეორეებს კი ქრონოლოგიურად წინ უსწრებდა.

აღნიშნული კვლევის ჩატარების საფუძველზე ნეოლითურად მიჩნეული საგვარჯილე II-ის კომპლექსი გადათარიღდა და ენეოლითურ კულტურას მიეკუთვნა [4, გვ. 12-13; 2, გვ. 76-84; 6, გვ. 84-88]. ეჭვი აღნიშნული ძეგლის ნეოლითური თარიღისადმი ადრეც არა ერთხელ იყო გამოთქმული [13; 15; 17].

აქ განმეორებით ვუბრუნდებით ამ საკითხს, რადგან მღვიმე საგვარჯილის ენეოლითური ფენის მასალის მონოგაფიული შესწავლა მოითხოვს ამას. ამასთანავე დღესდღეობით შესაძლებლობა მოგვეცა ამ კომპლექსის უფრო დეტალური განხილვისა.

დასავლეთ ამიერკავკასიის ენეოლითის შედარებითი და აბსოლუტური ქრონოლოგია, მისი პერიოდიზაცია ერთ-ერთი ყველაზე ნაკლებად შესწავლილი საკითხია. მისი სირთულე განპირობებულია წყაროთმცოდნეობითი ბაზის სიღარიბით და ფართო ქრონოლოგიური განზოგადებებისათვის არასაკმარისი არქეოლოგიური კვლევის მასშტაბით, სტრატიფიცირებული ნასახლარებისა და სამაროვნების არარსებობით და ნახშირბადული (14C) თარიღების სიმცირით. დასავლეთ ამიერკავკასიის არც ერთი ღია ენეოლითური ნამოსახლარი არ არის არქეოლოგიურად სრულყოფილად შესწავლილი, უმეტესობა ზედაპირული მასალითაა წარმოდგენილი (თეთრამიწა, ახალსოფელი) მღვიმური ენეოლითური ძეგლებიც თითო-ოროლაა შესწავლილი.

საგვარჯილის ქრონოლოგიისა და პერიოდიზაციის საკითხის კვლევისას ვეყრდნობით მასალის სტრატიგრაფიულ და ტიპოლოგიურ ანალიზს და ამასთანავე ვიყენებთ ენეოლითური ძეგლების ნახშირბადულ (14C) თარიღებს.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ მღვიმე საგვარჯილეში არქეოლოგიური გათხრების შედეგად, აღმოჩნდა სხვადასხვა დროის (პალეოლითი-ენეოლითი) კულტურული ფენები. რომელთა საერთო სიმძლავრე 14 მეტრს აღწევდა. [1, გვ. 573; 4, გვ. 563-566; 3, გვ. 56]. მეორე ფენამ (ზევიდან) მოგვცა მეტად მეტყველი და მრავალრიცხოვანი ენეოლითური კომპლექსი, რომლის წამყვანი ტიპიური მასალა ტაბულებზეა მოცემული.

როგორც სტრატიგრაფიისადმი მიძღვნილ თავში იყო აღნიშნული ენეოლითური ფენა უძრავი სახით შემოინახა მხოლოდ II თხრილის ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში. ნ. კილაძეს (ბერძენიშვილი) ეს მონაკვეთი მიაჩნდა ყველაზე სანდოდ სტრატიგრაფიის აღსადგენად. ამიტომ სტრატიგრაფიული ანალიზისათვის მონაცემები სწორედ ამ თხრილიდან მოგვაქვს. აქვე გვინდა შევნიშნოთ, რომ ძეგ-

ლის გამთხრელი თავის დღიურებსა და ანგარიშებში (ხელნაწერი) არა ერთხელ აღნიშნავდა გათხრების დროს შენიშნულ, ენეოლითური ფენის მიერ წინარე ფენების ჩაჭრის ფაქტს.

II თხრილის II ფენის (ჭრილებში მე-5) ჩრდილო კედლის ჭრილიდან (IV-IV), რომელშიც ყველაზე უკეთ იყო შემონახული კულტურული ნაშთები, კარგად იკითხება, ამ ფენაში გამოვლენილი ორი თიხატკეპნილი იატაკი. პირველი (25 სმ სისქისა) მდებარეობდა 1,65 მ სიღრმეზე (მე-11–მე-13 ნიშნულებს შორის) და ეჭირა 3 მ სიგრძის ფართობი. მეორე იატაკი (30 სმ სისქისა) 25 სმ-ით უფრო დაბლა მდებარეობდა პირველზე (მე-10–მე-15 ნიშნულებს შორის) და 5 მეტრი სიგრძის ფართობი ეჭირა. ე. ი. იატაკებს შორის კულტურული ფენა 25 სმ უდრიდა. მეორე იატაკი იწყებოდა 1,8 მ სიღრმეზე, ე. ი. ქვედა დონე უნდა ვივარაუდოთ 2,1 მ-ის ქვემოთ.

II ფენის საერთო სისქე ჭრილების მიხედვით 2,5–2,7 მ–ს შორის მერყეობს და სულაც არ იყო 3,1 მ მოტკეპნილი იატაკების ფარგლებში, როგორც ეს აღნიშნულია ანგარიშებში. II ფენის ქვედა ნაწილი ჩაჭრილი ჩანს 3,5 მ სიღრმემდე ე. ი. 80 სმ–ით წინარე ფენებში (მე-4 და მე-7 ფენები).

მეორე იატაკის დასავლეთ ბოლოში (მე-16-18 ნიშნულებს შორის) II ფენიდან ჩაჭრილი ჩანს ორი ორმო მის ქვეშ მდებარე ფენაში (ჭრილების მიხედვით მე-4 ფენა), რომელთა ძირი ჩადის მეზოლითის ფენის (ჭრილში მე-7 ფენა) ზედა ნაწილში, რისი შედეგიც უნდა იყოს ენეოლითური ფენის ქვედა დონის კომპლექსში წინარე ეპოქებისათვის (ნეოლითი – მეზოლითი – ზედა პალეოლითი) დამახასიათებელი მასალის შერევა. აქ გვხვდება ტიპიური გვიანზედაპალეოლითური და მეზოლითური იარაღები (საფხეკები, გრავეტის ტიპის მიკროწვეტანები, მიკროდანები და სხვ.), რომლებიც მრავლადაა სახელმწიფო მუზეუმის საგვარჯილის კოლექციაში. მათი ნაწილი მოცემულია წინამდებარე ნაშრომის ტაბულებზე (ტაბ. XXVII-XXIX).

ნ. კილაძე (ბერძენიშვილი) II ფენის ძირითად მასალას ნეოლითით, ხოლო მის ზედა ნაწილში აღმოჩენილს ენეოლითია ეპოქას აკუთვნებდა [4, გვ. 56]. როგორც შესავალში აღვნიშნეთ, ეს მოსაზრება წინასწარული იყო და არ ემყარებოდა მასალის გამოწვლილვით შესწავლას.

უკანასკნელ ხანებში ნ. ბერძენიშვილმა (კილაძე) შეიცვალა მოსაზრება და I იატაკს ზედა და ქვედა ჰორიზონტების გამყოფად მიიჩნევდა. ქვედას აკუთვნებდა ნეოლითს, ზედას კი ენეოლითს. ამ ფენის გაყოფის საფუძვლად მას იატაკთან ერთად სპილენძის ნივთები მიაჩნდა, რომლებიც თითქოს მხოლოდ 1,6 მ სიღრმეზე ე. ი. მოტკეპნილი იატაკის დონეზე აღმოჩნდა. სინამდვილეში კი I იატაკის დონეზე ე. ი. 1,6 მ აღმოჩნდა მხოლოდ ერთადერთი ლითონის მრგვალგანივკვეთიანი ღერო (შესაძლოა სადგისი). ანკესები აღმოჩნდა უფრო ღრმად, იატაკის ქვემოთ. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, II თხრილში და საერთოდ მთელ მღვიმეში სულ 9 ლითონის ნივთია ნაპოვნი. მათგან ყუნწჩახვეული ანკესი (1-55-809) აღმოჩნდა

მღვიმის ზედაპირიდან 0,60 მ სიღრმეზე, ლითონის მრგვალგანივკვეთიანი ღერო (1-55-815) – 1 მეტრის სიღრმეზე და ოთხწახნაგა სადგისი (თუ ისრისპირი) (1-55-810) – 1,40 მ სიღრმეზე. დანარჩენი ექვსი ნივთი აღმოჩნდა მოტკეპნილი იატაკის დონის ქვემოთ. კერძოდ: მეორე ყუნწჩახვეული ანკესი (1-55-808) აღმოჩნდა 2,10 მ სიღრმეზე, მესამე ყუნწმოხრილი (I-55-807) კი – 2,60 მ სიღრმეზე; ლითონის ოთხწახნაგა სადგისი (1-55-811) აღმოჩნდა 1,90 მ სიღრმეზე; მრგვალგანივკვეთიანი 2 ღერო აღმოჩნდა 2,25 მ და 2,30 მ სიღრმეებზე. ე. ი. ნეოლითურად მიჩნეულ ფენაში. ამავე დონეზე ბევრია ორმხრივდამუშავებული სხვადასხვა ფორმის კაჟის შუბისპირი. II თხრილში აღმოჩენილი 13 შუბისპირიდან 10 აღმოჩენილია 2 მეტრის სიღრმეზე და მის ქვემოთ. კერძოდ: 2,15 მ; 2,20 მ; 2,35 მ; 2,45 მ; 2,50 მ; 2,60 მ და 2,70 მ სიღრმეებზე. ასევე ისრისპირები ნაპოვნია 2,2 მ-სა და 3 მეტრის სიღრმეზეც.

II თხრილში ნაპოვნი სხვადასხვა ფორმის სამაჯურების 20 ფრაგმენტიდან 15 ცალი მოტკეპნილი იატაკის დონის ქვემოთაა ნაპოვნი (2,2 მ; 2,5 მ; 2,7 მ; 2,8 მ სიღრმეებზე).

II თხრილში ნაპოვნი 20 კვირისტავიდან 13 ცალი მოტკეპნილი იატაკის დონის ქვემოთაა აღმოჩენილი (შესაბამისად 2 მ; 2,3 მ; 2,5 მ; 3 მ (ორი ცალი) სიღრმეებზე).

II თხრილის ქვედა (D) დონეზე, 2,70 მეტრის სიღრმეზე აღმოჩნდა ენეოლითისათვის ტიპიური ტანდასვრეტილი ჭურჭლის ფრაგმენტები.

მოტანილი სტრატიგრაფიულ-სტატისტიკური ანალიზიდან ირკვევა, რომ ,,ნეოლითურ'' ჰორიზონტზე ლითონის ნივთები და ტიპიური ენეოლითური მასალაა აღმოჩენილი. ,,ნეოლითურად'' ცნობილი მასალის 90 % მეტი სინამდვილეში გაცილებით ახალგაზრდაა და ენეოლითურ ხანას განეკუთვნება [2, გვ.76-84].

მასალის სტრატიგრაფიულ-სტატისტიკურმა ანალიზმა გვიჩვენა, რომ ამ იატაკების დონეებზე აღმოჩენილ ინვენტარში განსხვავება არ იყო. ამიტომ საგვარჯილის II ფენაში სამი ჰორიზონტის გამოყოფა [7, გვ. 35-37] ხელოვნურად გვეჩვენება. უფრო მართებული იქნება თუ ამ ფენას II თხრილის მონაცემების (სტრატიგრაფიული და ტიპოლოგიური) საფუძველზე ორ დონედ გავყოფთ: I – ზედა A დონე (მოტკეპნილი იატაკების ზემოთ მდებარე) – გვიანენეოლითური ხანის ადრეული მტკვარ-არეზული კერამიკის შერწყმით – II – ქვედა B დონე (მოტკეპნილი იატაკების ქვემოთ მდებარე) – ენეოლითური ჰორიზონტი წინარე ეპოქების მასალების მინარევით.

რაც შეეხება I მოტკეპნილი იატაკის ზედა დონეს იგი ძირითადად ხასიათდება გვიანენეოლითური კერამიკით (იხ. § 2) და ქვის მასალით (იხ. § 1). ამასთანავე II ფენის ზედა ნაწილში, სტრუქტურულად ერთგვაროვან ფენაში, გვიანენეოლითურ მასალასთან ერთად ნაპოვნია ადრეული მტკვარ-არეზული კერამიკის ფრაგმენტები – ნახევარსფერული ყურით და მხრიდან კორპუსზე გარდამავალი წიბოთი.

კერამიკის მოტანილი დახასიათებისა და დანარჩენი მასალის (ქვა, ძვალი, ლითონი) გათვალისწინების საფუძველზე მიგვაჩნია, რომ საგვარჯილის ენეო-

ლითური ფენის ზედა A დონე (I იატაკის ზემოთ) ძირითადად ფინალური გვიანენეოლითიდან ადრებრინჯაოზე გარდამავალი ხანისაა.

სტრატიგრაფიის საფუძველზე მიღებულ დასკვნებს ასაბუთებს აგრეთვე საგვარჯილის II ფენის კომპლექსის შედარებით-ტიპოლოგიური შესწავლაც.

საგვარჯილე II-ის ქვის ინდუსტრიის ერთ-ერთი მთავარი ნიშანია მიკროლითური ტექნიკისა და გეომეტრიული მიკროლითების ხმარებიდან გამოსვლა, რაც ახასიათებს ადრელითონების (ენეოლითი, ადრებრინჯაო) ხანის ძეგლებს. ქვის დამუშავების მიკროლითური ტექნიკა და გეომეტრიული ფორმის მიკროიარაღები ერთ-ერთ მთავარი დამახასიათებელი ნიშანია დასავლეთ ამიერკავკასიური ნეოლითური ძეგლებისა. ნიშანდობლივია, რომ საგვარჯილეს მეზოლითურ ფენას მიკროლითური ტექნიკა და გეომეტრიული ფორმები (სეგმენტები) ახასიათებს. ცხადია, II ფენის კომპლექსში გეომეტრიული მიკროლითების არ არსებობა ამ კომპლექსის ქრონოლოგიური ადგილის მაჩვენებელია. ზოგჯერ თითი-ოროლა გეომეტრიული მიკროლითი გადმონაშთის სახით კიდევ არსებობს დასავლეთ საქართველოს ზოგიერთ ენეოლითურ ნამოსახლარზე. (სამელე კლდე, დარკვეთი), ხოლო ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიის მეშოკოს ნამოსახლარზე მათი რაოდენობა შედარებით მეტია.

საგვარჯილის კაჟის იარაღებში, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს მრავალგვარ შუბისპირებსა და ისრისპირებს. ეს ნიშანი განსაკუთრებით საყურადღებოა, რადგან ნეოლითურ კომპლექსებში ან საერთოდ არ გვხვდება აღნიშნული იარაღები, ან გვხვდება თითო-ოროლა და ისიც ზედაპირულად მოპოვებული. შუბისპირებისა და ისრისპირების სიმრავლე კი სწორედ ადრელითონის ხანის ძეგლებისთვისაა დამახასიათებელი. საგვარჯილე II-ის შუბისპირები და ისრისპირები, ისევე, როგორც ენეოლითური ხანის სხვა იარაღები დამზადებულია ანატკეცებზე, ორმხრივი წნევითი რეტუშის ტექნიკით.

კოლექციაში კაჟის ერთადერთი დაკბილული ნამგლისპირია ორმხრივდამუშავებული წნევითი რეტუშით. იგი ნაპოვნია II ფენის ზედა დარღვეულ ნაწილში. საერთოდ დასავლეთ საქართველოს მღვიმეების ენეოლითურ ფენებს ამგვარი იარაღები არ ახასიათებს. მსგავსი იარაღები უცნობია კავკასიის, წინა და შუა აზიის ნეოლითური ძეგლებისათვის. ნეოლითის ხანაში მის ფუნქციას ასრულებდა სწორწახნაგა ლამელა, რომელიც სამკელი დანების ჩასართად იხმარებოდა. კაჟის ორმხრივდამუშავებული ნამგლისპირები არ ახასიათებს აღმოსავლეთ ამიერკავკასიისა (შულავერ-შომუთეფეს კულტურა) და წინა აზიის (ჰასუნა, სიალკი) ადრესამიწათმოქმედო ძეგლებსაც. ისინი გვხვდება დასავლეთ საქართველოს ღია ენეოლითურ ნამოსახლარებზე და მტკვარ-არეზის კულტურის ძეგლებში. ზემოთქმული გვაფიქრებინებს, რომ ეს ერთადერთი ნამგლისპირი უნდა განვიხილოთ მღვიმის მტკვარ-არეზულ ელემენტებთან ერთობლიობაში.

საგვარჯილის კაჟის ინდუსტრიას სხვა დამახასიათებელი ნიშნებიც გააჩნია. იარაღების დიდი ნაწილი დამზადებულია ანატკეცებისგან, ორმხრივი წნევითი რეტუშის მეშვეობით, ნეოლითურ ძეგლებზე კი იარაღების უმეტესობა კაჟის ვი-

წრო, თხელ სწორწახნაგა ლამელებზეა ჩამოყალიბებული. ,,მცოცავი'' რეტუში მათზე თითქმის არ გვხვდება.

საგვარჯილე II-ის რიყის ქვის გახეხილ-გაპრიალებული იარაღები, ფორმით განსხვავდებიან ნეოლითურისგან. მათში წამყვანი ადგილი უჭირავს ტრაპეციებსა და სამკუთხედის განივკვეთის მქონე, მომაღლო სატეხ-სათლელებს. ცულების რაოდენობა შედარებით ნაკლებია. დასავლეთ ამიერკავკასიის ნეოლითურ ძეგლებში კი პირიქით, წამყვანი ადგილი ცულებს ეკუთვნის.

საგვარჯილის რიყის ქვის იარაღების დიდი ნაწილი ცალპირლესილია, ე. ი. არანეოლითური ფორმის. ცალპირლესილი ცულები ნეოლითურ ნამოსახლარებს არ ახასიათებს. II ფენის კომპლექსს ახასიათებს მოგრძო, ოვალური ფორმის ხელსაფქვავის ქვები. ისინი გვხვდება დასავლეთ ამიერკავკასიის ადრელითონის ხანის ძეგლებში (დარკვეთი, თეთრამიწა, ჩიხორი, ახშთირი, ,,ოჩაჟნი''). ნეოლითში ძირითადად იყენებდნენ ოთხკუთხა ან განიერ მოგრძო, ზოგჯერ მომრგვალო ფორმის ბუნებრივ ბრტყელ ქვებს (ოდიში, ანასეული II, გურიანთა). ლ. სოლოვიოვი მსგავსებას ხედავდა საგვარჯილისა და ვორონცოვის მღვიმეების რიყის ქვის იარაღებს შორის [16, გვ. 140].

საგვარჯილეს II ფენის კომპლექსს დიდი რაოდენობით ახასიათებს კვირისტავები. ჯერჯერობით, დასავლეთ კავკასიის ნეოლითურ ძეგლებზე არც ერთი კვირისტავი ნაპოვნი არ ყოფილა. არ გვხვდება ისინი არც სამხრეთის ნეოლითურ კულტურებში. დასავლეთ კავკასიაში, საერთოდ მთელ ამიერკავკასიაში და წინა აზიაში კვირისტავები ენეოლითის ხანაში ჩნდება.

აღსანიშნავია კიდევ ერთი არსებითი ელემენტი საგვარჯილის კომპლექსისა. ესაა ქვისა და თიხის სამაჯურების ფრაგმენტები. დასავლეთ კავკასიის ნეოლითურ ნამოსახლარებზე სამაჯურები არ გვხვდება. მათი გამოჩენა ადრელითონის ხანას ემთხვევა. დიდი რაოდენობით გვხვდება ისინი დასავლეთ ამიერკავკასიისა და ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიის ადრელითონის ხანის სხვადასხვა საფეხურის ნამოსახლარებზე (დარკვეთი, სამერცხლე კლდე, საქაჯია, თეთრამიწა, ,,ოჩაჟნი'', მეშოკო, სკალა, ვესიოლი, კამენომოსტსკაია და სხვ.). ქვის სამაჯურები ნეოლითის ხანაში ჯერჯერობით მხოლოდ ჯარმოდანაა (ერაყი) ცნობილი. აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ჯარმოს სამაჯურებიანი კომპლექსი, ძვ. წ. VI ათასწ. თარიღდება.

აქ ჩვენ განვიხილეთ საგვარჯილის ,,ნეოლითით'' დათარიღებული II ფენის კომპლექსის მთავარი დამახასიათებელი ელემენტები, რომლებიც გარკვეულ ქრონოლოგიურ ჩარჩოში ექცევა და არსებითი მნიშვნელობა აქვთ ძეგლის დათარიღებაში. როგორც შედარებით-ტიპოლოგიურმა ანალიზმა გვიჩვენა კომპლექსი ტიპიური ენეოლითური არტეფაქტებითაა წარმოდგენილი, რომ საგვარჯილეში გვაქვს ყველა ის ნიშანი, რაც დამახასიათებელია ენეოლითური კულტურისათვის.

საგვარჯილე II-ის კომპლექსი ასე დეტალურად იმიტომ განვიხილეთ, რომ იგი იყო დასავლეთ ამიერკავკასიის მღვიმური ენეოლითური კულტურის პირველი ძეგლი, რომლის თარიღი დიდხანს სადავო იყო. ამას გარდა, მისი თარიღის საბოლოო დადგენას გარკვეული მნიშვნელობა ენიჭება მის შემდგომ აღმოჩენილი ამავე კულტურის ძეგლების დათარიღებაში.

დასავლეთ საქართველოს მღვიმური ენეოლითური ძეგლების რადიონახშირბადული (14C) თარიღები ჯერჯერობით ცოტა გვაქვს. საყურადღებოა ძუძუანას მღვიმის (ჭიათურის რ-ნი) ზედა ფენის შესწორებული რადიონახშირბადული (14C) თარიღი : ND-315 4366±217; ე. ი. ძვ. წ. V ათასწლეულის ბოლო საუკუნეები. ძუძუანა გვიანენეოლითური ძეგლია, ამიტომ უფრო ადრეული ენეოლითური ძეგლების თარიღი ძვ. წ. V ათასწლეულის სიღრმეში გადაიწევს.

მღვიმური ენეოლითური ნამოსახლარების დასათარიღებლად მნიშვნელოვანი მასალა მოგვცა აგრეთვე დარკვეთის ეხმა. მასში გარკვეული მონაკვეთის I-III ფენებში ჩაშვებული იყო მტკვარ-არეზის კულტურის ადრეული პერიოდის სამარხები, რომელთა კერამიკას ანალოგები მოეპოვება ღრმახევისთავის, თრელის და თეთრიწყაროს ადრეულ კერამიკაში [10, გვ. 25-31], დარკვეთის I ფენა კარგად თარიღდება ,,თევზიფხური'' ორნამენტის მქონე ფრაგმენტებით, რომლებსაც ზუსტი პარალელები გააჩნია ოქუმისა [8, გვ. 68-75] და ახშთირი[2] მღვიმეების ენეოლითურ ფენებში და აგრეთვე ჩაქვის ენეოლითურ ღია ნამოსახლარში [11, გვ.11]. ამ ფრაგმენტებს აახლოვებს არა მარტო ორნამენტი, არამედ კეცის ფაქტურაც. აღნიშნული ფენის გვიანენეოლითურ თარიღს ადასტურებს აგრეთვე კაჟის ტირიფის ფოთლის მოყვანილობის ორმხრივდამუშავებული ფუძემორკალული შუბისპირი და ფიქალის თხელი სამაჯური.

საგვარჯილის ენეოლითური ნამოსახლარის ქვის ინდუსტრია იარაღთა ტიპოლოგიით, დამუშავების ტექნიკით და აგრეთვე კომპლექსის დანარჩენი ელემენტებით (კერამიკა, სამაჯურები, კვირისტავები და სხვ.) ახლო ანალოგებს პოულობს დარკვეთისა და განსაკუთრებით ძუძუანას გვიანენეოლითურ კომპლექსთან, რომელიც როგორც აღვნიშნეთ, შესწორებულ ნახშირბადულ თარიღებზე დაყრდნობით ძვ. წ. V ათასწ. II ნახევრით თარიღდება. აქედან გამომდინარე საგვარჯილის გვიანენეოლითური კომპლექსი ზოგადად შესაძლოა ძვ.წ. V ათასწ. II ნახევრით დათარიღდეს.

როგორც აღვნიშნეთ, საგვარჯილის სტრუქტურულად ერთგვაროვანი ფენის ზედა A დონეზე ძირითად მასალასთან ერთად თანაარსებობდა ადრეული მტკვარ-არეზის კულტურისათვის დამახასიათებელი ელემენტები: მტკვარ-არეზის ადრეული ეტაპი შესწორებული რადიონახშირბადული (14C) თარიღების გათვალისწინებით ძვ. წ. V ათასწ. ბოლო – IV ათასწ. I ნახევარშია ნავარაუდევი [9, გვ. 50]. საგვარჯილის თარიღს მხარს უჭერს აგრეთვე აქედან გამომდინარე საქართველოს გვიანი ენეოლითისათვის მიღებული თარიღი, რომელიც ჩრდილოეთ უბეიდის ხანის ფინალური სტადიით დაახლ. ძვ. წ. V ა-ის II ნახ. – IV ა-ის I ნახევრითაა განსაზღვრული [9. გვ. 50]. არსებულ მონაცემებზე დაყრდნობით მიგვაჩნია, რომ საგვარჯილის სახით გვაქვს ფინალური გვიანი ენეოლითიდან ადრებრინჯაოზე გარდამავალი საფეხურის ძეგლი.

ლიტერატურა

1. გძელიშვილი ი. საგვარჯილეს სტრატიგრაფიისათვის. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, ტ. 14, 9, თბ., 1953.
2. თუშაბრამიშვილი დ., ნებიერიძე ლ. საქართველოს ზოგიერთი „ნეოლითური“ ძეგლის დათარიღებისათვის. „მაცნე“, ისტორიის სერია, I, თბ., 1971.
3. კილაძე (ბერძენიშვილი) ნ. ახალიქვის ხანის ძეგლები თეთრამიწიდან, მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკ. 29, თბ., 1951.
4. კილაძე (ბერძენიშვილი) ნ. მრავალფენიანი არქეოლოგიური ძეგლი „საგვარჯილე“, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, ტ.14, 9, თბ., 1953.
5. კილაძე (ბერძენიშვილი) ნ. ახალიქვის ხანა, საქართველოს არქეოლოგია, § 3, ტაბ. VI, თბ., 1959.
6. ნებიერიძე ლ. დასავლეთ ამიერკავკასიის ნეოლითი, თბ., 1972.
7. ფხაკაძე გ. დასავლეთ ამიერკავკასია ძვ. წ. III ათასწლეულში, თბ., 1993.
8. ფხაკაძე გ. ოქუმის გამოქვაბულის ენეოლითური ნაშთები. მასალები საქართველისა და კავკასიის არქეოლოგიისათვის, V, თბ., 1979.
9. ქავთარაძე გ. საქართველოს ენეოლით-ბრინჯაოს ხანის არქეოლოგიური კულტურების ქრონოლოგია ახალი მონაცემების შუქზე. თბ., 1981.
10. ცქვიტინიძე ზ. დარკვეთის ეხის ზედა ფენების დათარიღებისათვის, ძიებანი, № 2, თბ., 1998.
11. Гриролия Г. К., Мирцхулава Г. И. Итоги работ археологической экспедиции по изучению каменного века Мегрелии. ПАИ в 1974 году (краткие сообщения), Тб., 1976.
12. Формозов А. А. Неолит и энеолит Северо-Западного Кавказа в свете последних исследований СА, № 3, М., 1964.
13. Формозов А. А. Каменный век и энеолит Прикубанья. М, 1965.
14. Небиеридзе Л. Д. Неолит Западного Закавказья. Автореферат кандидатской диссертации, Тб., 1967.
15. Небиеридзе Л. Д. О датировке некоторых “неолитических” памятников Грузии. Всесоюзная научная сессия, посвященная итогам археологических исследований 1966 года в СССР, краткое содержание докладов, Кишинев, 1967.
16. Соловев Л. Н. Новый памятник культурных связей Кавказского Причерноморья в эпоху неолита и бронзы-стоянки Воронцовской пещеры. Труды Абхазского ИЯЛИ, т. 29, Сухуми, 1958.
17. Тушабрамишвили Д. М. Итоги работ палеолитической экспедиции Квирильского ущелья (Чиатурский р-он) за 1963-1964. гг. Материалы сессии посвящонной итогам археологических исследований 1964 гг. в СССР (тезисы докладов), Баку, 1955.

დასკვნები

მღვიმე საგვარჯილის არქეოლოგიური კომპლექსის განხილვამ და დახასიათებამ საშუალება მოგვცა გავცნობოდით ენეოლითელი ტომების მატერიალური და სულიერი კულტურის სხვადასხვა მხარეებს. როგორც შესავალში იყო აღნიშნული, ამ კომპლექსის პუბლიკაცია მიზნად ისახავს დიდი ხნის წინ გათხრილი და გამოუქვეყნებელი დასავლეთ საქართველოს მღვიმური ენეოლითის მეტად მნიშვნელოვანი წყაროს მეცნიერულ მიმოქცევაში შეტანას. მის შესწავლას კავკასიის დანარჩენ ენეოლითურ ძეგლებთან კავშირში გარკვეული მნიშვნელობა ექნება ენეოლითიდან ადრებრინჯაოზე გარდამავალი პერიოდის პრობლემების კვლევაში, რომლებიც ასე აქტუალურია დღევანდელ არქეოლოგიურ მეცნიერებაში.

საგვარჯილის ენეოლითური კომპლექსი მატერიალური კულტურის საერთო ხასიათით მჭიდროდ უკავშირდება დასავლეთ ამიერკავკასიის მღვიმური ენეოლითური ნამოსახლარების ჯგუფს (ძუძუანა, სამელე-კლდე, დარკვეთი, თეთრი მღვიმე, სამერცხლე-კლდე, და სხვ.). აღნიშნულ ძეგლებთან უახლოესი პარალელები, იარაღთა ცალკეული ფორმებისა და სხვა არტეფაქტების სრული დამთხვევა უფლებას გვაძლევს ვილაპარაკოთ ამ პერიოდში არსებულ კულტურულ ერთობაზე, საგვარჯილის ნამოსახლარის კუთვნილებაზე ამ რეგიონის ერთიანი ენეოლითური კულტურისადმი. კომპლექსის კომპონენტების (ქვის ინდუსტრია, კერამიკა, სამკაულ-ამულეტები და სხვ.) განხილვამ გვიჩვენა დასავლეთ ამიერკავკასიის ენეოლითური ტომების ფართო კავშირები მეზობელ სინქრონულ კულტურებთან. არქეოლოგიურ ნაშთებში მკაფიოდ გამოჩნდა სხვადასხვა კულტურების კომპონენტების თანაარსებობა – ადგილობრივი გვიანენეოლითური (ქვისა და კერამიკის ნეოლითური ტრადიციები), ადრეული მტკვარ-არეზული (ხიზანაანთ გორის A დონე – საკულტო კერა და მისი ატრიბუტები), პროტომაიკოპური (სამარხისა და ფენისეული კერამიკა), ბზენარევი, წოფის წრის გვიანენეოლითური სამეთუნეო ნაწარმი და აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთის (ტურიტელები და სხვა სამკაულები) კულტურული კომპონენტები, რომლებიც მონაწილეობდნენ ამ ძეგლის კულტურული იერის ჩამოყალიბებაში.

როგორც საგვარჯილის მასალების ანალიზმა გვიჩვენა, ამ ნამოსახლარის მცხოვრებლებს ურთიერთობა ჰქონდათ V ათასწ. II ნახევარში აღმოსავლეთ საქართველოში გავრცელებულ ადრესამიწათმოქმედო კულტურის მატარებელ მოსახლეობასთან, რომლებიც პირობითად მისი პირველი ძეგლის მიხედვით წოფის წრის ანუ წოფი-გინჩის ჯგუფის ტომებად იწოდება.

წოფი-გინჩის ადრესამიწათმოქმედო კულტურის გამოჩენა და განფენა ცენტრალური კავკასიონის სამხრეთ რეგიონებში განსაზღვრულია ძვ. წ. V ათასწ. ბოლო – IV ათასწ. I ნახევრით, მესოპოტამური ქრონოლოგიით უბეიდის პერიოდი – ურუქის დასაწყისი [2, გვ. 8].

საგვარჯილის და მასთან ერთად დასავლეთ საქართველოს დანარჩენი ენეოლითური ნამოსახლარების მცხოვრებთა ურთიერთობა ყველაზე მკაფიოდ მაინც ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიური (ყუბანისპირეთი), პროტომაიკოპური კულტურის მატარებელ ტომებთან ჩანს. პროტომაიკოპური კომპონენტის გამოჩენა ამიერკავკასიაში მკვლევართა მიერ ნავარაუდევია უბეიდისა და ურუქის პერიოდის დასაწყისში, რომელიც ჩამოყალიბდა წოფი-გინჩის გვიანენეოლითური ბლოკის ჩარჩოში [1, გვ. 40] და განაგრძობდა არსებობას მტკვარ-არეზის დასაწყის პერიოდამდე (დიდუბე-კიკეთის ჩარჩოების ჩათვლით) [2, გვ. 10]. პროტომაიკოპურ კერამიკულ ფორმებსა და ტექნოლოგიურ თავისებურებებს დეტალური პარალელები გააჩნია აღმოსავლეთ ანატოლიის ენეოლითური ნამოსახლარების (ასლან თეფე VI A, ნორშუნ თეფე, თეფეჟიქი) უბეიდ-ურუქის პერიოდის ხეკსელ ვარეს ტიპის სამეთუნეო ნაწარმთან [1, გვ. 40], რის საფუძველზეც აღნიშნული კერამიკული ტრადიცია აღმოსავლეთ ანატოლიიდან მომდინარედაა მიჩნეული, ამიტომ ამ ელემენტების ჩრდილო კავკასიაში გამოვლენა ითვლება აღმოსავლეთ ანატოლიური კულტურული ზემოქმედების შედეგად [2, გვ. 2] ეს კულტურული ზემოქმედება პირველყოვლისა დასავლეთ ამიერკავკასიამ განიცადა, რომლის სამხრეთ-დასავლეთი ნაწილი უშუალოდ ებჯინება აღმოსავლეთ ანატოლიას. ამ გეოგრაფიული სიახლოვის შედეგი უნდა იყოს საგვარჯილის და საერთოდ დასავლეთ საქართველოს მღვიმური ენეოლითისა და პროტომაიკოპური არტეფაქტების დეტალური პარალელები.

საგანგებოდ უნდა შევნიშნოთ, რომ სხვადასხვა კულტურების აღნიშნული კომპონენტები, რომლებიც განსაკუთრებით ჭარბად შეიმჩნევა საგვარჯილის ენეოლითური ფენის ზედა, A დონეზე, გვხვდება სტრუქტურულად ერთ ფენაში, სტერილური, შუალედური შრის გარეშე, რაც მათ თანაარსებობას და თანადროულობას მოწმობს. ყოველივე კი მიუთითებს ძვ. წ. V ათასწ. II ნახევარში სხვადასხვა ეთნოკულტურული მოსახლეობის ურთიერთზემოქმედების პროცესზე.

ანალოგიური სურათი შეინიშნება დასავლეთ საქართველოს მღვიმურ ძეგლებში (ძუძუანა, თეთრი მღვიმე, სამერცხლე კლდე) მათში საგვარჯილის მსგავსად ერთ ფენაში თანაარსებობს ადგილობრივი, პროტომაიკოპური, წოფის წრის გვიანენეოლითური და ადრეული მტკვარ-არეზული კულტურების კომპონენტები.

მსგავსი მდგომარეობაა ჩრდილო კავკასიის მთიანეთის მღვიმურ ენეოლითურ ძეგლებში (შაუ ლეგათი, მიშთულაგთი ლეგათი), სადაც ერთ ფენაში სტერილური შრის გარეშე თანაარესებობს ადრეული მტკვარ-არეზის (ხიზანაანთ გორის E დონე) და წოფის ჯგუფის გვიანენეოლითური კერამიკა [2, გვ. 2]. თხელი ფენები (დაახ. 10 სმ სისქის) კი, რომლებიც ამ მასალებს შეიცავენ, მიუთითებენ აღნიშნული მღვიმური სადგომების სეზონურ ხასიათზე, რომლებიც საძოვრებზე საქონლის გადარეკვასთან იყო დაკავშირებული [2, გვ. 2]. საგვარჯილის სქელი კულტურული ფენა კი მოწმობს ამ ნამოსახლარის სტაციონარულ ხასიათს. როგორც არაერთხელ უკვე გვქონდა აღნიშნული, ნამოსახლარზე კარგად საბუთ-

დება მესაქონლეობა, როგორც მეურნეობის განვითარებადი დარგი. უნდა ვიფიქროთ, რომ დასავლეთ საქართველოს მღვიმური ენეოლითური ნამოსახლარებისა და ჩრდილო კავკასიის სინქრონულ ძეგლებზე დადასტურებულმა მეურნეობის იდენტურმა ფორმამ განაპირობა ამ რეგიონების მატერიალური კულტურის დიდი სიახლოვე.

ძვ. წ. V ათასწ. II ნახევარში საგვარჯილის და დასავლეთ საქართველოს მღვიმეების გვიანენეოლითური მესაქონლე ტომები უფრო მობილურები უნდა ყოფილიყვნენ, ვიდრე ამავე რეგიონის ღია ენეოლითური ნამოსახლარების მიწათმოქმედნი. მათ ურთიერთობა უნდა ჰქონოდათ როგორც ამ უკანასკნელებთან, ისე ზემოაღნიშნულ სინქრონულ კულტურებთან, რაც მიუთითებს რამდენიმე ეთნოკულტურული ტიპის რთულ ურთიერთზემოქმედების პროცესზე.

ამგვარად, საგვარჯილის II ფენის მასალების აღნიშნული პარალელების საფუძველზე კარგად ჩანს ფინალური გვიანენეოლითიდან ადრეულბრინჯაოზე გარდამავალ პერიოდში ადგილობრივი გვიანენეოლითური, ადრეული მტკვარ-არეზული (ხიზანაანთ გორის E პერიოდი), პროტომაიკოპური და წოფის წრის კულტურების კომპონენტების თანაარსებობა და სინქრონულობა.

საგვარჯილის გვიანენეოლითურ ფენაში ხიზანაანთ გორის E დონის კომპონენტის დადასტურება უნდა მიგვითითებდეს ამ პერიოდის დასავლეთ საქართველოში მტკვარ-არეზული მოსახლეობის გაჩენაზე.

ლიტერატურა

1 Кореневский С. И. Галюгай 1- поселение майкопской культуры, М., 1995.

2. Ростунов В. Л. Проблемы переходного периода от энеолита к эпохе ранней бронзы на центральном Кавказе. Доклад на международной конференции "Кавказ в контексте всемирной истории". Тб., 1996.

Поселение эпохи энеолита грота Сагварджиле
(резюме)

Археологической экспедицией Института истории им. И. Джавахишвили АН Грузии под руководством Н. З. Киладзе (Бердзенишвили) в 1951-1952 годах в Западной Грузии, Терджольском р-не был раскопан многослойный грот Сагварджиле, материал которого по сей день не опубликован.*

Грот находится в ущелье р.р. Дзеврула и Шави-цхали (притоки р. Квирила), на расстоянии 0,5 км. к северо-востоку от селения Дзеври (рис. 2). Карстовый каньон с трех сторон замкнут известковыми скальными массивами верхнего мела: на западе – горой Сепарети, на севере – горой Апицхебули и на востоке – горой Квахнури. На левом берегу р.р. Дзеврула и Шави-цкали, в нижней части горы Квахнури, находится грот Сагварджиле. В ущелье ярусами расположено множество пещер, скальных навесов и гротов.

От русла рек Дзеврула и Шави-цкали на высоте 8 метров расположена терраса, образованная альювием 40 метровой ширины, которая упирается в подошву склона горы Квахнури. Современное русло рек находится на высоте 203,25 м от уровня моря. Высота террасы от уровня моря 211 м. От нее до горизонтальной площади грота тянется склон длиной в 32 м и с уклоном в 16. Найбольшая высота пола грота 220,5 м от уровня моря. Грот от современного русла реки находится на высоте около 17,20 метров (разрез I-I). Ширина грота у входа равна 37 м, найбольшая длина – 13 м, максимальная высота – до 22 метров. Южная часть низкая и доходит до 2 метров.

Археологические раскопки были проведены внутри грота, на передней площадке, на пологом склоне перед гротом и отчасти на террасе (рис. 4-6).

В гроте было раскопано три больших участка: центральный – раскоп I, который был доведен до материка (14 м); северный участок – раскоп II и южный – раскоп III. Глубина II раскопа в западной части, т.е. на склоне, равна почти 3,5 метрам, а в восточной части – 6 метрам. Длина каждого раскопа – 40 метров. Первые два участка раскопаны вместе со склоном, а на третьем – взята только горизонтальная площадь.

Стратиграфия культурных слоев на всех участках почти одинакова, только мощность слоев разная. В I и II раскопах культурные слои насыщены остатками.

---

* Процесс раскопок и стратиграфия культурных слоев восстановлена по полевым дневникам и отчетам раскопок Н.З. Киладзе (Бердзенишвили).

Н. З. Киладзе (Бердзенишвили) в гроте Сагварджиле предварительно выделила следующие слои: сверху первый слой – хронологически наиболее поздний с погребениями дохристианского времени и средних веков; второй слой – неолит, в верхних горизонтах с примесью энеолитического материала; и пять культурных слоев палеолита. В данной работе мы специально остановимся на материалах второго слоя, который в разрезах обозначен под №5 (разрез IV-IV).

После детального изучения материалов второго слоя и стратиграфии культурных отложений грота было установлено, что второй (сверху) культурный слой принадлежит эпохе энеолита, верхний горизонт которого содержит также фрагменты керамики соседних синхронных культур. Второй слой морфологически и структурно однообразен, поэтому он не разделен в разрезах. Мощность второго слоя местами достигала до трех метров (разрез IV-IV, №5).

Так как энеолитический слой врезан в более рание слои (неолитический, мезолитический, палеолитический), материал последних был примешан в нижних горизонтах этого слоя. С помощью сравнительно-типологического анализа ранний материал мы отделили от энеолитического (таб. I, 2, 7-9; таб. XXVII-XXIX).

В северо-западной части грота (II раскоп) энеолитический слой был представлен на передней площадке грота и в начале склона. Здесь хорошо сохранилась стратиграфия.

На передней площадке (II раскоп) после снятия верхнего слоя содержавшего поздние погребения, на глубине 1,5 м был выявлен рыхлый, однородный второй культурный слой, который представлял собой сероватые, золистые суглинки с известковым щебнем (разрез IV-IV, №5). В центральной части между квадратами 10-16 этот слой был разделен двумя сильно обожженными глинобитными полами (разрез IV-IV, №6). Верхний пол находился на глубине 1,65 м, над которым имелась зольная прослойка. Толщина пола 20-25 см.

В южной части пол постепенно возвышался и кончался также глинобытным усеченно-конусообразным холмиком, возможно здесь имелся подиум – культовая площадка, на которой был найден материал. На глинобытном полу была найдена керамика энеолитического периода и кости животных. Такой же керамический материал находился внутри пола.

В северной части этого глинобытного пола выявлен культовый очаг (рис. 24-25), который представлял вырытую в полу яму, обмазанную глиной (глубина –18 см, диаметр – 80 см). край очага немного возвышался, переходил на пол и создавал своеобразный бордюр (рис.24-25).

Вокруг очага на утрамбованной площадке были найдены обломки глиняной посуды, кости животных, пряслица и керамические иммитации колес. В этом же слое найдено круглое ушко глиняного сосуда, фрагменты черной и красной керамики, олений рог, шило из рога и обломок каменного топора. В южной части глинобытного пола было зафиксированно еще три маленьких очага.

В верхнем горизонте второго слоя найден миниатюрный терракотовый мужской торс (таб. XXIII,6; рис. 26,1).

Конструкция культового очага напоминает очаг из поселения Хизанаант гора (уровень Е). Здесь же найдены фрагменты раннекуро-аракской керамики.

Под верхним глинобитным полом находился второй глинобытный обожженый пол, где были обнаружены столбовые ямочки диаметром примерно в 20 см (рис. 20, 22). В этом горизонте найден многочисленный археологический материал энеолитического времени.

Ненарушенные глинобытные полы с очагами и хозяйственными ямами, налегающие друг на друга, без стерильных прослоек, их толщина, говорят о неприрывном, длительном обитании человека в гроте.

На глубине 2-х метров, под уровнем глинобытного пола, обнаружено энеолитическое погребение (рис. 23). Костяк лежащий на левом боку, был сильно скорчен. В области живота найден каменный топор архаичной формы (который к сожалению до его фиксации сразу был утерян). С левой стороны между нижней челюстью и костью лопатки лежало глиняное пряслице (возможно оно было подвешено на шее покойника), там же стоял глиняный круглодонный миниатюрный кувшинчик без ручки. Круглодонная миска лежала между левым локтем и ребрами. Посуда была ручной лепки. Сосуды имели майкопский облик. Это самое древнее погребение не только в Сагварджиле, но и во всей Западной Грузии.

Орудия труда энеолитического слоя в основном изготовлялись из местного дзеврульского кремня и местных твердых пород камня. Сравнительно реже употреблялся импортный обсидиан. Как сиревой материал в изобилии применялась речная галька. Кроме того встречаются орудия из аргилита, базальта, серпентина и других пород камня. Было найдено множество кремневых отщепов, обломков, нуклеусов, пластин и полуфабрикатов орудий, что указывает на их местное изготовление.

Кремневые орудия представлены скребками, резцами, проколками, сверлами, ножами и др., среди орудий особо выдельяется многочисленная и многообразная группа наконечников копий и стрел, обрабо-

танных двусторонней отжимной ретушью (таб. II-VIII). Наконечники копий и стрел в основном листовидной или трехугольной формы, с черенком или без, с прямим или слегка вогнутым основанием, или с выемкой по бокам. наконечники стрел отличаются малыми размерами.

Орудия из речной гальки и других тверых пород представлены шлифованными клиновидными топорами, теслами, долотами, стамесками, пращевыми камнями, зернотерками разных размеров (таб. IX-XVI).

Особенно в большом количестве найдены костьяные и роговые орудия – землекопалки с просверленным обухом и расширенным полированным лезвием, шилья, проколки, иглы, костьяные рыболовные крючки и другие орудия труда (таб. XVII-XXII).

Керамика второго слоя представлена фрагментами местной западногрузинской энеолитической керамики – розовато-сероватого или серого обжига, ручной лепки, с примесями кварца и слюды, часто лощенная, плоскодонная, иногда с чуть выпуклым дном, без ручек, неорнаментированная. Она представлена горшками, кувшинами, мисками, чашами, сковородообразными изделиями и др. Эта местная керамика сосуществует с керамикой соседних синхронных культур (раннекуро-аракская, Цопская, Протомайкопская) а именно, в этом слое встречаются фрагменты светложелтой лощеной керамики с растительными примесями (саманная), аналоги которой имеются в керамических комплексах Цопского поселения и нижнем слое Бериклдееби; Встречаются фрагменты тазообразных сосудов которые, как правило, вокруг края украшены дырочками. Аналогичная керамика характерна для Цопского поселения. В этом же слое встречаются фрагменты сосудов краснолощенной до блеска, тонкостенной, круглодонной, изготовленной из отмученной глины, неорнаментированной, без ручек, с низким отогнутым венчиком и округлым туловом. Аналогичная керамика встречается почти на всех западногрузинских пещерных и открытых энеолитических поселениях. Она известна также из открытых энеолитических поселений южной Грузии-Цопи, Арахло, Абелия, Абастумани и др. Эта группа керамики имеет близкие аналогии в комплексах Майкопских поселений.

Энеолитический комплекс Сагварджиле характеризуется множеством и разнообразием форм каменных (сланцевые, мергелевые, серпентиновые и др.) и керамических браслетов (таб. XXV-XXVI), украшенных рельефными валиками. Каменные браслеты известны почти из всех западногрузинских энеолитических поселений. Их очень много также в нижних слоях Мешоко, а керамические найдены пока только в Сагварджиле и двух Прикубанских поселениях Майкопской культуры

из бассейна р. Фарс – Ясенова поляна и Веселый. Очевидно, жители Сагварджиле имели тесные связи с племеннами, жившими в бассейне р. Фарс.

Особо следует отметить северо-восточный участок грота, где хорошо сохранился культурный слой энеолита. На двухметровой глубине, в слое брекчии вместе с другими остатками было обнаружено 19 раковин морских мольюсков рода турител (Turritella duplicata sinue). Верхний сверток каждой раковины был просверлен. Видимо, они являлись частю ожерелья (рис. 20). Специалисты * считают, что эти раковины происходят из Средиземного моря или же из Индийского океана (включая район Красного моря). подобные украшения не известны из памятников древнекаменного века Кавказа.

В южной части того же слоя были найдены просверленные пластинки и подвески разной формы, сделанные из мягкой породы камня – талька (жировика), покрытые точечно-линейным орнамертом (таб. XXVI).

В очаге того же слоя найдена сделанная из тонкой пластинки талька подвеска, напоминающая голову животного, обе стороны которой украшены орнаментом. Часть подвески обломана, а сохранившийся край зазубрен (таб. XXVI, 20).

У северной стены первого раскопа, на глубине около 3-х метров была обнаружена выточенная из трубчатой кости животного шиловидная подвеска, олицетворяющая рыбку. На месте глаза имеется отверстие для подвешивания. Хвост рыбки покрыт т.н. “елочным орнаментом”, выполненым неглубокими, симметричными царапинами. таким же декором украшена головка костяной булавки (таб. XXVI, 16; таб. XXVI, 17).

Все украшения Сагварджиле (кроме браслетов) Н. З. Киладзе (Бердзенишвили) были отнесены к палеолиту, браслеты к неолиту.

Последние исследования создали необходимость пересмотра датировки украшений Сагварджиле. На основе стратиграфического и типологического анализа выяснилось, что все украшения – браслеты, подвески разных форм, раковины от ожерелья, булавки относятся к энеолитическому слою и находят (кроме раковин) аналогии как в западногрузинских энеолитических поселениях, так и в прикубанских памятников майкопской культуры.

Подвески – характерный компонент как западногрузинских энеолитических, так и майкопских поселений. В Сагварджиле они груше-

---

* Раковины были изучены завотделом Гидробиологии института Зоологии проф. А. Садовским и научным сотрудником Ленинградского Института Зоологии И. Галкиным под руководством проф. А. Жадина.

видной или каплевидной формы выточены из мягкой породы камня (талька), а в вверхних слоях Мешоко найдены костяные каплевидные подвески. Из обоих памятников известны также подвески из зубов диких зверей. В неолите вышеперечисленные украшения пока не известны.

В погребении и у культового очага энеолитического слоя Сагварджиле, также как в самом слое, были найдены керамические и каменные пряслица конусовидной и биконической формы и также каменные и керамические круглые диски в центре с отверстием (таб. XXIII-XXIV). Аналогичные предметы засвидетельствованы также в энеолит-раннебронзовых слоях пещерных и открытых поселений Западной Грузии. Некоторые пряслица украшены процарапанными лучеобразными линиями, точками или ногтевидными углублениями.

На основании этнографических данных Западной Грузии устанавливается, что кроме практического значения в быту пряслица и круглые диски участвовали в культовом ритуале. Предпологается, что они были пожертвованы в честь богини покровительницы домашнего скота, были связаны с культом солнца и плодородия (Бардавелидзе, Квициани). Изображенный лучеобразный декор на пряслицах исследователи (Г. Джавахишвили, Я. Киквидзе) увязывают с астральным культом. На некоторых пряслицах Сагварджиле и Самеле-клде вычерчено по девять лучевых линий, низходящих из центра. Не исключено, что уже в эту пору число девять было сакральным.

В этом же слое был выявлен также материал связанный с культом быка (рог быка стоящий на платформе) (рис. 9), а также каменный фалос и мужская терракотовая статуэтка указывающая на возрастающую роль мужчины (таб. XXIII, 5,6).

Особо надо отметить находки медных предметов (9 ед.) изготовленных холодной ковкой-четырехгранные шилья, рыболовные крючки, спираль (таб. XXII, 10-17). Анализ этих предметов показал, что они изготовлены из 98% меди и естественной примеси мышяка.

Металлические изделия западнозакавказских пещерных поселений эпохи позднего энеолита-ранней бронзы указывают на их местное изготовление, что документируется находками, как медных, так и предметами связанными с металопроизводством – глиняная формочка для отливки чушки, полусферический тигель, литейная форма (Самерцхле клде), тигель (Самеле клде).

Второй слой Сагварджиле в большом количестве содержал фаунистические остатки диких и домашних животных. Материал был изучен палеонтологом Н. И. Бурчак-Абрамовичем.

Анализ костного материала показал, что представители дикой фауны составляли 56% (от общего количества костей), а домашние животные – 34%. (10% неопределимы). всего установленно 25 видов. Из них 5 видов – домашние млекопитающие: крупный рогатый скот (Boc taurus L), свиня (Sus skrofa domectica L), овца (Ovis aries L), коза (Capra hirkys L), мелкий рогатый скот (Capra aut Ovis), собака (Canis familiaris L), Остальные виды принадлежали диким животным (14 видов) и птицам (5 видов).

Среди домашних животных Сагварджиле, главное хозяйственное значение имел крупный рогатый скот. По количеству костей он превосходил все виды домашних и диких животных, взятых в отдельности каждый – 78% от всего количества костей домашних животных и 26,5 % от общего количества всех костей.

Наиболее важное охотничье значение имели три вида диких копытных – кобан, олень и косулья, составляющие вместе 41 % от общего количества костей и 72 % от количества костей диких животных.

Статистика фаунистического материала указывает, что племена, жившие в гроте в эпоху энеолита-ранней бронзы разводили крупный и мелкий рогатый скот, а также свиней. Скотоводство имело придомный характкр. Хотя как видно из количественного анализа фаунистических остатков, охота также играла большую роль в хозяйстве энеолитических племен.

Изучение энеолитического комплекса Сагварджиле выявило связи местных племен с соседними синхронными культурами. Особо следует отметить, что в структурно однообразном слое, без стерильной прослойки были встречены компоненты местной позднеэнеолитической, протомайкопской, Цопи-гинченской и ранекуро-аракской культур, что указывает на их сосуществование, одновременность и также о сложных процесах взаимодействия разных синхронных культур.

Радиоуглеродных дат (14 С) западногрузинских энеолитических памятников очень мало. Заслуживает внимание калиброванная радиоуглеродная (14 С) дата верхнего слоя пещеры Дзудзуана (Чиатурский р-он) – 4366± 217 т.е. последние столетия V тыс. до н.э.

Для датировки западногрузинских энеолитических пещерных поселений значительный материал был получен с Даркветского навеса, верхние слои которого относятся к позднему энеолиту, синхронны Сагварджиле (II слой) и принадлежат к одной западногрузинской энеолитической культуре.

Каменная индустрия Сагварджиле (орудия труда, техника их обработки). керамика и также остальные элементы комплекса (пряслица,

браслеты и др.) имеют близкие аналогии в комплексе Дзудзуана и в верхних слоях Даркветского навеса. Сравнительно-типологический анализ этих памятников указывает на их синхронность. Следовательно, позднеэнеолитический комплекс Сагварджиле в общем следует отнести к концу V тыс. до н.э.

Указанную датировку также поддерживает принятая дата позднего энеолита Грузии, которая определяется финальной стадией Северного Убеида [Кавтарадзе].

Как отмечалось выше в Сагварджиле с местными компонентами сосуществовала керамика Цопи-гинчинской культуры, что указывает на их синхронность. Появление Цопи-гинчинской ранеземледельческой культуры и ее распространение в южных районах Центрального Кавказа определьяется концом V тыс. до н.э, по месопотамской хронологии периодом Убеида – начало Урука [Ростунов].

На основе учета имеющихся данных изучаемый комплекс Сагварджиле относим к переходному периоду от финального позднего энеолита к ранней бронзы.

The eneolithic Settlement of the cave Sagvarjile
(Summary)

The multilevel cave Sagvarjile (West Georgia, Terjola region) was excavated in 1951-1952 by the Ivane Javakhishvili historical institute archaeological expedition under the head of N. Kiladze (Berdzenishvili). The materials of this expedition have not been published until now.

The cave is situated on the left bank of lime gorge of rivers Dzevrula and Shavi Tskali (the tributaries of river Kvirila), on the lower part of mountain Kvakhnura, 0.5 km north of village Dzevri.

Archaeological excavations were carried out inside the cave, on the front ground, on the front slope of the cave and partially on the terrace. Three large sections were excavated in the cave: central (swell I), northern (swell II) and southern (swell III). The second swell was dug at the depth of 3.5 m. The length of every swell is 40m. The stratigraphy of cultural level is the same at every section, only the depth is different.

The following Cultural levels were distinguished by N. Kiladze (Berdzenishvili): level I from above includes pre-Christian and Middle Age burials, the level II is Neolithic, in the upper horizon of which there is the earliest admixture of the mtkvar-araks culture ceramic, and also five Paleolithic levels are observed. The Stratigraphy was best of all preserved in the north-west part of level III (swell II). In present work the materials of the second level marked by No 5 (the section IV-V) will be considered.

In result of detailed study of stratigraphy and materials of the level II it has been determined that this level belongs to the eneolithic period, the upper horizon that contains ceramics of adjusting synchronous cultures. Eneolithic level is morphologically and structurally homogeneous and it doesn't contains the divisive layers. The thickness of the level is nearly 3 m (section IV-IV, No 5). Since the eneolithic level is cut into previous levels, its lower horizon contains Neolithic, Mesolithic and Paleolithic materials. Based on comparative-typological analysis we distinguished the older material from the eneolithic (Tab. 1,2,5,7-9; Tab XXVII-XXIX).

In the central part of eneolithic level two floors were revealed, they were upon each other, made of red baking clay. In the north, part of this floor the cultic hearth was found, in the form of the clayed hole (depth 18 cm, diameter 80 cm). The edge of the hearth was little elevated, shifted to the floor and made peculiar border (figs. 21-22). The ceramics of eneolithic period, bones of animals, kneecaps, and some ceramic, spindle-shaped articles, pierced in the middle were found on the clayed section around the

hearth. The construction of cultic hearth resembles the hearth of Khizanaant Gora settlement. Earlier fragments of Mtkvar-araks culture ceramics are found here. The floor was gradually elevates in the southern part and was ended with clayed ground of conic from and cut head. Perhaps there was cultic ground-podium where the material of eneolithic period was found.

Under the clay floor layer, in the depth of 2 meters the burial of eneolithic period was found (fig. 21). The skeleton was lying on the left side very crooked position. In the region of its abdomen there was found an archaic large stone axe, between the lower jaw and clavicle there was a clay knee-cap. A tiny, jug-like round-bottomed article was nearby. Between the left elbow and ribs, there was a clay round-bottomed bowl. The bowl was hand-made and of Maikop culture appearance. It is the oldest burial not only in Sagvarjile, but also in whole West Georgia.

Eneolithic labor tools were mainly made of hard sorts of local flint and stone. Obsidian was relatively seldom used. Cutters, scrapers, knives, drillers, borers and others represent Flint industry. Arrowheads and spear-tips are particularly distinguished among the tools. Tools made of hard depositions and shingle is represented by polished axes, chisels, cutters, scrapers, stones for catapults, hand-mills (Tab.XVII-XXII).

The second level ceramic is represented with local eneolithic ceramic of western Georgia. It coexists with the ceramic of adjacent synchronous cultures (earliest Mtkvar-Araksian, Tsopi-ginchi type, proto-Maikopic); Ceramic of Maikopic type is found nearly in all eneolithic settlements of West Georgia.

Eneolithic complex of Sagvarjile is characterized by variety of ornaments and amulets. Worthy of noting are numerous stone and ceramic bracelets, pierced platelets of different forms and pendants, made of soft deposition. Some of them were covered with a dotted-lined decorative pattern. Pendant in from of a fish and awl-like, engraved of bone, tail of which is ornamented with fir decorative pattern is also worthy of noting. The head of clasp is ornamented with the similar decor.

We must particularly refer to 19 shells of sea molluscus – Turritella dublicata sinue, found in the depth of 2 meters. Upper curve of each of them is pierced. They are the parts of necklaces (fig. 17) in. specialists! Options they are of Mediterranean or have Indian origin, similar decorations are unknown for the Caucasus Stone Age relics.

All the ornaments of Sagvarjile (excluding bracelets) were considered as Paleolithic, bracelets were considered to be Neolithic by N.Kiladze (Berdzenishvili).

The investigations of last years have shown the necessity of revising the dates of ornaments, based on stratigraphy and comparative-typological analysis it has appeared that all the ornaments and amulets of Sagvarjile belong to eneolithic level. Each of them (excluding shells) have parallels as in west Georgian Eneolithic, so in Kuban Maikopic cultural monuments. Kneecaps and spindle-shaped relics found in Sagvarjile burials of Eneolithic levels and near heart have analogues in the monuments of west Georgian Eneolithic-Early Bronze Age. Some of them are ornamented. Based on west Georgian ethnographic data it has been ascertained that these articles, addition to their practical purpose, took part in cultic rituals.

The materials connected to Bull cult were revealed in the some layer (bull horn stranding on the platform) (fig. 7), stone phallus, man's sculpture (terracotta). These materials point to the rising rope of a man in that epoch.

It must be noted that some bronze things (9 items) were found in this level, which are made by means of cold forge: tetrahedral awls, rods, and spirals. It was determined through the analysis, that these articles consisted of 98% of bronze and small amounts of natural mixtures (2%) arsenic.

Eneolithic level of Sagvarjile contained a great number of bones of domestic and wild animals; the bones of domestic animals contained only 34% (10% were not determined). The cattle, swine, sheep, goats and dogs represent domestic animals. The cattle must have had a leading economic importance. The main objects of hunting were swine, deer, and fallow deer.

The study of Sagvarjile Eneolithic complex has revealed the relations of local tribes to synchronous cultures. It must be particularly noted, that in structurally homogenous level, without sterile ones, coexisted local late Eneolithic, protomaikoic, Tsopi-Ginchi and earliest Mtkvar-Araksian cultural components, that indicates to their coexistence, synchronism and also on the complicated processes of mutual influence of different cultures.

The radio carbonic dates of west Georgian Eneolithic relics a very few. It is notable that upper level of calibrated radio carbonic date of upper level of Dzudzuana cave (Chiatura region) is 4366 ± 217, i.e., the last centuries of 5th millennium B.C.

Darkveti canopy (Chiatura region) has given us a very important material for the dating Eneolithic cave dwellings. Its upper layers belong to late Eneolithic; they are synchronous to Sagvarjile and belong to common west Georgian Eneolithic culture.

Sagvarjile stone industry (labor tools, technique of their processing), ceramic and other elements of complex (kneecaps, bracelets and others) have close analogues in Dzudzuana settlement complex and in the upper level of Darkveti canopy. The comparative-typological analysis of these relics indicated to their synchronism. Hence, the end of 5th mill must generally date Sagvarjile late Eneolithic complex. B.C.

The date accepted for Georgian Eneolithic period supports also the abovementioned date, which is defined by final stage of North Ubeyd (Kavtaradze). As it has already been mentioned, ceramics of Tsopi-Ginchi culture coexists with Sagvarjile local components that indicated to their synchronism. The appearance of early-agricultural culture in the southern region of central Caucasus is defined by the end of 5th B.C., according to Mesopotamia chronology as the starting period of Ubeid-Uruk (Rostunov).

Based on available data we assert Sagvarjile complex to the transition period from final Late Neolithic to Early Bronze Ages.

სურათები

პირობითი ნიშნები

1 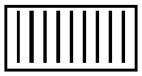

მორუხო-ნაცრისფერი ქვიშნარი, არაერთგვაროვანი, კირქვის დიდ-პატარა ნატეხებისა და როჭკის ჩანართებითურთ, გრუნტში გვხვდება ქვანახშირის პაწია ნატეხები. ფენაში უხვადაა გვიანი პერიოდის სამარხები, ნეოლითური და პალეოლითური ნაშთები.

2

შავი თიხები კირქვის დიდ-პატარა ნატეხებით და როჭკით. ფენაში აქა-იქ გვხვდება გვიანდელი კერამიკის ფრაგმენტები, ნეოლითური და პალეოლითური ნაშთები.

3

შავი თიხები კირქვის დიდ-პატარა ნატეხებით და როჭკით. ქვევრსამარხებისა და ორმოსამარხების ფენა.

4

მოყვითალო თიხები კირქვის როჭკით, ადგილ-ადგილ გვხვდება კირქვის დიდ-პატარა ნატეხები. ნეოლითური ფენა (?).

5 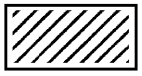

მონაცრისფრო თიხნარები კირქვის დიდ-პატარა ნატეხებით. ენეოლითური ფენა.

6 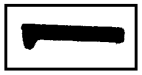

თიხატკეპნილი იატაკები წითლადგამომწვარი.

7 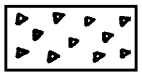

კირქვის როჭკი ქვანახშირისა და თიხნარის შევსებით. მეზოლითური ნაშთები.

8

კირქვის როჭკი ქვიშნარ-თიხნარითურთ. პალეოლითური ნაშთები (IV ფენა).

9 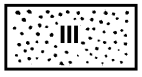

კირქვის როჭკი და დიდ-პატარა ნატეხები ქვიშნარ-თიხნარითურთ. პალეოლითური ნაშთები (III ფენა).

10 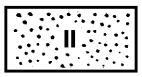

კირქვის როჭკი, ადგილ-ადგილ კირქვის დიდ-პატარა ნატეხები ქვიშნარ-თიხნარითურთ, ბრექჩიები, თიხები, პალეოლითური ნაშთები (ფენა II).

11 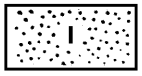

კირქვის როჭკი, ადგილ-ადგილ კირქვის დიდ-პატარა ნატეხები ქვიშნარ-თიხნარითურთ, თიხები, პალეოლითური ნაშთები (ფენა I).

12

კირქვის დიდ-პატარა ნატეხები მოწითალო, არაერთგვაროვანი თიხნარითურთ. მეორადი პალეოლითური ნაშთები.

13 შავი თიხები კირქვის დიდ-პატარა ნატეხებით და როჭკითურთ (დელუვიონი).

14 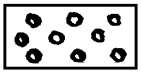 ზედაალუვიალური ფენის კონგლომერატი.

15 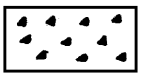 კირქვის დიდ-პატარა ნატეხები მცირეოდენი ქვიშნარის შევსებით.

16 კირქვის დიდ-პატარა ნატეხები ძირითადად ქვიშნარის შევსებით.

17 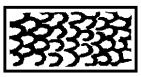 კირქვიერი ბრექჩია ადგილ-ადგილ პალეოლითური ნაშთებით.

18 კირქვის დიდი ნატეხები.

19 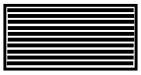 მოწითალო თიხები.

20 მსხვილმარცვლოვანი ქვიშები.

21 კირქვის დიდ-პატარა, სუსტად დამრგვალებული ქვარგვალი, არაერთგვაროვანი თიხნარ-ქვიშნარითურთ (ზედა ალუვიონი).

22 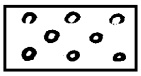 სუსტად დამრგვალებული ქვარგვალი, ქვიშაქვითურთ (მოძრავი, თანამედროვე ალუვიონი).

23 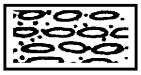 სუსტად დამრგვალებული ქვარგვალები ხრეშითა და ქვიშნარით (ქვედა ალუვიონი).

24 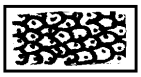 კირქვიერი ტუფი და ბრექჩია.

25 მასიური კირქვები (ზედა ცარცი).

26 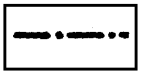 გრუნტის წყლის დონე.

27 ქვაბულის საზღვარი.

სურ. 1

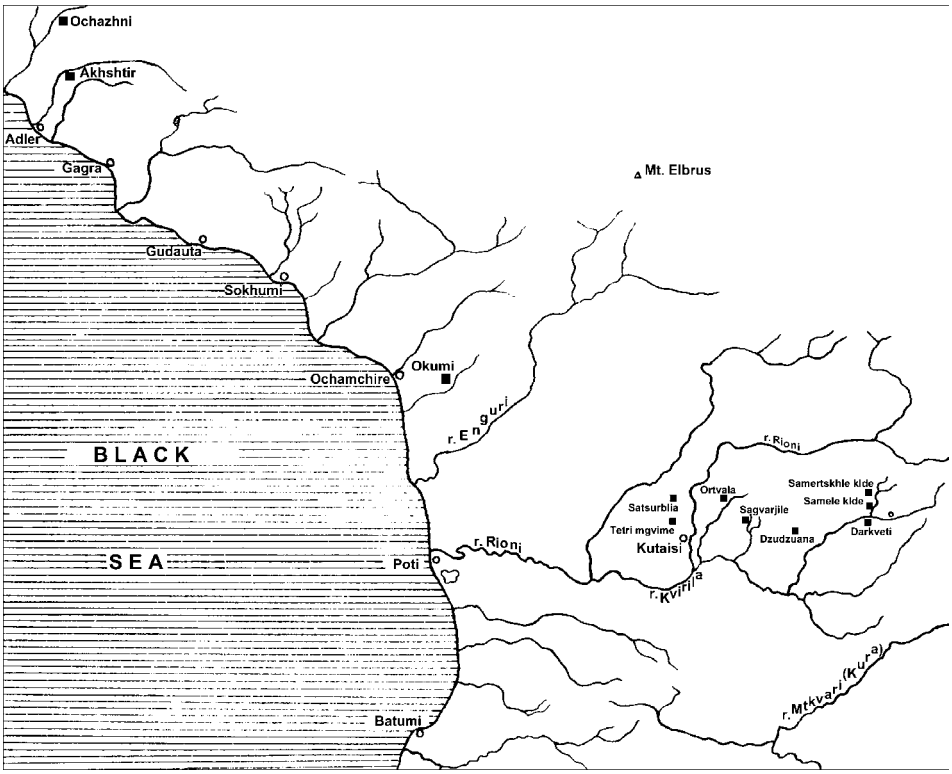

დასავლეთ ამიერკავკასიის მღვიმური ენეოლითური ძეგლების გავრცელების რუკა

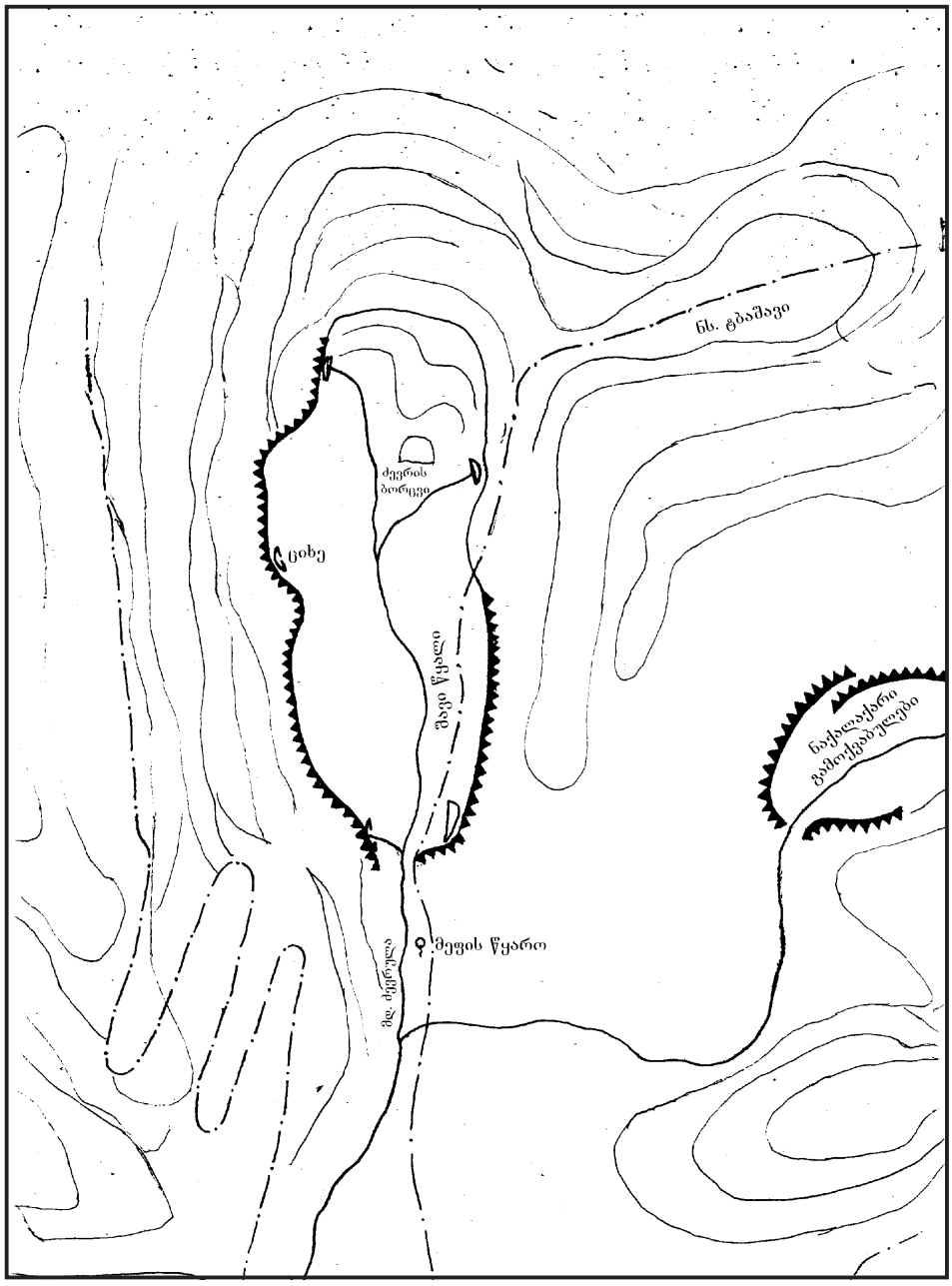

მდ. ძევრულას ხეობის სქემატური რუკა

სურ. 12

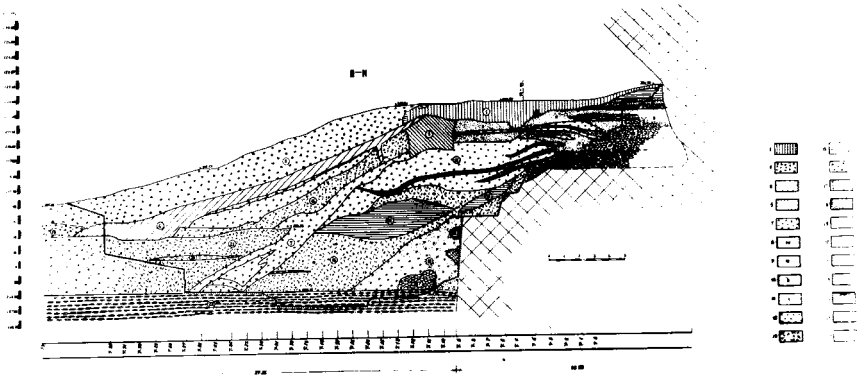

თხრილი I. ჩრდილოეთ კედლის ჭრილი

სურ. 13

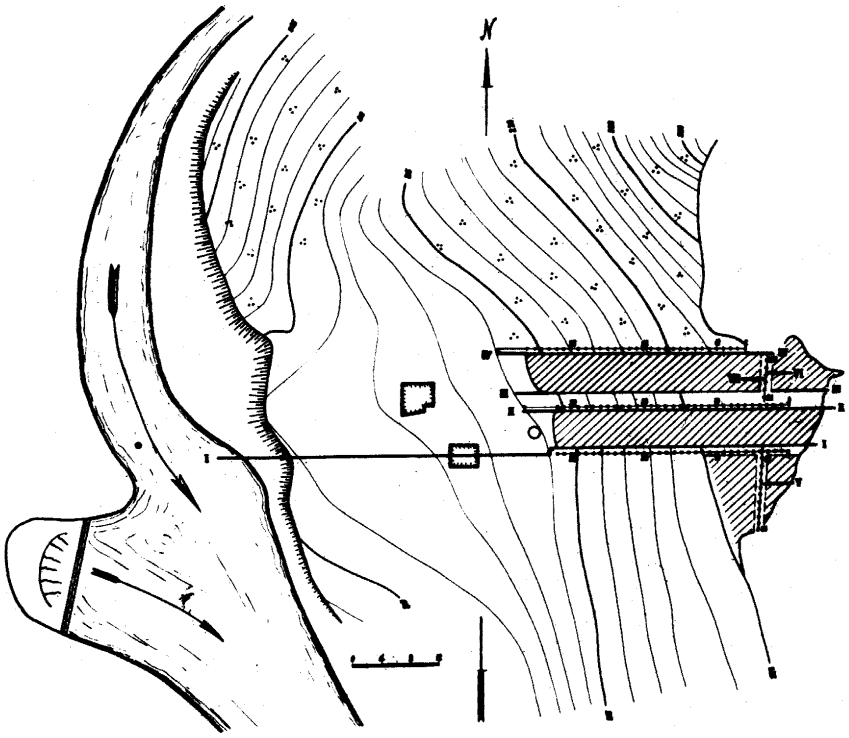

გათხრილი ფართობის გეგმა

სურ. 14

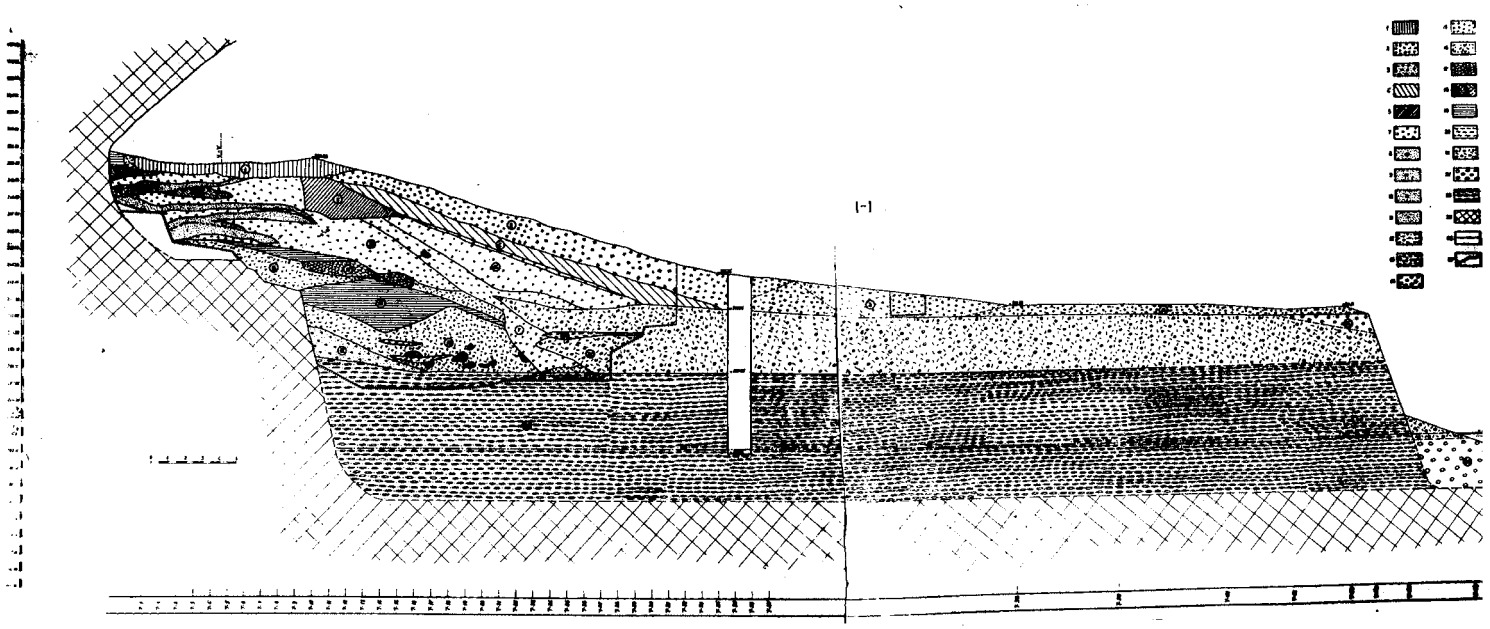

I თხრილის სამხრეთი კედლის გრძივი ჭრილი

სურ. 15

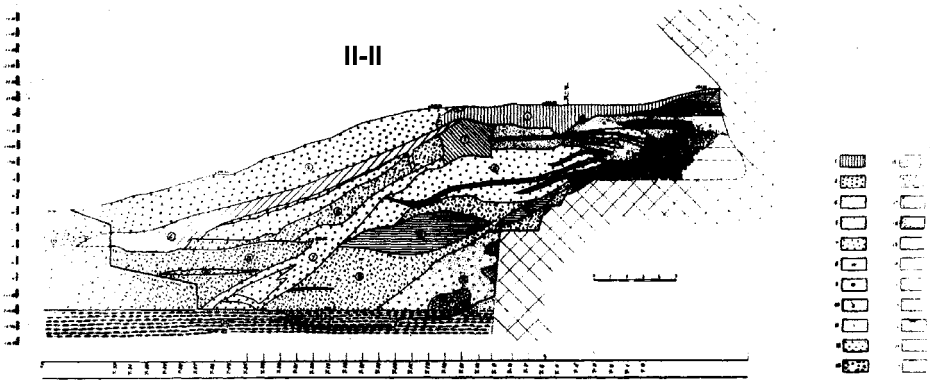

I თხრილის ჩრდილოეთი კედლის გრძივი ჭრილი

სურ. 16

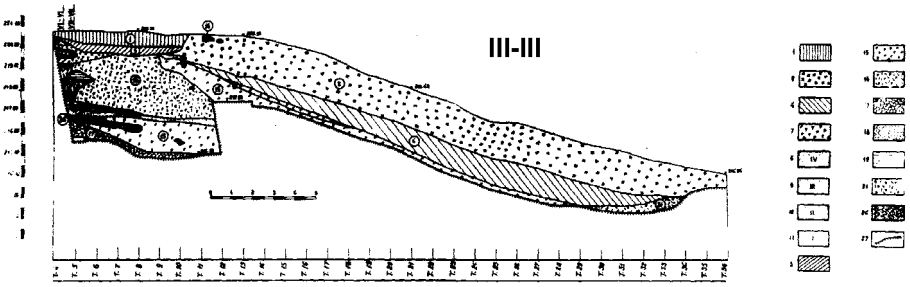

თხრილი II. სამხრეთი კედლის ჭრილი

სურ. 17

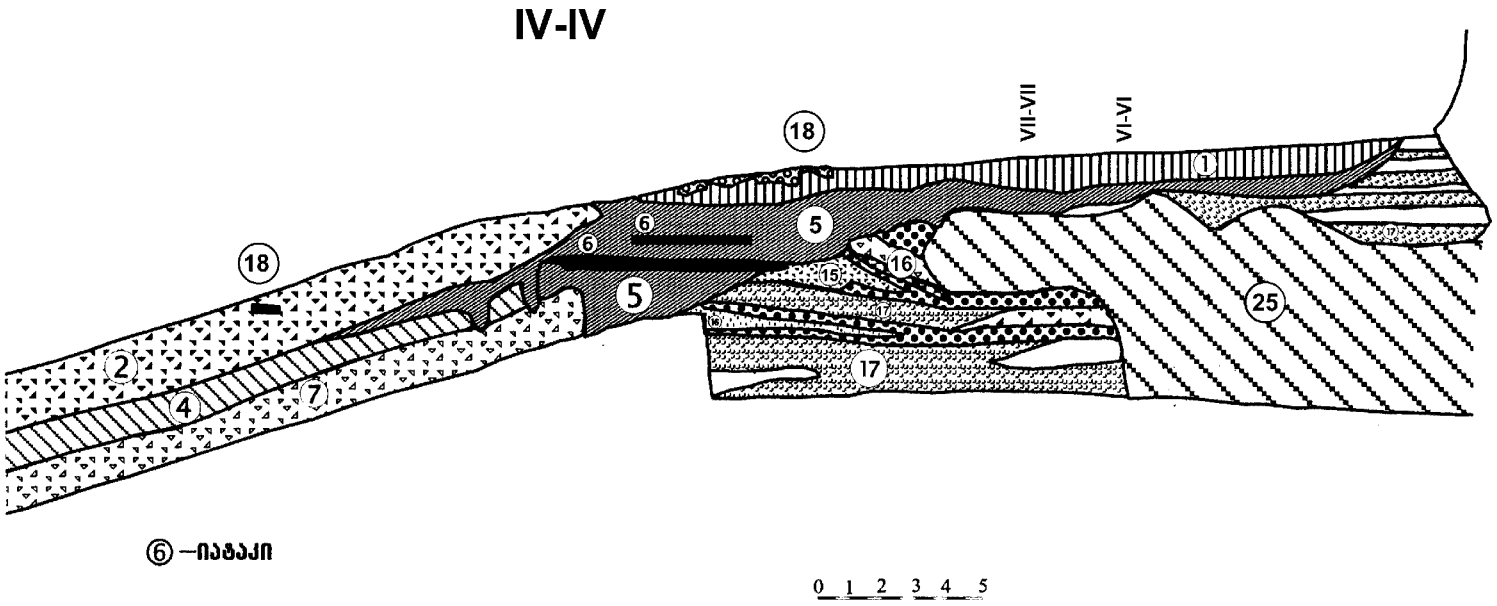

თხრილი II. ჩრდილოეთი კედლის ჭრილი

სურ. 18

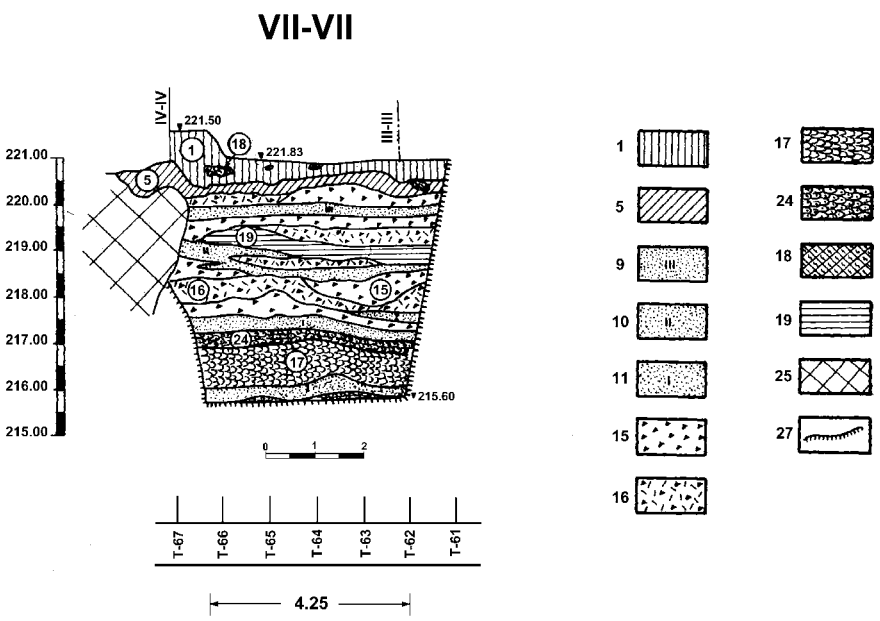

II თხრილის აღმოსავლეთ კედლის განივი ჭრილი

სურ. 19

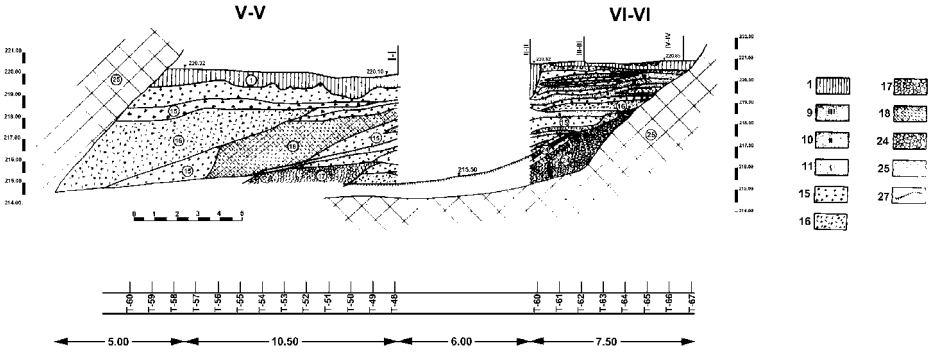

III თხრილის განივი ჭრილი

სურ. 20

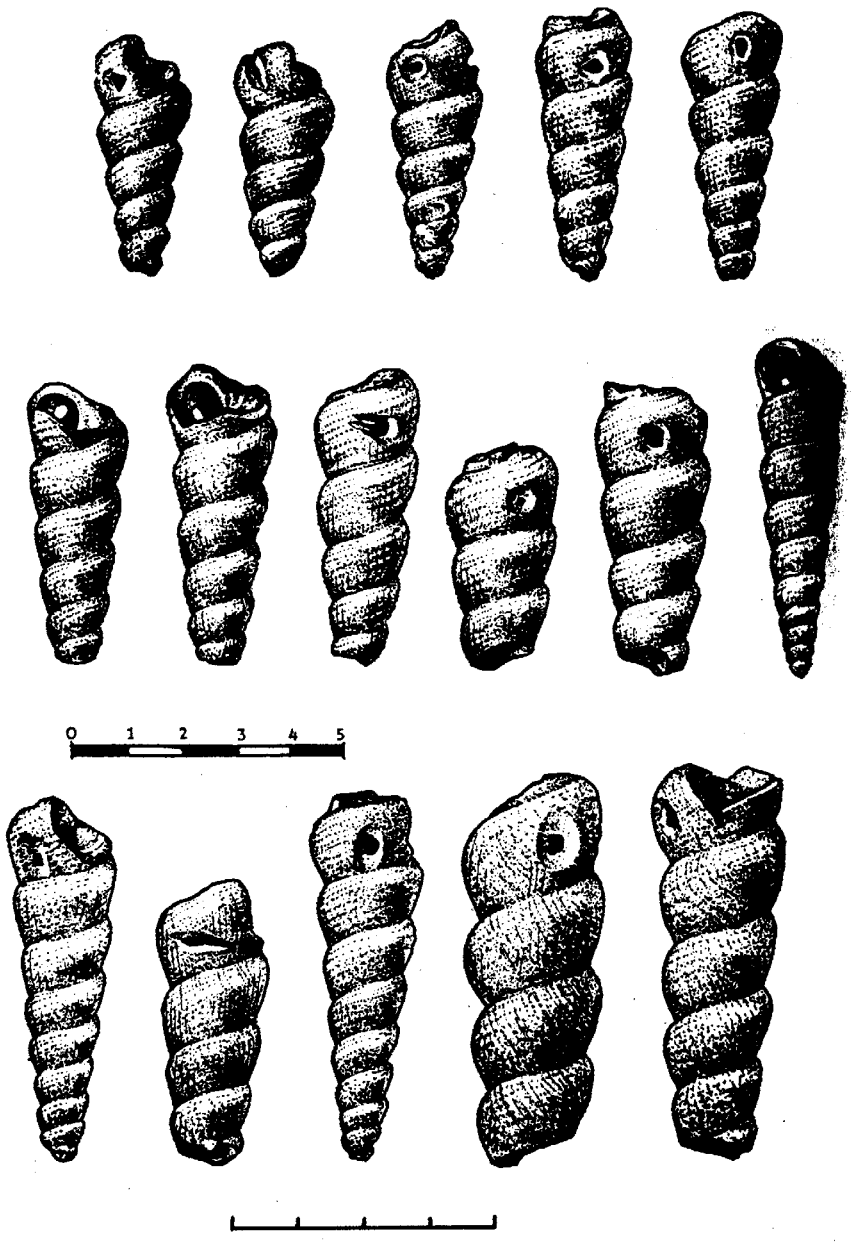

ტურიტელები

სურ. 21

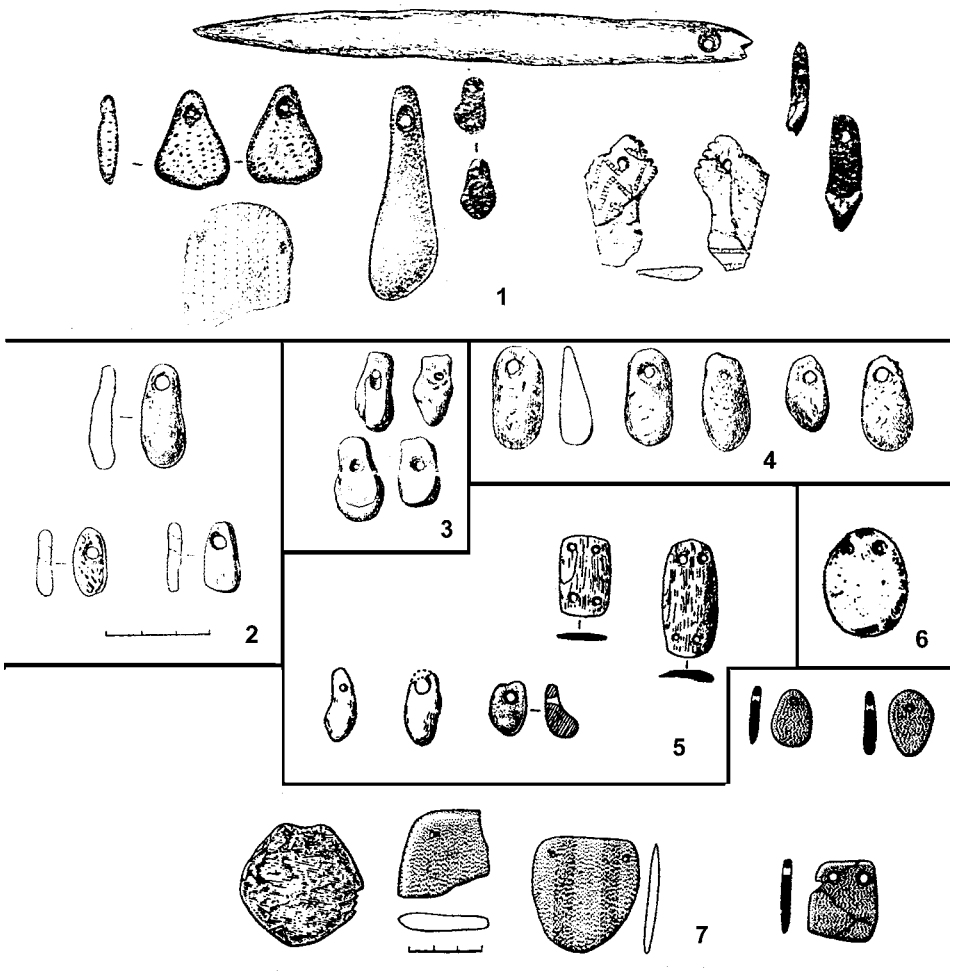

სამკაულები და ამულეტები. შესადარებელი ტაბულა

1. საგვარჯილეს გვიანენეოლითური ფენიდან; 2. მეშოკოს ზედა ფენიდან; 3. ნოვოსვობოდნაიას ყორღანიდან; 4. ნალჩიკის სამაროვანიდან; 5. ლუკა-ვრუბლევეცკაია; 6. ზავი ჩემი (ზაგროსი); 7. ტელ-მაგზალია (მესოპოტამია)

სურ. 22

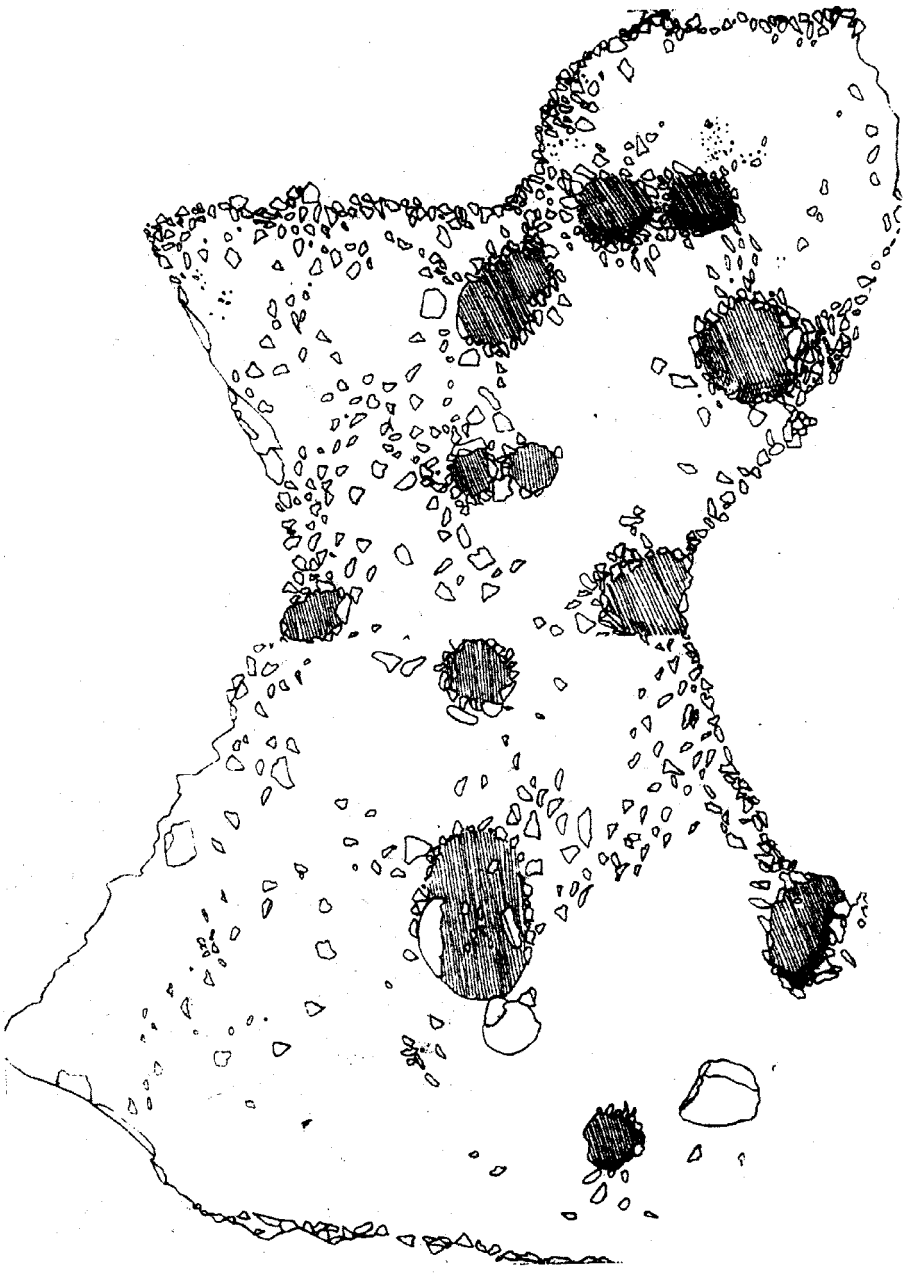

თიხატკეპნილი იატაკი

სურ. 23

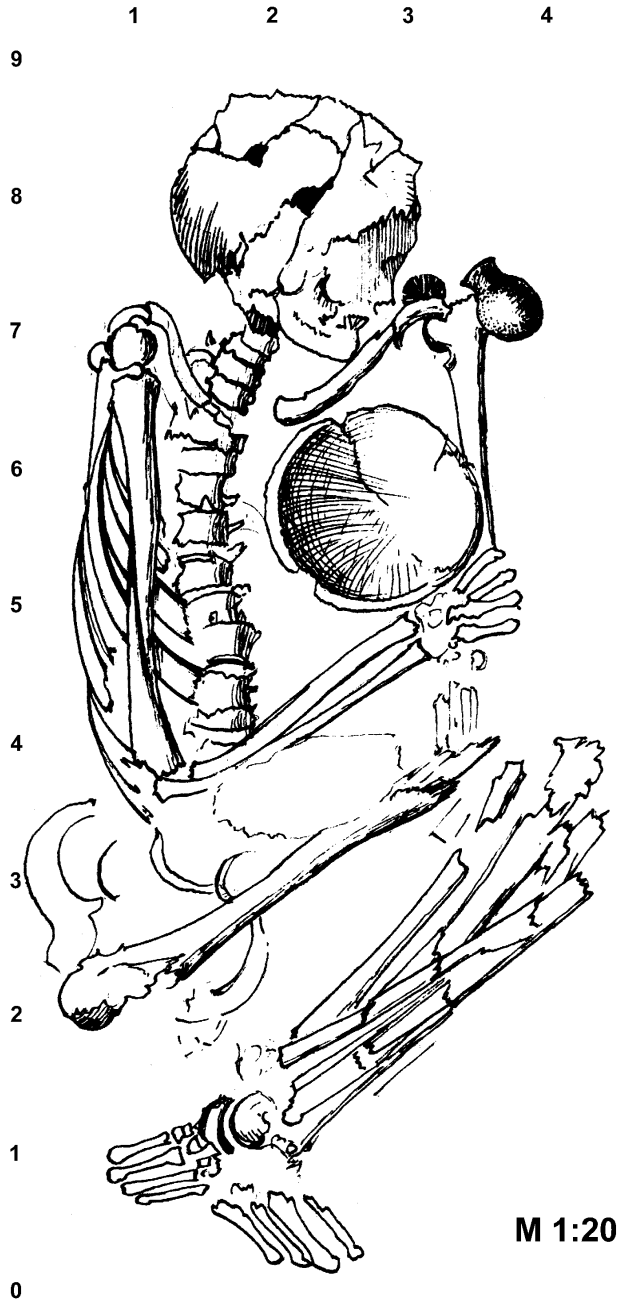

ენეოლითური სამარხი

სურ. 24

საკულტო კერა

სურ. 25

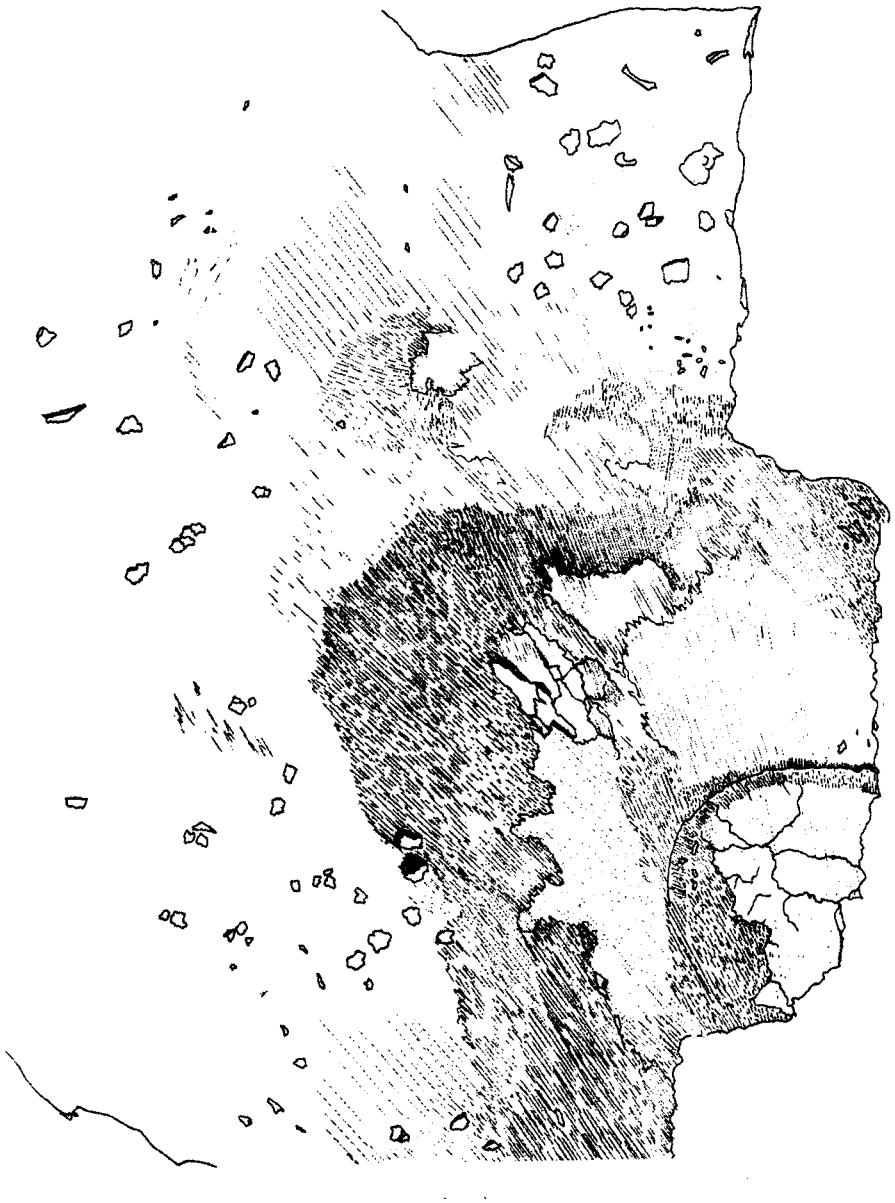

საკულტო კერის ფრაგმენტი

სურ. 26

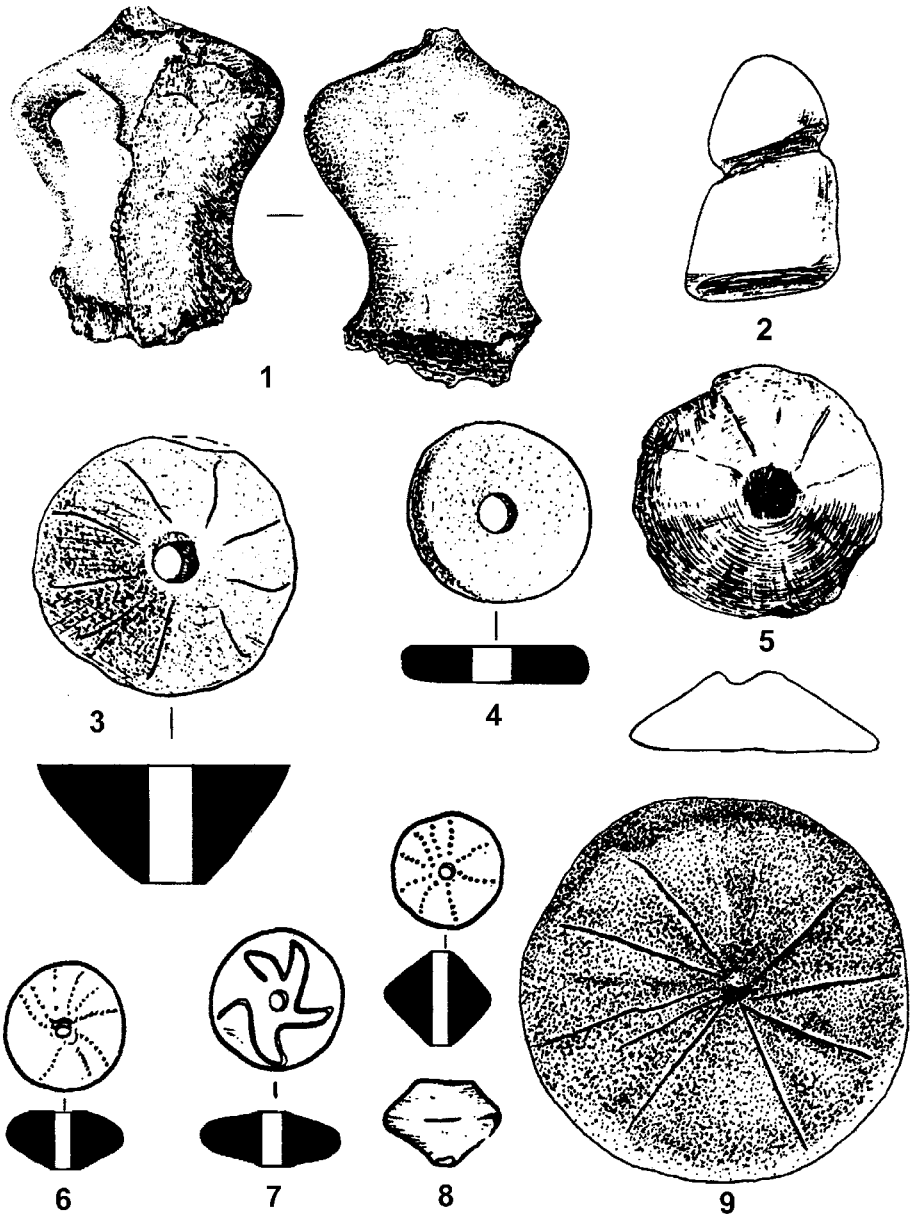

კულტთან დაკავშირებული ნივთები

კატალოგი

საგვარჯილის II ფენა*

ტაბ. I *კაჟის მასალა*

1. 14-54-258 ნუკლეუსი პრიზმისებური, ლამელებისა და ანატკეცების ატკეცვის კვალით. სიგრძე –7,3 სმ, სიგანე – 5,4 სმ, თხრილი II, ნიშნული 16, სიღრმე – 3 მ.
2. 14-54-62 ნუკლეუსი პრიზმისებური, ორფუძიანი, დანისებური ლამელების ატკეცვის კვალით. სიგრძე – 4,2 სმ, სიგანე – 3 სმ, თხრილი II, ნიშნული 24-25, სიღრმე – 2,4 მ.
3. 14-54-62 ნუკლეუსი კონუსისებური, ცალმხრივი, სიგრ. – 3,2 სმ, სიგ. – 4,5 სმ, თხრილი II, ნიშნ. 24-25, სიღრმე – 2,4 მ.
4. 14-54-81 ნუკლეუსი ცალმხრივი, ირიბი დარტყმის სიბრტყით, მეორე მხარე დაფარულია კაჭრის კანით, სიგრ. – 6,3 სმ, სიგ. – 4,6 სმ, თხრილი II, ნიშნ. 9-12, სიღრმე – 2,4 მ.
5. 14-54-91 ნუკლეუსის სიგრძივი ანატკეცი, ლამალების ატკეცვის კვალით, სიგრ. – 3,8 სმ, სიგ. – 2 სმ, თხრილი II, ნიშნ. 17-19, სიღრმე – 2,5 მ.
6. 14-54-258 ნუკლეუსი კონუსისებური, ლამელებისა და ანატკეცების ატკეცვის კვალით, სიგრ. – 4,5 სმ, სიგ. – 4,3 სმ, თხრილი II, ნიშნ. 16, სიღრმე – 3 მ.
7. 14-54-184 ნუკლეუსი კონუსისებური, დალეული, სიგრ. – 3,7 სმ, სიგ. – 3,3 სმ, თხრილი II, მღვიმის შიდა ფართობი, სიღრმე – 1,6 მ.
8. 14-54-43 ნუკლეუსი ცალმხრივი, ლამელების ატკეცვის კვალით, სიგრძე – 6 სმ, სიგანე – 3,8 სმ, თხრილი II, ნიშნული 25, სიღრმე – 2,2 მ.
9. 14-54-133 ლამელები სამ და ოთხწახნაგა, სიგრ. – 3,8-5,5 სმ, სიგ. – 1,5 სმ, თხრილი II, ნიშნ.13-31, სიღრმე – 2,7 მ.

* ზომები აღებულია მაქსიმალური. ტაბულებზე ძირითადად მოცემულია II თხრილის ნივთები და ზოგიერთი ნივთი I თხრილიდან, რომლებიც ტაბულების აღწერაში საგანგებოდაა აღნიშნული. ზომები აღებულია მაქსიმალური.

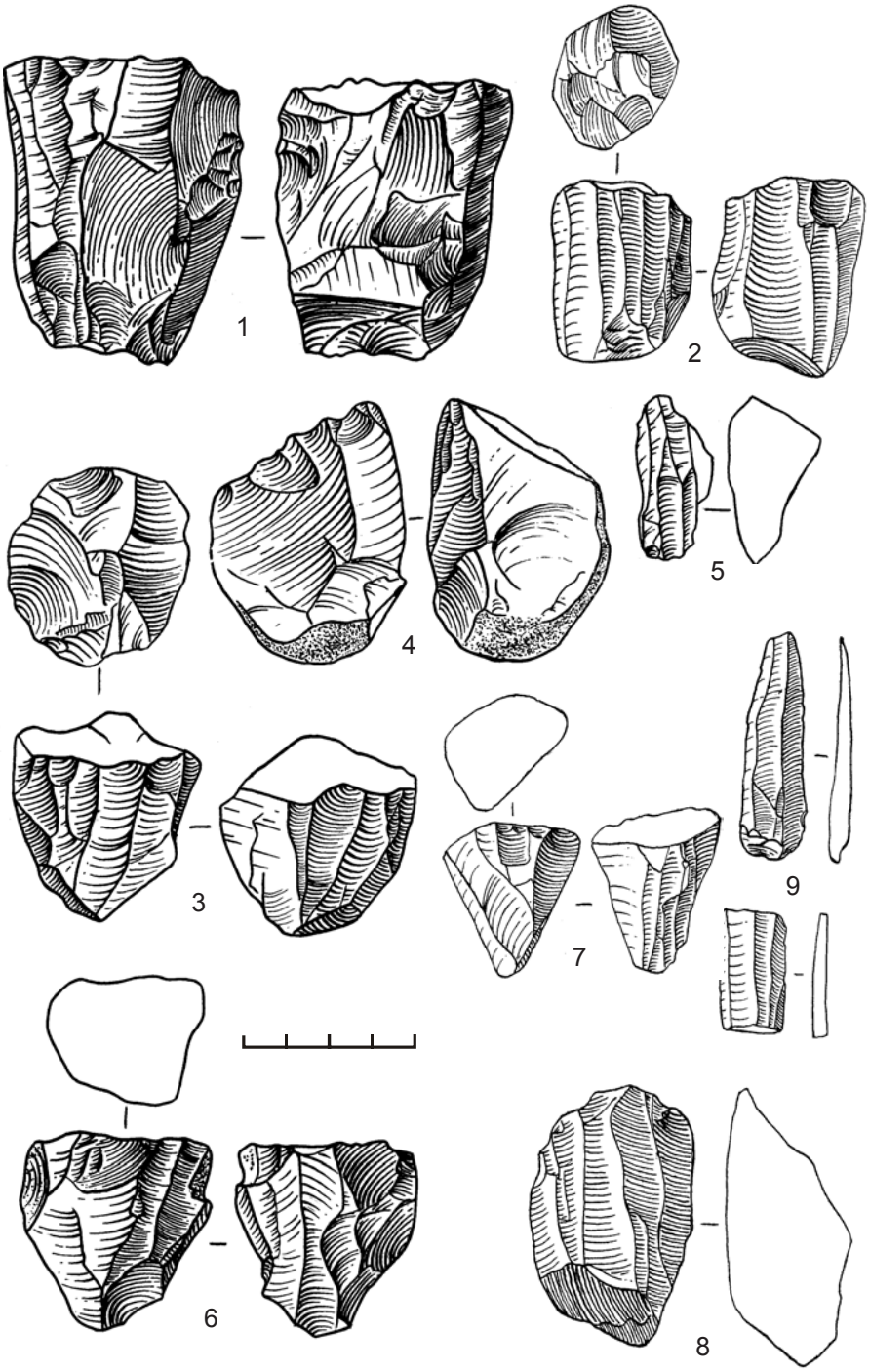
1
2
3
4
5
6
7
8
9

ტაბ. II *კაჟის მასალა*

1. 14-54-83 სახოკი, დამზადებული სეგმენტის ფორმის ანატკეცზე, მუცლის მხრიდან გვერდრეტუშიანია. სიგრ. – 3 სმ, სიგ. – 3,3 სმ, თხრილი II, ნიშნ. 23-24, სიღრმე – 2,5 მ.

2. 14-54-175 სახვრეტი, დამზადებული მასიურ ანატკეცზე, სიგრ. – 5,4 სმ, სიგ. – 3,3 სმ, თხრილი II, ნიშნული11-12, სიღრმე – 1,5 მ.

3. 14-54-256 კომბინირებული იარაღი – სახვრეტი-ამოღარული საფხეკი, დამზადებული ნუკლეუსის განივ ანატკეცზე, გაფორმებული მსხვილფაცეტა რეტუშით. სიგრ. – 4,3 სმ, სიგ. – 2,9 სმ, თხრილი II, ნიშნ. 16, სიღრმე – 3 მ.

4. 14-54-176 კომბინირებული იარაღი-სწორპირა საფხეკი და სწორი საჭრისი, დამზადებული სამფერდა ლამელისებურ ანატკეცზე. სიგრ. – 6 სმ, სიგ. – 3,4 სმ, თხრილი II, ნიშნ. 11-12, სიღრმე – 1,5 მ.

5. 1-55-54 კომბინირებული იარაღი – ამოღარული საფხეკი და ირიბი საჭრისი, დამზადებული მასიურ ანატკეცზე, ზურგზე ნაწილობრივი კაჭრის კანით. სიგრ. – 3,7 სმ, სიგ. – 3 სმ, თხრილი II, ნიშნ. 13-14, სიღრმე – 2,2 მ.

6. 14-54-300 სახვრეტი დამზადებული ნუკლეუსის სამფერდა სიგრძივ ანატკეცზე, სიგრ. – 5,7 სმ, სიგ. – 3 სმ, თხრილი II, ჰუმუსის ფენიდან. ნიშნული19-20, სიღრმე – 0,5 მ.

7. 1-55-293 კომბინირებული იარაღი – ოვალური საფხეკი და თავსწორრეტუშიანი საჭრისი, გვერდებზე ნაწილობრივი მსხვილფაცეტა რეტუშით და გამოყენების კვალით. დამზადებულია მასიურ ორფერდა ლამელაზე. სიგრ. – 8,6 სმ სიგ. – 3 სმ, თხრილი II, ზედა ფენა.

8. 14-54-113 ლამელა მრავალფერდა, სიგრ. – 7,5 სმ, სიგ. – 2 სმ, თხრილი II, ნიშნ. 13, სიღრმე – 2,7 მ.

9-10. 1-55-32 დაკბილული იარაღები (2 ც.), დამზადებული ლამელებზე, სიგრ. – 3,7-4,6 სმ, სიგ. –1,3-2 სმ, თხრილი II, სიღრმე – 2,4 მ.

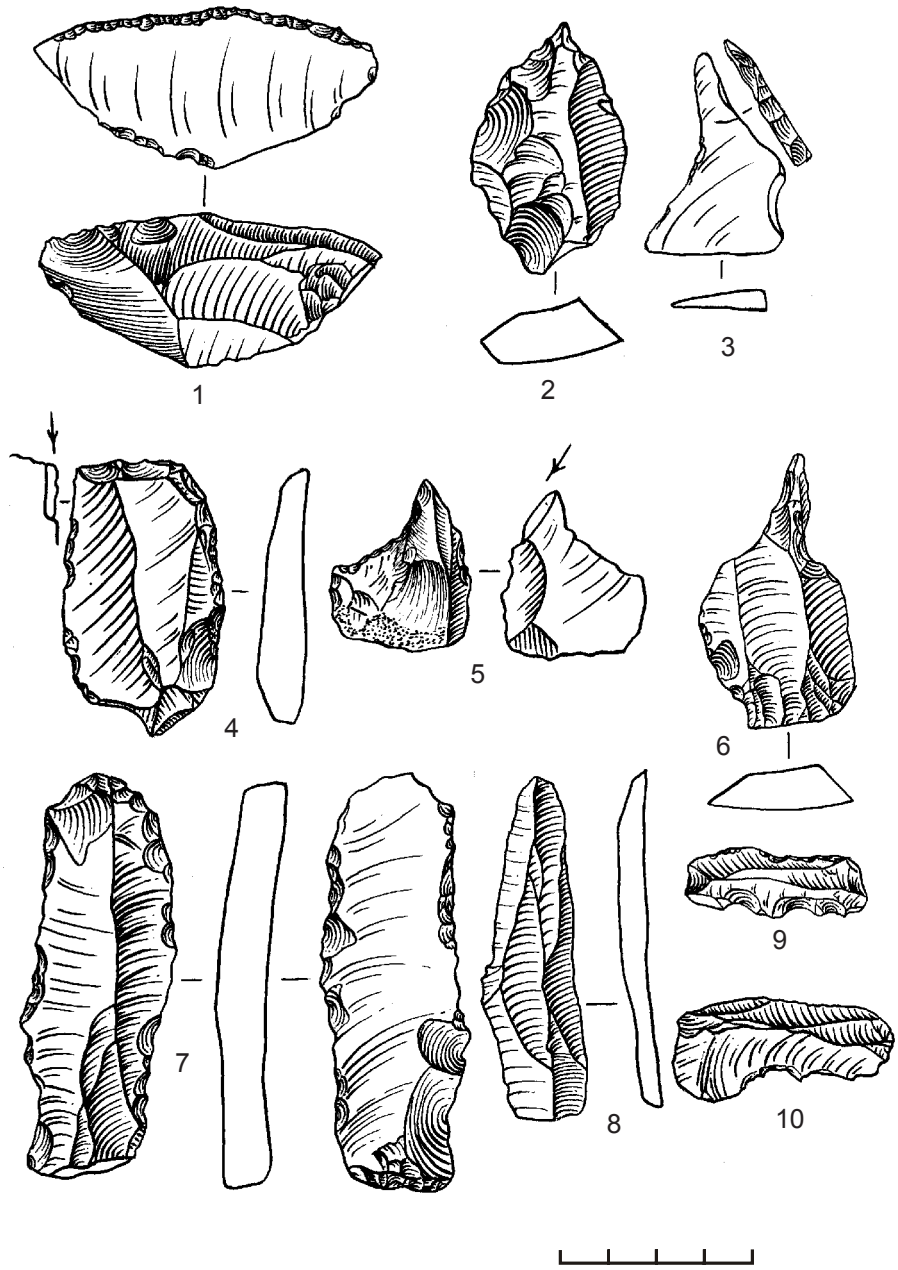
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10

ტაბ. III *კაჟის მასალა*

1. 1-55-19 საფხეკი კიდურა, ოვალურპირიანი, დამზადებული მასიურ ორფერდა ანატკეცზე, ცალი ფერდი დაფარულია კაჭრის კანით. სიგრ. – 8,3 სმ, სიგ. – 5,2 სმ, თხრილი II, ნიშნ. 11, სიღრმე – 2,4 მ.
2. 1-55-115 საფხეკი კიდურა, ოვალურპირიანი, დამზადებული მასიურ ანატკეცზე, ზურგზე ნაწილობრივ შერჩენილი აქვს კაჭრის კანი. სიგრ. – 6,1 სმ, სიგ. – 5 სმ. თხრილი II, ნიშნ.11-12, სიღრმე – 2,5 მ.
3. 14-54-181 საფხეკი დამზადებული მასიურ ანატკეცზე. სიგრ. – 5,1 სმ, სიგ. – 3,9 სმ, თხრილი II, მღვიმის შიდა ფართობი, სიღრმე – 1,6 მ.
4. 14-54-180 სახოკი ოვალურპირიანი დამზადებული მასიურ ანატკეცზე, ზურგზე შერჩენილი აქვს კაჭრის კანი. სიგრ.-6,3 სმ, სიგ.-4,7 სმ, თხრილი II, მღვიმის შიდა ფართობი, სიღრმე- 1,6 მ.
5. 1-55-45 საფხეკი ამოღარული, დამზადებული მასიურ ანატკეცზე. სიგრ. – 5 სმ, სიგ. – 4,5 სმ, თხრილი II, ნიშნ. 9-10, სიღრმე – 2,4 მ.
6. 1-55-35 კომბინირებული იარაღი – საფხეკი ირიბსამუშაოპირიანი და ორმაგი საჭრისი, დამზადებულია ლამელისებურ ანატკეცზე. სიგრ. – 4,2 სმ, სიგ. – 2,5 სმ, თხრილი II, ნიშნ. 11, სიღრმე – 2,4 მ.
7. 1-55-131 საფხეკი კიდურა, ოვალურპირიანი, დამზადებული მასიური ანატკეცის ბილოზე, სამუშაო პირი გაფორმებულია მუცლის მხრიდან. სიგრ. – 6,3 სმ, საშუალო სიგანე – 3 სმ, თხრილი II, ნიშნ. 11, სიღრმე – 2,7 მ.
8. 1-55-213 საფხეკი კიდურა, ოვალურპირიანი, დამზადებული მასიური ანატკეცის ბოლოზე. სამუშაო პირი გაფორმებულია მუცლის მხრიდან. სიგრ. – 4,8 სმ, სიგ. – 2,8 სმ, თხრილი II, ნიშნული 11, სიღრმე – 2,5 მ.
9. 1-55-209 საფხეკი კიდურა, მაღალი სამუშაო პირით. დამზადებულია მასიური ლამელისებური ანატკეცის ბოლოზე, ცალი გვერდი ნაწილობრივ რეტუშიანია. სიგრ. – 4,5 სმ, სიგ. – 2,5 სმ, თხრილი II, ნიშნ. 12, სიღრმე – 2,6 მ.

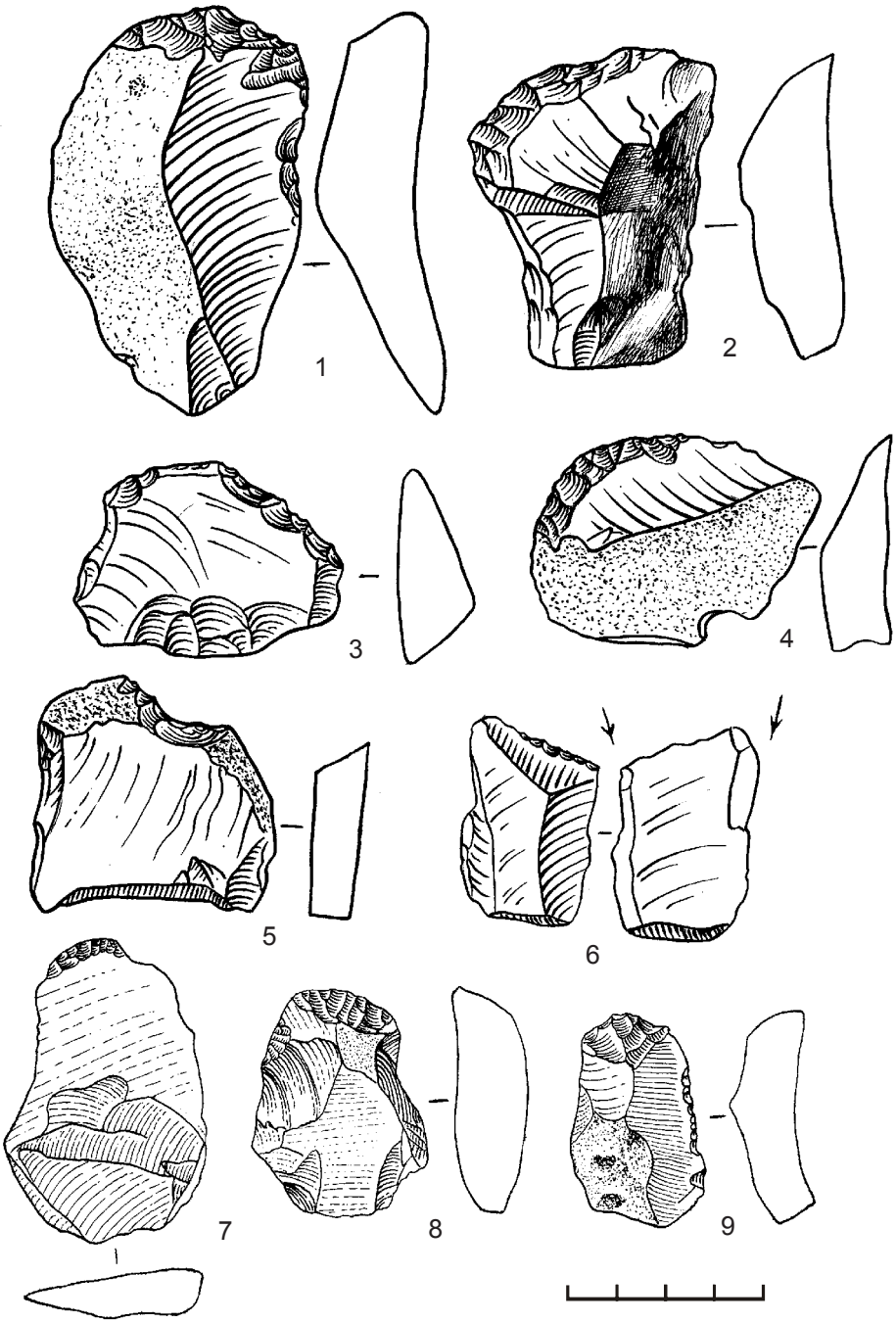
1
2
3
4
5
6
7
8
9

1. 14-54-273 საფხეკი კიდურა, ოვალურპირიანი, დამზადებული უსწორმასწორო მასიურ ანატკეცზე. სიგრ. – 4,7 სმ, სიგ. – 3,6 სმ, თხრილი II, ნიშნ. 9-11, სიღრმე – 2,5 მ.
2. 1-55-52 საფხეკი კიდურა მაღალი სამუშაოპირით, დამზადებული ანატკეცზე, ზურგის ცალ მხარეს კაჭრის კანით. სიგრ. – 3,5 სმ, სიგ. – 3,3 სმ, თხრილი II, ნიშნ. 9-11, სიღრმე – 2,4 მ.
3. 14-54-45 საფხეკი კიდურა, დამზადებული ორფერდა ანატკეცზე. სიგრ. – 3,4 სმ, სიგ. – 3,1 სმ, თხრილი II , ნიშნ. 9-11, სიღრმე – 2,4 მ.
4. 14-54-156 საფხეკი კიდურა, ოვალურპირიანი დამზადებული ანატკეცზე, ზურგი დაფარული აქვს კაჭრის კანით. სიგრ. – 3,9 სმ, სიგ. – 3,5 სმ, თხრილი II, ნიშნ. 13-31, სიღრმე – 2,7 მ.
5. 1-55-52 საფხეკი მომრგვალო, მაღალპირიანი, დამზადებული ანატკეცზე, პირი გაფორმებულია მსხვილფაცეტა რეტუშით. სიგრ. – 3,3 სმ, სიგ. – 3,6 სმ, თხრილი II, ნიშნ. 9-11, სიღრმე – 2,4 მ.
6. 14-54-27 საფხეკი კიდურა, დამზადებული უხეშ ანატკეცზე. სიგრ. – 4,2 სმ, სიგ. – 3 სმ, თხრილი II, ნიშნ. 16-33, სიღრმე – 1,95 მ.
7. 1-55-48 საფხეკი კიდურა, დამზადებული ორფერდა ლამელისებურ ანატკეცზე, დაზიანებული. ცალი ფერდი დაფარულია კაჭრის კანით. სიგრ. – 3,5 სმ, სიგ. – 4 სმ. სისქე – 1,8 სმ, თხრილი II, ნიშნ. 9-10, სიღრმე – 2,4 მ.
8. 14-54-172 საფხეკი ოვალურპირიანი, დამზადებული ანატკეცზე, სიგრ. 3,2 სმ, სიგ. – 3,5 სმ, თხრილი II, ნიშნ.11-12, სიღრმე – 1,5 მ.
9. 14-54-173 საფხეკი სწორპირა, ანატკეცზე დამზადებული, ზურგზე შერჩენილი აქვს კაჭრის კანი. სიგრ. – 3,9 სმ, სიგ. – 3,3 სმ, თხრილი II, ნიშნ. 11-12, სიღრმე – 1,5 მ.
10. 14-54-45 საფხეკი ოვალურპირიანი, ანატკეცზე დამზადებული,სიგრ. – 2,2 სმ, სიგ. – 2,4 სმ, თხრილი II, ნიშნ. 9-10, სიღრმე – 2,4 მ.
11. 14-54-207 საფხეკი კიდურა, დამზადებული ანატკეცზე, ქვედა ბოლო რეტუშიანია. სიგრ. – 3,6 სმ, სიგ. – 2,9 სმ, თხრილი II, ნიშნ. 9-11, სიღრმე – 1,7 მ.
12. 14-54-245 კომბინირებული იარაღი – ოვალურპირიანი საფხეკი და თავგადმტვრეული ცალწახნაგა ხიწვიანი საწრისი. იარაღი დამზადებულია სქელ ორფერდა ლამელაზე. ცალი გვერდი რეტუშირებულია. სიგრ. – 4,2 სმ, სიგ. – 2,9 სმ, თხრილი II, ნიშნული 9-11, სიღრმე – 2,4 მ.

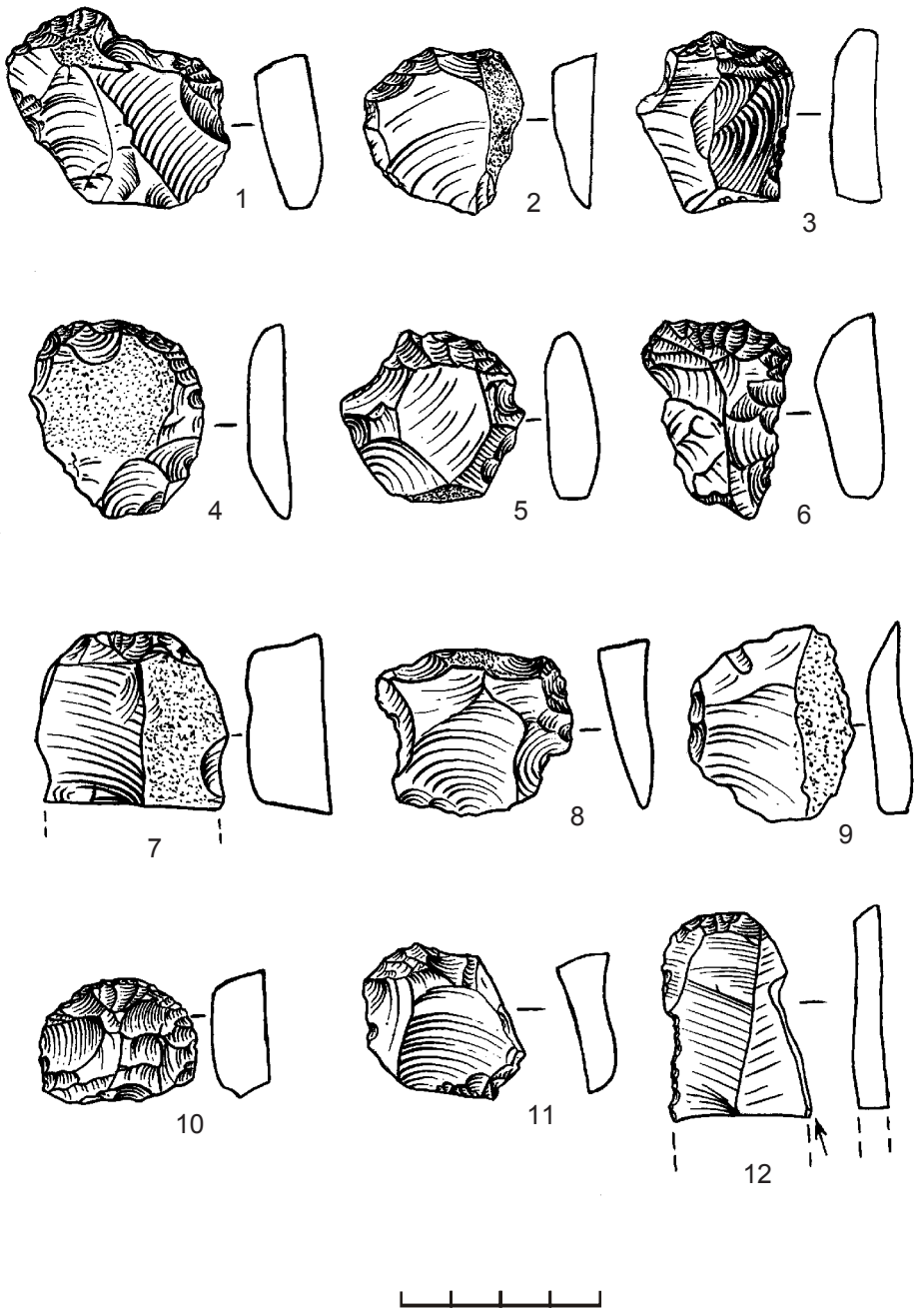
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12

ტაბ. V

1. 14-54 100 საფხეკი თავამოღარული, დამზადებული ჟხეშ ანატკეცზე, ცალგვერდრეტუშიანი, სიგრ. – 6 სმ, სიგ. – 4სმ, თხრილი II, ნიშნ. 11-12, სიღრმე – 2,4 მ.
2. 14-54-84 საფხეკი ამოღარული, დამზადებული მასიურ ანატკეცზე, რომლის ორივე მხარე პატინირებულია. სიგრ. – 5,5 სმ, სიგ. – 3 სმ, თხრილი II, ნიშნ. 23-24, სიღრმე – 2,5 მ.
3. 14-54-182 საფხეკი, დამზადებული მასიურ სამფერდა ლამელისებურ ანატკეცზე, ორმხრივი, სწორპირიანი, სიგრ. – 3,8 სმ, სიგ. – 3,3 სმ, თხრილი II, მღვიმის შიდა ფართობი, სიღრმე – 1,6 მ.
4. 14-54-185 საფხეკ-საჭრისი, დამზადებული ნუკლეუსის სიგრძივ ანატკეცზე, სიგრ. – 4,2 სმ, სიგ. – 2,1 სმ, თხრილი II.
5. 14-54-290 საფხეკი კიდურა, დამზადებული ორფერდა ლამელისებურ ანატკეცზე, ოვალურპირიანი და ორივეგვერდრეტუშიანი. სიგრ. – 6 სმ, სიგ. – 3,2 სმ, თხრილი II, ნიშნ. 23-29, სიღრმე – 2,6 მ.
6. 1-55-277 საფხეკი ორმხრივი, ოვალურპირიანი, გვერდებ რეტუშიანი, დამზადებული ორფერდა განიერ ლამელისებურ ანატკეცზე. სიგრ. – 4,5 სმ, სიგ. – 3 სმ, თხრილი II, ნიშნ. 13-15, სიღრმე –3,3 მ.
7. 14-54-257 საფხეკი გვერდამოღარული, სამუშაო პირი გაფორმებულია მსხვილფაცეტა რეტუშით, მოპირდაპირე გვერდი დამუშავებულია მუცლის მხრიდან. დამზადებულია სქელ ლამელისებურ ანატკეცზე. სიგრ. – 3,8 სმ, სიგ. – 4,1 სმ, თხრილი II, ნიშნული 16, სიღრმე – 3 მ.
8. 14-54-95 ლამელა სამფერდა, მასიური, გვერდებზე გამოყენების კვალით. სიგრ. – 8,2 სმ, სიგ. – 2,3 სმ, თხრილი II, ნიშნ. 9-10, სიღრმე – 2,4 მ.
9. 1-55-16 დანა დამზადებული ობსიდიანის მასიურ სამფერდა ლამელისებურ ანატკეცზე. სიგრ. – 11,5 სმ, სიგ. – 4 სმ, თხრილი II, ნიშნული 11, სიღრმე-2,4 მ.

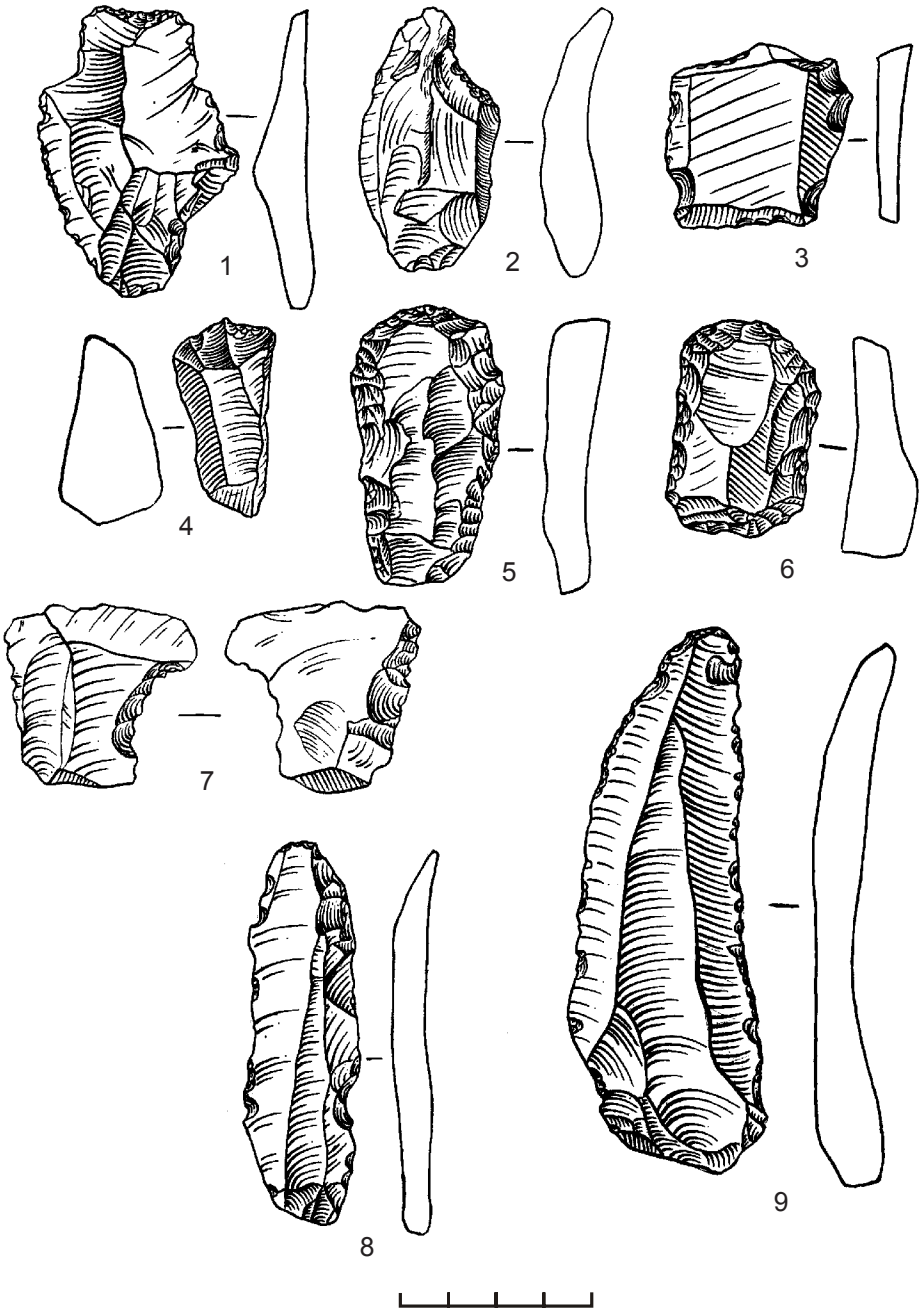
1
2
3
4
5
6
7
8
9

ტაბ. VI კაჟის შუბისპირები

1. 14-54- 30 შუბისპირი ფოთლისებური, ორმხრივდამუშავებული უხეშად, ფუძემომრგვალებული, ზურგზე შემაღლებული ქედით, დამზადებული მასიურ ორფერდა ლამელისებურ ანატკეცზე. სიგრძე – 10,5 სმ, სიგანე – 3,5 სმ, თხრილი II, ნიშნული 18, სიღრმე – 2,15 მ.

2. 14-54-1 შუბისპირი ფოთლისებური, ფუძემომრგვალებული, ორმხრივდამუშავებული, ზურგზე ოდნავ შესამჩნევი ქედით, სიგრძე – 8 სმ, სიგანე – 3 სმ, სისქე – 0,6 სმ, თხრილი II, ნიშნული 33-34, სიღრმე – 2,5 მ.

3. 14-54-481 შუბისპირი ფოთლისებური, ორმხრივდამუშავებული, ცალ მხარეს მაღალი, მეორე მხარეს ოდნავ შესამჩნევი ქედით. სიგრძე – 8 სმ, სიგანე – 3 სმ, სისქე – 0,3 სმ, თხრილი II, ნიშნული 33-34, ჩრდილო კედლიდან 1,7 მ დაშორებით, სიღრმე – 2,5 მ.

4. 1-55-295 შუბისპირი ორმხრივდამუშავებული ირიბფუძიანი, სიგრძე – 7,5 სმ, სიგანე – 2,5 სმ, თხრილი II, ჰუმუსის ფენიდან.

5. 1-55-539 შუბისპირი ფოთლისებური, ორმხრივდამუშავებული, ირიბფუძიანი. სიგრძე – 8,8 სმ, სიგანე – 3,1 სმ, თხრილი, ნიშნული 27, სიღრმე – 2 მ.

6. 1-55-295 ისრისპირი ფოთლისებური, ორმხრივდამუსავებული, ყუნწმოტეხილი. სიგრძე – 4,2 სმ, სიგანე – 2,3 სმ, თხრილი II, ჰუმუსის ფენიდან.

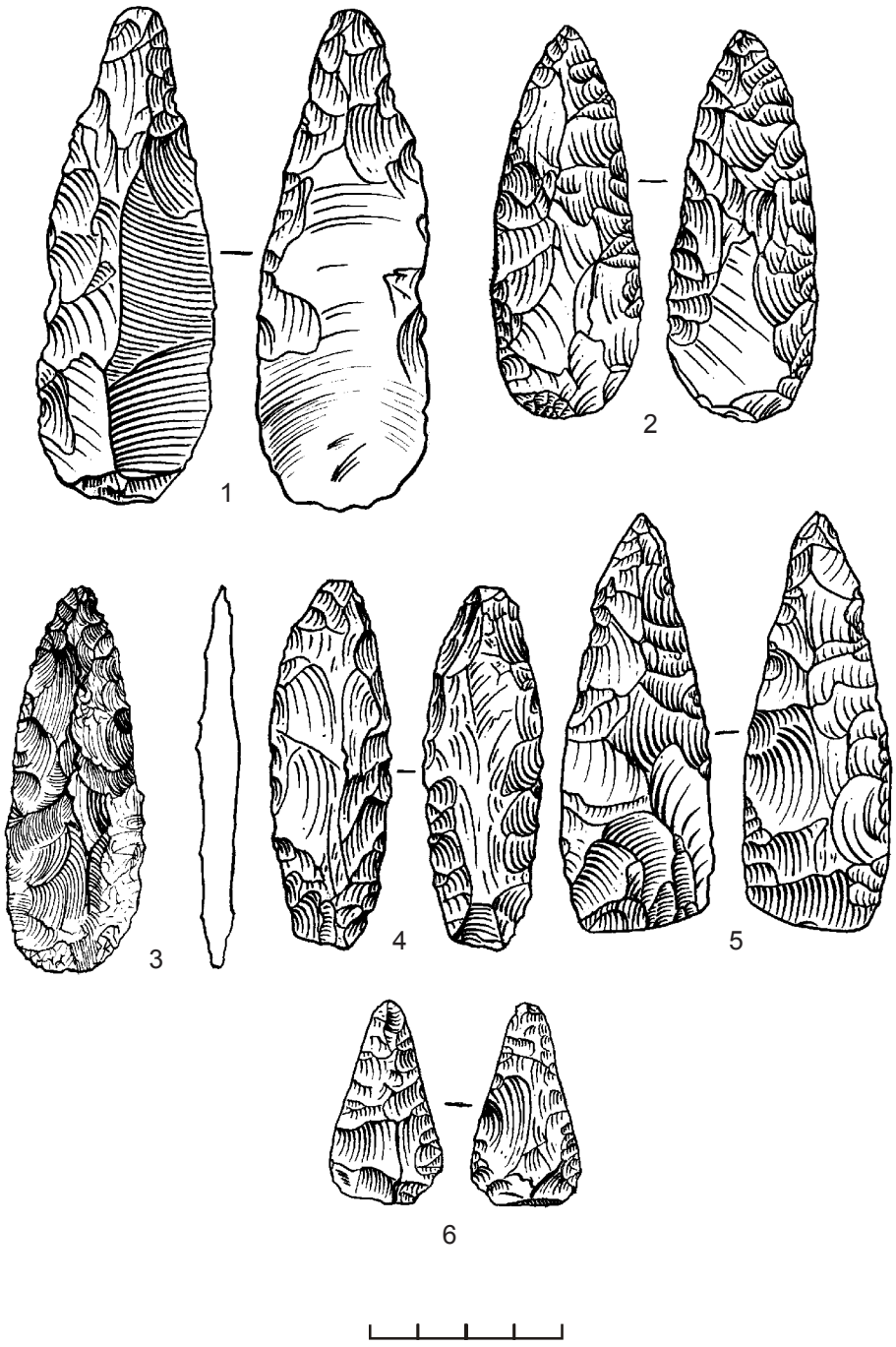
1
2
3
4
5
6

ტაბ. VII კაჟის შუბისპირები

1. 1-55-557 შუბისპირი ფოთლისებური, ფუძეამოღარული, დამუშავებული წნევითი რეტუშით. სიგრძე – 8,8 სმ, სიგანე – 3,4 სმ, თხრილი II.
2. 1-55-421 შუბისპირი, ფოთლისებური, ფუძეამოღარული, წვერწატეხილი, ორმხრივდამუშავებული, სიგრძე – 8 სმ, სიგანე – 3,1 სმ თხრილი I, ცენტრალური ულელი, ნიშნული 32, სიღრმე – 1,6 მ.
3. 1-55-484 შუბისპირი ფოთლისებური, ფუძე და გვერდებამოღარული, ორმხრივდამუშავებული, წვერწატეხილი, სიგრძე – 7,1 სმ, სიგანე – 3,3 სმ, თხრილი II, ნიშნული 13, სიღრმე – 1,5 მ.
4. 14-54-2 შუბისპირი ფოთლისებური, ფუძეამოღარული, ორმხრივდამუშავებული, წვერწატეხილი, სიგრზე – 7,0 სმ, სიგანე – 2,5 სმ, სისქე – 0,5 სმ, თხრილი II, ნიშნული 33-34 სიღრმე – 2,5 მ.
5. 1-55-667 შუბისპირი, ფუძეამოღარული, ფრთებმოტეხილი, ორმხრივდამუშავებული. სიგრძე – 6,5 სმ, სიგანე – 3,5 სმ, თხრილი II, ნიშნული 32, სიღრმე – 1,6 მ.
6. 1-55-670 შუბისპირი ფუძეამოღარული, ორმხრივდამუშავებული, სიგრძე – 5,5 სმ, სიგანე – 2 სმ, თხრილი II, ნიშნული 27, სიღრმე – 3 მ.
7. 14-54-40 ისრისპირი ფუძეამოღარული, ორმხრივდამუშავებული მცოცავი წნევითი რეტუშით, ფრთებდაშვებული. სიგრძე – 4,3 სმ, სიგანე – 1,6 სმ, თხრილი II, ნიშნული 29, სიღრმე – 2,2 მ.

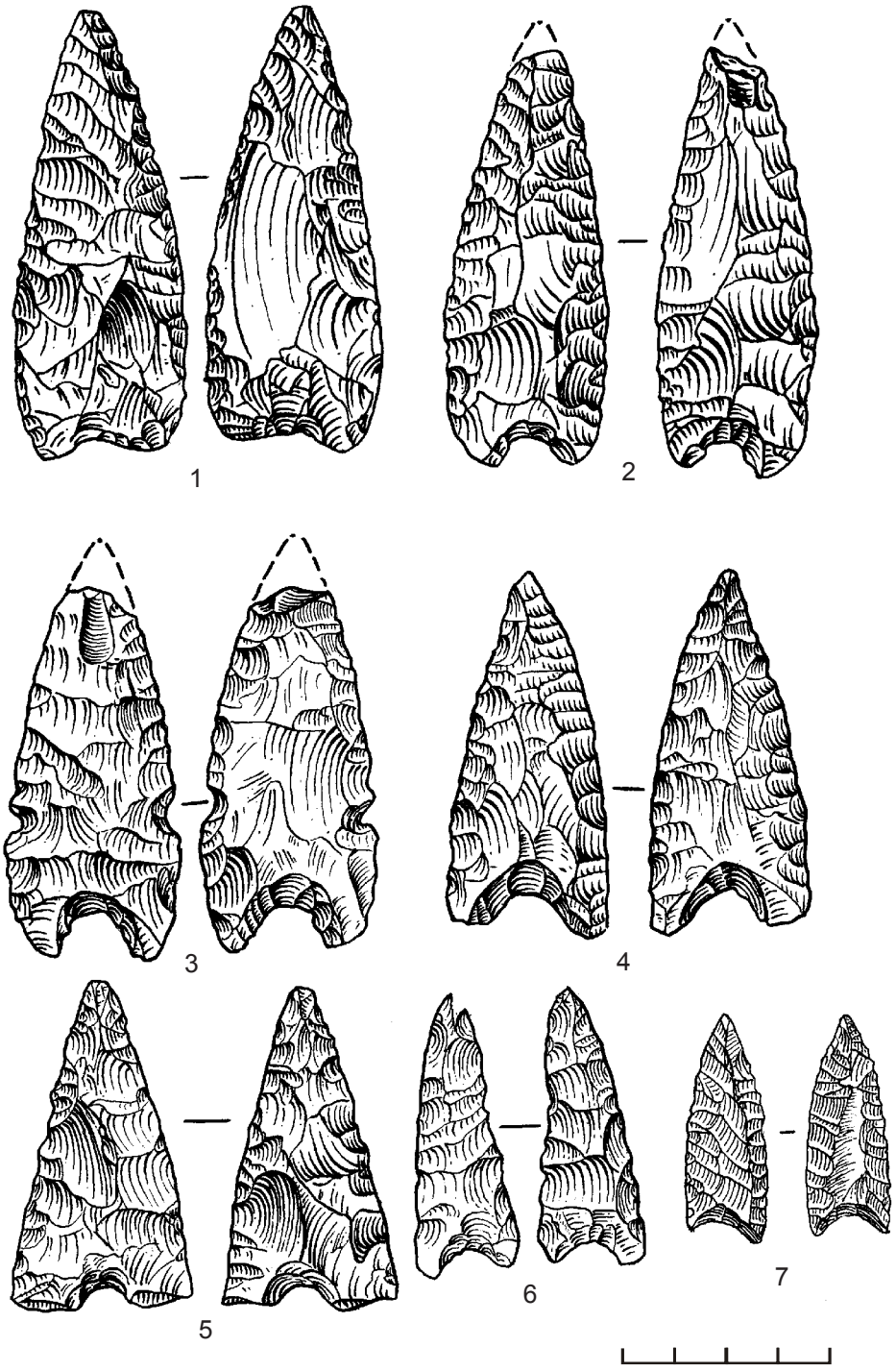
1
2
3
4
5
6
7

ტაბ. VIII კაჟის შუბისპირები და ისრისპირები

1. 1-55-576 შუბისპირი ფოთლისებური, ოდნავ გამოხატული ყუნწით, ორმხრივდამუშავებული, წვერწატეხილი. სიგრძე – 6,7 სმ, სიგანე – 2,6 სმ, თხრილი II, ნიშნული 32, სიღრმე – 1,7 მ.
2. 14-54-292 შუბისპირი ფოთლისებური, ორმხრივდამუშავებული, სუსტად გამოყვანილი ყუნწით. სიგრძე – 8 სმ, სიგანე – 3 სმ, ყუნწის სიგრძე – 1,5 სმ, თხრილი II, ნიშნული 16, სიღრმე – 2,7 მ.
3. 1-55-897 შუბისპირი ყუნწიანი, სამკუთხედისებური, ორმხრივდამუშავებული, წვერწატეხილი. სიგრძე – 5,9 სმ, სიგანე – 3,2 სმ, თხრილი II.
4. 1-55-559 შუბისპირი ფოთლისებური, ორმხრივდამუშავებული, ყუნწი სუსტადაა გამოყვანილი, სიგრძე – 8 სმ, სიგანე – 3 სმ, სისქე – 0,5 სმ, თხრილი II, ნიშნული 16, სიღრმე-2,7 მ.
5. 14-54-32 შუბისპირი ყუნწიანი, ორმხრივდამუშავებული, წვერწატეხილი. სიგრძე – 5,6 სმ, სიგანე – 2,5 სმ, თხრილი II, ნიშნული 23, სიღრმე – 2,45 მ.
6. 1-55-478 შუბისპირი, ფუძე და გვერდებამოღარული, წვერმოტეხილი, ორმხრივდამუშავებული, სიგრძე – 4,4 სმ, სიგანე – 2,3 სმ, თხრილი II, ნიშნული 33, სიღრმე – 1,45 მ.
7. 1-55-849 შუბისპირი, ფუძე და გვერდებამოღარული, ორმხრივდამუშავებული, ცალი ფრთა წატეხილია. სიგრძე – 6 სმ, სიგანე – 2 სმ, თხრილი II.
8. 1-55-463 შუბისპირი, ფუძე და გვერდებამოღარული, ორმხრივდამუშავებული, სიგრძე – 4,6 სმ, სიგანე – 2,2 სმ, თხრილი II, ნიშნული 18, სიღრმე –1 მ.
9. 1-55-668 ისრისპირი ყუნწიანი, ორმხრივდამუშავებული წნევითი რეტუშით. სიგრძე – 4,7 სმ, სიგანე – 1,8 სმ. ცენტრალური ღარელი, ნიშნული 32, სიღრმე – 1,6 მ.
10. 1-55-438 ისრისპირი ყუნწიანი, ორმხრივდამუშავებული წნევითი რეტუშით, სიგრძე – 3,3 სმ, სიგანე – 1,6 სმ, ნიშნული 23, სიღრმე – 0,8 მ.
11. 1-55-671 ისრისპირი ფუძეამოღარული, ფრთებდაშვებული, ორმხრივდამუშავებული. სიგრძე – 2,2 სმ, სიგანე – 1,6 სმ, თხრილი II, ნიშნული 14-15, სიღრმე – 3 მ.
12. 1-55-88 ისრისპირი ყუნწიანი, მიკროლითური, სამკუთხედისებური, ირგვლივრეტუშიანი. სიგრძე – 2,1 სმ, სიგანე – 1,4 სმ, თხრილი II, ნიშნული 9-10, სიღრმე – 2,4 მ.
13. 1-55-667 ისრისპირები მიკროლითური, ოდნავ გამოყვანილი ყუნწით ორმხრივდამუშავებული წნევითი რეტუშით, სიგრძე – 1,7 სმ, სიგანე – 1,2 სმ, ცენტრალური ღარელი, ნიშნული 32, სიღრმე-1,6 მ.
14. 1-55-678 ისრისპირი რომბისებური, ოდნავ გამოხატული ფრთებით. სიგრძე – 2,8 სმ, სიგანე -1 სმ. თხრილი II.

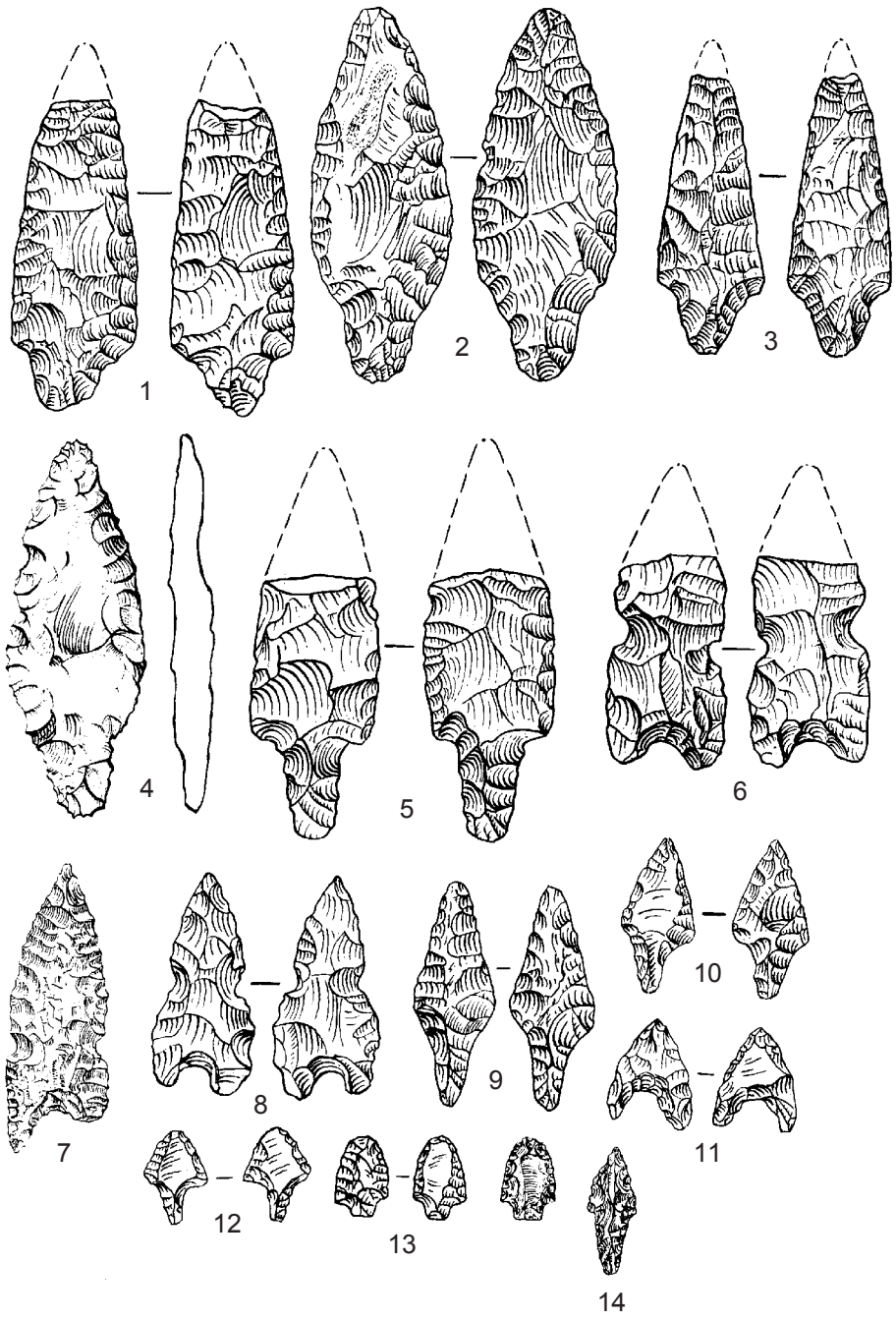
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14

ტაბ. IX *ქვის მასალა*

1. 14-54-488 ცული ბაზალტის, სოლისებური, სამუშაო პირი გაპრიალებულია, კორპუსი – მოკოდილია. სიგრძე – 15 სმ, სიგანე – 7,8 სმ, სისქე – 3,4 სმ, თხრილი I, ნიშნული 32, ცენტრალური უღელი, სიღრმე – 1,6 მ.

2. 1-55-401 ცული ბაზალტისა, გაპრიალებული, ზურგშემაღლებული, ტრაპეციის განივკვეთისა, პირის დაზიანების შემდეგ სანაყად გამოყენებული. სიგრძე – 11,8 სმ, სიგანე – 5,5 სმ, სისქე – 3,7 სმ, თხრილი I, ცენტრალური უღელი, ნიშნული 20-23, სიღრმე – 1,6 მ.

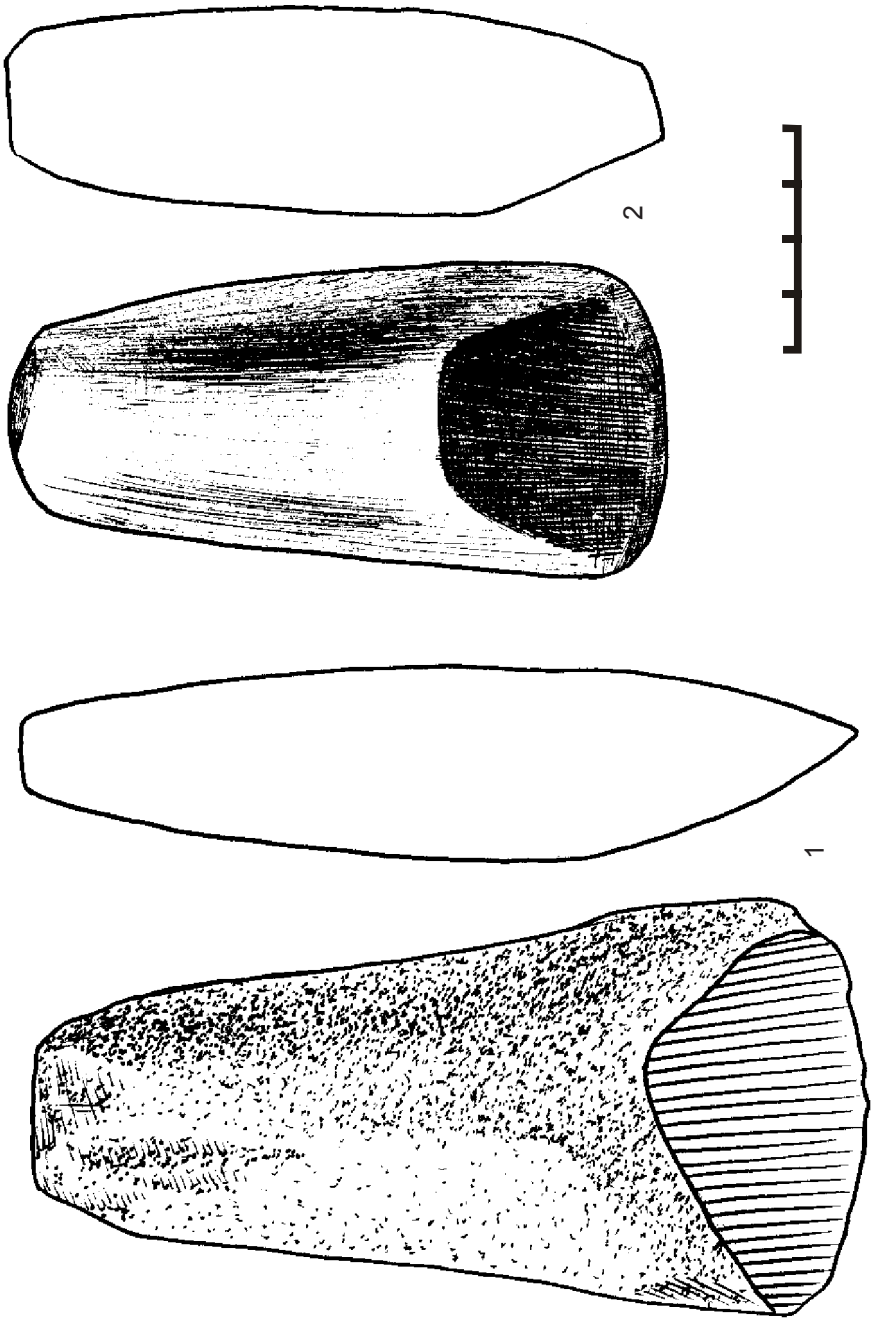
2
1

ტაბ. X *ქვის ნივთები*

1. 1-55-742 სანაყ-სახეხი რიყის ქვის, გადაკეთებულია დაზიანებული ცულისგან. სამუშაო პირზე ძლიერი გამოყენების კვალი. სიგრძე – 16,9 სმ, სიგანე – 7 სმ, თხრილი I , მღვიმის წინა ფართობი, ნიშნული 4-8, სიღრმე – 2,2 მ.
2. 1-55-621 ხელსაფქვავის ფრაგმენტი, ტუფისა, სიგრზე – 9,5 სმ, სიგანე – 10,8 სმ. თხრილი II , ნიშნული 23, სიღრმე – 2,5 მ.

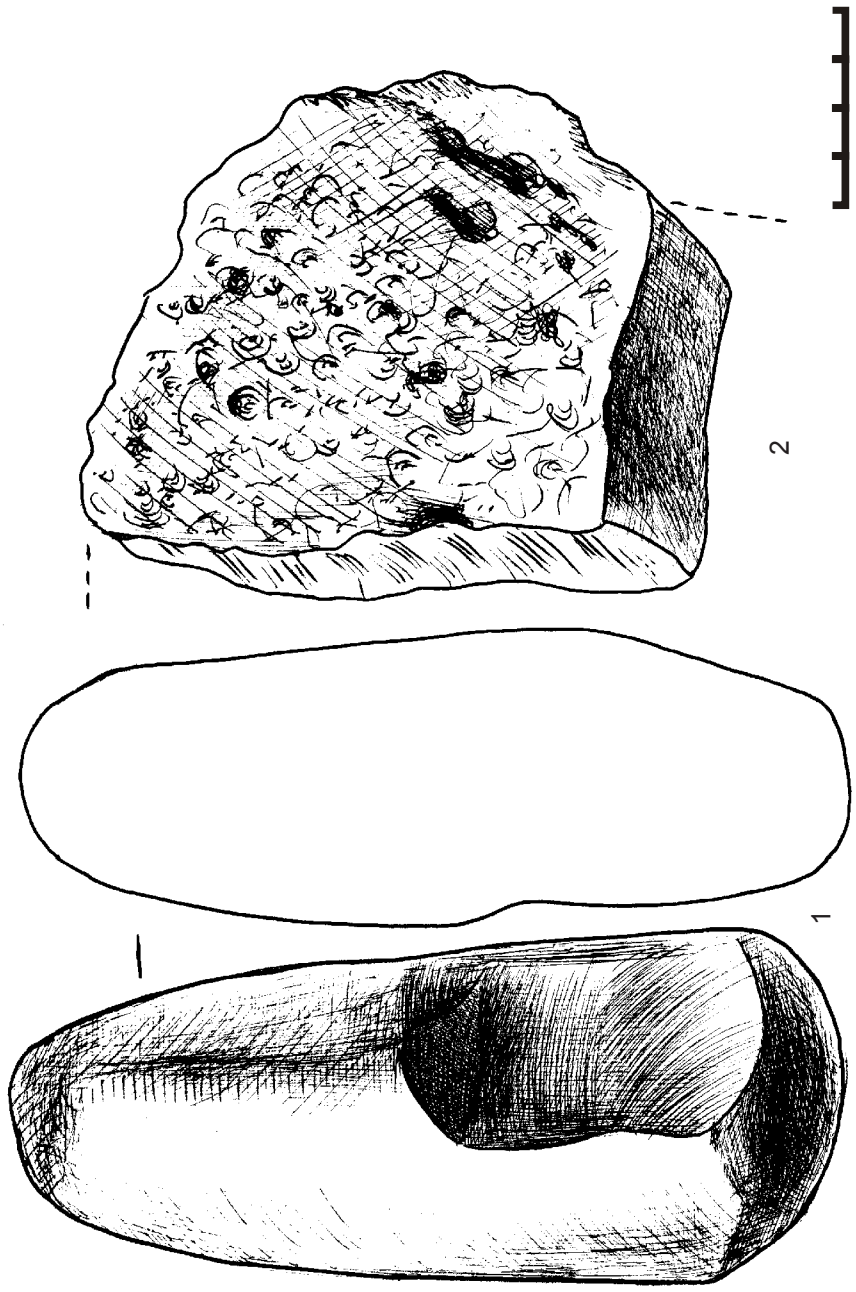

10. ლ. ნებიერიძე

ტაბ. XI *ქვის იარაღები*

1. 1-55-757 ცული რიყის ქვის, გაპრიალებული ოვალური სამუშაო პირით, ორფერდა შემაღლებული ზურგით, სამწახნაგა განივკვეთის, სიგრძე – 11 სმ, სიგანე – 5,2 სმ, თხრილი I, ნიშნული 27, სიღრმე – 3 მ.
2. 1-55-767 ცული რიყის ქვისა, გაპრიალებული სამუშაო პირი დაზიანებულია, ორფერდა შემაღლებული ზურგი მოკოდილია. სიგრძე – 8 სმ, სიგანე – 5 სმ, ცენტრალური უღელი, ნიშნული 32, სიღრმე – 1 მ.
3. 1-55-725 ცული რიყის ქვისა, ოვალური სამუშაო პირი დაზიანებულია, იარაღი მთლიანად ნახეხ-ნაპრიალებია. სიგრძე – 9,6 სმ, სიგანე – 5,6 სმ, თხრილი I, მღვიმის წინა ფართობი, სიღრმე – 2 მ.
4. 1-55-126 ცული რიყის ქვისა, ნახეხ-ნაპრიალები, ზურგშემაღლებული, მკვეთრად შევიწროებული ყუისაკენ, სამუშაო პირი დაზიანებულია, სიგრძე – 9,4 სმ, სიგანე – 5,3 სმ, თხრილი II ნიშნული 11-12, სიღრმე – 2,5 მ.

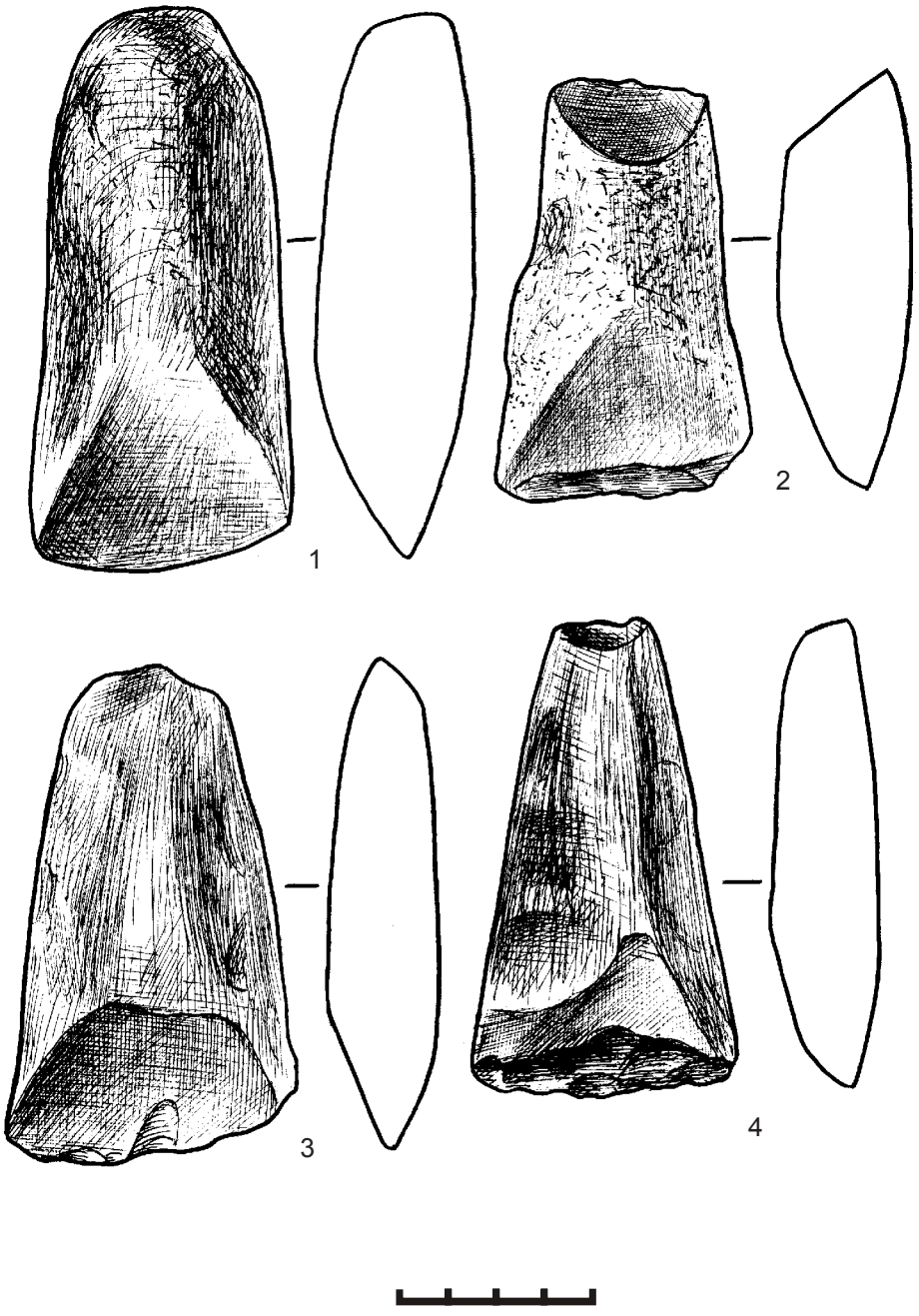
1
2
3
4

ტაბ. XII *ქვის იარაღები*

1. 1-55-221 ცული რიყის ქვის, პოლირებული, ირიბი სამუშაო პირით, სიგრძე - 8 სმ, სიგანე – 4,1 სმ, თხრილი II, ნიშნული 7, სიღრმე – 1,5 მ.
2. 1-55-686 სათლელი სერპენტინის, მთლიანად გაპრიალებული, სიგრძე – 8,5 სმ, სიგანე – 3,3 სმ, თხრილი II, ნიშნული 34, სიღრმე – 2 მ.
3. 1-55-593 სათლელი რიყის ქვის, გახეხილ-გაპრიალებული, სწორი სამუშაო პირით, შემაღლებული ზურგით, სიგრძე – 6,3 სმ, სიგანე – 3,8 სმ, თხრილი II, ნიშნული 20-35, სიღრმე – 2,5-2,8 მ.
4. 1-55-684 სათლელი რიყისქვის, მთლიანად გაპრიალებული, სამკუთხა განივკვეთის, სიგრძე – 6,3 სმ, სიგანე – 3,5 სმ, თხრილი II, ნიშნული 35-36, სიღრმე – 2 მ.
5. 14-54-26 სათლელი არგილიტის, გაპრიალებული, სამკუთხა განივკვეთის, ქედშემაღლებული ზურგით, სიგრძე – 6,2 სმ, სიგანე – 3,5 სმ, სისქე – 2,8 სმ, თხრილი II, ნიშნული 29, სიღრმე – 2,35 მ.
6. 1-55-439 სათლელი მომწვანი ქანის, გაპრიალებული, დაზიანებული ზედაპირით, სიგრძე – 7,3 სმ, სიგანე – 3,3 სმ, ცენტრალური უღელი, ნიშნული 33, სიღრმე – 1 მ.

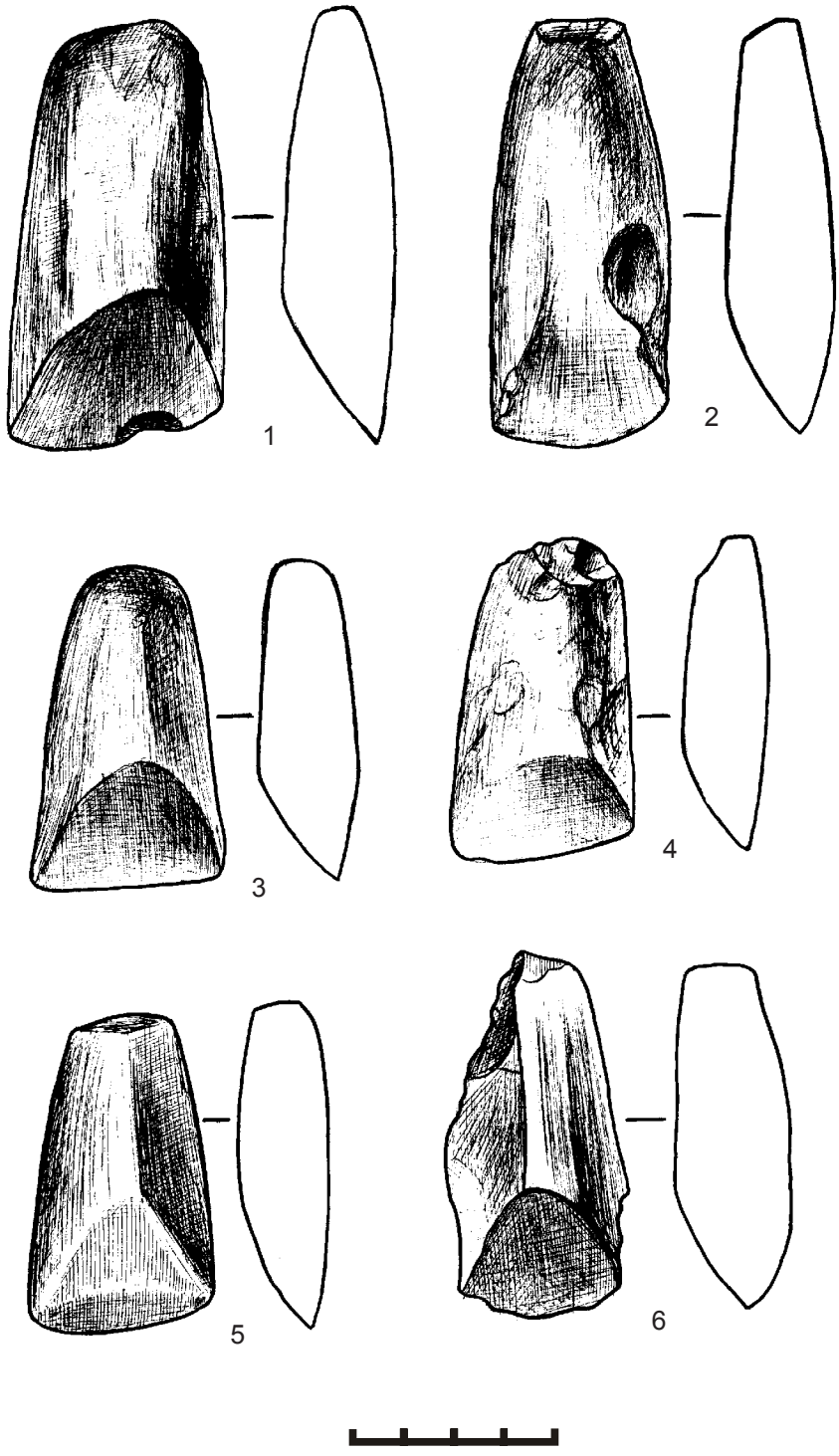
1
2
3
4
5
6

ტაბ. XIII ქვის იარაღები

1. 1-55-739 ცული რიყის ქვის, ნახეხ-ნაპრიალები, სამუშაო პირი დაზიანებული აქვს. სიგრძე – 15 სმ, სიგანე – 5,4 სმ, თხრილი I, მღვიმის წინა ფართობი, ნიშნული 4-8, სიღრმე – 2,25 მ.
2. 1-55-652 სათლელი რიყის ქვის, ტრაპეციის განივკვეთის, სიგრძე – 7,5 სმ, სიგანე – 2,9 სმ, თხრილი I, დასავლეთის ნაწილი, სიღრმე – 1,25 მ.
3. 1-55-717 სათლელი რიყისქვის, გახეხილ-გაპრიალებული. სიგრძე – 6 სმ, სიგანე – 3,2 სმ, თხრილი II, ნიშნული 27, სიღრმე – 1,9 მ.
4. 1-55-741 გაურკვეველი დანიშნულების ნივთი, რიყის ქვის, ცილინდრული მოყვანილობის, თავ-ბოლო ბრტყელი, გახეხილ-გაპრიალებული, სიგრძე – 4,3 სმ, სიგანე – 2,7 სმ. თხრილი I, სიღრმე – 2,2 მ.
5. 1-55-740 სათლელი რიყისქვის, ზურგშემაღლებული, გახეხილ-გაპრიალებული, სიგრძე – 7,6 სმ, სიგანე – 4,2 სმ, თხრილი I, სიღრმე – 2,2 მ.
6. 1-55-758 სათლელი რიყისქვის, გახეხილ-გაპრიალებული, ოთხკუთხა განივკვეთის. სიგრძე – 3,9 სმ, სიგანე – 2,1 სმ, თხრილი II, ნიშნული 14, სიღრმე – 3,5 მ.

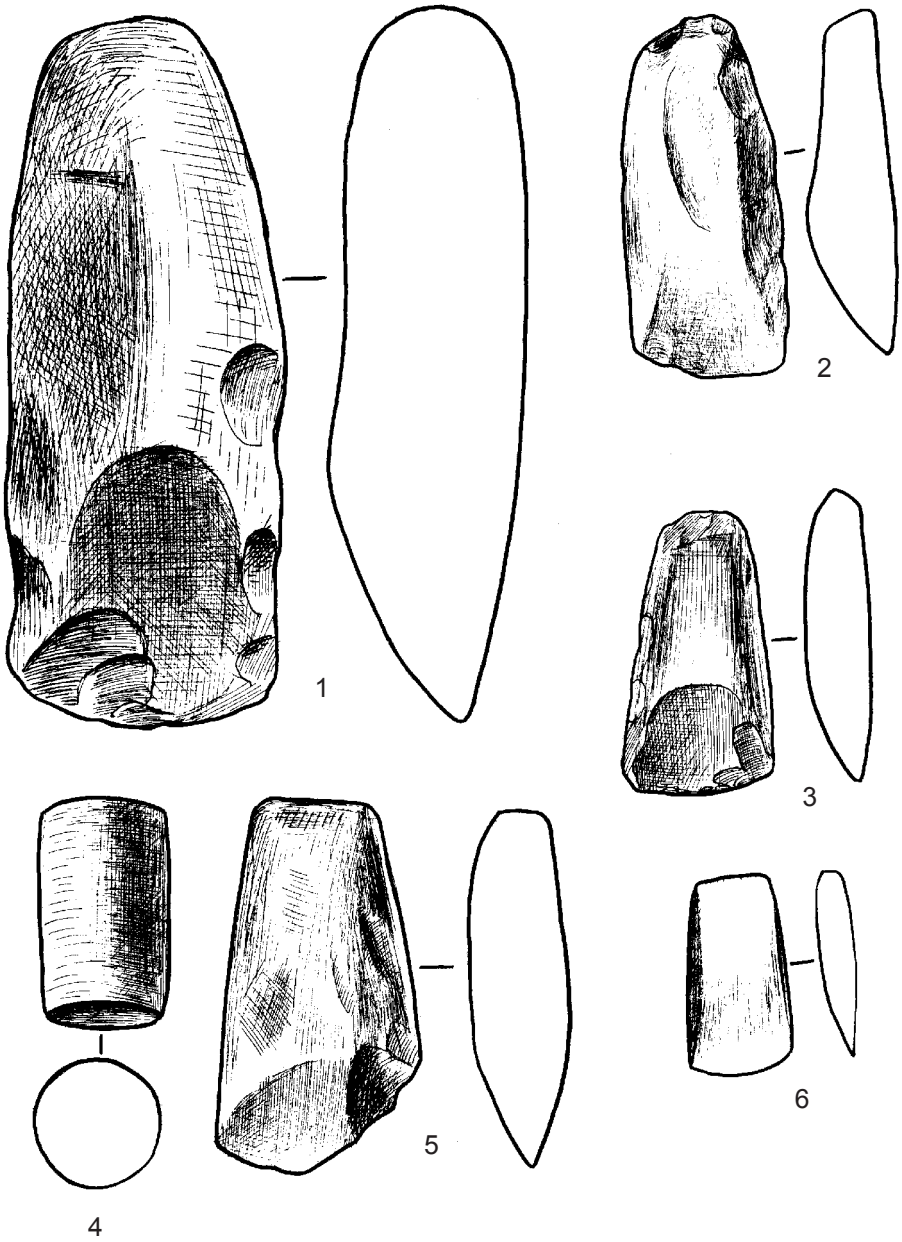
1
2
3
4
5
6

ტაბ. XIV ქვის იარაღები

1. 14-54-31 სათლელი ბაზალტის, მთლიანად ნაპრიალები, ტრაპეციის განივკვეთის, სამუშაო პირი დაზიანებულია. სიგრძე – 7,5 სმ, სიგანე – 3,2 სმ, თხრილი II, ნიშნული 18, სიღრმე – 2,5 მ.
2. 1-55-327 სათლელი რიყისქვის, ნაპრიალები, სიგრძე – 6,3 სმ, პირის სიგანე – 2,5 სმ, თხრილი I, მღვიმის წინა ფართობი.
3. 14-54-288 სატეხი არგილიტის, ნაპრიალები, მაღალქელიანი, ცალმხრივ პირწათლილი. სიგრძე – 5,5 სმ, სიგანე – 1,8 სმ, თხრილი II, ნიშნული 16, სიღრმე – 2,6 მ.
4. 1-55-440 ცული რიყის ქვის, ნაპრიალები, სიგრძე – 9,2 სმ, სიგანე – 4,7 სმ, თხრილი II, ნიშნული 18-33, სიღრმე – 1 მ.
5. 1-55-534 ცული რიყისქვის ნაპრიალები, სიგრზე-10 სმ, სიგანე-3,9 სმ თხრილი II , ნიშნული31, სიღრმე-2,3 მ.
6. 14-54-217 ცულის პირის ნატეხი, რიყის ქვის, სიგრძე – 4,1 სმ, სიგანე – 6,5 სმ, თხრილი II.

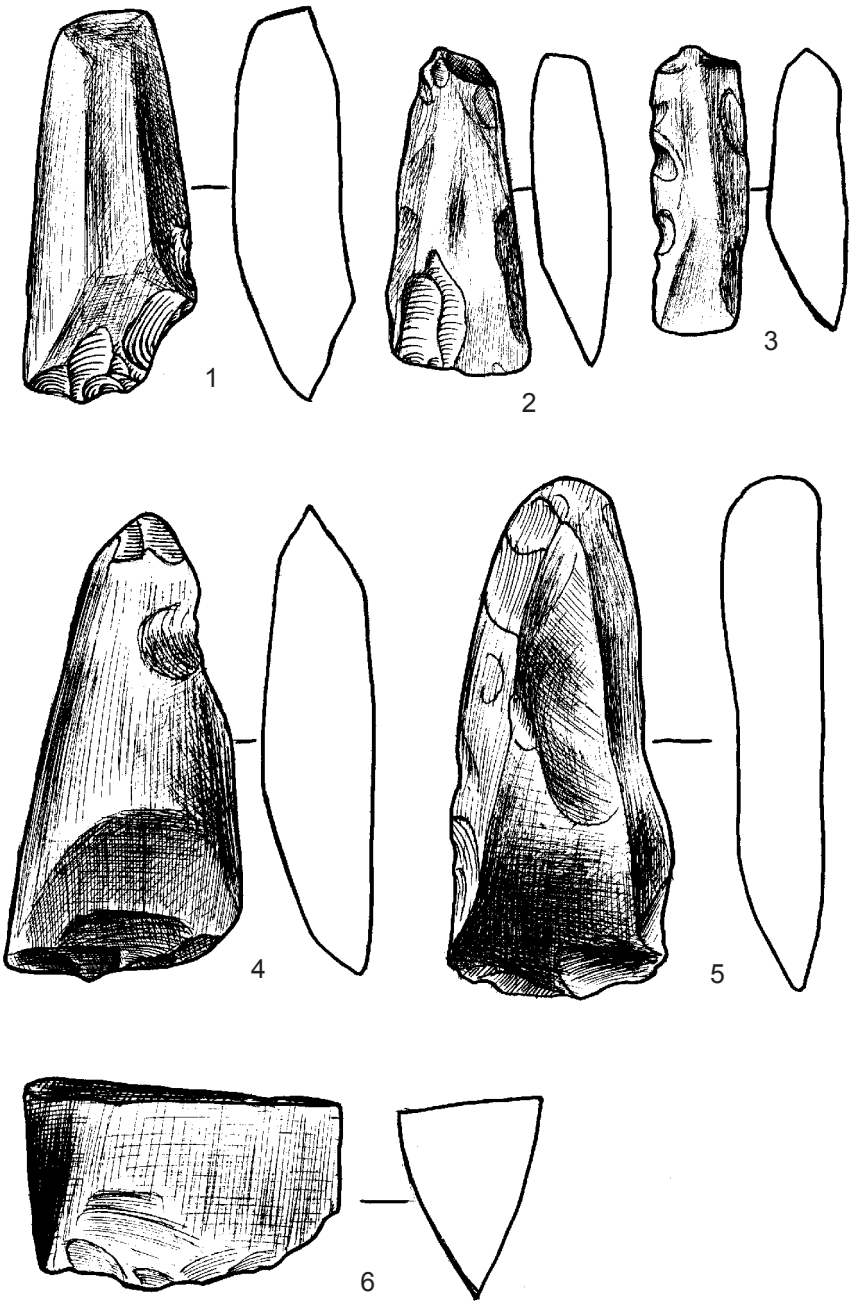
1
2
3
4
5
6

ტაბ. XV *ქვის იარაღები*

1. 1-55-418 ცული სერპენტინის, ნაპრიალები, წელში ოდნავ გაღუნული. სიგრძე – 8,9 სმ, სიგანე – 4,6 სმ, თხრილი I, ნიშნული 32, სიღრმე – 1,6 მ.
2. 1-55-424 ცულის ნამზადი, რიყის ქვის, სიგრძე – 9,6 სმ, სიგანე – 4,1 სმ. თხრილი I, ცენტრალური უღელი, ნიშნული 16-17, სიღრმე – 1,6 მ.
3. 1-55-451 წვერწამახული იარაღი რიყის ქვის, ოთხკუთხა ფუძით, სიგრძე – 6,6 სმ, სიგანე – 3,1 სმ, თხრილი I, ცენტრალური უღელი, ნიშნული 33, სიღრმე-1 მ.
4. 1-55-561 სატეხი არგილიტის, ტრაპეციის განივკვეთის, მთლიანად ნაპრიალები, სიგრძე – 6,8 სმ, სიგანე – 3,4 სმ, თხრილი II, ნიშნული 30, სიღრმე – 2 მ.
5. 1-55-714 სათლელი რიყის ქვის, ნაპრიალები, სამუშაო პირი დაზიანებულია. სიგრძე – 5,9 სმ, სიგანე – 3 სმ. თხრილი II, ნიშნული 32, სიღრმე – 1,95 მ.

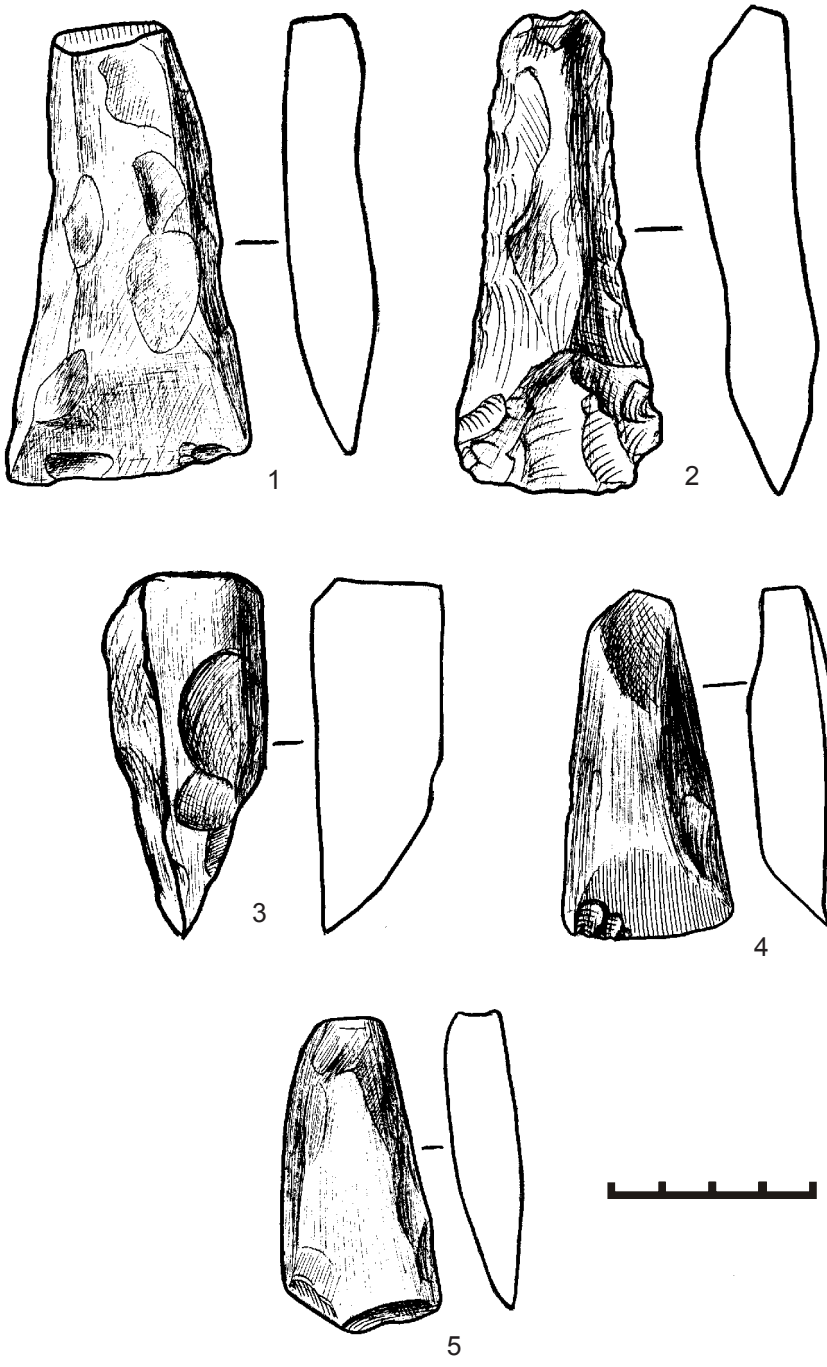
1
2
3
4
5

ტაბ. XVI *ქვის იარაღები*

1. 1-55-760 სათლელი რიყის ქვის, ნახეხ-ნაპრიალები, შემაღლებული ზურგით, სიგრძე – 5,5 სმ, სიგანე – 3 სმ, თხრილი I, ნიშნული 26-27, სიღრმე – 3,25 მ.
2. 1-55-402 ცული რიყის ქვის, სამუშაო პირი დაზიანებულია, შემაღლებული ზურგით, კარგად ნაპრიალები. სიგრძე – 8 სმ, სიგანე – 4 სმ, თხრილი II, ცენტრალური უღელი, ნიშნული 22-23, სიღრმე – 1,6 მ.
3. 1-55-301 ცული არგილიტის, ნაპრიალები, სიგრძე – 8,8 სმ, სიგანე – 3,4 სმ, თხრილი I, წინა ფართობი.
4. 1-55-558 ცული რიყის ქვის მთლიანად მოკოდილი, ყუა მოტეხილი, პირდაჩეჩქვილი, სიგრძე – 8,2 სმ, სიგანე – 5,5 სმ, თხრილი II, ნიშნული 19-25, სიღრმე – 2 მ.
5. 1-55-442 სათლელი რიყის ქვის, პირშემაღლებული, სიგრძე – 4,2 სმ, სიგანე პირისა – 2,8 სმ, თხრილი II, ღორღის ფენა, ნიშნული 18-33, სიღრმე – 1 მ.
6. 1-55-601 სათლელი მაღალი სამუშაო პირით და ზურგით, სამკუთხა განივკვეთისა, სიგრძე – 4,1 სმ, სიგანე – 1,9 სმ, თხრილი II, ნიშნული 9-11, სიღრმე – 2,3 მ.
7. 14-54-73 სათლელი რიყის ქვის, ნახეხ-ნაპრიალები, სამუშაო პირი დაზიანებულია. სიგრძე – 6,2 სმ, სიგანე – 3,2 სმ, თხრილი II, ნიშნული 23, სიღრმე – 3 მ.
8. 14-54-71 სატეხი ბაზალტის, შავი, მთლიანად ნაპრიალები, სამუშაო პირი შემაღლებულია, დაზიანებული, სიგრძე – 6,2 სმ, სიგანე – 2,7 სმ, თხრილი II, ნიშნული 27, სიღრმე – 3 მ.
9. 1-55-121 იარაღი ბაზალტის, სწორკუთხედის მოყვანილობისა, ბოლოებ და გვერდებმომრგვალებული, ზედაპირზე გასდევს განიერი ღრმა ღარი, ცალი კუთხე ჩამოტეხილია. სიგრძე – 6,3 სმ, სიგანე – 3,9 სმ, თხრილი II, ნიშნული 11-12, სიღრმე – 2,5 მ.
10. 1-55-303 სახეხი კვარცისა, მრგვალი გვერდებ ნახეხი, სიგრძე – 4,7 სმ, სიგანე – 4,5 სმ, თხრილი II, ნიშნული13-15, სიღრმე – 3,4 მ.

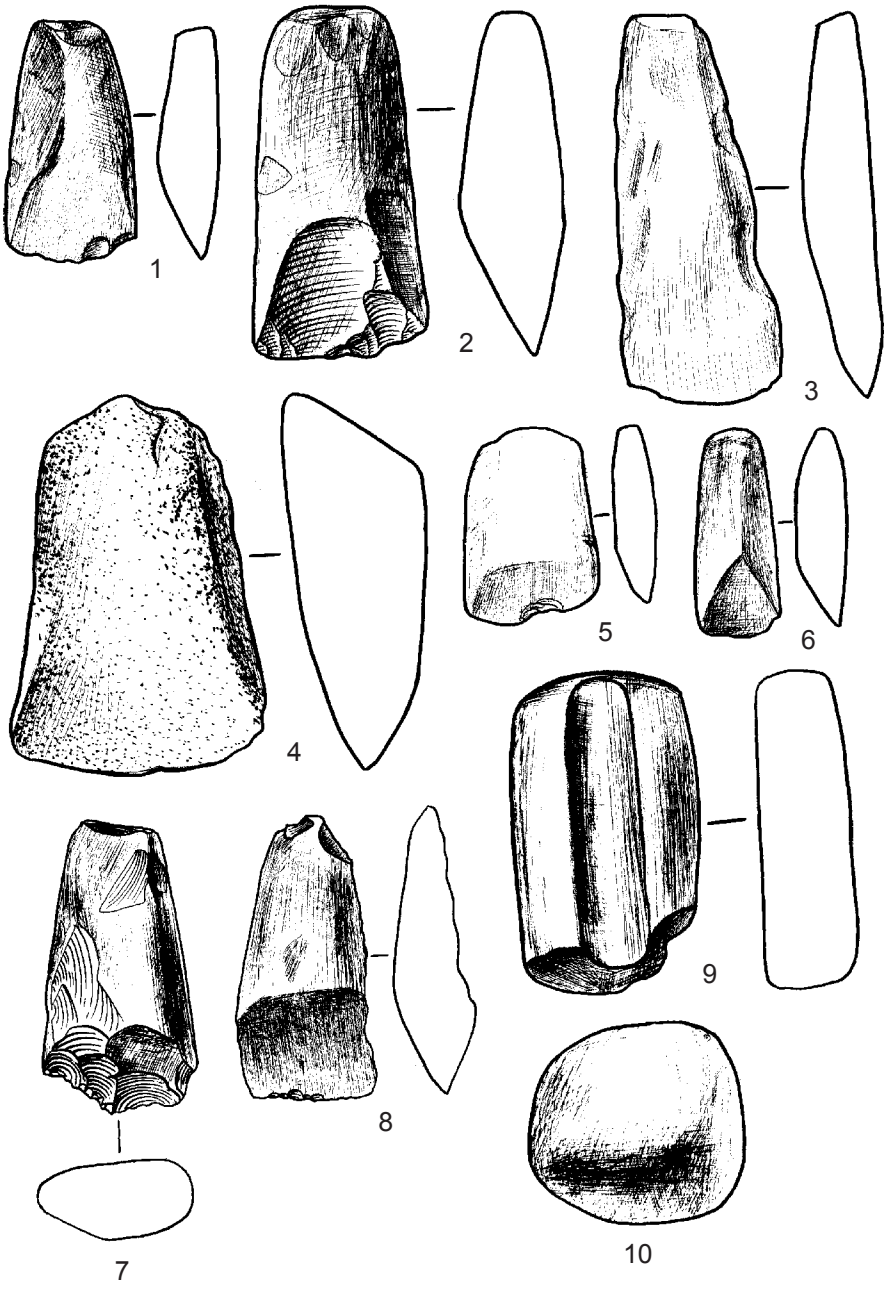
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10

ტაბ. XVII რქისა და ძვლის იარაღები

1. 1-55-511 თოხი რქის, ირიბად წაკვეთილი სამუშაო პირით, ყუაგახვრეტილი, სიგრძე – 13,8 სმ, სიგანე – 2,8 სმ, თხრილი II, ნიშნული 10, სიღრმე – 1,8 მ.
2. 1-55-536 თოხი რქის, ირიბსამუშაოპირიანი, ყუა გახვრეტილი, სიგრძე – 16,3 სმ, სიგანე – 4,2 სმ, თხრილი II, ნიშნული 25-26, სიღრმე – 2,5 მ.
3. 1-55498 იარაღი რქის, წვერწამახული და თავგახვრეტილი, სიგრძე – 7,8 სმ, სიგანე – 1,6 სმ, თხრილი II, ნიშნული 34, სიღრმე – 1,6 მ.
4. 1-55-556 იარაღი ძვლის, ბრტყელი და გახვრეტილი ბოლოთი, წვერწამახული, კარგად ნაპრიალები, სიგრძე – 10,5 სმ, სიგანე – 1,9 სმ, თხრილი II, ნიშნული 30-33, სიღრმე – 2 მ.
5. 14-54-33 სადგისი ძვლის, წვერწამახული, თავმოტეხილი, სიგრძე – 5,2 სმ, სიგანე – 1 სმ, თხრილი II, ნიშნული 14, სიღრმე – 2,5 მ.
6. 1-55-553 სადგისი ძვლის, დამზადებული მსხვილ ლულოვან ძვალზე, წვერწამახული, თავგახვრეტილი, სიგრძე – 9,1 სმ, სიგანე – 2,2 სმ, თხრილი II, ნიშნული 30-33, სიღრმე – 2 მ.

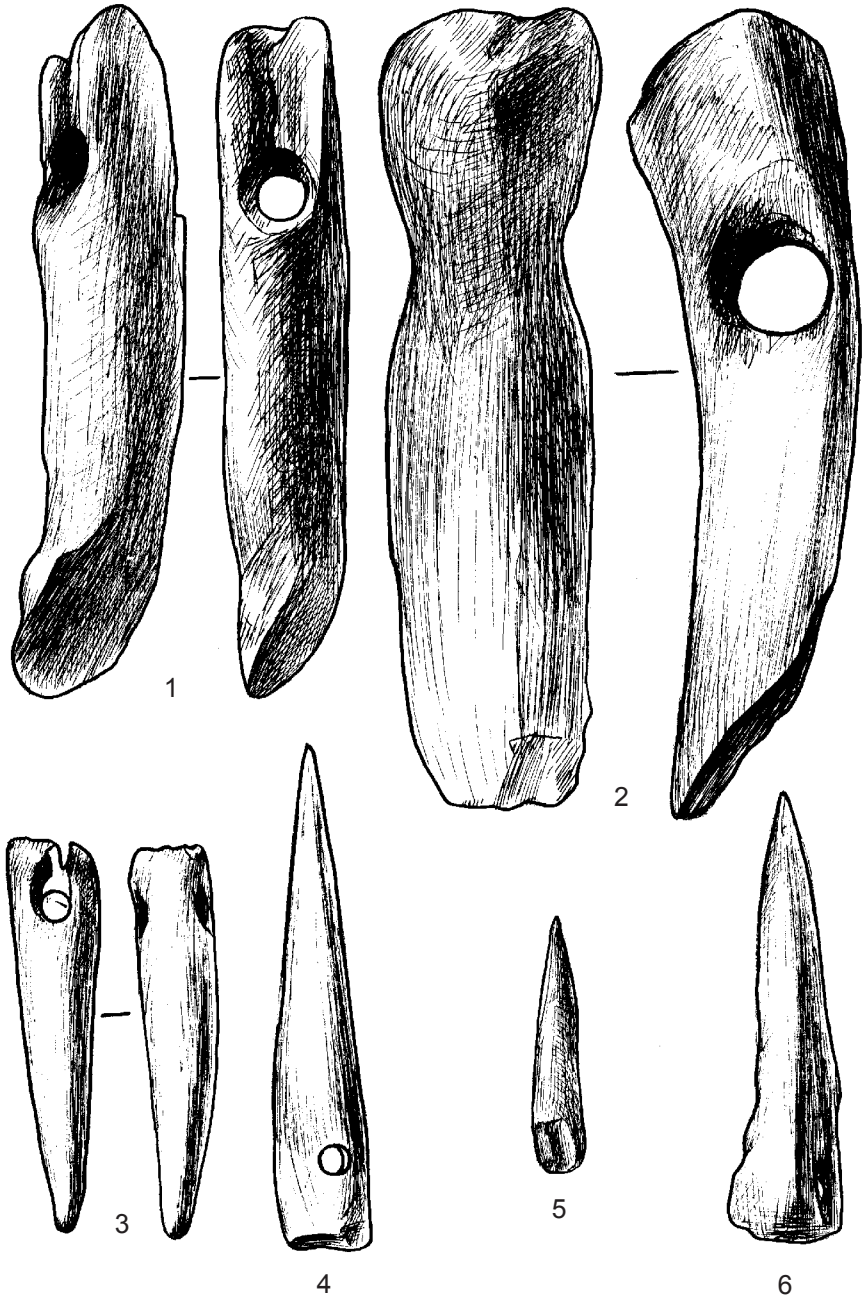
1
2
3
4
5
6

ტაბ. XVIII ძვლისა და რქის ნივთები

1. 1-55-481 ხელშუბისპირი ძვლის, მთლიანად დამუშავებული, სიგრძე – 8 სმ, სიგანე – 0,7 სმ, თხრილი II, ნიშნული 14, სიღრმე – 1,5 მ.
2. 1-55-497 მახათი ძვლის, მრგვალგანივკვეთიანი, ყუნწგაბრტყელებული, ოდნავ მოღუნული, წვერმოტეხილი, სიგრძე – 8,9 სმ, სიგანე – 0,7 სმ, თხრილი II, ნიშნული 33, სიღრმე – 1,6 მ.
3. 1-55-493 სადგისი, ლულოვანი ძვლისგან დამზადებული, წვერწამახული, სიგრძე – 9,9 სმ, სიგანე – 1,9 სმ, თხრილი II, ნიშნული 23, სიღრმე – 1,5 მ.
4. 1-55-505 შუბისპირი ძვლის, მრგვალგანივკვეთიანი, მთლიანად დამუშავებული, ბოლო მოტეხილი, სიგრძე – 8,2 სმ, სიგანე – 0,8 სმ, თხრილი II, ნიშნული 20, სიღრმე – 0,90 მ.
5. 1-55-766 იარაღი ირმის რქის, წვერწამახული, სიგრძე – 18 სმ, სიგანე – 1,5 სმ, ცენტრალური უღელი, ნიშნული 32, სიღრმე – 1 მ.
6. 1-55-525 წერაქვისებური იარაღი რქის, ირიბი სამუშაო პირით, ყუაგახვრეტილი, ხვრელი ორმხრივაა ნახვრეტი, კედლებზე ბურღვის კვალით. სიგრძე – 12,7 სმ, სიგანე – 2 სმ, თხრილი II, ნიშნული 27, სიღრმე – 1,2 მ.
7. 1-55-485 ნემსი (მახათი) ძვლის, ყუნწგახვრეტილი, მრგვალგანივკვეთიანი, მთლიანად დამუშავებული, ყუნწი ბრტყელია. სიგრძე – 7 სმ, სიგანე-0,7 სმ, თხრილი II, ნიშნული 16-17, სიღრმე-1,5 მ.
8. 1-55-489 სადგისი ლულოვანი ძვლის, წვერწატეხილი, სიგრძე – 6 სმ, სიგანე – 1,5 სმ, ცენტრალური უღელი, ნიშნული 32, სიღრმე – 1,6 მ.
9. 1-55-496 სადგისი ძვლის, წვერწამახული, სიგრძე – 5,8 სმ, სიგანე – 1,8 სმ, თხრილი II, ნიშნული 33, სიღრმე – 1,6 მ.
10. 1-55-518 სადგისი ლულოვანი ძვლის, წვერწამახული, სიგრძე – 15,6 სმ, სიგანე – 1,5 სმ, თხრილი II, ნიშნული 25-26, სიღრმე – 1,8 მ.
11. 1-55-526 ხელშუბისპირი ძვლის, მრგვალგანივკვეთიანი, თავბოლომოტეხილი, სიგრძე – 5,5 სმ, სიგანე – 1,1 სმ, თხრილი II, ნიშნული 28, სიღრმე – 1,3 მ.
12. 1-55-538 ნემსი ძვლის, მოღუნული, ორივე გვერდზე აქვს ოთხ-ოთხი დაუმთავრებელი ხვრელი. წვერწატეხილია, ყუნწთან აქვს ერთი გამჭოლი ნახვრეტი. სიგრძე – 4,7 სმ, სიგანე – 0,4 სმ, თხრილი II, ნიშნული 19, სიღრმე – 2 მ.
13. 1-55-537 ნემსი ძვლის, ოდნავ მოღუნული, მთლიანად დამუშავებული, ყუნწგახვრეტილი, ნაპრიალები, სიგრძე – 4,9 სმ, სიგანე – 0,3 სმ, თხრილი II, ნიშნული 12, სიღრმე-1,5 მ.
14. 1-55-491 წერაქვისნაირი იარაღი რქის, ირიბად ჩაჭრილი სამუშაო პირით, თავი სატარე ნახვრეტთან გადატეხილი. იარაღს გვერდი 6,5 სმ სიგრძეზე აქვს ჩათლილი. სამუშაო პირთან მოჩანს რქის ღრუბლოვანი ნაწილი. სამუშაო პირს ეტყობა, რომ მას 3 სმ-ით შეეძლო მიწაში ჩაღრმავება. სიგრძე – 12,1 სმ, სიგანე – 2,5 სმ, თხრილი II, ნიშნული 22, სიღრმე – 1,5 მ.

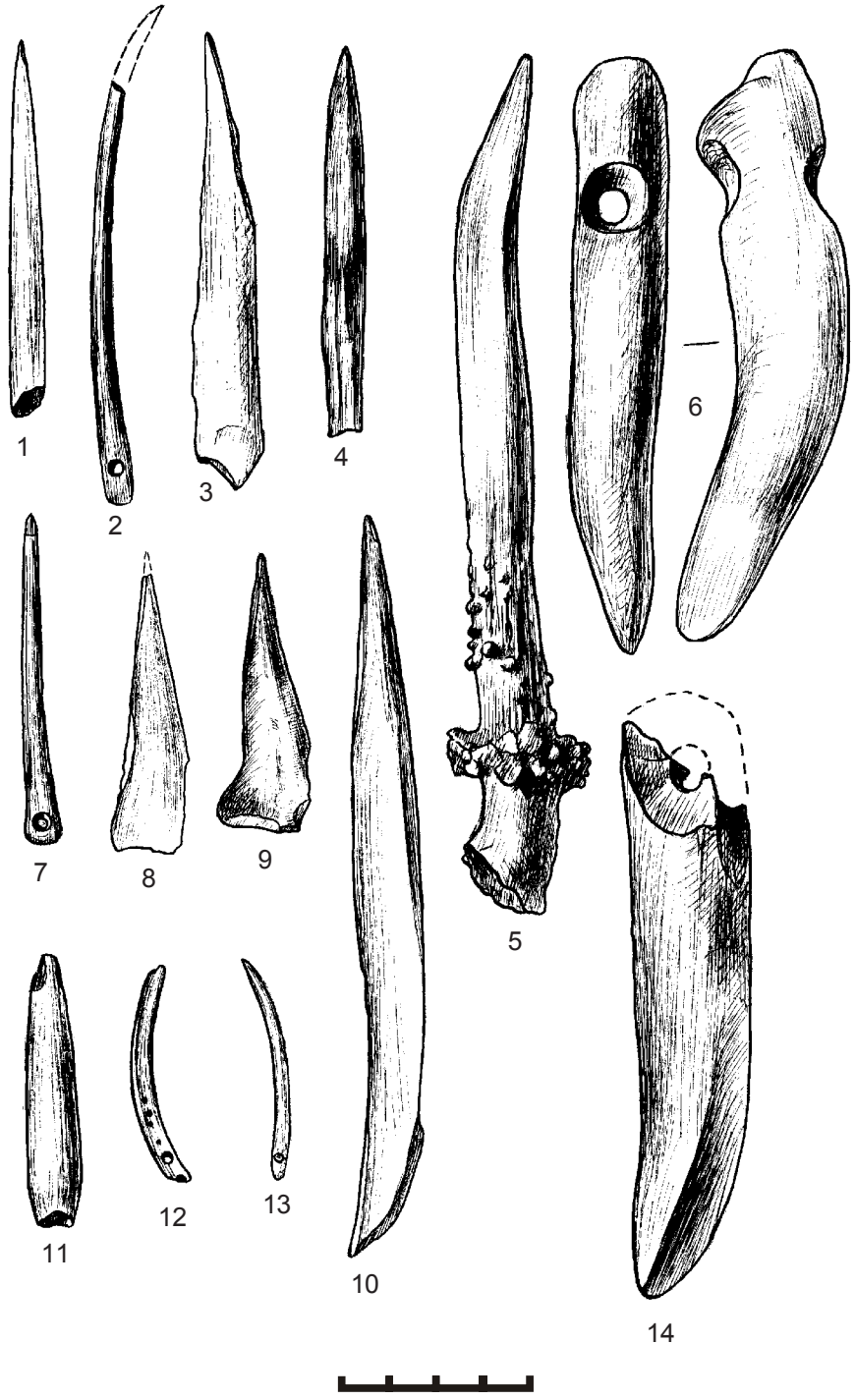
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14

ტაბ. XIX რქისა და ძვლის იარაღები

1. 1-55-336 რქა წვერწამახული, გამოყენების კვალით, სიგრძე – 21,5 სმ, სიგანე – 3 სმ, თხრილი I, ჰუმუსის ფენა.
2. 1-55-336 რქა წვერწამახული, გამოყენების კვალით, სიგრძე – 14,1 სმ, სიგანე – 2,6 სმ, თხრილი I, ჰუმუსის ფენა.
3. 1-55-336 რქა წვერწამახული, გამოყენების კვალით, სიგრძე – 11,4 სმ, სიგანე – 2,5 სმ, თხრილი I, ჰუმუსის ფენა.
4. 1-55-305 ხელშუბი ძვლის, ყუნწგახვრეტილი, ოვალურგანივკვეთიანი, წვერწატეხილი, სიგრძე – 6 სმ, სიგანე – 1,4 სმ, თხრილი I, ნიშნული 13-15, სიღრმე – 0,70 მ.
5. 1-55-312 ნემსი ძვლის, ბრტყელი, ყუნწგახვრეტილი, სიგრძე – 4,2 სმ, სიგანე – 0,6 სმ, თხრილი II, მღვიმის წინა ფართობი. სიღრმე – 1,7 მ.
6. 1-55-338 სადგისი ლულოვანი ძვლის, სიგრძე – 7,3 სმ, სიგანე – 1,2 სმ, თხრილი II, ნიშნული 13-14.
7. 14-54-37 მახათი ფრინველის ლულოვანი ძვლის, მომრგვალო-ბრტყელი, გახვრეტილი ყუნწით, წვერწაწვეტილი, ნაპრიალები, სიგრძე – 7,8 სმ, სიგანე – 0,6 სმ, თხრილი II, ნიშნული 17, სიღრმე – 2,3 მ.
8. 1-55-513 რქა წვერწათლილი, სიგრძე – 9 სმ, სიგანე – 3,5 სმ, თხრილი II, ნიშნული 30, სიღრმე – 1,8 მ.
9. 1-55-307 სადგისი ლულოვანი ძვლის, წვერწამახული, შერჩენილი აქვს ეპიფიზი, სიგრძე – 8,6 სმ, სიგანე – 1,6 სმ, თხრილი I, მღვიმის წინა ფართობი, სიღრმე – 0,70 მ.
10. 1-55-306 შუბისპირი ძვლის, მრგვალგანივკვეთიანი, მთლიანად დამუშავებული, ბოლომოტეხილი. სიგრძე – 6 სმ, დიამეტრი – 1 სმ, თხრილი I, მღვიმის წინა ფართობი, სიღრმე – 0,70 მ.
11. 1-55-309 სადგისი ლულოვანი ძვლის, წვერწამახული, სიგრძე – 7,8 სმ, სიგანე – 1,1 სმ, თხრილი II, ნიშნული 20, სიღრმე – 0,90 მ.

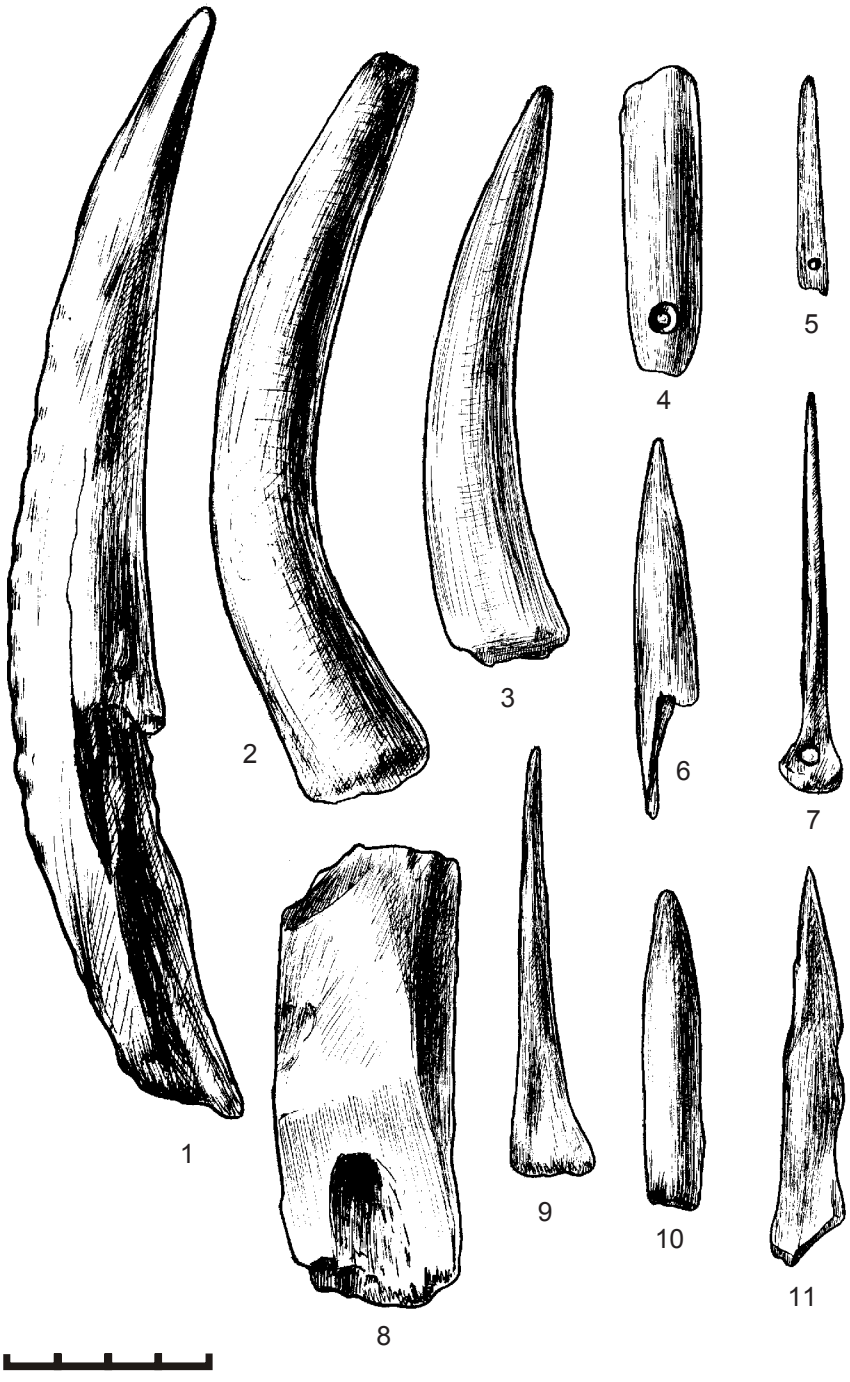
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11

ტაბ. XX რქის იარაღები

1. 1-55-535 თოხი რქის, ირიბპირიანი, გახვრეტილი, სიგრძე – 13,2 სმ, სამუშაო პირის სიგანე – 2,5 სმ, თხრილი II, ნიშნული 10, საკულტო კერის მოედანი, სატარე ნახვრეტის გარე დიამეტრი – 3 სმ, შიგა დიამეტრი - 2 სმ.
2. 1-55-789 რქა ორტოტა, გამოყენების კვალით, სიგრძე – 18, სმ, სიგანე – 6,6 სმ, თხრილი II, ნიშნული 18-33, სიღრმე – 1მ.
3. 1-55-335 სადგისი რქის, წვერწამახული, სიგრძე – 6,4 სმ, სიგანე – 1,5 სმ, თხრილი II, ნიშნული 13-15, სიღრმე – 3,3 მ.
4. 1-55-792 რქის იარაღი, გამოყენების კვალით, სიგრძე – 13 სმ, სიგანე – 1,2 სმ, თხრილი II, ნიშნული 9-11, სიღრმე – 1,4-1,5 მ.
5. 1-55-707 ძვლის ნივთი, კოვზისმაგვარი, სიგრძე – 7 სმ, სიგანე – 1,5 სმ, თხრილი I, სიღრმე – 2 მ.

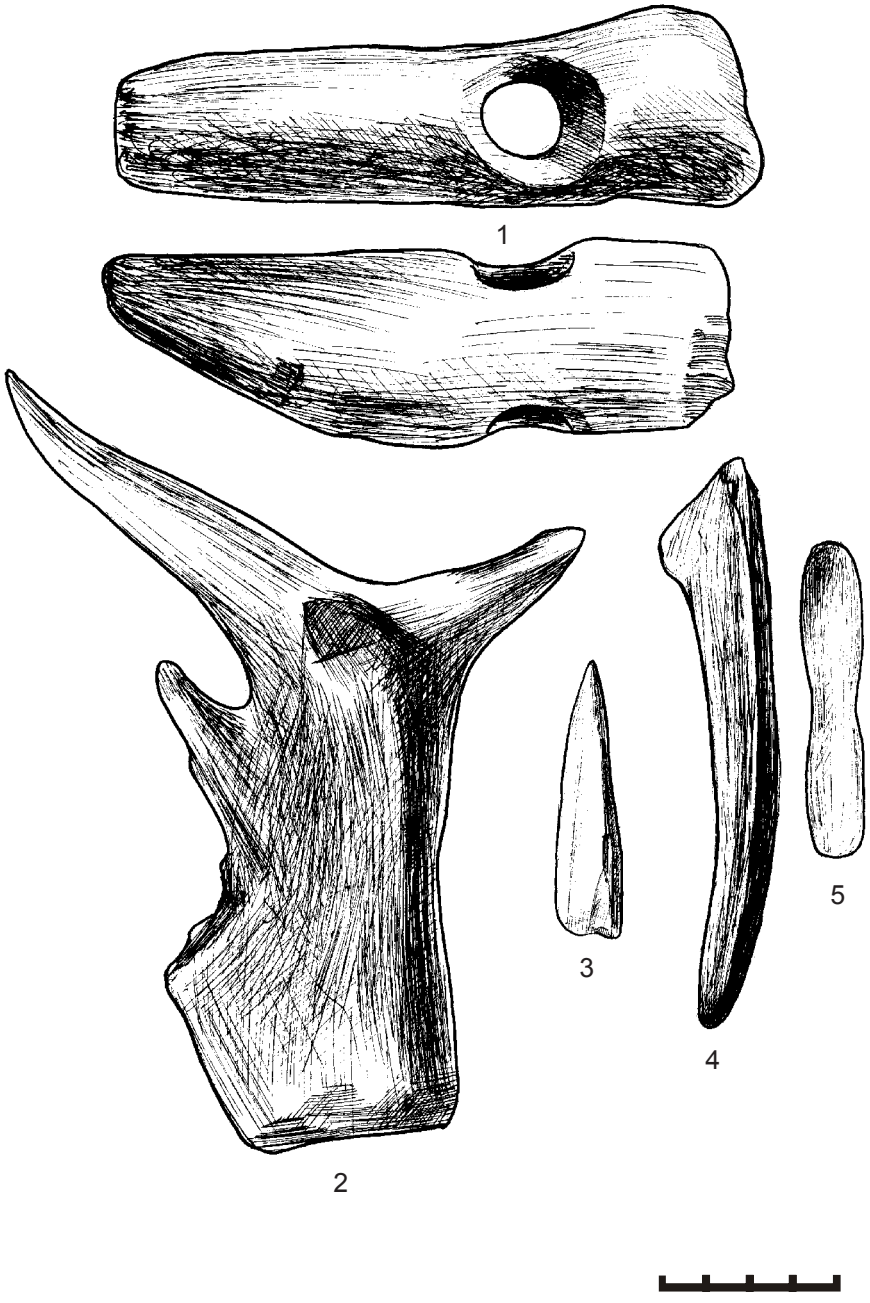
1
2
3
4
5

ტაბ. XXI ძვლისა და რქის ნივთები

1. 1-55-595 სადგისი ლულოვანი ძვლის, წვერწამახული, სიგრძე – 7,9 სმ, სიგანე – 1,1 სმ, თხრილი II, ნიშნული 23, სიღრმე – 2,8 მ.
2. 1-55-688 სადგისი ძვლის, დამუშავებულია მხოლოდ წვერი, შერჩენილი აქვს ეპიფიზის ნაწილი. სიგრძე – 6,8 სმ, სიგანე – 2 სმ, თხრილი II, ნიშნული 18, სიღრმე – 2 მ.
3. 1-55-678 სადგისი ლულოვანი ძვლის, წვერწატეხილი, ნაწილობრივ შერჩენილი აქვს ეპიფიზი, სიგრძე – 7,7 სმ, სიგანე – 1 სმ, თხრილი II, ნიშნული 17, სიღრმე – 1,5 მ.
4. 1-55619 სადგისი ზვლის წვერწამახული, ბოლომოტეხილი, სიგრზე – 5,4 სმ, სიგანე – 1 სმ, თხრილი II, ნიშნული 25-26, სიღრმე – 2,5 მ.
5. 14-54-165 სადგისი ლულოვანი ძვლის, შერჩენილი აქვს ეპიფიზი, სიგრძე – 11 სმ, სიგანე – 0,8 სმ, თხრილი II, ნიშნული – 11, სიღრმე – 1,35 მ.
6. 14-54-216 სადგისი დამზადებული მსხვილფეხა საქონლის ლულოვანი ძვლის ანატკეცზე, წვერწამახული, სიგრძე – 11,5 სმ, სიგანე – 2,5 სმ, თხრილი II, ნიშნული 9-11, სიღრმე – 1,85 მ.
7. 1-55-441 სადგისი ძვლის, ორივე ბოლოწვეტიანი, სიგრძე – 4,1 სმ, სიგანე – 0,5 სმ, თხრილი II, ნიშნული 21, სიღრმე – 1 მ.
8. 1-55-642 მახათი (ნემსი) ძვლის, დამზადებული მრგვალგანივკვეთიან ღეროზე, ყუნწიანი, სიგრზე – 4,1 სმ, სიგანე – 0,5 სმ, თხრილი II.
9. 1-55-594 ანკესი ძვლის ფაქიზად დამუშავებული, წვერმოკაუჭებული, ოთხკუთხაგანივკვეთისა, დაზიანებული. სიგრძე – 3,1 სმ, სიგანე – 0,2 სმ, თხრილი II, ნიშნული 32, სიღრმე – 2,6 მ.
10. 1-55-793 ძვლის იარაღის ნატეხი, ბოლო წაწვეტილი, სიგრძე – 8,3 სმ, სიგანე – 2,1 სმ, თხრილი II, ნიშნული 9-11, სიღრმე – 1,4-1,5 მ.
11. 1-55-310 სადგისი ლულოვანი ძვლის, წვერწამახული, სიგრძე – 8,5 სმ, სიგანე – 1,3 სმ, თხრილი II, სიღრმე – 1,7 მ.
12. 1-55-216 სადგისი ძვლის, წვერწამახული, სიგრძე – 8,5 სმ, სიგანე – 1,4 სმ, თხრილი II, ნიშნული 9-11, სიღრმე – 1,85 მ.
13. 1-55-763 სადგისი ძვლის, წვერწამახული, მრგვალგანივკვეთიანი, ბოლოსაკენ ოდნავ ბრტყელდება, ირგვლივ დამუშავებულია, სიგრძე – 12,5 სმ, სიგანე – 0,7 სმ, ცენტრალური უღელი, ენეოლითური ორმოდან. ნიშნული 12.
14. 14-54-109 ირმის წქა ორტოტა, თავბოლო მოტეხილი, სიგრძე – 69 სმ, სიგანე – 2,9 სმ, თხრილი II, ნიშნული – 24-25, სიღრმე – 2,5 მ.
15. 14-54-106 სადგისი ძვლის, ბოლომოტეხილი, სიგრძე – 4,8 სმ, სიგანე – 1,7 სმ, თხრილი II, ნიშნული 30, სიღრმე – 2,5 მ.

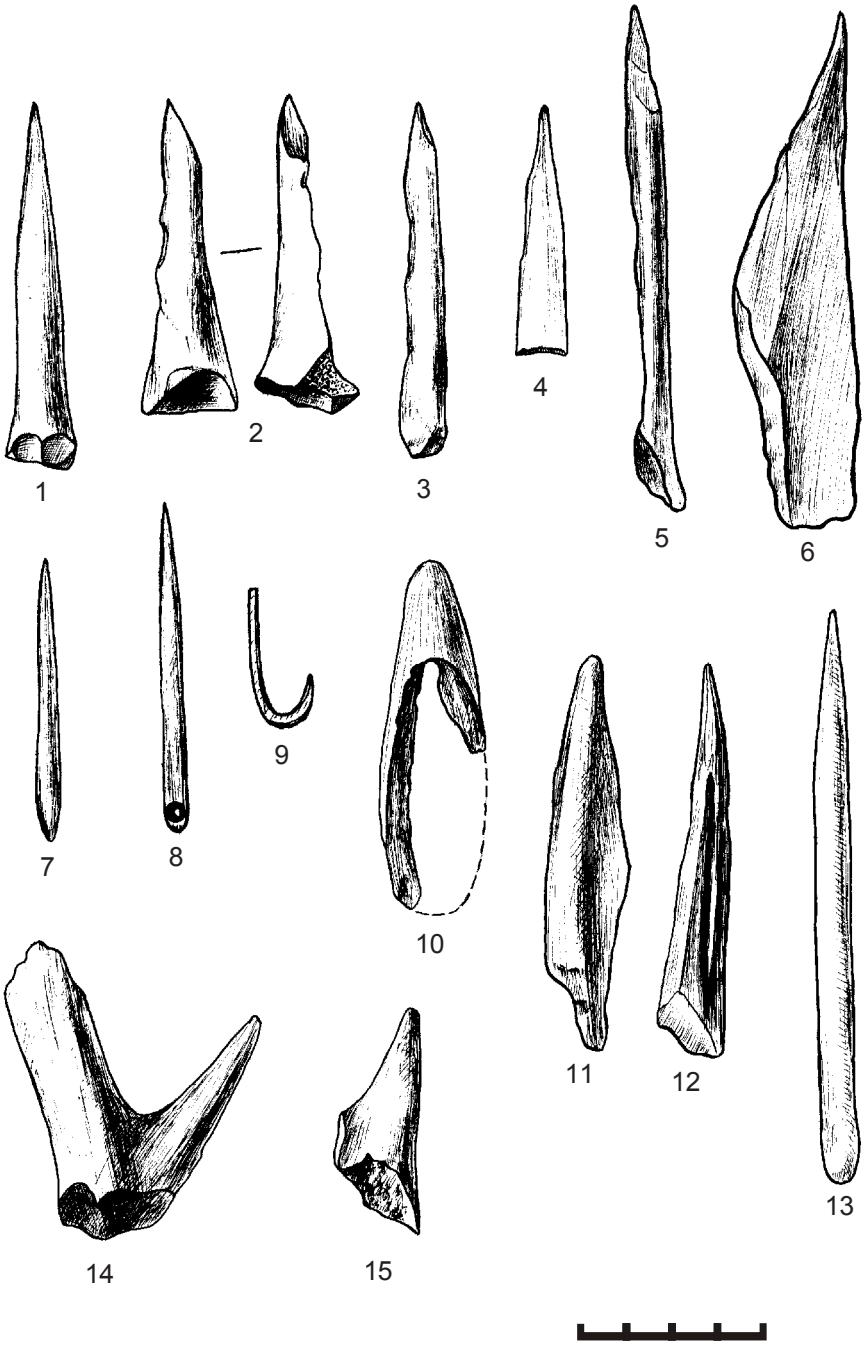
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15

ტაბ. XXII ძვლისა და რქის ნივთები

1. 1-55-477 მახათი ძვლის ყუნწიანი, ოვალურგანივკვეთიანი, სიგრძე – 8,9 სმ, სიგანე – 0,5 სმ, თხრილი II, ნიშნული 16-17, სიღრმე – 1,5 მ.
2. 1-55-445 სადგისი ლულოვანი ძვლის, მთლიანად გაპრიალებული, სიგრძე – 6,7 სმ, სიგანე – 0,7 სმ, თხრილი II, ნიშნული 33, ცენტრალური უღელი, სიღრმე – 1 მ.
3. 1-55-437 სადგისის ნატეხი, ლულოვანი ძვლის, სიგრძე – 4,7 სმ, სიგანე – 0,4 სმ, თხრილი I, ჰუმუსის ფენა, ნიშნული 16-17, სიღრმე – 1,6 მ.
4. 1-55-479 სადგისი ძვლის, წვერწატეხილი, სიგრძე – 7,3 სმ, სიგანე – 1,8 სმ, თხრილი II, ნიშნული 15, სიღრმე – 1,5 მ.
5. 1-55-458 სადგისი დამზადებული ძვლის ნატეხზე, მრგვალგანივკვეთიანი, მთლიანად ნაპრიალები, სიგრძე – 6 სმ, სიგანე – 0,5 სმ, ცენტრალური უღელი, ნიშნული 33, სიღრმე – 1 მ.
6. 1-55-482 სადგისი ძვლის, დამზადებული ბრტყელ ანატკეცზე, წვერწამახული, სიგრძე – 6,3 სმ, სიგანე – 1,3 სმ, თხრილი II, ნიშნული 13, სიღრმე – 1,5 მ.
7. 14-54-51 თოხისმაგვარი იარაღი, რქის, ყუაგახვრეტილი, წვერწათლილი, დაზიანებული, სიგრძე – 6 სმ, სიგანე – 2 სმ, სატარე ნახვრეტის გარეთა ნაპირის დიამეტრი – 1,8 სმ, შიგნითა – 0,7 სმ, თხრილი II, ნიშნული 12, სიღრმე – 2 მ.
8. 14-54-324 საკრიალო ლულოვანი ძვლის, სამკუთხა განივკვეთის, სიგრძე – 17 სმ, სიგანე – 2 სმ, თხრილი I, ყვითელი ფენა.

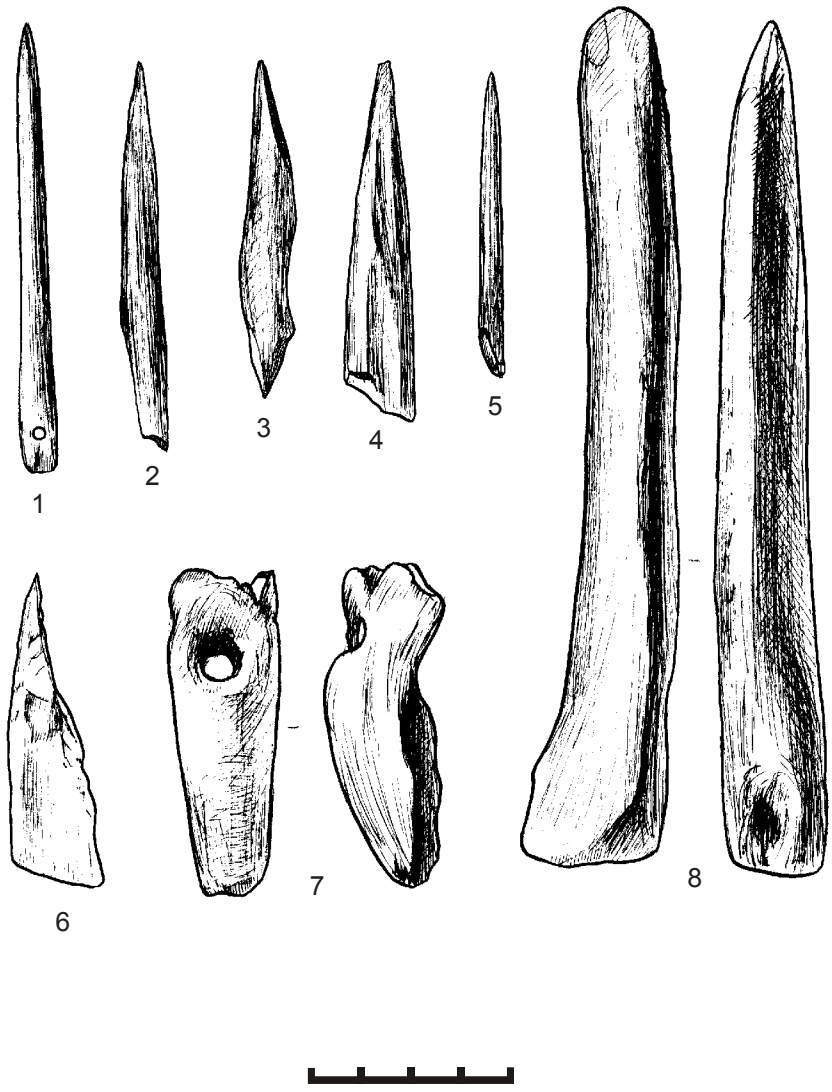
1
2
3
4
5
6
7
8

9. 14-54-53 საპრიალებელი, ცხოველის ნეკნისაგან დამზადებული. ცალი ბოლო წვეტიანია, მეორე გახვრეტილია. სიგრძე – 7,8 სმ, სიგანე – 1,5 სმ, თხრილი II, ნიშნული 15, სიღრმე – 2,2 მ.

10. 1-55-810 სადგისი სპილენძის, ოთხწახნაგა განივკვეთის, წვეტიანი ბოლოთი, მომწვანო პატინით. სიგრძე – 4,7 სმ, სიგანე – 0,3 სმ, თხრილი II, ნიშნული 28, სიღრმე – 1,4 მ. სამხრეთი კედლიდან 80 სმ-ის დაშორებით.

11. 1-55-813 სადგისი სპილენძის მრგვალგანივკვეთიანი, ოდნავ გაღუნული, მომწვანო-მოცისფრო პატინით. სიგრძე – 4,3 სმ, სიგანე – 0,3 სმ, თხრილი II, ნიშნული 29, სიღრმე – 2,25 მ. სამხრეთი კედლიდან 70 სმ-ის დაშორებით.

12. 1-55-812 სადგისი სპილენძის, ბოლოში მრგვალგანივკვეთიანი, შუაში წახნაგიანი, ბოლო მოტეხილი, ძლიერ პატინირებული. სიგრძე – 4,4 სმ, სიგანე – 0,3 სმ, თხრილი II, ნიშნული 28, სიღრმე – 2,3 მ. სამხრეთი კედლიდან 60 სმ-ის დაშორებით.

13. 1-55-811 სადგისი სპილენძის, ოთხწახნაგა, ბოლოებმოტეხილი. სიგრძე – 3,8 სმ, სიგანე – 0,4 სმ, თხრილი II, ნიშნული 33, სიღრმე – 1,96 მ. სამხრეთი კედლიდან 20 სმ-ის დაშორებით.

14. 1-55-814 ღერო სპილენძის, მრგვალგანივკვეთიანი, სიგრძე – 3,4 სმ, სიგანე – 0,3 სმ, თხრილი II, ნიშნული 12, სიღრმე – 1 მ. ჩრდილო კედლიდან 1,30 მ დაშორებით.

15. 1-55-809 ანკესი სპილენძის, გარეთ გადაღუნული ყუნწით, წვერი უფხოა, მრგვალგანივკვეთიანი, მომწვანო-მოცისფრო პატინით, სიგრძე – 4,5 სმ, სიგანე – 0,3 სმ, თხრილი II, (სამხრეთ კედელში), ნიშნული 19, სიღრმე – 0,6 მ.

16. 1-55-808 ანკესი სპილენძის, მრგვალგანივკვეთიანი, გარეთ გადაღუნული ყუნწით, მომწვანო-მოცისფრო პატინით, წვერი უფხოა, სიგრძე -2 სმ, სიგანე – 0,3 სმ, თხრილი II, ნიშნული 22, ჩრდილო კედლიდან 2,15 მ დაშორებით. სიღრმე – 2,1 მ.

17. 1-55-807 ანკესი სპილენძის, შიგნით ჩახვეული ყუნწით, მრგვალგანივკვეთიანი, წვერი უფხოა, მომწვანო-მოცისფრო პატინით, სიგრძე – 3 სმ, სიგანე – 0,2 სმ, თხრილი II, ნიშნული 23, სამხრეთი კედლიდან 2 მ-ის დაშორებით, სიღრმე – 2,6 მ.

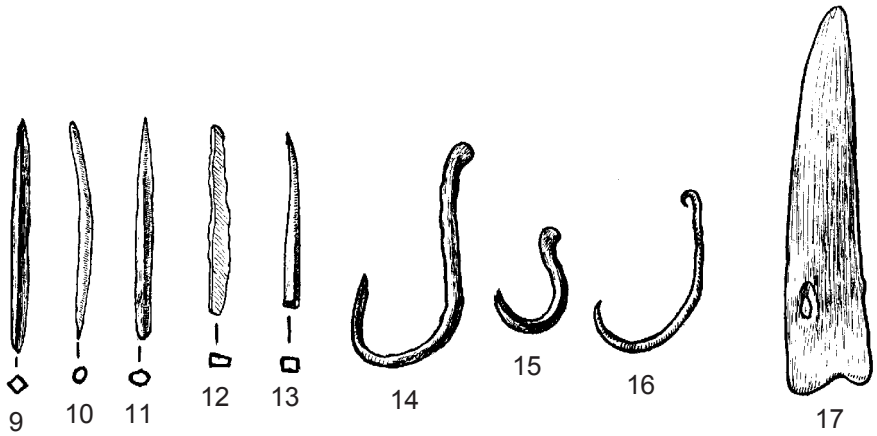
9
10
11
12
13
14
15
16
17

ტაბ. XXIII სხვადასხვა მასალა

1. 14-54-104 საწურის ნატეხი თიხის, სხვადასხვა დიამეტრის მქონე ნაჩვრეტებით, მორუხო ფერის, ხელით ტლანქად ნაძერწი, სიგრძე – 5 სმ, სიგანე – 6 სმ, თხრილი II, ნიშნულები 17-24, სიღრმე – 2,7 მ.
2. 1-55-718 საწურის ნატეხი თიხის, ნაჩვრეტებიანი, ხელით ნაძერწი, ვარდისფერზედაპირიანი შავსარჩულიანი. სიგრძე-სიგანე – 3,7X3,2 სმ, თხრილი II, ნიშნულები 17-36, სიღრმე – 1,5-3,25 მ.
3. 1-55-486 თიხის ჭურწლის მრგვალი ძირი, ხელით უხეშად ნაძერწი, სქელკედლიანი, დმ – 6,5 სმ, კედლის სისქე – 0,8 სმ, სიმაღლე – 4,2 სმ, თხრილი II, ნიშნულები 9-11, სიღრმე – 1,4-1,5 მ.
4. 14-54-25 მრგვალი ძირი თიხის პაწაწინა ჭურჭლის, ხელით უხეშად ნაძერწი, რუხად გამომწვარი, დმ – 2,1 სმ, თხრილი II, ნიშნული 29, სიღრმე – 2,35 მ.
5. 1-55-436 ადამიანის სქემატური გამოსახულება ქვის, ერთმანეთზე დადგმული, ზუსტად მოჭრილი ნაწილებით, სიგრძე – 5,3 სმ, სიგანე – 3,3 სმ, თხრილი I, მღვიმის დასავლეთი ნაწილი.
6. 1-55-452 ადამიანის ქანდაკება, მოწითალოდ გამომწვარი თიხისა, თავი და ტანი წელს ქვევით მოტეხილი აქვს, წელგამოყვანილია, სიგრძე – 7,2 სმ, სიგანე – 5,8 სმ, ცენტრალური უღელი, ნიშნული 13, სიღრმე – 1 მ.
7. 1-55-332 კვირისტავი თიხის, კონუსისებური, შუაში ხვრელით, დმ – 3,9 სმ, სიმაღლე – 2 სმ, ნიშნული 29, დასავლეთი კედლის ჰუმუსიდან.
8. 1-55-531 კვირისტავი თიხის, ბიკონუსური, შუაში ხვრელით, დმ – 4,6 სმ, თხრილი II, ნიშნული 33, სიღრმე – 1,2 მ.
9. 1-55-405 კვირისტავი თიხის, ბიკონუსური, შუაში ხვრელით, დმ. – 3,7 სმ, ცენტრალური უღელი, ნიშნული 17, სიღრმე - 1,6 მ.
10. 1-55-495 კვირისტავი თიხის, კონუსისებური, შუაში ხვრელით, დმ. – 3,5 სმ, თხრილი II, სიღრმე – 1,6 მ.
11. 1-55-776 კვირისტავი თიხის, ბიკონუსური, შუაში ხვრელით, დმ. – 4,4 სმ, თხრილი II, ნიშნულები 19-25, სიღრმე – 2 მ.
12 1-55556 კვირისტავი თიხის, კონუსისებური, შუაში ხვრელით, დმ.-4,4 სმ, თხრილი II, ნიშნულები 19-25, სიღრმე-2 მ.

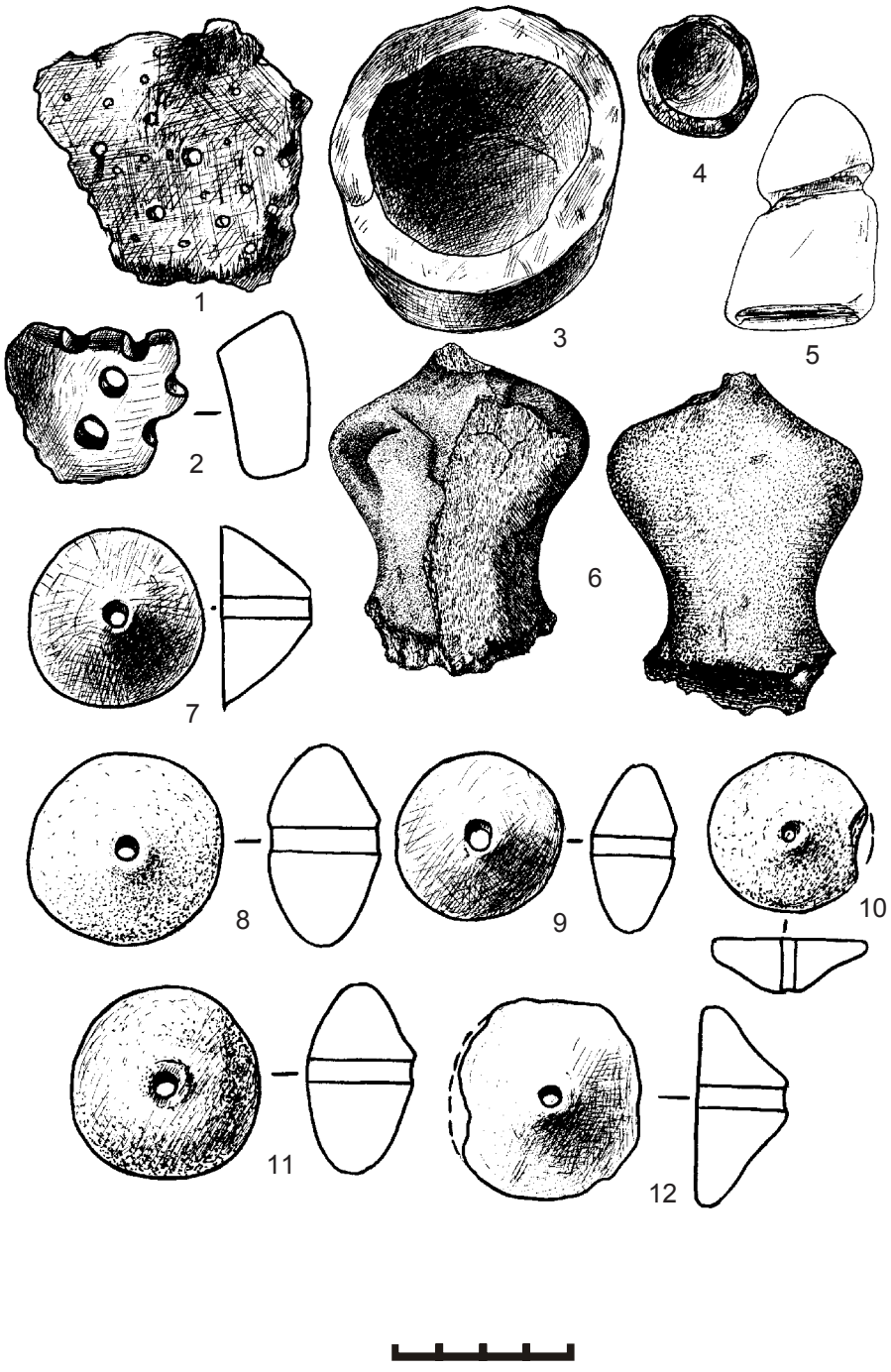
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12

ტაბ. XXIV ქვის ბორბლები და კვირისტავები

1. 1-55-472 ბორბალი ქვის, მრგვალ-ბრტყელი, შუაში ხვრელით, დმ. – 3,7 მმ, თხრილი II, კორდოვანი ფენიდან.
2. 1-55-444 კვირისტავი თიხის, კონუსისებური, შუაში ხვრელით, შემკულია წვერიდან ფუძისაკენ მიმავალი ცხრა სხივით (ხაზით), დმ. – 5,5 მმ, თხრილი II, ნიშნული 22, სიღრმე – 1 მ.
3. 1-55-680 ბორბალი ქვის, მრგვალ-ბრტყელი, შუაში ხვრელით, დმ. – 4,1 მმ, თხრილი II, ნიშნულები 17-36, სიღრმე – 1,5-3,2 მ.
4. 1-55-559 კვირისტავი თიხის, კონუსისებური, შუაში ხვრელით, დმ. – 3 მმ, თხრილი II, ნიშნულები 19-33, სიღრმე – 2 მ.
5. 14-54-36 კვირისტავი თიხის, კონუსისებური, შუაში ხვრელით, დმ. – 3,5 მმ, თხრილი II, ნიშნული 17, სიღრმე – 2,3 მ.
6. 14-54-72 კვირისტავი თიხის, ბიკონუსური, შუაში ხვრელით, უხეშად ნაძერწი, დმ. – 6 მმ, სიმაღლე – 4,5 სმ, თხრილი II, ნიშნული 22, სიღრმე – 3 მ.
7. 1-55-453 კვირისტავი თიხის, ბიკონუსური, შუაში ხვრელით, ცეცხლის კვალით, დმ. – 3,8 მმ, თხრილი II, ნიშნული 22, სიღრმე – 1 მ.
8. 14-54-71 კვირისტავი თიხის, კონუსისებური, შუაში ხვრელით, დმ. – 3,7 მმ, სიმაღლე – 1,8 სმ, თხრილი II, ნიშნული 20, სიღრმე – 3 მ.
9. 1-55-404 კვირისტავი თიხის, ბიკონუსური, შუაში ხვრელით, დმ. – 4,5 მმ, ცენტრალური უღელი, ნიშნული 17, სიღრმე – 1,6 მ.

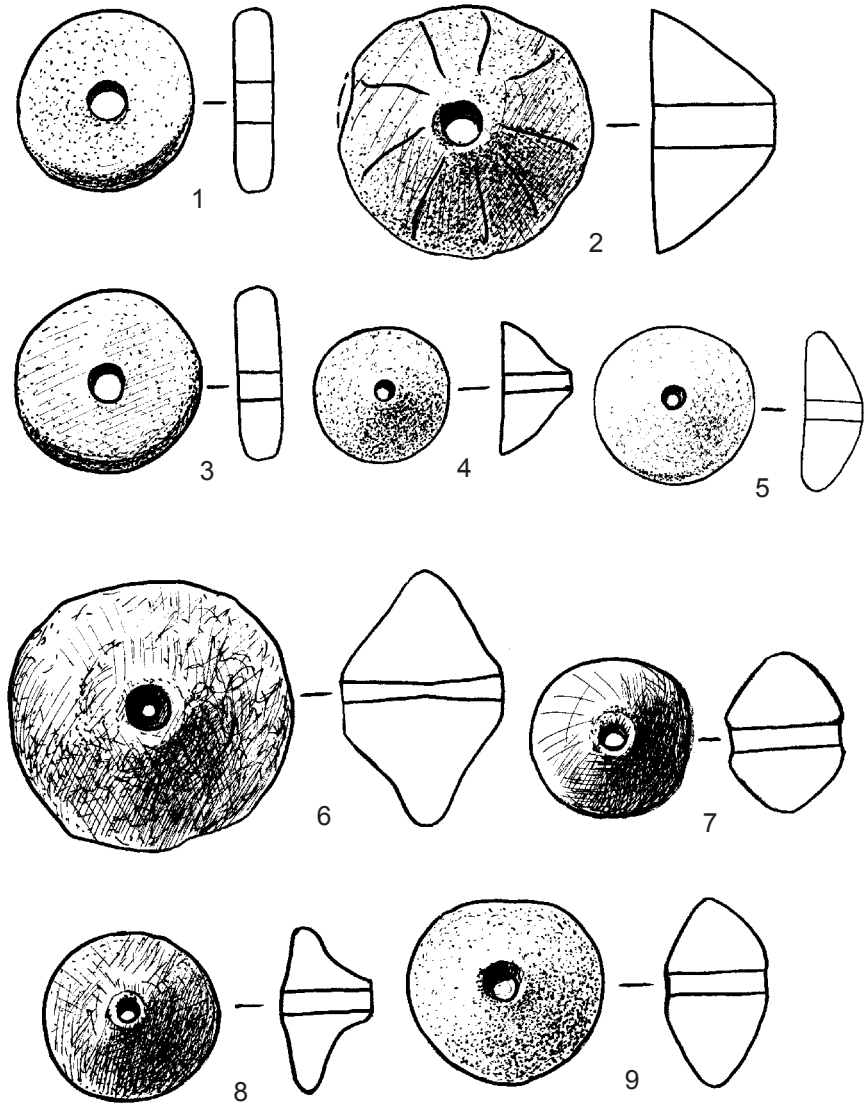
1
2
3
4
5
6
7
8
9

ტაბ. XXV სამაჯურის ფრაგმენტები

1. 1-55-708 სამაგურის ნატეხი, თიხის, ბრტყელი, ზედაპირი დაფარულია ოთხი რელიეფური ზოლით, სიგრძე – 3,7 სმ, სიგანე – 1,3 სმ, თხრილი II, ნიშნულები 17-36, სიღრმე – 1,5-3,25 მ.
2. 14-54-217 სამაჯურის ნატეხი, შავად გამომწვარი თიხის, ბრტყელი, ზედაპირზე ოთხი რელიეფური ზოლით, სიგრძე – 3 სმ, სიგანე – 1,7 სმ, თხრილი II, ნიშნულები 9-11, სიღრმე – 1,8 მ.
3. 1-55-733 სამაგურის ნატეხი თიხის, ბრტყელი, ზედაპირი დაფარულია ცხრა რელიეფური ზოლით, სიგრძე – 5,5 სმ, სიგანე – 3 სმ, თხრილი I, ნიშნულები 4-8, სიღრმე – 2,25 მ.
4. 1-55-682 სამაჯურის ნატეხ თიხის, ბრტყელი, ზედსპირი დაფარულია ექვსი რელიეფური ზოლით, სიგრძე – 3,6 სმ, სიგანე – 3 სმ, თხრილი II, ნიშნულები 17-36, სიღრმე – 1,5-3,25 მ.
5. 1-55-800 სამაჯურის ნატეხი შავად გამომწვარი თიხის, ბრტყელი, ზედაპირზე შვიდი რელიეფური ზოლით, სიგრძე – 4,5 სმ, სიგანე – 2,7 სმ, თხრილი I, ნიშნული 11, სიღრმე-1,30 მ.
6. 1-55-577 სამაჯურის ნატეხი თიხის, ბრტყელი, ზედაპირზე ათი რელიეფური ზოლით, სიგრძე – 4 სმ, სიგანე – 3 სმ, თხრილი II, ნიშნულები 30-33, სიღრმე – 2 მ.
7. 14-54-7 სამაჯურის ნატეხი მოშავო-მონაცრისფროდ გამომწვარი თიხის, ზედაპირი დაფარულია ათი რელიეფური ზოლით, სიგრძე – 3,7 სმ, სიგანე – 2,8 სმ, თხრილი II, ნიშნული 19, სიღრმე – 2 მ.
8. 1-55-415 სამაჯურის ნატეხი ფიქალის, ბრტყელი, ოთხკუთხა განივკვეთის, სიგრძე – 3,3 სმ, სიგანე – 0,6 სმ, ცენტრალური ულელი, ნიშნულები 13-14.
9. 1-55-415 სამაჯურის ნატეხი ფიქალის, ზურგზე მაღალი ქედით, სამკუთხა განივკვეთის, სიგრძე – 2,9 სმ, სიგანე – 0,6 სმ, ცენტრალური ულელი, ნიშნულები 13-14.
10. 1-55-333 სამაჯურის ნატეხი ფიქალის, სიგრძე – 3,2 სმ, სიგანე – 1,1 სმ, თხრილი I, ნიშნული 29, ჰუმუსის ფენა.
11. 1-55-762 სამაჯურის ნატეხი ფიქალის, ოთხკუთხა განივკვეთის, გახვრეტილი, სიგრძე – 3,2 სმ, სიგანე – 0,9 სმ, თხრილი II, ნიშნული 17, სიღრმე – 3 მ.

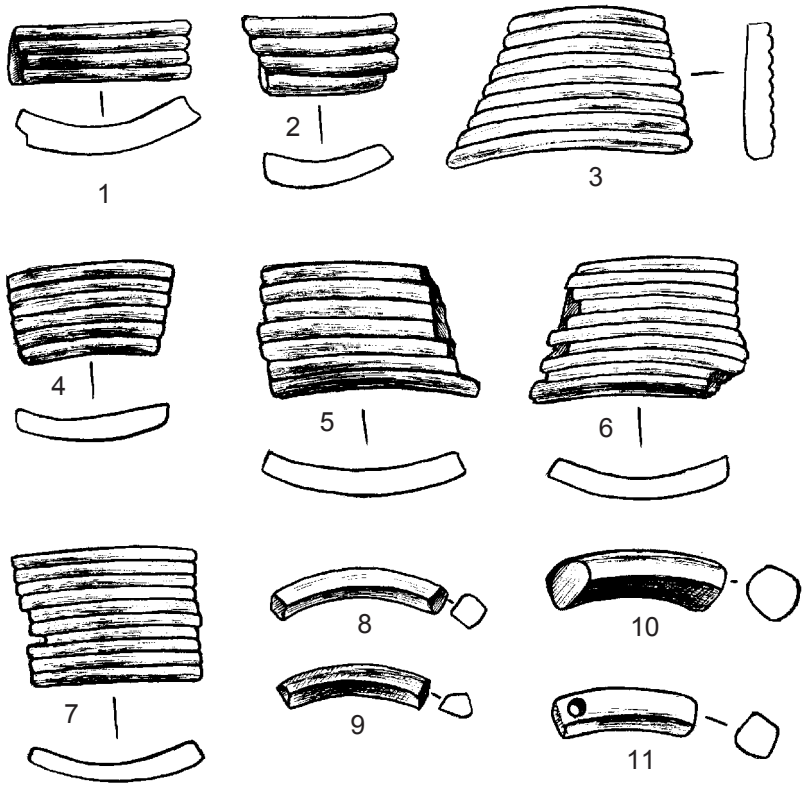
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11

12. 14-54-108 სამაჯურის ნატეხი ფიქალის, ბრტყელი ზურგწახნაგიანი, სიგრძე – 3,6 სმ, სიგანე – 0,6 სმ, თხრილი II, ნიშნულები 24-25, სიღრმე – 2,5 მ.

13. 14-54-164 სამაჯურის ნატეხი ფიქალის, ბრტყელი, სიგრძე – 3,8 სმ, სიგანე – 0,6 სმ, თხრილი II.

14. 14-54-108 სამაჯურის ნატეხი ფიქალის, ბრტყელი, გვერდწახნაგიანი, სიგრძე – 2 სმ, სიგანე – 0,6 სმ, თხრილი II, ნიშნულები 24-25, სიღრმე – 2,5 მ.

15. 14-54-164 სამაჯურის ნატეხი ფიქალის, სიგრძე – 3,5 სმ, სიგანე – 0,3 სმ, თხრილი II, ნიშნულები 9-11, სიღრმე – 1,4-1,5 მ.

16 14-54-108 სამაჯურის ნატეხი ფიქალის, ბრტყელი, სიგრძე – 2,5 სმ, სიგანე – 0,6 სმ, თხრილი II, ნიშნულები 24-25, სიღრმე – 2,5 მ.

17 14-54-110 სამაჯურის ნატეხი თიხის, ბრტყელი, ზედაპირი დაფარულია სამი რელიეფური ზოლით. სიგრძე – 3 სმ, სიგანე – 1,6 სმ, თხრილი II, ნიშნულები 24-25, სიღრმე – 2,5 მ.

18. 14-54-286 სამაჯურის ნატეხი, რუხად გამომწვარი თიხის, ბრტყელი, ზედაპირი დაფარულია ექვსი რელიეფური ზოლით, სიგრძე – 4 სმ, სიგანე – 2,1 სმ, თხრილი II, ნიშნულები 9-11, სიღრმე – 2,5 მ.

19. 14-54-10 სამაჯურის ნატეხი ფიქალის, გვერდწახნაგიანი სიგრძე – 6 სმ, სიგანე – 0,5 სმ, თხრილი II, სიღრმე – 2,2 მ.

20. 14-54-6 სამაჯურის ნატეხი მოშავო-მონაცრისფროდ გამომწვარი თიხის, ბრტყელი, ზედაპირი დაფარულია ოთხი რელიეფური ზოლით, სიგრძე – 3 სმ, სიგანე – 1,2 სმ, თხრილი I, ნიშნული 29, სიღრმე – 2,5 მ.

21. 1-55-519 სამაჯურის ნატეხი თიხის, ბრტყელი, ზედაპირი დაფარულია ორი რელიეფური ზოლით, სიგრძე – 3,4 სმ, სიგანე – 0,8 სმ, თხრილი II, ნიშნულები 9-11, სიღრმე – 1,8 მ.

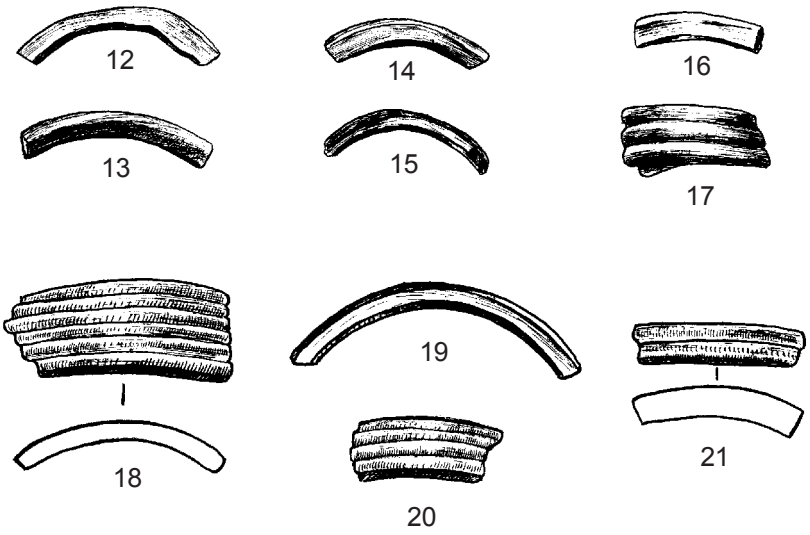
12
14
16
13
15
17
19
18
20
21

ტაბ. XXVI სამკაულები და ამულეტები

1. 1-55-731 სამაჯურის ნატეხი, თეთრი ქვის, შიგნითა მხარე ბრტყელია, გარეთა ამობურცულ-ოვალური, დმ. – 7,7 მმ, სიგრძე – 0,9 სმ, თხრილი I, ნიშნული 32, სიღრმე – 2,25 მ.

2. 1-55-399 სამაჯურის ნატეხი ფიქალის, ქვედა მხარე ბრტყელია, ზედა კი წიბოიანი, სიგრძე – 5 სმ, სიგანე – 0,7 სმ, თხრილი I, თხრილის გაგანიერების დროს ნაპოვნი.

3. 1-55-557 სამაჯურის ნატეხი, ფიქალის, ოვალურგანივკვეთიანი, დმ. – 6,4 მმ, სიგანე – 0,6 სმ, თხრილი II, ნიშნულები 30-33, სიღრმე – 2 მ.

4. 1-55-568 სამაჯურის ნატეხი, ფიქალის, გვერდწახნაგიანი, ქორდის სიგრძე – 5,5 სმ, სიგანე – 0,6 სმ, თხრილი II, ნიშნულები19-25, სიღრმე – 2 მ.

5. 1-55-569 სამაჯურის ნატეხი ფიქალის, გვერდწახნაგიანი, ქორდის სიგრძე – 5,9 სმ, სიგანე – 0,6 სმ, თხრილი II, ნიშნულები 19-25, სიღრმე – 2 მ.

7. 1-55-732 სამაჯურის ნატეხი ქვის, ქვედა მხარე ბრტყელია, ზედა ამობურცულ-წიბოიანი, სამკუთხა განივკვეთის, ქორდის სიგრძე – 4 სმ, სიგანე – 2,3 სმ, თხრილი I, ნიშნულები 4-8, სიღრმე – 2,25 მ.

8. საკიდები ტალკის, მსხლისებური მოყვანილობის, გახვრეტილი ყუნწით, წერტილოვანი ორნამენტით, სიგრძე – 2 სმ, სიგანე – 1,5 სმ, თხრილი II, ბრექჩიის ფენიდან.

9. 1-55-703 საკიდი შავი ქვის, მსხლის ფორმის, ყუნწგახვრეტილი, სიგრძე – 4,5 სმ, სიგანე – 1,3 სმ, თხრილი II, ნიშნულები 17-36, სიღრმე – 1,5-3,25 მ.

10. 1-55-797 საკიდი (სალესი) ქვიშაქვის, ბრტყელი, ცალი ბოლო გახვრეტილია, სიგრძე – 9,8 სმ, სიგანე – 2 სმ, თხრილი I, ჰუმუსის ფენიდან, მღვიმის დასავლეთი ნაწილი, სიღრმე – 1,3 მ.

11. საკიდები ძვლისა და ტალკისაგან, თხრილი II, ბრექჩიის ფენა, სიღრმე – 2 მ.

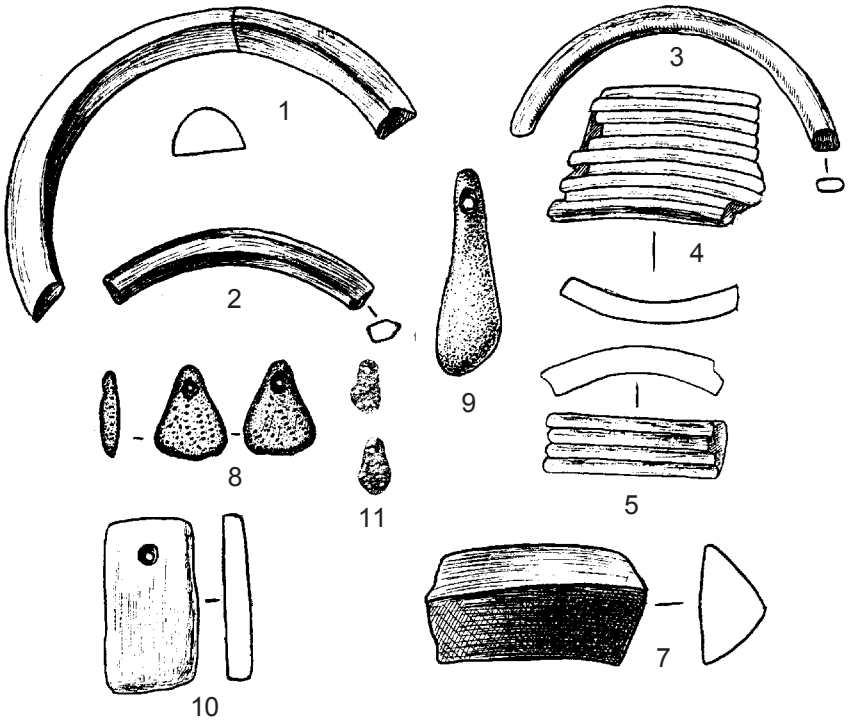
1
2
3
4
5
7
8
9
10
11

12. 1-55-679 ამულეტი შავი ქვის, გაპრიალებული, თავგახვრეტილი, მოღუნული, ქორდის სიგრძე – 6,3 სმ, სიგანე – 1,2 სმ, თხრილი II, ნიშნულები 17-36, სიღრმე – 1,5-3,25 მ.

13. 1-55-152-154 მძივები ნიჟარისა, (141 ც.), თხრილი II, ნიშნულები 12-14, სიღრმე – 2,7 მ.

14. 1-55-504 მძივი თიხის მოვარდისფროდ გამომწვარი, ხელით ნაძერწი, სიგრძეზე გამჭოლი ხვრელით, სიგრძე – 6,2 სმ, სიგანე – 2 სმ, თხრილი II, ნიშნული 9, სიღრმე – 1 მ.

15. 1-55-447 მძივი ნაცრისფერი თიხის, სიგრძეზე გამჭოლი ხვრელით, მრგვალგანივკვეთიანი, სიგრძე – 5,5 სმ, სიგანე – 2,2 სმ, თხრილი II, ნიშნული 11, სიღრმე – 1 მ.

16. საკიდი (სადგისი) ლულოვანი ძვლის თევზის გამოსახულების, სიგრძე – 14,2 სმ, სიგანე – 1,2 სმ, თხრილი II, მღვიმის წინა ფართობი, ნიშნულები 9-11, სიღრმე – 2-25 მ.

17. საკინძი ძვლის, თავორნამენტირებული, ოვალურგანივკვეთიანი, სიგრძე – 9,8 სმ, სიგანე – 0,3 სმ. თხრილი II.

18. ცხოველის კბილები – ამულეტები, გახვრეტილი, მოტკეპნილი იატაკის დონიდან, თხრილი II.

19. ნიჟარები (საკიდი) ტურიტელას სახეობის, თავგახვრეტილი (19 ცალი), თხრილი II, ჩრდილო ფართობი, სიღრმე – 2 მ.

20. საკიდი ტალკის თხელი ფირფიტის, რომლის ორივე მხარე შემკულია დაშტრიხული ტეხილხაზიანი ორნამენტით, საკიდი ცხენის თავს წააგავს, თვალის ადგილზე გამჭოლი ხვრელი აქვს, ნაპირი დაკბილულია.

21. ფირფიტა ტალკის, ორნასვრეტიანი, ცალი ბოლო ოვალურია, ცალი მოტეხილი, თხრილი II, სიღრმე – 2 მ.

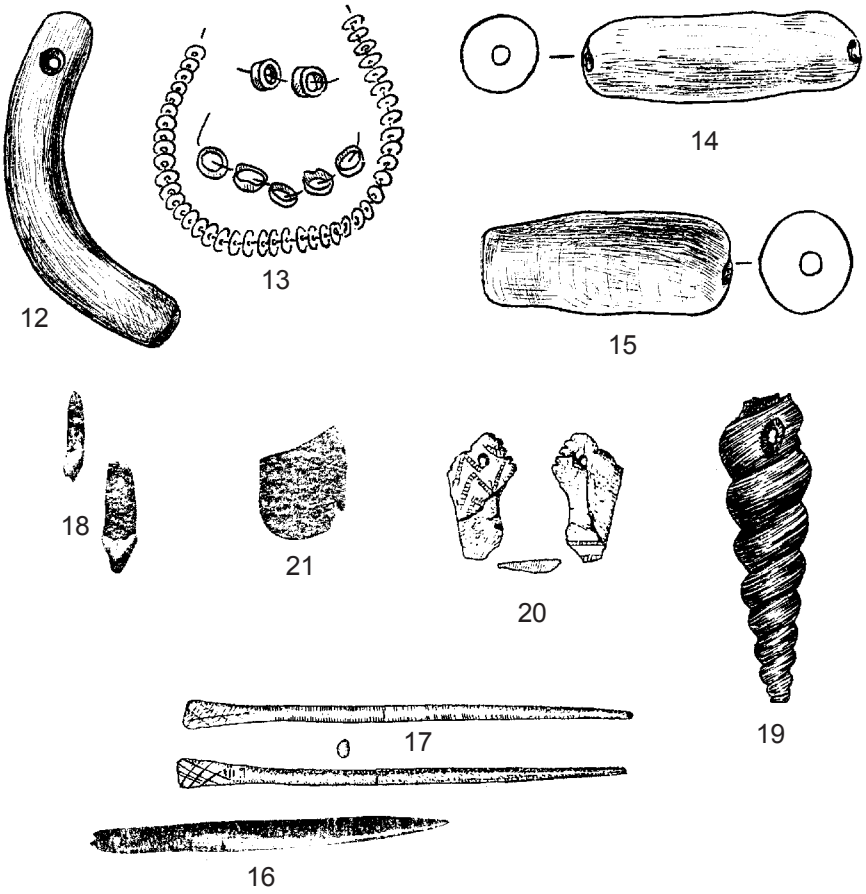
12
13
14
15
18
21
20
19
0
17
16

1. 1-55-403 საფხეკი კიდურა, ჩამოყალიბებული ორფერდა მასიურ ლამელისებურ ანატკეცზე, მაღალი, ოვალური სამუშაო პირით, გვერდები დამუშავებულია მსხვილფაცეტა რეტუშით, დარტყმის ბურცობი ათლილია, სიგრძე – 5,9 სმ, სიგანე – 3,3 სმ, ცენტრალური ულელი. ნიშნულები – 22-23, სიღრმე – 1,6 მ.
2. 1-55-612 საფხეკი კიდურა, ჩამოყალიბებული მასიურ ორფერდა ლამელის ბოლოზე, ოვალურპირიანი, სიგრძე – 7 სმ, სიგანე – 2,3 სმ, თხრილი II, ნიშნული 16, სიღრმე – 2,3 მ.
3. 14-54-23 საფხეკი ოვალურსამუშაოპირიანი, დამზადებული ორფერდა ლამელის ბოლოზე, სიგრძე – 6,8 სმ, სიგანე – 1,8 სმ, სისქე – 0,7 სმ. თხრილი II, ნიშნული 16, სიღრმე – 2,3 მ.
4. 1-55-276 საფხეკი კიდურა, ოვალურპირიანი, დამზადებული სამფერდა ლამელის ბოლოზე. სიგრძე – 4,8 სმ, სიგანე – 2 სმ, თხრილი II, ნიშნულები 13-15, სიღრმე-3,4 მ.
5. 14-54-212 საფხეკი კიდურა, ოვალურპირიანი, დამზადებული ოთხფერდა ლამელის ბოლოზე, სიგრძე – 3,8 სმ, სიგანე – 1,7 სმ, თხრილი II, ნიშნულები 9-11, სიღრმე – 1,7 მ.
6. 1-55-706 საფხეკი კიდურა, ოვალურპირიანი, დამზადებული ოთხფერდა ლამელაზე, სიგრძე – 3 სმ, სიგანე – 1,5 სმ, თხრილი II.
7. 14-54-159 საფხეკი კიდურა, ოვალურპირიანი, დამზადებული სამფერდა ლამელაზე, სიგრძე – 2,8 სმ, სიგანე – 1,4 სმ, თხრილი II, ნიშნულები 13-31, სიღრმე – 2,6 მ.
8. 14-54-268 საფხეკი კიდურა, ოვალურპირიანი, დამზადებული სამფერდა ლამელაზე, დარტყმის სიბრტყე შესწორებულია, სიგრძე – 3 სმ, სიგანე – 1,5 სმ, თხრილი II, ნიშნულები 9-11, სიღრმე – 2,5 მ.
9. 1-55-207 საფხეკი კიდურა, ოვალურპირიანი, დამზადებული სამფერდა ლამელის ბოლოზე, სიგრძე – 3 სმ, სიგანე – 2,8 სმ, თხრილი II, ნიშნულები 12-13, სიღრმე – 2,95 მ.
10. 1-55-276 საფხეკი კიდურა, ოვალურპირიანი, დამზადებული სამფერდა ლამელის ბოლოზე, სიგრძე – 3,5 სმ, სიგანე – 1,5 სმ, თხრილი II, ნიშნულები 13-15, სიღრმე – 3,4 მ.
11. 1-55-276 საფხეკი კიდურა, ოვალურპირიანი, დამზადებული სამფერდა ლამელის ბოლოზე. სიგრძე – 3,5 სმ, სიგანე – 2,3 სმ, თხრილი II, ნიშნულები 13-15, სიღრმე – 3,4 მ.
12. 14-54-189 საფხეკი კიდურა, ოვალურპირიანი, დამზადებული სამფერდა ლამელის ბოლოზე, სიგრძე – 3 სმ, სიგანე – 2,5 სმ, თხრილი II, შიდა ფართობი, სიღრმე – 1,5 მ.
13. 14-54-129 საფხეკი კიდურა, ოვალურპირიანი, დამზადებული ორფერდა ლამელის ბოლოზე. სიგრძე – 3 სმ, სიგანე – 2,2 სმ, თხრილი II, ნიშნულები 13-31, სიღრმე – 2,7 მ.
14. 14-54-47 საფხეკი კიდურა, ოვალურპირიანი, დამზადებული სამფერდა ლამელაზე, ცალგვერდრეტუშიანი, სიგრძე – 3 სმ, სიგანე – 2,2 სმ, თხრილი II, ნიშნულები 17-19, სიღრმე – 2,2 მ.

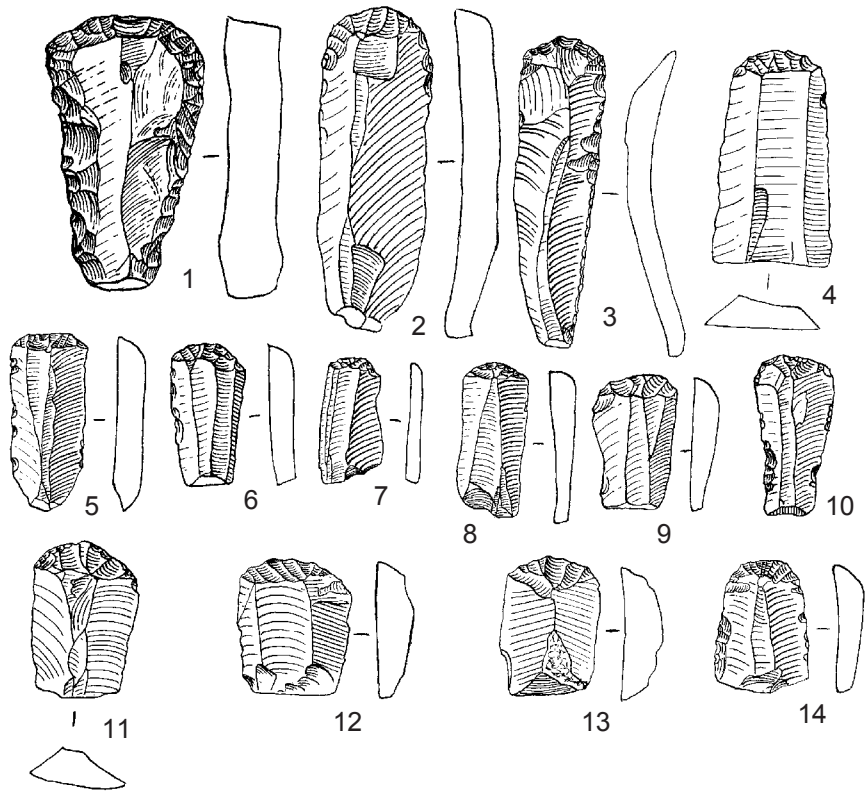
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14

15. 14-54-132 საფხეკი კიდურა, ოვალურპირიანი, დამზადებული ოთხფერდა ლამელის ბოლოზე. ცალი გვერდი მუცლის მხრიდან რეტუშიანია. სიგრძე – 3 სმ, სიგანე – 2 სმ, თხრილი II, ნიშნულები 13-31, სიღრმე – 2,7 მ.

16. 14-54-121 საფხეკი კიდურა, ოვალურპირიანი, დამზადებული სამფერდა ლამელის ბოლოზე, სიგრძე – 2,5 სმ, სიგანე – 2,1 სმ, თხრილი II, ნიშნულები 13-31, სიღრმე – 2,7 მ.

17. 14-54-190 საფხეკი კიდურა, ოვალურპირიანი, დამზადებული ლამელისებურ ანატკეცზე, სიგრძე – 2,8 სმ, სიგანე – 1,6 სმ, თხრილი II.

18. 1-55-210 საფხეკი კიდურა, მიკროლითური, ოვალურპირიანი, დამზადებული ორფერდა ლამელის ბოლოზე. სიგრძე – 2,2 სმ, სიგანე – 1,3 სმ, თხრილი II.

19. 1-55-10 საფხეკი კიდურა, ოვალურპირიანი, დამზადებული სამფერდა ლამელის ბოლოზე, მეორე ბოლო ოდნავ შესწორებულია. სიგრძე – 3 სმ, სიგანე – 1,5 სმ, თხრილი II, ნიშნულები 9-11, სიღრმე – 2,5 მ.

20. 1-55276 საფხეკი კიდურა, ოვალურპირიანი, დამზადებული ორფერდა ლამელის ბოლოზე. სიგრძე – 3 სმ, სიგანე – 1,5 სმ, თხრილი II, ნიშნულები 13-15, სიღრმე – 3,4 მ.

21. 14-54-140 საფხეკი მომრგვალო, დამზადებული მასიურ ანატკეცზე. დიამეტრი – 3 სმ.

22. 1-55-64 საფხეკი მიკროლითური, მრგვალი, ნაწილობრივი რეტუშით, სამუშაო პირი შემაღლებულია, დმ. – 2,1 სმ, თხრილი II, ნიშნულები 9-11, სიღრმე – 2,4 მ.

23. 14-54-282 საფხეკი მრგვალი, ირგვლივრეტუშიანი, დამზადებული ლამელისებურ ანატკეცზე. დმ. - 2,3 სმ, თხრილი II, ნიშნულები 9-11, სიღრმე – 2,5 მ.

24. 14-54-158 საფხეკ-საჭრისი, ცალ ბოლოზე გაფორმებულია ოვალურპირიანი საფხეკი, მეორეზე-ირიბი საჭრისი. დამზადებულია ლამელისებურ ანატკეცზე. სიგრძე – 4,7 სმ, სიგანე – 1,5 სმ, თხრილი II, ნიშნულები 13-31, სიღრმე – 2,7 მ.

25. 14-54-276 საფხეკი კიდურა ოვალურპირიანი, დამზადებული ორფერდა ლამელისებურ ანატკეცზე, სიგრძე – 4,5 სმ, სიგანე – 2,3 სმ, თხრილი II, ნიშნულები 13-15, სიღრმე – 3,4 მ.

26. 1-55-208 საფხეკი კიდურა, ოვალურპირიანი, დამზადებული ორფერდა ლამელის ბოლოზე, ცალი გვერდი რეტუშიანია, სიგრძე – 3 სმ, სიგანე – 2,1 სმ, თხრილი II, ნიშნულები 12-13, სიღრმე – 2,95 მ.

27. 1-55-24 საფხეკი კიდურა, ოვალურპირიანი, დამზადებული მოკლე ლამელისებური ანატკეცის ბოლოზე, სიგრძე – 3 სმ, სიგანე – 2,3 სმ, თხრილი II, ნიშნულები 9-10, სიღრმე – 2,4 მ.

28. 1-55-206 საფხეკი კიდურა, ოვალურპირიანი, დამზადებული სამფერდა ლამელის ბოლოზე, ზურგზე ზოლად შერჩენილი აქვს ბუნებრივი ქერქი. სიგრძე – 3,2 სმ, სიგანე – 2 სმ, თხრილი II, ნიშნულები 12-13, სიღრმე – 2,95 მ.

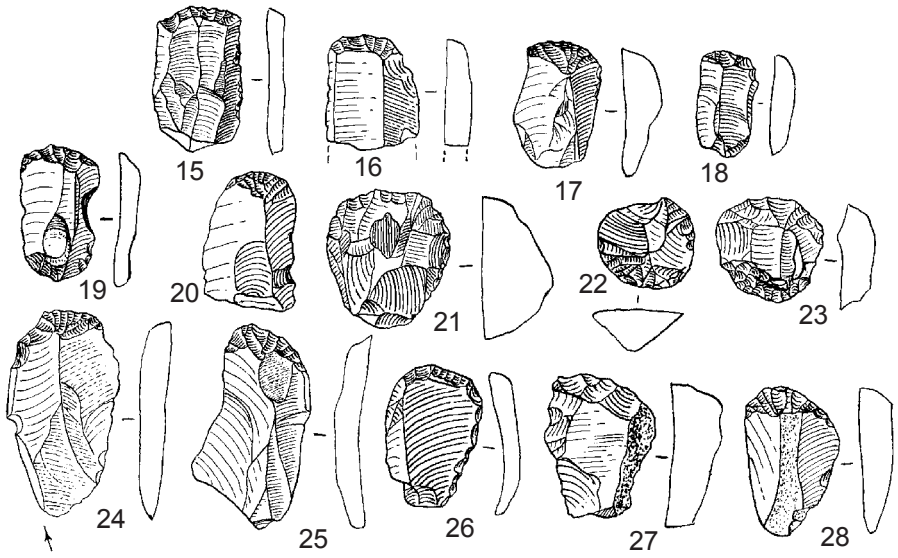
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28

ტაბ. XXVIII ნეოლით-მეზოლითური ფენებიდან მომდინარე მასალა

1. 14-54-89 საჭრისი შუალა, დამზადებული მასიურ ანატკეცზე, სიგრძე – 5 სმ, სიგანე – 4 სმ, თხრილი II, ნიშნულები 17-19, სიღრმე – 2,5 მ.
2. 14-54-133 საჭრისი ირიბი, დამზადებული მასიურ ანატკეცზე, გვერდამოღარული, სიგრძე – 4,8 სმ, სიგანე – 3,8 სმ, თხრილი II, ნიშნულები 13-31, სიღრმე – 2,7 მ.
3. 1-55-188 საჭრისი სწორი, დამზადებული ლამელისებურ ანატკეცზე, სიგრძე – 6,2 სმ, სიგანე – 2,1 სმ, თხრილი II, ნიშნულები 12-13, სიღრმე – 2,95 მ.
4. 1-55-35 საფხეკ-საჭრისი, დამზადებული სამფერდა ლამელისებურ ანატკეცზე. საჭრისი ორმაგი-ხიწვიანი და სწორი, საფხეკი ირიბი სამუშაო პირით. სიგრძე – 4,2 სმ, სიგანე – 2,5 სმ, თხრილი II, ნიშნულები 9-11, სიღრმე – 2,4 მ.
5. 1-55-89 საფხეკ-საჭრისი, ორმაგი, ირიბი საჭრისი და სწორპირიანი საფხეკი, დამზადებული თხელ ლამელისებურ ანატკეცზე, იარაღის ცალი გვერდი რეტუშიანია. სიგრძე – 3,5 სმ, სიგანე – 1,6 სმ, თხრილი II, ნიშნულები 9-11, სიღრმე – 2,4 მ.
6. 1-55-124 საჭრისი ცალწახნაგა სწორი, თავირიბრეტუშიანი, დამზადებული ანატკეცზე, შერჩენილი აქვს დარტყმის სიბრტყე და ბურცობი. სიგრძე – 5,4 სმ, სიგანე – 2,5 სმ, თხრილი II, ნიშნულები 11-12, სიღრმე – 2,5 მ.
7. 1-55-12 საჭრისი ცალწახნაგა ირიბი, დამზადებული სამფერდა თავწამტვრეულ ლამელაზე. სიგრძე – 4,7 სმ, სიგანე – 1,3 სმ, თხრილი II, ნიშნულები 9-11, სიღრმე – 2,5 მ.
8. 1-55-123 საჭრისი ირიბი, თავამოღარული, დამზადებული სამფერდა ლამელაზე, ცალი გვერდი რეტუშიანია, სიგრძე – 3,5 სმ, სიგანე – 1,3 სმ, თხრილი II, ნიშნულები11-12, სიღრმე – 2,5 მ.

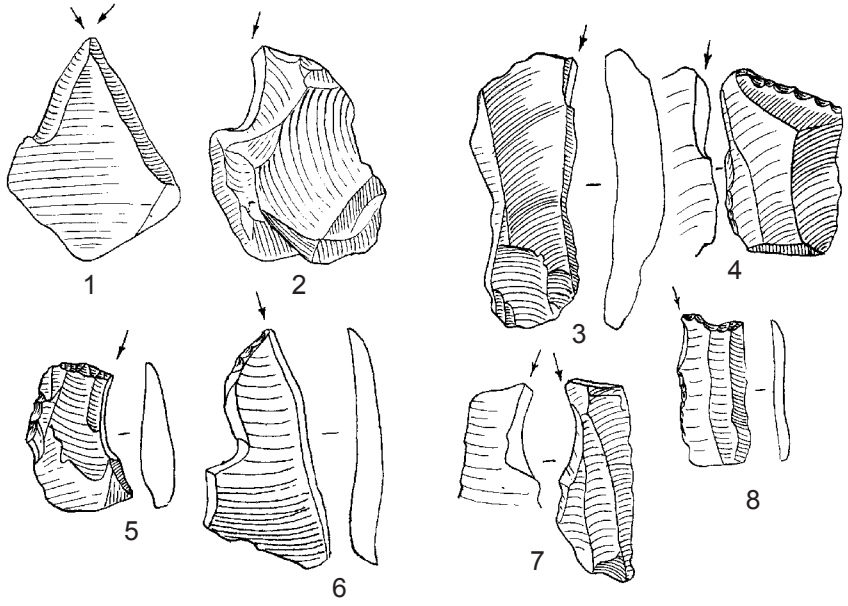
1
2
3
4
5
6
7
8

9. 1-55-150 საჭრისი ირიბი, თავრეტუშიანი, დამზადებული სამფერდა ლამელაზე, სიგრძე – 4,5 სმ, სიგანე – 1,8 სმ, თხრილი II, ნიშნულები 11-12, სიღრმე – 2,7 მ.

10. 14-54-44 საჭრისი ორმაგი, კუთხის, დამზადებული სამფერდა თხელ ლამელაზე, სიგრძე – 4 სმ, სიგანე – 1,4 სმ, თხრილი II, ნიშნული 17, სიღრმე – 2,15 მ.

11. 14-54-44 საჭრისი ცალწახნაგა ირიბი, ორივე გვერდი ოდნავ ამოღარულია, დამზადებულია სამფერდა თავგადამტვრეულ ლამელაზე. სიგრძე – 3,5 სმ, სიგანე – 1,3 სმ, თხრილი II, ნიშნული17, სიღრმე – 2,15 მ.

12. 14-54-177 საჭრისი ხიწვიანი, თავსწორრეტუშიანი, დამზადებული ოთხფერდა ლამელაზე, ცეცხლის კვალით, სიგრძე – 3,8 სმ, სიგანე – 1,8 სმ, თხრილი II, ნიშნულები11-12, სიღრმე-1,5 მ.

13. 14-54-44 საჭრისი ხიწვიანი, დამზადებული ოთხფერდა თავგადამტვრეულ ლამელაზე, სიგრძე – 2,6 სმ, სიგანე – 1,1 სმ, თხრილი II, ნიშნული 17, სიღრმე – 2,5 მ.

14. 14-54-120 საჭრისი ორმაგი, დამზადებული თავბოლო გადამტვრეულ სამფერდა ლამელაზე, ცალ გვერდზე გაფორმებულია ხიწვიანი საჭრისი, მეორეზე – სწორი, სიგრძე – 3 სმ, სიგანე – 0,8 სმ, თხრილი II.

15. 14-54-44 საჭრისი ირიბი, დამზადებული ორფერდა ლამელისებურ ანატკეცზე, სიგრძე – 3,6 სმ, სიგანე – 1,6 სმ, თხრილი II, ნიშნული 17, სიღრმე – 2,15 მ.

16. 14-54-197 საჭრისი ცალწახნაგა სწორი, თავ-ირიბრეტუშიანი, დამზადებული ორფერდა ლამელაზე, სიგრძე – 4 სმ, სიგანე – 1,6 სმ, თხრილი II.

17. 14-54-277 ტრაპეციისმაგვარი იარაღი, სამგვერდრეტუშიანი, ცალი ფერდი დამრეცია, მეორე კი სწორი, სიგრძე – 3 სმ, სიგანე – 1,6 სმ, თხრილი II, ნიშნულები 9-11, სიღრმე – 2,5 მ.

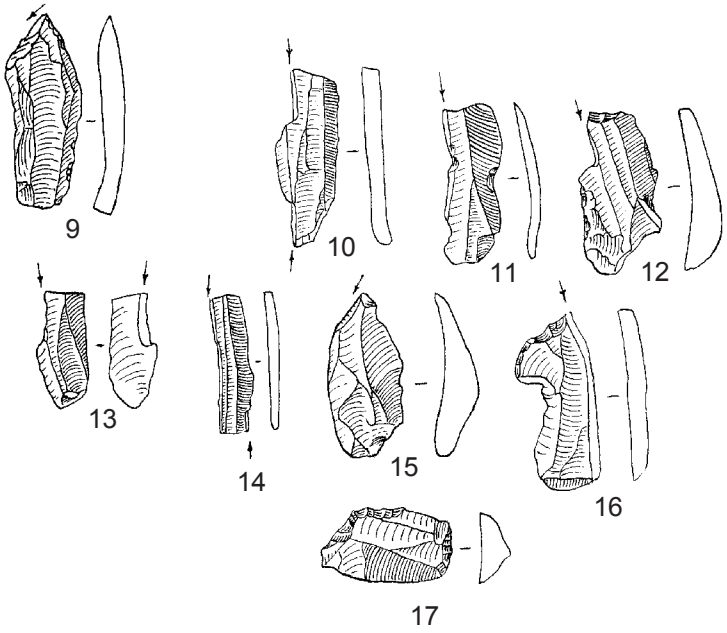
9
10
11
12
13
14
15
16
17

ტაბ. XXIX ნეოლით-მეზოლითური ფენებიდან მომდინარე მასალა

1. 14-54-213 დანა მშვილდის ფორმის, დამზადებული ლამელისებურ ანატკეცზე, ორგვერდრეტუშიანი. სიგრძე – 6,7 სმ, სიგანე – 2,1 სმ, თხრილი II, სიღრმე – 1,7 მ.
2. 1-55-127 სამკუთხედა ასიმეტრიული, ფუძე და ცალგვერდრეტუშიანი, წვერწატეხილი, დამზადებული ორფერდა თხელ ლამელაზე. სიგრძე – 4,5 სმ, სიგანე – 1,5 სმ, თხრილი II, ნიშნულები 12-15, სიღრმე – 2,9 მ.
3. 1-55-127 სამკუთხედი ასიმეტრიული, დამზადებული ორფერდა თხელ ლამელაზე, ფუძე და გვერდრეტუშიანი, სიგრძე – 4 სმ, სიგანე – 1,1 სმ, თხრილი II, ნიშნულები 12-15, სიღრმე – 2, 9 მ.
4. 1-55-283 სამკუთხედი ასიმეტრიული, ფუძე და გვერდრეტუშიანი, დამზადებული სამფერდა ლამელაზე, სიგრძე – 8 სმ, სიგანე – 1 სმ, თხრილი II, სიღრმე – 3,4 მ.
5. 1-55-283 ლამელა თავამოღარული, სამფერდა, ცალი გვერდი ნაწილობრივ რეტუშიანი, სიგრძე – 3,5 სმ, სიგანე – 1 სმ, თხრილი II, სიღრმე – 3,4 მ.
6. 1-55-199 ბლაგვგვერდა ლამელა გრავეტის ტიპის, დამზადებული სამფერდა ლამელაზე. სიგრძე – 3,6 სმ, სიგანე – 0,5 სმ, თხრილი II, ნიშნულები 12-15, სიღრმე – 2,9 მ.
7. 14-54-150 სახვრეტი ობსიდიანის, წვერწატეხილი, ირგვლივრეტუშიანი, სიგრძე – 3,3 სმ, სიგანე – 1,5 სმ, თხრილი II, ნიშნულები 13-31, სიღრმე – 2,7 მ.
8. 14-54-272 ლამელა გვერდამოღარული, ორფერდა, თავწამტვრეული, სიგრძე – 3,5 სმ, სიგანე – 1,5 სმ, თხრილი II, ნიშნულები 9-11, სიღრმე – 2,5 მ.
9. 14-54-161 ლამელა ორფერდა, ირგვლივრეტუშიანი, შერჩენილი აქვს დარტყმის სიბრტყე და დარტყმის ბურცობი, სიგრძე – 6,5 სმ, სიგანე – 1,5 სმ, თხრილი II, სიღრმე – 2,6 მ.
10. 14-54-270 ბლაგვგვერდა ლამელა, თავსწორრეტუშიანი, ბოლომოტეხილი, სიგრძე – 3 სმ, სიგანე – 1 სმ, თხრილი II, ნიშნულები 9-11, სიღრმე – 2,5 მ.
11. 14-54-118 ბლაგვგვერდა წვეტანა, გრავეტის ტიპის, დამზადებული ორფერდა მიკროლამელაზე, სიგრძე – 3,7 სმ, სიგანე – 0,5 სმ, თხრილი II, ნიშნულები 13-31, სიღრმე – 2,7 სმ.
12. 14-54-284 ლამელა გვერდრეტუშიანი, ორფერდა, სიგრძე – 5 სმ, სიგანე – 1 სმ, თხრილი II, ნიშნულები 9-11, სიღრმე – 2,5 მ.

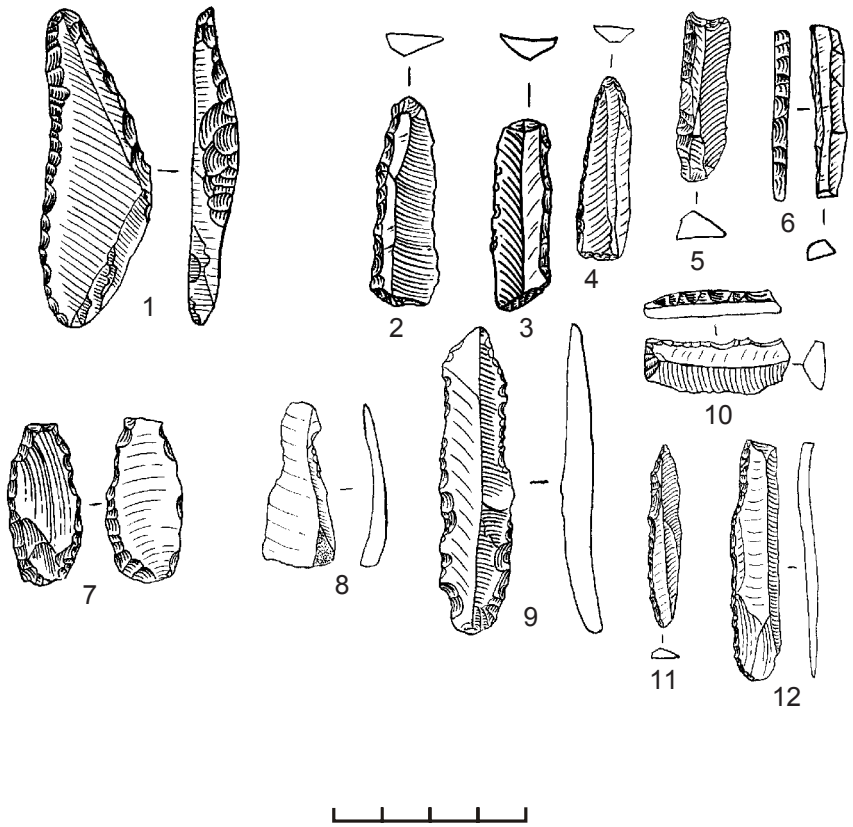
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12

13. 1-55-283 ბლაგვზურგა ლამელა, მოპირდაპირე გვერდზე ნაწილობრივი ფაქიზი რეტუშით, სიგრძე – 5 სმ, სიგანე – 1,3 სმ, თხრილი II, ნიშნულები 13-15, სიღრმე – 3,4 მ.

14. 1-55-271 დანა-სახვრეტი, დამზადებული სამფერდა ლამელაზე, გვერდებზე გამოყენების კვალით. სიგრძე – 4,2 სმ, სიგანე – 1 სმ, თხრილი II, ნიშნულები 13-15, სიღრმე – 3,3 მ.

15. 1-55-80 სახვრეტ-საჭრისი, წვერი ცალი მხრიდან ირიბადაა რეტუშირებული, მეორე მხარეს კი ირიბი საჭრისია, დამზადებულია ლამელისებურ ანატკეცზე, სიგრძე – 5 სმ, სიგანე – 1,5 სმ, თხრილი II, ნიშნულები 9-10, ნიშნულები 9-10, სიღრმე – 2,4 მ.

16. 1-55-186 სახვრეტი გვერდებრეტუშიანი, წვერწატეხილი, დამზადებული ანატკეცზე, სიგრძე – 3,5 სმ, სიგანე – 1,2 სმ, თხრილი II, სიღრმე – 2,95 მ.

17. 1-55-331 სახვრეტი, ორივეგვერდდაბლაგვებული, დამზადებული ორფერდა ლამელაზე, სიგრძე – 6 სმ, სიგანე – 1,4 სმ, თხრილი I, დასავლეთ ნაწილში.

18. 1-55-211 საფხეკი კიდურა, დამზადებული ორფერდა ლამელის ბოლოზე, სიგრძე – 4,6 სმ, სიგანე – 1,5 სმ, თხრილი II, ნიშნულები 12-15, სიღრმე – 2,9 მ.

19. 1-55-149 ლამელა სამფერდა, გვერდზე ნაწილობრივი რეტუშით, თავგადმტვრეული, სიგრძე – 2,3 სმ, სიგანე – 1 სმ, თხრილი II, ნიშნულები 11-12, სიღრმე – 2,9 მ.

20. 14-54-255 ბლაგვზურგა ლამელა, გრავეტის ტიპის, სიგრძე – 4 სმ, სიგანე – 1 სმ, თხრილი II, ნიშნული 16, სიღრმე – 3 მ.

21. 1-55-215 სახვრეტი დამზადებული ოთხფერდა ლამელაზე, წვერ და ბოლო მოტეხილი, გვერდებრეტუშიანი, სიგრძე – 4 სმ, სიგანე – 1,5 სმ, თხრილი II, ნიშნულები 9-11, სიღრმე – 1,7 მ.

22. 1-55-149 ლამელა გვერდდაბლაგვებული, სამფერდა, სიგრძე – 4 სმ, სიგანე – 0,8 სმ, თხრილი II, ნიშნულები 11-12, სიღრმე – 2,9 მ.

23. 1-55-203 ლამელა ბლაგვგვერდა, სამფერდა, თავ-ბოლო წატეხილი, სიგრძე – 2,5 სმ, სიგანე – 0,8 სმ, თხრილი II, ნიშნულები 12-15, სიღრმე – 2,9 მ.

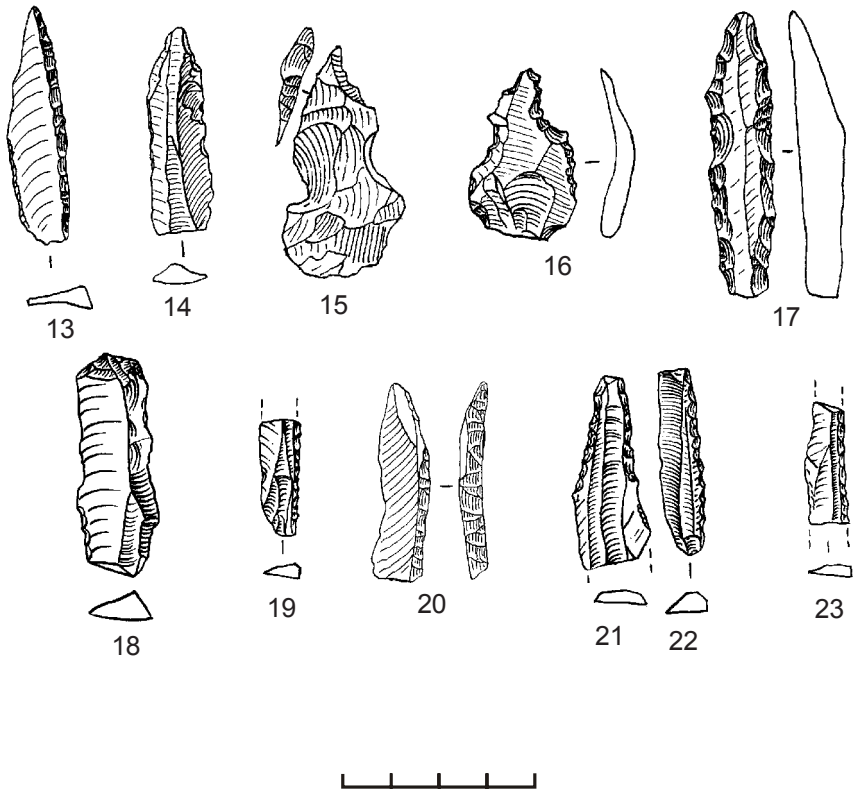
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23

საგვარჯილის II ფენის კერამიკა

ტაბ. XXX თიხის ჭურჭლის პირ-გვერდის ნატეხები და ყურის ფრაგმენტი.

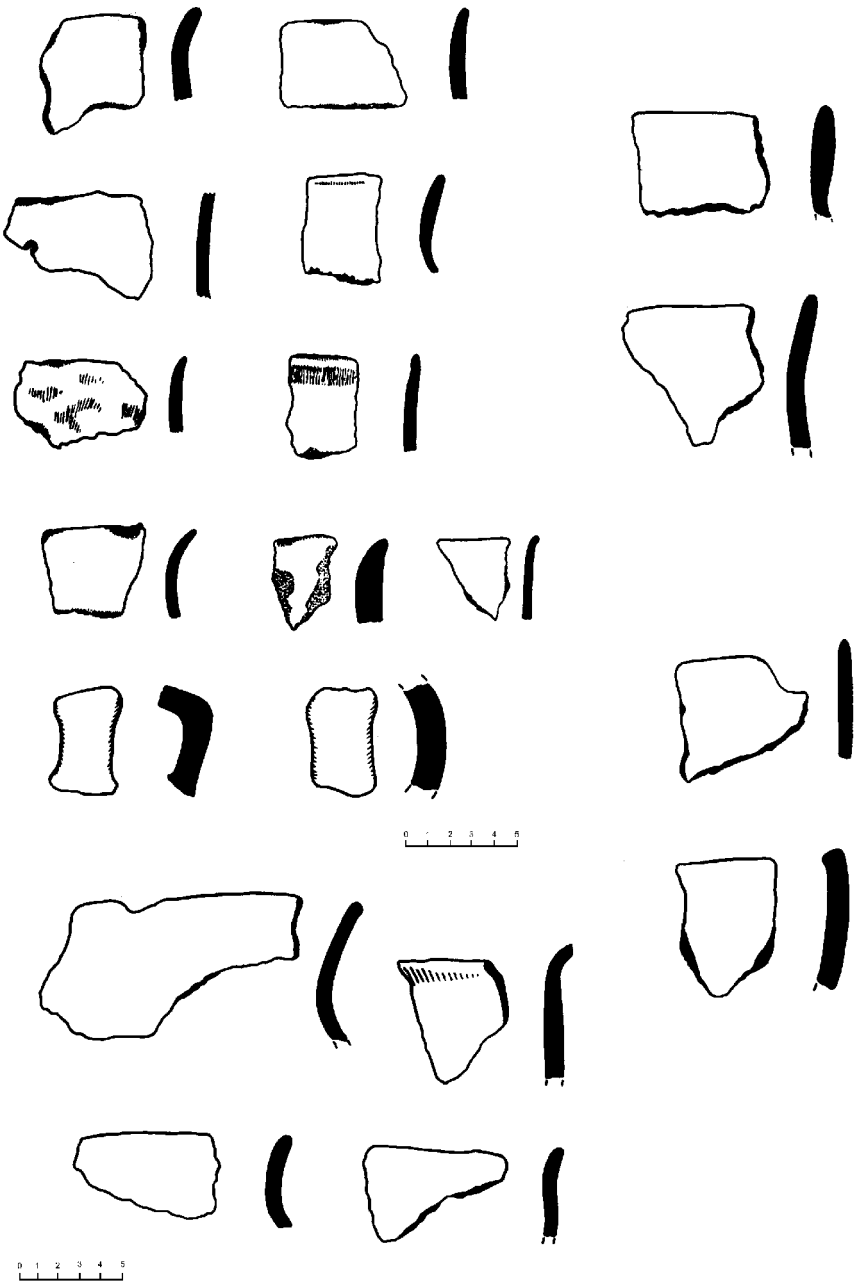

ტაბ. XXXI ჯამის, ქოთნების, ქილის და ყურის ფრაგმენტები.

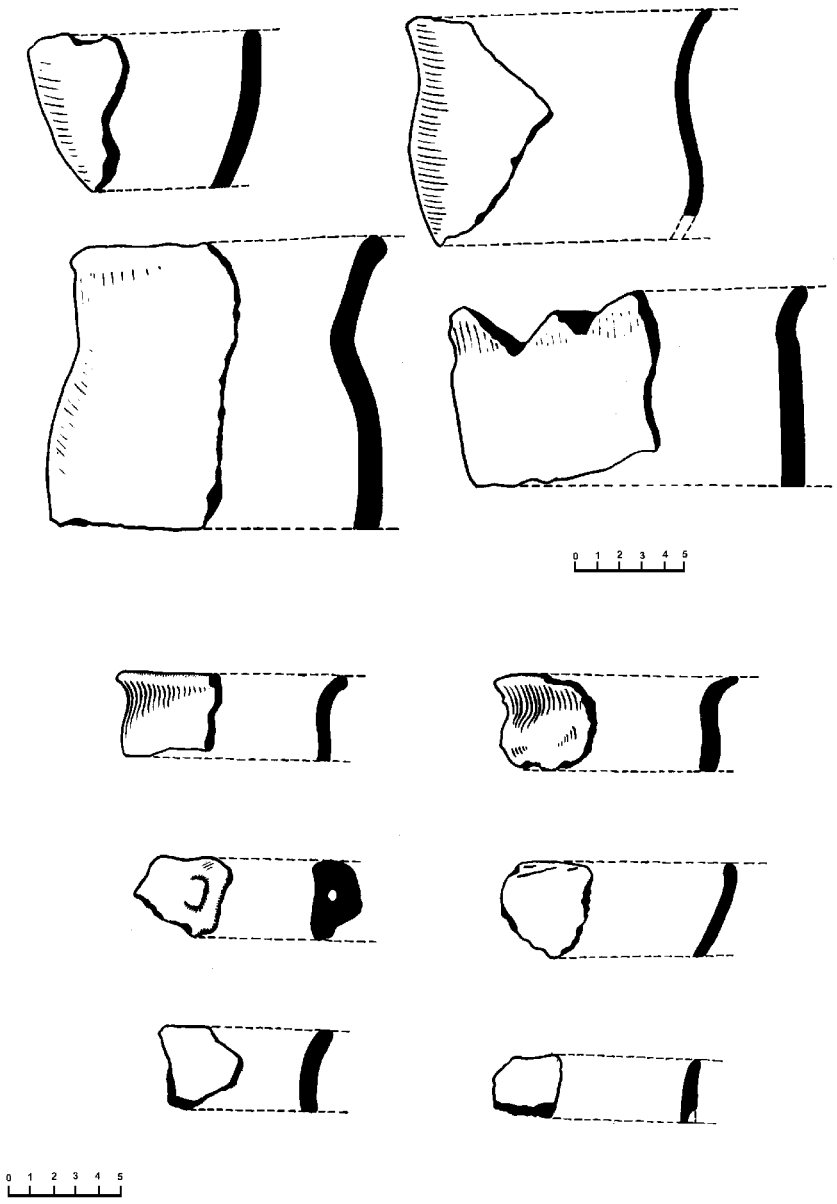

ტაბ. XXXII

1-2 – ჯამები სწორპირა და პირმოყრილი;
3, 5 – ტაფისებური;
6 – პირგადაშლილი;
7 – ქოთანი;
8 – ლანგარი.

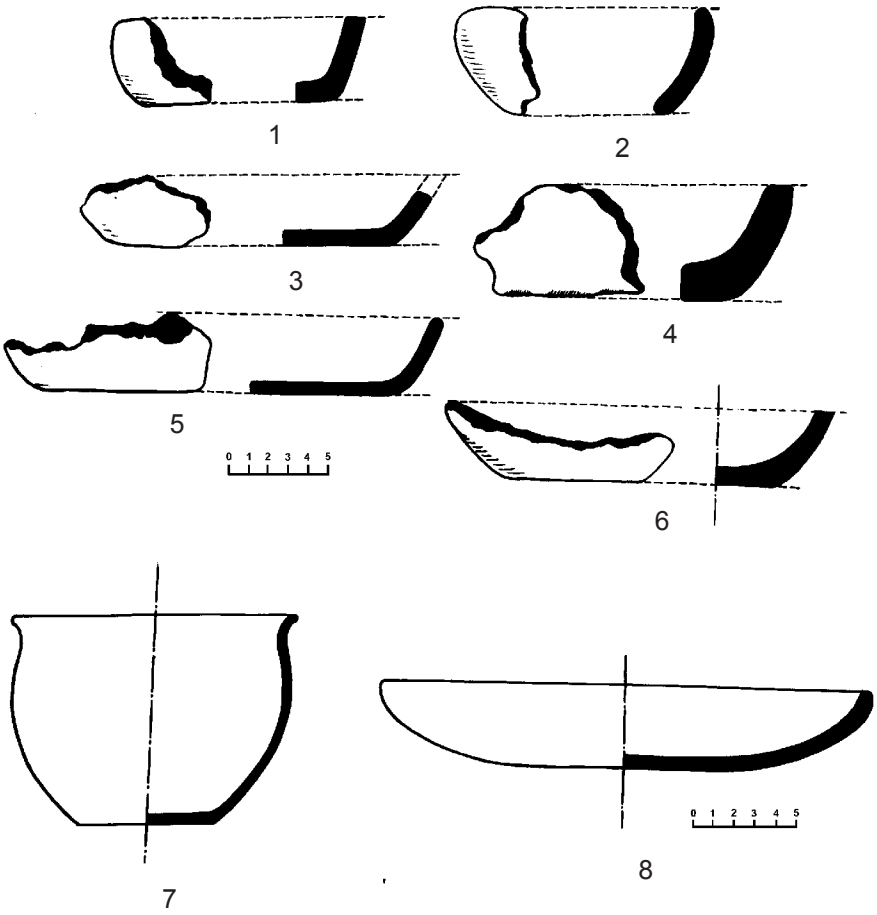

ტაბ. XXXIII

I ენეოლითური სამარხიდან

3 – ნასვრეტებიანი პირ-გვერდის ნატეხი;
4 – ყურის ფრაგმენტი;
5 – ჯამი;
6 – სანელსაცხებლისმაგვარი ჭურჭელი.

II ენეოლითური სამარხიდან

12-15, 41 – ქოთნების, ჯამის და ყურის ფრაგმენტები;

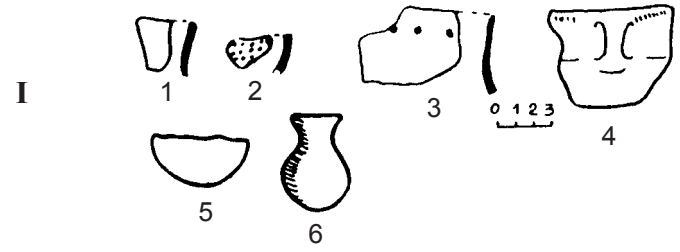

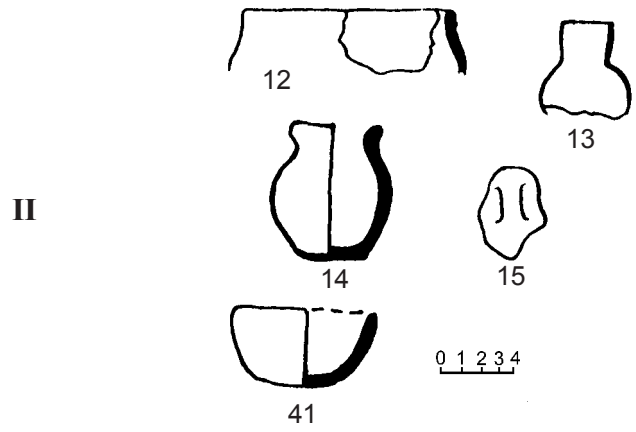

III ენეოლითური სამარხიდან

1, 3, 8 – ნასვრეტებიანი პირ-გვერდის ნატეხები;
4-6 – მაღალყელიანი ჭურჭლის ფრაგმენტები;
7 – ჯამი პირმოყრილი;

IV ენეოლითური სამარხიდან

1-2 – თასები;
4 – ქუსლიანი ჭურჭლის ძირი;
5 – თასი.

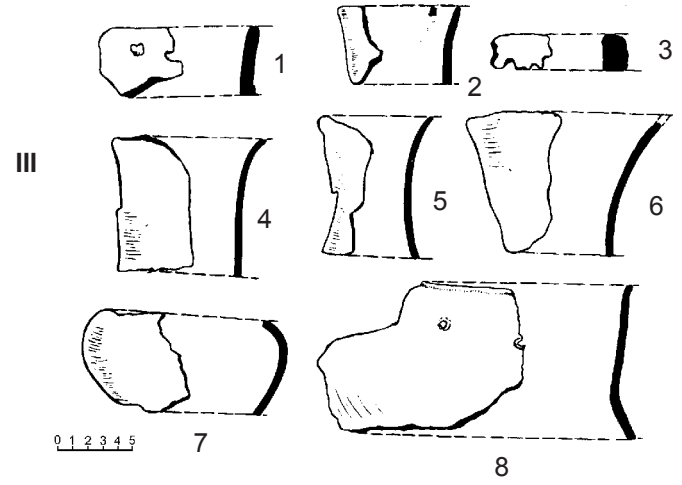

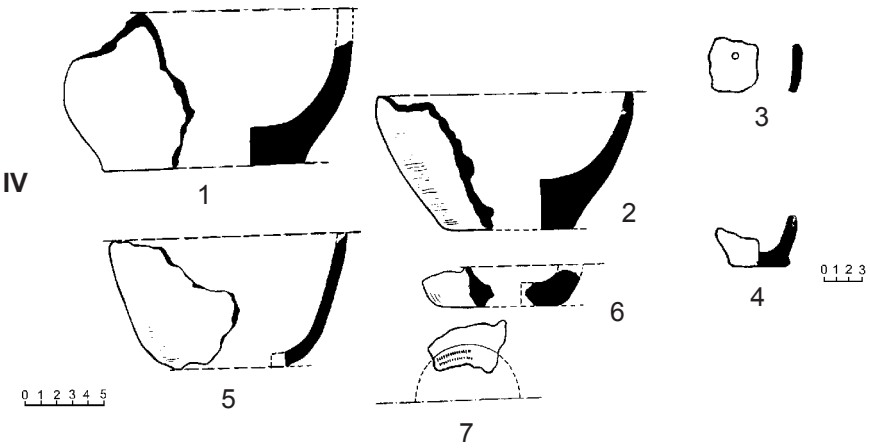

ტაბ. XXXIV ყურიანი პირ-გვერდის ნატეხები.

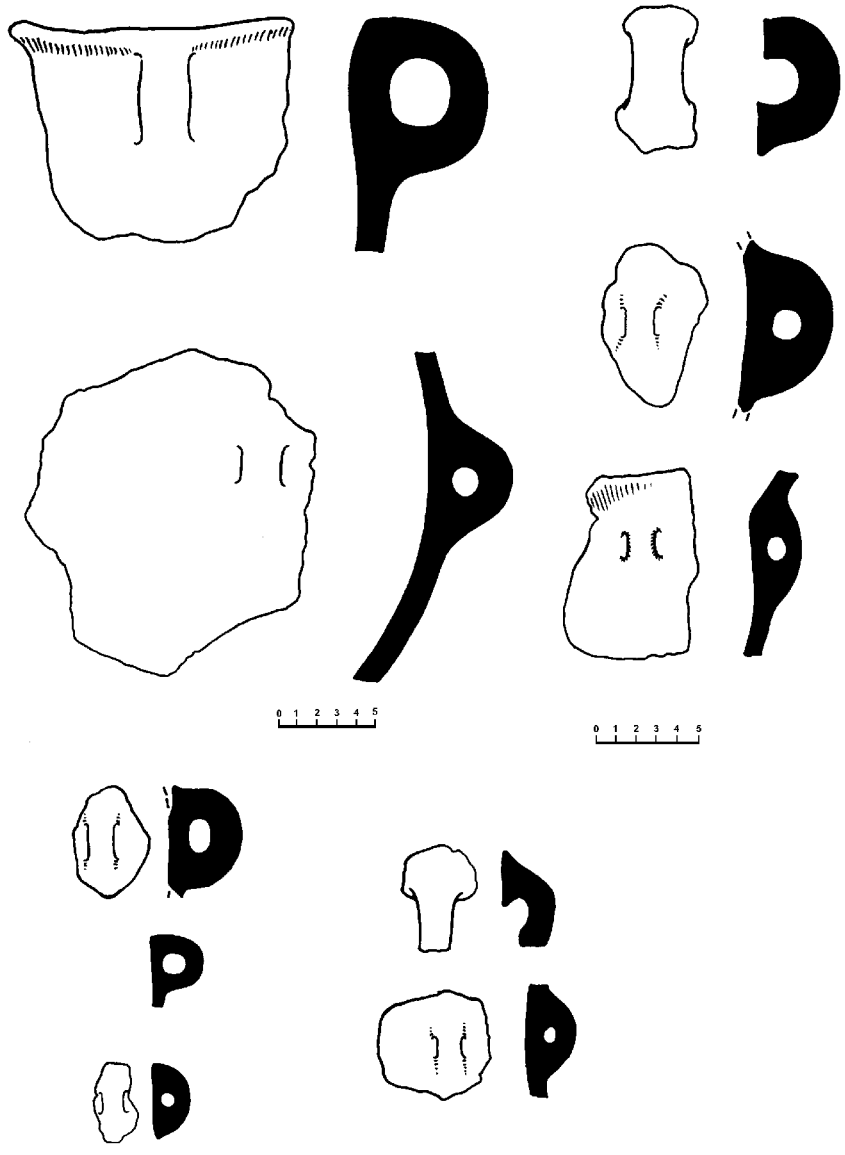

შინაარსი

შესავალი....3
თავი I. ჰოლოცენური ფენების გათხრების მიმდინარეობისა და სტრატიგრაფიის რეკონსტრუქცია....6
თავი II. ნივთიერი მასალა
§ 1. ქვის ინდუსტრია.... 19
§ 2. კერამიკა.... 33
§ 3. რქისა და ძვლის იარაღები....39
§ 4. სამკაულები, საკულტო ნივთები და ხელოვნების ნიმუშები.....45
§ 5. ლითონის ნაწარმი....48
§ 6. ფაუნა....52
თავი III. საგვარჯილის სამკაულებისა და ამულეტების დათარიღებისათვის....57
თავი IV. საკულტო რიტუალები (საგვარჯილის მასალების მიხედვით).....66
თავი V. საგვარჯილის ენეოლითის პერიოდიზაცია-ქრონოლოგიის საკითხისათვის....79
დასკვნები....87
Поселение эпохи энеолита грота Сагварджиле (резюме).....90
The Eneolithic Settlement of the cave Sagvarjile (summary).....98
სურათები....103
კატალოგი....125